

63 | 3 (2023)

# PRISPEVKI

## ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

3



INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO



INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

---

PRISPEVKI  
ZA NOVEJŠO  
ZGODOVINO

---

---

**Prispevki za novejšo zgodovino**  
**Contributions to the Contemporary History**  
**Contributions a l'histoire contemporaine**  
**Beiträge zur Zeitgeschichte**

UDC/UDK 94(497.4) "18/19 "  
ISSN 0353-0329  
DOI <https://doi.org/10.51663/pnz.63.3>

---

*Uredniški odbor/Editorial board:* dr. Jure Gašparič (glavni urednik/editor-in-chief),  
dr. Mojca Šorn (namestnica glavnega urednika), dr. Andrej Pančur, dr. Marko Zajc,  
dr. Filip Čuček, Mihael Ojsteršek, Ana Cvek, Neja Blaj Hribar, dr. Ivan Sablin,  
dr. Martin Moll, dr. Adéla Gjuričová, dr. Andreas Schulz

*Lektura/Reading:* dr. Andreja Jezernik

*Prevodi/Translations:* Studio S.U.R

*Bibliografska obdelava/Bibliographic data processing:* Ana Cvek

*Izdajatelj/Published by:* Inštitut za novejšo zgodovino/Institute of Contemporary History,  
Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, tel. (386) 01 200 31 20, fax (386) 01 200 31 60,  
e-mail: [jure.gasparic@inz.si](mailto:jure.gasparic@inz.si)

*Sofinancer/Financially supported by:* Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike  
Slovenije/ Slovenian Research Agency

*Računalniški prelom/Typesetting:* Maša Bogataj, Barbara Bogataj Kokalj

*Tisk/Printed by:* Medium d.o.o.

*Cena/Price:* 15,00 EUR

*Zamenjave/Exchange:* Inštitut za novejšo zgodovino/Institute of Contemporary History,  
Privoz 11, SI-1000 Ljubljana

*Prispevki za novejšo zgodovino so indeksirani v/are indexed in:* Scopus, ERIH Plus, Historical  
Abstract, ABC-CLIO, PubMed, CEEOL, Ulrich's Periodicals Directory, EBSCOhost

*Številka vpisa v razvid medijev:* 720

*Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji/ The publisher assumes no  
responsibility for statements made by authors*

*Fotografija na naslovnici:*

Porušeni Bovec v prvi svetovni vojni

Hrani: Društvo soška fronta

---

## Vsebina

---

### Razprave – Articles

---

Vizije prihodnosti: študijski primeri načrtovanja stvarnosti  
na Slovenskem po obeh svetovnih vojnah (Kornelija Ajlec)..... 8

**Petra Svolfjšak, Petra Kolenc**, Obnavljanje Goriške po prvi svetovni vojni  
in vloga arhitekta Maksa Fabianija / The Reconstruction of the Goriška Region  
after World War I and the Role of the Architect Maks Fabiani ..... 10

**Mojca Šorn**, Izgradnja sistema socialnega skrbstva v Ljubljani po prvi  
svetovni vojni s poudarkom na delu socialnopolitičnega odseka in  
socialnopolitičnega urada / Developing the Social Welfare System in Ljubljana  
after World War I, with an Emphasis on the Work of the Social Policy Section  
and Social Policy Office ..... 31

**Kornelija Ajlec**, Globalni izziv lokalnega značaja: načrtovanje Unrrinega  
programa za hrano in kmetijsko obnovo na primeru Jugoslavije / A Global  
Challenge with a Local Character: The Planning of the Unrra Food  
and Agricultural Recovery Programme on the Example of Yugoslavia ..... 48

**Darja Kerec**, Organizacijski ukrepi in naloge Rdečega križa Slovenije  
po drugi svetovni vojni / Organisational Measures and Tasks  
of the Slovenian Red Cross after World War II ..... 65

---

**Jurij Perovšek**, Liberalni pogled na ideološko in politično razhajanje  
s katoliško stranjo od ustanovitve Katoliškega političnega društva leta 1890  
do ustanovitve Slovenskega društva leta 1891 v Ljubljani / The Liberal Outlook  
on the Ideological and Political Disagreement with the Catholic Side Since  
the Establishment of the Catholic Political Society in 1890 Until the Founding  
of the Slovenian Society in Ljubljana in 1891 ..... 93

**Filip Čuček**, Vojaški samomori v Avstriji od srede 19. stoletja do prve  
svetovne vojne (z nekaj slovenskimi primeri) / Military Suicides in Austria  
from the Middle of the 19<sup>th</sup> Century Until World War I (with Some  
Slovenian Examples) ..... 117

**Damjan Hančič**, Preskrba prebivalstva in težave v kmetijski proizvodnji  
v okrožju Kamnik v prvem obdobju okupacije / Population Supply  
and Agricultural Production Difficulties in the Kamnik District During  
the Initial Period of the Occupation ..... 135

<b>Dunja Dobaja</b> , Delovnopravna zakonodaja v Sloveniji in pravice iz dela s poudarkom na pokojninskem zavarovanju 1945–1990 / Labour Legislation in Slovenia and Labour Rights, with an Emphasis on Pension Insurance 1945–1990 .....	160
<b>Nesa Vrečer</b> , »Tu smo – vaši smo« – prvi referendum o samoprispevku v Ljubljani / “We Are Here – We Are Yours” – The First Referendum on Self-Imposed Contributions in Ljubljana .....	192
<b>Saša Hajzler</b> , »Zgodovina od spodaj« med historiografijo in emancipatornim političnim projektom / “History from Below” Between Historiography and an Emancipatory Political Project .....	215

---

## Ocene in poročila – Reviews and Reports

---

DIHUR Team Members Passing on the Enthusiasm for ParlaMint (Anna Kryvenko, Kristina Pahor de Maiti Tekavčič) .....	245
Jurij Perovšek, Politika in moderna. Idejnopolitični razvoj, delovanje in zareze v slovenski politiki od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne (Neja Blaj Hribar) .....	248
Meta Remec, ur., Gozd in ljudje – razmerja in zgodovina (Mihael Ojsteršek) .....	251
Daniel Siter, Rogaška Slatina pod kljukastim križem. Zdravilišče med okupacijo 1941–1945 (Blaž Štangelj) .....	255
Dragan Matić, Tiskovna svoboda v krempljih ljubljanske justice: zaplembe časopisov in druge tiskovne zadeve v obdobjih 1873–1889 in 1908–1914 v pravosodnih fondih Arhiva Republike Slovenije (Marko Zajc) .....	259
Zvonimir Stopić, Jure Ramšak, Liang Zhanjun in Jože Pirjevec, China, Yugoslavia, and Socialist Worldmaking: Convergences and Divergences (Maja Lukanc) .....	261

## Uredniško obvestilo

---

*Prispevki za novejšo zgodovino* je ena osrednjih slovenskih znanstvenih zgodovino-pisnih revij, ki objavlja teme s področja novejše zgodovine (19., 20. in 21. stoletje) srednje in jugovzhodne Evrope.

Od leta 1960 revijo redno izdaja Inštitut za novejšo zgodovino (do leta 1986 je izhajala pod imenom *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*).

Revija izide trikrat letno v slovenskem jeziku in v naslednjih tujih jezikih: angleščina, nemščina, srbsčina, hrvaščina, bosanščina, italijanščina, slovaščina in češčina. Članki izhajajo z izvlečki v angleščini in slovenščini ter povzetki v angleščini.

Arhivski letniki so dostopni na **Zgodovina Slovenije - Sistory**.

Informacije za avtorje in navodila so dostopni na <http://ojs.inz.si/index.php/pnz/index>.

## Editorial Notice

---

*Contributions to Contemporary History* is one of the central Slovenian scientific historiographic journals, dedicated to publishing articles from the field of contemporary history (the 19<sup>th</sup>, 20<sup>th</sup> and 21<sup>st</sup> century).

It has been published regularly since 1960 by the Institute of Contemporary History, and until 1986 it was entitled *Contributions to the History of the Workers' Movement*.

The journal is published three times per year in Slovenian and in the following foreign languages: English, German, Serbian, Croatian, Bosnian, Italian, Slovak and Czech. The articles are all published with abstracts in English and Slovenian as well as summaries in English.

The archive of past volumes is available at the **History of Slovenia - Sistory** web portal.

Further information and guidelines for the authors are available at <http://ojs.inz.si/index.php/pnz/index>.



**SISTORY**  
ZGODOVINA SLOVENIJE



# **Razprave – Articles**

# Vizije prihodnosti: študijski primeri načrtovanja stvarnosti na Slovenskem po obeh svetovnih vojnah

V Novi Gorici je med 19. in 20. aprilom 2023 potekalo 40. jubilejno zborovanje slovenskih zgodovinarjev pod naslovom »Izzivi slovenskega zgodovinopisja v 21. stoletju«, ki ga je organizirala Zveza zgodovinskih društev Slovenije. Zadnji dan je bil izveden tudi panel z naslovom »Vizije prihodnosti: študijski primeri načrtovanja stvarnosti na Slovenskem po obeh svetovnih vojnah«.

Kljub temu da je šlo za zborovanje zgodovinarjev, je bil panel v mnogih pogledih aktualen, saj se družba brez jasno začrtanih ciljev često zateka k preteklosti. Pogosto je to posledica prepričanja, da je bilo nekoč lažje predvideti, usmerjati in načrtovati razvoj vseh vidikov življenja. Psihologi to tendenco pojasnjujejo s pojmom vzvratna pristranskost, na podlagi katere posamezniki verjamejo, da je bilo zgodovinske dogodke in procese mogoče predvideti ali pravilno napovedati. Vzvratna pristranskost se običajno pojavi, ko že poznamo končni izid, kar ustvarja vtis, da so se dogodki morali zgoditi tako, kot so se, ali da jih je nekdo načrtoval in usmerjal do njihovega pojava.<sup>1</sup> Kljub temu pa prispevki, ki so nastali na podlagi prispevkov na zborovanju, ne preučujejo percepcije preteklosti s pristranskega izhodišča. Namesto tega želijo bralcu približati različne zgodovinske akterje in razkriti njihova razmišljanja ter načrtovanja za prihodnost.

Povzetek panela se je začel z vprašanji, ki človeštvo zanimajo od nekdaj: kakšna bo prihodnost in kakšno prihodnost si želimo?<sup>2</sup> Šele razsvetlenski odmik od doktrine predestinacije je omogočil sodobno razmišljanje o prihodnosti. S spremembo paradigme se je čas spremenil iz cikličnega v linearnega, ki se ne konča s poslednjo sodbo, temveč se nadaljuje. Prihodnost je postala pomembna in človek je dobil aktivno vlogo pri oblikovanju dogodkov. Odmik od predestinacije in aktivnost človeka sta skupaj omogočila razvoj ključnega koncepta sodobnosti, povezanega s prihodnostjo –

1 Neal J. Roese in Kathleen D. Vohs, »Hindsight Bias«, *Perspectives on Psychological Science* 7, št. 2 (september 2012): 1.

2 Žiga Zwitter, Dragica Čeč in Kornelija Ajlec. *Izzivi slovenskega zgodovinopisja v 21. stoletju. Jubilejno 40. zborovanje slovenskih zgodovinarjev in zgodovinarjev (zborovanje Zveze zgodovinskih društev Slovenije)*. Zbornik izvolčkov (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2023), 40.

napredek.<sup>3</sup> Gre za tretji element, ki se s prvima povezuje v proces postavljanja prihodnjih ciljev in strateškega načrtovanja za njihovo doseg. Govorimo o dejavnostih, povezanih s konceptom oblikovanja prihodnosti, ki se na prvi pogled morda zdijo kot derivat znanstvene fantastike, vendar so tesno usidrane v realnosti. V tej luči lahko govorimo tudi o zgodovini prihodnosti. Članki kolegic Petre Kolenc in Petre Svoljšak, Mojce Šorn, Kornelije Ajlec in Darje Kerec sledijo prav konceptu zgodovine prihodnosti in se osredotočajo na socialno zgodovino prve svetovne vojne, medvojnega obdobja, druge svetovne vojne in obdobja neposredno po njej. Poudarjajo povojno obnovo kot enega izmed ključnih vidikov načrtovanja prihodnosti ter razvoj socialnih in humanitarnih struktur, ki so pomagale revitalizirati in razvijati družbo kot celoto.

*Kornelija Ajlec*

---

3 Več gl. David J. Staley, *History and Future. Using Historical Thinking to Imagine the Future* (Plymouth: Lexington Books, 2010).

Petra Svoljšak\* in Petra Kolenc\*\*

# Obnavljanje Goriške po prvi svetovni vojni in vloga arhitekta Maksa Fabianija\*\*\*

## IZVLEČEK

Razprava obravnava vojno škodo na Goriškem po prvi svetovni vojni in povojno obnovo dežele. Z obnovo so različni odbori začeli že med samo vojno, potem ko se je z Goriške umaknila fronta na Piavo. Sočasno sta potekala procesa obnove in vračanja beguncev, zlasti pa je bila pomembna vloga domačih obrtnikov, ki so sodelovali pri obnovi. V obnavljanje Goriške se je dejavno vključil tudi priznani arhitekt Maks Fabiani, sprva še v avstrijski službi, po italijanski zasedbi (in kasneje priključitvi) Goriške pa je vodil obnovitvena dela tudi v italijanskem uradu. Za obnovo je pripravil regulacijske načrte številnih krajev Primorske, posameznih javnih zgradb in trgov ter v porušene vasi vzdolž Soče vnesel novo urbanistično podobo dežele.

*Ključne besede:* Goriška, prva svetovna vojna, vojna škoda, povojna obnova, Maks Fabiani

## ABSTRACT

### THE RECONSTRUCTION OF THE GORIŠKA REGION AFTER WORLD WAR I AND THE ROLE OF THE ARCHITECT MAKS FABIANI

*The following discussion focuses on the war damages in the Goriška Region after World War I and on the country's post-war reconstruction. Already during the war, after the Soča/*

\* Dr., znanstvena svetnica, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana; [petra.svoljsak@zrc-sazu.si](mailto:petra.svoljsak@zrc-sazu.si); ORCID: 0000-0001-5814-6748

\*\* Dr., višja strokovna sodelavka, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Raziskovalna postaja Nova Gorica, Delpinova 12, SI-5000 Nova Gorica; [petra.kolenc@zrc-sazu.si](mailto:petra.kolenc@zrc-sazu.si); ORCID: 0000-0002-5031-4564

\*\*\* Raziskava je nastala v sklopu raziskovalnega programa P6-0052 *Temeljne raziskave slovenske kulturne preteklosti*, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno in inovativno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

*Isonzo Front had moved towards the river Piave, various committees started focusing on reconstruction. The processes of restoration and refugee repatriation took place simultaneously, and the role of the local artisans in the renovation was particularly significant. The renowned architect Maks Fabiani became actively involved in the recovery of the Goriška Region, initially still in the service of the Austrians. However, after the Italian occupation (and later annexation) of this area, he also oversaw the restoration works in the Italian office. To this end, he drew up regulation plans for many towns, individual public buildings, and squares in the Slovenian Littoral and introduced a new urban image to the destroyed villages along the river Soča.*

*Keywords: the Goriška Region, World War I, war damages, post-war reconstruction, Maks Fabiani*

Skoraj nedoumljivo je, da v letu 2023, ko vojna divja na evropski tleh, ko kot nemočne priče gledamo posnetke porušenih mest in pokrajine Ukrajine, in najnovejšega izraelsko – palestinskega konflikta, ki zarisujejo naš vsakdan – in ko iz Sklada za izgradnjo miru pri OZN Evropa svoje misli usmerja k nakupu orožja oziroma nas Amerika pohvali, da smo na »pravi strani zgodovine«<sup>1</sup> – opozarjamo na gradivo izpred več kot stotih let, ki priča o do tal porušenem Posočju, Krasu, Vipavski dolini. Prav takšno je bilo namreč stanje po razdejanju soške fronte, v katerega se je na vrhuncu svoje profesorske kariere na Dunaju odločil vrniti kraški arhitekt in urbanist Maks Fabiani (1865–1962) prav z zavezanostjo, da pomaga pri obnovi porušenih krajev Posočja, saj je čutil moralno dolžnost, da ostane in prispeva k obnovitvi krajev na zahodni slovenski narodnostni meji.

»O vojnih škodah na Goriškem ni izšla do danes nobena natančna niti uradna niti zasebna statistika, vsled česar jih je mogoče le približno ugotoviti,«<sup>2</sup> so zapisali v poročilu Pisarne za zasedeno ozemlje v Ljubljani 30. decembra 1918 in predlagali:

»Pri ugotovitvi morajo zadostovati za podlago podatki statistike ljudskega Štetja iz let 1900 in 1910. Na podlagi teh podatkov ugotovljene škode je cenjena po cenah iz leta 1914. Akoravno sedaj niti ugotovitev niti cenitev nista popolnoma natančni, vendar podajata vsaj približno sliko škod, katere je pretrpel slovenski narod na Goriškem. Po podatkih ljudskega štetja iz leta 1910 šteje goriška dežela Slovencev, bivajočih kompaktno v 106 občinah in mestu Gorica ter vasicah Boškini in Petejani skupno 154.322; po statistiki iz leta 1900 je v slovenskem delu dežele 39.394 hiš in izmed 2300 hiš v Gorici približno 800 slovenskih. Vseh tovarniških obratov v slovenskem ozemlju je bilo ob začetku vojske 48. Vsled sovražnega ravnanja vojaških in upravnih avstrijskih oblasti doma, kakor tudi za

1 Sklad za izgradnjo miru, pridobljeno 3. 10. 2023, <http://unis.unvienna.org/unis/sl/pressrels/2006/unisinf170.html>. Z zavedanjem, da ni črno-bele slike vojne v Ukrajini. – Več Benjamin Abelow, *Kako je zahod pripeljal vojno v Ukrajino. Kako je politika ZDA in Nata pripeljala do krize, vojne in do tveganja jedrske katastrofe* (Ljubljana: Založba ZRC, 2023), 111.

2 SI AS 59-1-10/13, Vojne škode na Goriškem, 30. 12. 1918.

Slika 1: Bovec v ruševinah



Vir: Društvo soška fronta

časa begunstva v tujini je narod trpel ogromno materijelno škodo, ker je bil gnan, kakor čreda živine od doma, ne da bi kdo skrbel za rešitev njegovega imetka, tako, da je prišel po ogromni večini popolnoma gol brez sredstev v neprijazno mu tujino. Tudi sicer je vlada po možnosti ljudstvo prikrajšala, ker mu je odrekla po večini podpore, katere so uživali vsi drugi državljani po vpoklicanih, tako da ga je tudi v tem oziru oškodovala za mnogo milijonov. Kolikor je namreč prebivalcev Goriške bivalo v taboriščih, sploh niso dobivali vojaških podpor. Drugim se pa iste vsled neprijaznosti uradov niso nakazale oziroma če so bile nakazane, niso izplačevale podpore. Škodo bi bilo razdeliti tedaj v tri velike kategorije.

- 1) Škode, katero je narod pretrpel na svojem imetju vsled direktnega vpliva vojnih dogodkov, t. j. škodo na poslopih in podjetjih, na svoji opravi in drugih premoženjih, na živinoreji in na zemljiščih ter pridelkih.
- 2) Škodo, katero je pretrpel s tem, da se je moral ves čas svojega bivanja izven domovine preživljati brez zadostne podpore od strani države, akoravno je bila ista po zakonu dolžna izplačevati mu podporo v denarju in tudi v naravi.
- 3) Škode vsled izgube normalnih dohodkov tekom časa begunstva.«<sup>3</sup>

3 SIAS 59-1-10/13, Vojne škode na Goriškem.

Poročilo je bilo verjetno tudi podlaga za članek dr. Slavka Fornazariča,<sup>4</sup> ki je izšel v socialistični reviji *Demokracija* v letu 1919,<sup>5</sup> vendar pa je po podatkih bolj natančno oziroma bolj izčrpno. V prvem sklopu nastalih škod se je poročilo osredotočilo na neposredno materialno vojno škodo na nepremičninah, ki je tudi predmet pričujoče razprave, zanimiva pa je vsekakor tudi analiza škode, ki so jo utrpeli goriški prebivalci zaradi izpada rednih dohodkov, begunstva in drugih okoliščin, ki so vplivale na njihovo gmotno stanje. Ocenili so, da je »[v] splošnem [...] največ trpela goriška okolica in pol. okraj tolminski, deloma sežanski. Gradiščanski in tržiški okraj prihajata le toliko v pošteve, v kolikor prebivajo v njih Slovenci. Močno je bila prizadeta Gorica sama, zlasti predmestja, ki so po velikem delu slovenska.«<sup>6</sup> Prizadete občine so nadalje razdelili med porušene in poškodovane. Kot porušene so označili tiste občine, v katerih so bile porušene vse hiše ali več kot polovica, ostale pa so bile poškodovane, in teh občin je bilo 33. Poškodovane občine (35) so bile tiste, v katerih so bile hiše v veliki večini poškodovane, deloma pa tudi porušene, pri čemer so kot porušene hiše obravnavali tiste, ki so bile poškodovane toliko, da jih ne bi bilo mogoče več obnoviti. Tretja kategorija vojne škode pa so bile oropane občine, saj so bile hiše »oropane vsega lesa, vrat, oken, podov in tramov, seveda tudi vse oprave in drugih premičnin. Popolnoma oropanih je bilo 50 občin, deloma pa 25.«<sup>7</sup> V nadaljevanju so statistiko občin pretvorili v število stavb, pri čemer je bila Gorica obravnavana posebej. Po podatkih Pisarne za zasedeno ozemlje je bilo v prizadetih slovenskih občinah 22.106 stavb, od tega jih je bilo 8994 porušeni, 3747 poškodovanih in 14.736 popolnoma izropanih. Na podlagi cen iz leta 1914 so izračunali, da znaša škoda na porušenihišah 67.500.000 kron, škodo na zidovju na poškodovanihišah so ocenili na 13.100.000 kron, škodo na popolnoma izropanih hišah (premičnine in nepremičnine) so ocenili na 22.000.000 kron.<sup>8</sup> V mestu Gorica so škodo na slovenskih stavbah, od skupno 2300 naj bi bilo 800 slovenskih, ocenili takole: 400 porušeni stavb je utrpelo za 8.000.000 kron škode, škoda na 400 močno poškodovanih stavbah je bila 4.000.000 kron, v vseh 800 stavbah pa naj bi zgnili leseni deli, okna, podi in podobno, kar je bilo ocenjeno na 4.000.000 kron. Posebej so škodo predstavili za Trgovski dom, ki je zgorel (500.000 kron), za Ciril- Metodovo šolo na Blanči (30.000 kron) ter za Hotel Südbahn (500.000 kron). Na 3.000.000 kron je bila ocenjena škoda na 100 cerkvah, ki so bile porušene ali tako močno poškodovane, da so veljale za porušene. Na drugih 150 javnih stavbah so škodo ocenili prav tako na 3.000.000 kron. Pregledali so tudi ostali fond javnih stavb, na 150 poslopijih je bilo škode za 3.000.000 kron. Skupna škoda na industrijskih podjetjih Slovencev na Goriškem je bila ocenjena na 7.036.000 kron: od 48 tovarn na slovenskem delu dežele je bilo devet opekarn, od tega osem porušeni (škode je bilo

4 Primorski Slovenec, narodno-politični delavec in odvetnik (1888–1969), tudi begunec med prvo svetovno vojno, kasneje tudi iz Julijske krajine v Jugoslavijo. – Gl. Goranka Kreačič, »Mož od Soče: portret dr. Slavka Fornazariča, borca za narodnostne pravice primorskih Slovencev,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 57, št. 2 (2017): 8–32.

5 Dr. S. Fornazarič, »Goriška,« *Demokracija* II, št. 1-3 (1919): 20–29.

6 SI AS 59-1-10/13, Vojne škode na Goriškem, 30. 12. 1918.

7 Ibidem.

8 Ibid.

Slika 2: Bovec – glavni trg s parkom



Vir: SI PANG/0667, Zbirka razglednic krajev, Bovec št. 1711

za 800.000 kron), štiri tovarne usnja (skupna vrednost škode 1.020.000 kron), tovarna čevljev v Mirnu (80.000 kron), Križničeva tovarna parketov (100.000 kron), mizarska zadruga v Solkanu (150.000 kron), apnarni v Solkanu in Mirnu ter še ena manjša v Mirnu (skupaj 150.000 kron), tovarna stolov v Tolminu (150.000 kron) in svečarna Kopač v Gorici (36.000. kron), livarna Polli v Gorici (100.000 kron), tovarna mila v Gorici (200.000 kron), parni mlin v Komnu (50.000 kron), tiskarna Andreja Gabrščka v Gorici (200.000 kron), mlini in jezovi (2.000.000 kron). Po ugotovitvah Pisarne je iz izropanih hiš izginila tudi vsa oprema v vrednosti 33.472.000 kron. Celotno škodo na stavbah so ocenili na dobrih 166 milijonov kron.<sup>9</sup>

Poročilo je napovedalo tudi škodo v kmetijstvu in živinoreji, pri čemer so poudarili, da je bila največja škoda na vinogradih, ker so bili ti neposredno pod sovražnim ognjem in ker trta zahteva »vztraj[n] obdelovanj[e]«; vinogradi so zaradi večletnega zanemarjanja popolnoma propadli, zato bi jih bilo treba nadomestiti z novimi. Pred izbruhom vojne je bilo okoli 8236 ha vinogradov, poškodovanih ali opuščenih je bilo po vojni 6000 ha (12.000.000 kron); od 62.474 ha gozda je bilo 15.000 ha popolnoma uničenih, 18.000 ha pa deloma (63.000.000 kron), uničenih je bilo 20 odstotkov travnikov – od 52.838 ha je bilo prizadetih 10.000 (4.000.000 kron), od skupno 20.156 ha njiv je bilo prizadetih nad 4000 (3.000.000 kron), od 67.617 ha planin in pašnikov je bilo poškodovanih 10 odstotkov (2.000.000 kron) in teh je bilo največ na Krasu, od 500 vrtov so bili goriški vsi poškodovani, tam je število vrtov pred vojno

9 Ibid.



skokovito naraslo (500.000 kron), škodo na sadnem drevju in murvah so ocenili na 1.500.000 in dodali, da so bili sadovnjaki skoraj popolnoma uničeni. Glede škode v živinoreji je poročevalec pojasnil, da je bilo škodo zaradi različnih okoliščin (prodaja pod ceno, izguba, rekvizicije, živinska kuga) težko ugotoviti, poleg tega pa med nastankom poročila v prizadetih krajih ni bilo živine. Tako so na podlagi podatkov iz leta 1910, ki so v sežanskem, goriškem in tolminskem okrajnem glavarstvu zabeležili 2557 konj (1.150.000 kron), 53.665 glav goveje živine (21.466.000 kron), 59.607 prašičev (5.960.000 kron), 19.661 ovac, 6102 kozi in 8949 čebeljih panjev (skupno 1.000.000 kron), podali tudi oceno škode – vse naštete živine naj bi bilo le še 20 odstotkov, škoda pa naj bi torej znašala 23.660.000 kron.<sup>10</sup> V gospodarsko škodo so všteli tudi izpad dohodka, ki ga je prebivalstvo utrpelo zaradi različnih vojnih okoliščin, od begunstva do omejenega gibanja v vojnem območju in vojaške zasedbe površin. Poudarili so tudi, da je bilo kmetijstvo pred vojno zelo izvozno naravnano (krompir, vino, sadje), kar je seveda vplivalo na visoke dohodke. Ocenili so, da je prebivalstvo, ki je pred vojno letno zaslužilo nad 30 milijonov kron (po cenah iz leta 1914), v letih 1915, 1916 in 1917 izgubilo celotne dohodke iz zemljišč ter 80 odstotkov dohodkov v letu 1918. Predvidevali so, da zaradi neposrednih vojnih dejstev na Goriškem vsaj še dve leti po vojni ne bodo prinašala dohodka, vinogradi pa kar štiri leta, kar bi v dohodku zneslo kar 80.000.000 kron, skupaj pa je bila izguba v izdelkih ocenjena na 145.000.000 kron.<sup>11</sup>

Toda za številkami se je razkrivalo nepredstavljivo vojno razdejanje. »Sredina slovenske Goriške, od Devina na morju do Predela, je bila opustošena, vasi in trgi razrušeni in požgani, polja in nasadi podobni razriti puščavi, prepleteni z bodečo žico in posuti z izstrelki. V zimi 1917–1918 so po tej nesrečni deželi gospodarile podgane, ki so poleg mnogih drugih poslov odvzemale delo tudi grobarjem,«<sup>12</sup> je zapisal zdravnik Anton Breclj, ki je pod psevdonimom Bogdan Kazak v reviji *Mladika* leta 1935 objavljaval svoje vojne spomine,<sup>13</sup> ki se v nekaterih prispevkih navezujejo tudi na razmere na Goriškem, gmotne, zdravstvene in družbene, kot jih je pogojevala vojna po umiku neposredne fronte na Piavo. To je bil čas, ko so se umaknile italijanske oblasti, ko se domače še niso vrnile ali so delovale v zelo omejenem obsegu in je

»Goriška [...] trpela še naprej, muke so se spremenile, a ne zljajšale [...], živilska oskrba po občinah je opešala. Za denar, kakor smo imenovali tiste krpice rdečega papirja, se ni dobilo nič, najmanj pa živil. Sila kola lomi. Tako se je takrat bahato razvilo poleg bujnega verižništva neko splošno barantanje z blagom, lotevala se nas je neka poblaznost, kakor pravijo moji rojaki pohlepu po gmotnih vrednotah, in očitno kvarila naše nravi.«<sup>14</sup>

10 Ibid.

11 Ibid.

12 Anton Breclj, »Ob prevratu na Goriškem,« *Slovenec*, 28. 10. 1928, 18, 19.

13 »V vojaški službi,« *Mladika* 16, št. 1 (1935): 13–16. »Srečanje s kolero,« *Mladika* 16, št. 2 (1935): 53–55. »Skrivne groze,« *Mladika* 16, št. 3 (1935): 91–94. »Lačen,« *Mladika* 16, št. 4 (1935): 135–39. »Slučaji, ki so ali niso slučajji,« *Mladika* 16, št. 5 (1935): 179–82. »Zdravilo za smrt in življenje,« *Mladika* 16, št. 6 (1935): 219–23. »Za viteški red Franca Jožefa,« *Mladika* 16, št. 8 (1935): 299–303. »Podgane,« *Mladika* 16, št. 9 (1935): 335–39. »Cvetoča kri,« *Mladika* 16, št. 10 (1935): 377–81. »Nadloge pred prevratom in sam bolan,« *Mladika* 16, št. 11 (1935): 421–26.

14 Bogdan Kazak, »Cvetoča kri,« *Mladika* 16, št. 10 (1935): 377.

Slika 3: Šempeter pri Gorici - porušena glavni trg in cerkev Sv. Petra



Vir: SI PANG/0667, Zbirka razglednic krajev, a. e. 214, št. 13 (originale hrani rodbina Coronini, Gorica)

Pokrajina, ki jo je zapustila fronta, je nudila strašljiv pogled:

»Kolikokrat sem šel preko razkopane zemlje, koder se je vlekla bojna črta do prejšnje jeseni v obliki strelskih jarkov, zakopov, rovov in granatnih jam in kjer je bilo uničeno vse rastlinje. Od sv. Katarine nad Solkanom čez Kostanjevico in Sv. Marka nad Šenpetrom, preko vrtojbenskega gričevja do kraškega roba pri Vrtočah se je razprostiral širok pas gole, rjave zemlje kakor nezaceljena rana. Okoli nje je že zgodaj spomladi bujno ozelenela trava, grmičje in drevje, tam pa je zamrlo vse. Že ob pogledu na to rano naše zemlje me je spreletelo bridko občutje, ob prehodu čez njo me je vsakikrat obhajala groza.«<sup>15</sup>

Toda vojna ni zapustila le ranjene zemlje, zdravnik Brecelj se je vsakodnevno srečeval tudi z grozljivimi prizori poškodb, ki so jih povzročali ostanki razstreliva, in to vsepovsod, kjer so se igrali otroci ali so svoje začasno bivališče našli begunci:

»Po tistih brlogih so se dogajale neštete strahote. Kolikokrat se je razpočila pod zasilnim ognjiščem skrita granata in raznesla družinico, ki je čakala okoli kotliča polente! Drugič je razneslo svetilko, napolnjeno s petrolejem, ki je bil prav za prav vojaški bencin; koliko otrok se je opeklo do smrti, koliko jih je oslepel! Drugje so začeli brskati po zemlji, da bi jo pripravili za saditev ali setev. Vsak teden je bilo samo v goriški okolici nekaj primerov, da je kopač, star mož ali vojni pohabljenec ali nedorasel mladenič zadel s krampom na granato ali šrapnel v zemlji in zletel raztrgan v zrak. Največ otrok pa so poškodovale ročne

15 Ibid., 381.

granate. Te peklenske navlake je bilo na obeh straneh bojne črte toliko, da je niso iztrebili popolnoma niti do danes. Takrat je ležala kar povsod in bila otrokom priljubljena igrača. Navadno jo je otrok toliko časa preiskoval, da se mu je razpočila v rokah, mu odnesla roke in raztrgala obraz.«<sup>16</sup>

Po nekaterih ocenah naj bi na območju nekdanjega vojskovališča ob Soči ostalo en milijon neeksplodiranih ubojnih predmetov.<sup>17</sup>

Toda v tem prehodnem obdobju med premikom bojne črte in koncem vojne je bila prva skrb namenjena fizični obnovi razrušene dežele, kar je omogočilo tudi postopno – v tesni povezavi s stanjem na terenu – vračanje beguncev, tako da sta procesa obnove in vračanja beguncev postala soodvisna in sočasna. Z obnovo se je ukvarjalo več odborov. Na deželni ravni je bila ustanovljena Deželna komisija za obnovo, ki ji je načeloval minister za javna dela baron Emil Homann von Herimberg, predsedovali pa so ji deželni namestnik baron Adolf Fries Skene in deželni glavar mons. Luigi Faidutti ter predstavniki različnih uradov. Omeniti velja, da so se deželne oblasti spomladi leta 1918 začele vračati na Goriško in v Gorico, medtem ko je deželni glavar Faidutti kar vztrajal v izgnanstvu na Dunaju, kar je zlasti slovenskemu goriškemu prebivalstvu vzbujalo dvome in negotovost glede hitre in učinkovite obnove dežele. Slovenske interese v deželni komisiji so poleg Andreja Gabrščka zastopali deželna poslanca dr. Alojzij Franko in dr. Anton Gregorčič, državni poslanec Josip Fon, nekateri župani in višji uradniki, kar pa je bilo po oceni A. Gabrščka nezadostno ali neprimerno skromno glede na veliko vojno škodo.<sup>18</sup> Čeprav »[o] sejah te deželne komisije ne bom poročal«,<sup>19</sup> je zapisal Gabršček v spominih, »kajti čuli smo tam samo formalnosti, kajti sklepe so delali drugi in ne komisija«, pa je bil vendarle ustanovljen tudi obnovitveni urad, katerega oddelek za gradbe in načrte je vodil dr. Maks Fabiani in ki je v prihodnjih letih opravil temeljno delo za obnovo Goriške.

Osrednjo vlogo »na terenu« je prevzel »Osrednji odbor za vrnitev beguncev in obnovitev Primorja na Dunaju«, ki je bil ustanovljen konec novembra 1917 pod pokroviteljstvom Jugoslovanskega kluba. Organizacijsko in delovno je odbor usmerjal zlasti Andrej Gabršček, ki je skupaj s sodelavci reševal številna vprašanja, od obnove do vračanja beguncev, njihove oskrbe in po razpadu monarhije zlasti vrnitve beguncev iz avstrijskih begunskih taborišč. Ena od temeljnih in prvih skrbi pa je bila »osvoboditev čim večjega števila naših obrtnikov in drugih podjetnikov od vojaške službe pod naslovom: da so ti možje neobhodno potrebni za obnovo Primorske«.<sup>20</sup> Na sestanku predstavnikov odbora (Gabršček, Josip Fon, dr. Matko Laginja) na vojaškem in domobranskem ministrstvu januarja 1918 so določili smernice odpusta iz vojaške službe, po objavi v časopisih pa se je na odbor zgrnilo veliko prošenj in za 53 domačih obrtnikov je odboru uspelo izposlovati oprostitev od vojaške službe. Istočasno se je v slovenskem časopisju pojavila tudi novica o priložnosti za nemške obrtnike in rokodelce v Gorici,

16 Ibid., 378.

17 Jaka Marušič, *Prva svetovna vojna v muzejih na Slovenskem: magistrsko delo* (Ljubljana, 2006), 78.

18 Andrej Gabršček, *Goriški Slovenci 2* (Ljubljana: Samozaložba, 1935), 538.

19 Ibid., 536.

20 Ibid., 538.

kamor bi jih oblasti naselile in jim ponudile trajno in dobro plačano delo; čeprav so bili obrtniki zelo zelena delovna sila, je ni bilo enostavno plačati, saj je »[z]idar, tesar, mizar in vsak drugi obrtnik [...] prevzemal pri meni dela samo s tem pogojem, da sem mu dajal vsaj polovico zaslužka v živilih ali uporabnem blagu«,<sup>21</sup> pa je časopis *Slovenec* v rubriki, namenjeni novicam iz Maribora in okolice, svaril, da bodo oblasti dajale prednost in pospeševale naseljevanje pridnih in marljivih Nemcev: »K temu nemškemu pozivu moramo le zaklicati: Slovenci na krov! Mi nikakor ne smemo držati križem rok! To tembolj, ker se Nemcem že obljubuje pomoč oblastnij. Tu treba tem bolj strniti vse naše vrste in časopisje nikakor ne sme prezreti sličnih pozivov v nemškem časopisju.«<sup>22</sup>

Po vzoru medvojnih taborišč v notranjosti monarhije je odbor načrtoval izgradnjo začasnih bivališč oziroma manjših begunskih taborišč, kamor bi preselili tudi šolske ustanove in druge urade, potrebne za oživitev življenja na področju nekdanjega bojišča. Dunajski »Osrednji odbor« je deloval do leta 1920, ko je bilo likvidirano t. i. begunsko vprašanje in je naloge obnove nadaljevala »Zveza slovenskih županstev«.

Z vojaškega vidika ni bilo ovir za organizirano, a postopno vračanje slovenskih beguncev iz avstrijskih begunskih bivališč, ki se je začelo po kobariškem preboju oktobra 1917. Postopnost so narekovalle slabe razmere na nekdanjem bojišču. Čeprav sta bila obnova porušenih krajev in vračanje beguncev v vzajemni odvisnosti, pa zaključka procesov nikakor nista bila sočasna, saj je obnova trajala še dolgo v dvajseta leta 20. stoletja. V začetku tega desetletja so se iz begunskega taborišča Strnišče pri Ptujju vrnili zadnji begunci, del pa se po zavestni odločitvi ni želel vrniti v domače kraje, ker jih je okupirala italijanska vojska, saj so okupacijske in kasneje politične oblasti jasno pokazale, kako bodo vladale na etnično mešanem ozemlju nekdanjega Avstrijskega primorja.

Ozemlje nekdanje fronte je bilo glede na poškodovanost razdeljeno v tri cone, ki jih je določila okrožnica avstrijskega notranjega ministrstva z dne 19. januarja 1918. Skupino A, kamor je bila vrnitev obvezna in prosta, so predstavljali ozemlje vzhodno od Soče, Brda, notranji del Krasa, srednje Vipavske doline in nekaj posoških občin. V skupino B so sodili kraji v spodnji Vipavski dolini, zgornje Posočje in del Brd, vrnitev vanje je bila fakultativna ter dovoljena takrat, če se je begunec lahko preživiljal z lastno gospodarsko dejavnostjo. V skupino C so sodili najbolj poškodovani kraji – Gorica z okolico, Gradišče ob Soči, Tržič, rob kraške planote, Doberdobska planota; vrnitev je bila tja dovoljena le izbranim javnim funkcionarjem, zdravnikom, kmetijskim pridevalcem, obrtnikom in podjetnikom, katerih prisotnost je bila potrebna za obnovo in oživitev gospodarske dejavnosti.<sup>23</sup>

»Osrednjemu odboru« se je za organizacijo obnove sredi februarja 1918 pridružila »Županska zveza po vojni poškodovanih občin«, ki so jo ustanovili župani v vojni prizadetih občin in katere osrednja naloga je bila oživiti zlasti tiste obrtne dejavnosti (mizarstvo, opekarne, apnarne, kamnolome, kamnoseške delavnice), ki so bile

21 Kazak, »Cvetoča kri,« 378.

22 Neznani, »Prilika za nemške obrtnike in rokodelce vseh vrst, ki se nikdar več ne povrne,« *Slovenec*, 28. 1. 1918.

23 OeStA, AVA, Mdl, Allg, 19, n. 676/18, Odlok Heimkehr der Flüchtlinge in die gefürstete Grafschaft Görz und Gradisca, generale Regelung, Dunaj, 19. 1. 1918.

nujno potrebne v obnovitvenih delih, ki pa bi jih seveda opravljali izključno domači obrtniki in domači delavci. Delovno srečanje v Gorici 14. in 15. februarja 1918 so predstavniki županstev sklenili s posebno resolucijo avstrijski vladi, kjer so v 25 točkah predstavili svoje zahteve in pričakovanja glede reševanja begunskega vprašanja in obnove. Zahtevali so, da se v slovenskem delu Goriške obnovitvena dela izvajajo istočasno z deli v Furlaniji, prav tako naj se sočasno dostavijo tudi kmetijski stroji, kmetijski material in semena. Zahtevali so, da se gospodarji, ne glede na starost, oprostito vojaške službe, starejši od 50. let pa se takoj pošljejo domov. Pri vprašanju vojne škode so bila njihova pričakovanja jasna: takojšnja ocena vojne škode in sprejem zakona, ki bo uredil popolno vračilo po vojni povzročene škode na premoženjih in nepremičninah ter pridelkih, kar so župani razumeli tudi kot socialno-etično dolžnost države. Od vlade so pričakovali enakomerno in samostojno aprovizacijo za Goriško ter tudi namestitev slovenskega uradnika glede na slovenski značaj mesta in dežele; predlagali so Ernesta Klavžarja, »ki se je izkazal sposobnega voditi aprovizacijsko akcijo in ki mu ljudstvo zaupa«. <sup>24</sup> Resolucija predstavlja svojevrstno predstavitev dejanskega stanja na Goriškem in nujne ukrepe, ki so bili potrebni za vzpostavitev osnovnih bivanjskih razmer:

- inženirske enote naj počistijo polja, njive, travnike in vinograde granat in drugega razstreliva, žičnih mrež in drugih vojnih predmetov, pričakovali so tudi, da bodo trupla vojakov umaknili in jih dostojno pokopali;
- takojšnje popravilo cest in prometnih sredstev;
- neizvrševanje rekvizicij živine na Primorskem;
- dovoljenje za trgovanje občin na desnem bregu Idrije s kraji na levem bregu, »da ne bo v slovenskem delu dežele v onih krajih ljudstvo gladu pomrlo«; <sup>25</sup>
- zemljišča, ki jih je vojska dala v obdelavo, naj pregledajo zaupniki, ocenijo naj izdelke in tretjina pridelka naj se odstopi lastniku zemljišča;
- takojšnja sankcija deželnega stavbnega reda;
- takojšnja preskrba občin z dobro (!) pitno vodo, napajališči, pripravami za namakanje in zadostno količino razkuževalnih sredstev;
- povečanje števila uradnikov pri glavarstvih in državna podpora županstvom za delo, prav tako pa tudi plačilo županom za opravljanje županskih poslov med vojno in tudi za nadaljnjo dobo;
- potrditev »Pisarne slovenskih županstev po vojni prizadetih občin Primorske« na podlagi pravil kraške »Županske zveze«. <sup>26</sup>

Župani so postavili tudi narodno-politične zahteve, od poimenovanja krajevnih imen »enojezično, kakor ljudstvo nazivlja in ne kakor sedaj v nerazumljivih spakedrankah«, <sup>27</sup> saj je krajevno imenoslovje na ozemlju, ki ga je okupirala italijanska vojska, doživelo preimenovanje v italijanščino oziroma v italijanski črkopis, do tega, da

24 Neznani, »Zahteve goriških županov«, *Slovenski narod*, 28. 2. 1918, 1.

25 Ibid.

26 Ibid.

27 Ibid.

naj se zemlja za obdelovanje ne odstopa drugorodcem, ker bi to razumeli kot »krivični atentat na naše narodne in gospodarske pravice«. <sup>28</sup> To je bil tudi odgovor na izjavo »Volksrata« na zborovanju v Gradcu, po kateri je morala cesta do morja ostati prosta in zagotovljena s popravki meja ter naselitveno dejavnostjo, posebno pa so računali tudi na botrstvo Berlina, saj naj bi Berlin prevzel pokroviteljstvo nad obnovo Gorice. <sup>29</sup> Resolucijo so zaključili z ugotovitvijo, da je

»Jugoslovanski klub z majniško deklaracijo napravil čin eminentne patrijotične važnosti ter izzval Wilsonovo izjavo, da se morajo meje med Avstrijo in Italijo začrtati na podlagi jasno vidnih narodnih črt, ter da je Jugoslovanski klub s to deklaracijo postavil v jasno luč odločne zahteve Jugoslovanov in izjavljajo, da stoje za to deklaracijo vsi župani in za njimi vse ljudstvo, ki od te zahteve ne odneha nikoli in niti za las«, <sup>30</sup>

ter pozvali pristojne k takojšnjemu ukrepanju, saj je bila dežela zaradi vojne tako hudo prizadeta, da se gorja ni dalo več prenašati. Poudariti velja, da so bile določene zahteve težko uresničljive tudi zaradi preprostega dejstva, ker so bile deželne oblasti v deželi še nepopolne, deželni glavar pa je tudi še spomladi 1918 vztrajal v dunajskem izgnanstvu. V skrbi za svojo usodo in zlasti zaradi prepričanja, »da so vse avstrijske oblasti za obnovo bolj pesek v oči, in čim bolj se je vojna še vlekla, toliko manj je bilo resnosti za pravo obnovno delo«, <sup>31</sup> so goriški Slovenci sredi aprila 1918 ustanovili še »Okrajni odbor za begunce«, ki je deloval po načelu samopomoči in se usmeril zlasti v iskanje primernih bivališč za begunce, zagotavljanje prehrane in druge oskrbe ter vsega drugega, od orodja do pohištva in šolskih potrebščin.

V tem pogledu je bila zelo aktivna čevljarska zadruga iz Mirna, ki se je kolektivno, s stroji in čevljarskimi obrati, delavci in njihovimi družinami preselila v Rečico v Savinjski dolini in ustvarila svojevrstno begunsko kolonijo. Zadruga je spomladi 1918 začela obnovo tovarne v Mirnu in pripravljala pogoje za vrnitev in bivanje beguncev, kar pa se je udejanjilo šele v letu 1920. Za vrnitev je zadruga priskrbela celo železniške vozove in brezplačen prevoz ter spremstvo posameznih skupin, tako kot so begunce s posebnim spremstvom leta 1915 pospremili v Rečico. Zadruga je za namen obnove bivališč demontirala italijanske vojaške barake, v Mirnu so organizirali ljudsko kuhinjo in zavetišče za begunce, ki so tja prihajali delat ter se vračali v Rečico. Poleg tega so odprli skladišče kmetijskega orodja, železnine, posode in drugih predmetov, saj je na porušenem območju vsega primanjkovalo, preskrbeli so tudi dve ročni mlatilnici za prvo povojno setev žita. <sup>32</sup> Toda prav primer mirenske čevljarske zadruge pojasnjuje, kako so različni procesi sovplivali tako na obnovo kot vračanje beguncev; tudi ob dobri (lokalni) organizaciji in gmotnih možnostih so težke razmere, razpršenost oblastnih struktur in ne nazadnje nejasna in negotova politična situacija pogojevali dolgo obnovo in vračanje.

28 Ibid.

29 Gabršček, *Goriški Slovenci*, 543.

30 Neznani, »Zahteve goriških županov«, 1.

31 Gabršček, *Goriški Slovenci*, 544.

32 Anton Vuk, *Zgodovina čevljarske industrije in obrti v Mirnu, v zvezi z združništvom in socialističnim gospodarstvom. Ob desetletnici današnjega podjetja Tovarna čevljev »Jadran« (Miren, 1957)*, 6.

Obnovitvena vnema se je razširila tudi na Kranjsko, kjer je deloval »Odbor za obnovitev Goriške v Ljubljani«, ki se je osredotočil na delo z begunci, saj jih je bilo na Kranjskem veliko in bi se ob ustreznih razmerah lahko najhitreje vrnili na Goriško.<sup>33</sup> V obnovo Goriške se je jeseni 1918 vključil še Narodni svet v Ljubljani, katerega finančni odsek naj bi zbiral denar za obnovo, gospodarski odsek pa je oblikoval poseben pododsek, ki naj bi v Gorici in večjih krajih v deželi postavil posebne pisarne za sestavljanje prošenj za podpore in posojila, pomoč pri popisu vojne škode, urejanje zadev glede odškodnin in poučevanje ljudi o njihovih pravicah. Že 10. maja 1918 je v Ljubljani svoja pravila registrirala »Obrtna centrala v Ljubljani za obnovitev Goriške, registrirana zadruga z omejeno zavezo«, ki je imela namen pospeševati in tudi aktivno sodelovati pri obnovitvenih delih na Goriškem, v ta namen organizirati svoje člane – obrtnike in jih strokovno ter tudi denarno podpirati. Kot so poudarili v pravilih, zadruga ni iskala dobička, temveč je izključno nudila podporo članom pri dobavah materiala, orodja in vsega potrebnega za obnovitvena dela. Delovanje je bilo osredinjeno na tri področja: nabavo in posredovanje surovin, tehnično in komercialno posredovanje ter kreditna opravila. Osnova gmotne podpore je bila članarina v višini 1000 kron, obrtno centralo pa je vodilo načelstvo; prvo so sestavljali načelnik svečar Jernej Kopač, tesarski mojster Franc Ravnikar, stavbenik Ivan Ogrin, tajnik Zadrugne zveze Anton Kralj, ravnatelj Goriške zveze gospodarskih zadrug in društev v Ljubljani Svitoslav Premrou, ravnatelj Zavoda za pospeševanje obrti na Kranjskem Vladimir Remec, mizarski mojster Anton Rojina, soboslikar Franc Ks. Stare in kamnosek Anton Vodnik.<sup>34</sup>

Kljub številnim organizacijam in pobudam se je obnova zamikala v dvajseta leta 20. stoletja in bila predvsem prepuščena znanju in iznajdljivosti domačih obrtnikov, zidarska tradicija pa je bila zagotovilo, da bodo kraji obnovljeni, naprej do takšne mere, ki bo omogočila vrnitev beguncev vanje.<sup>35</sup> Velike količine vojnega materiala so predstavljale gradbeno osnovo, kot ugotavlja Š. Ledinek Lozej, so bile »stavbe [ ... ] zgrajene iz kamna in opeke, ki so ju skopali izpod ruševin«, kritina je bila pogosto pločevinasta. Porušene stavbe, ki jim je uspelo obdržati nosilne zidove, so bile obnovljene v prvotnem obsegu, novogradnje pa so sledile tudi novostim, tako v obliki kot uporabljenem materialu. V zvezi s tem velja omeniti, da si je prebivalstvo pri obnovi pomagalo tudi z vojaškim materialom, celo z vojaškimi nagrobniki.<sup>36</sup> Novosti sta prinesli elektrifikacija in vodovodna napeljava, odprta ognjišča so nadomestili štedilniki, kar je predstavljalo, skupaj s premikom sanitarnih prostorov v notranjost bivališč, pomembno spremembo stanovanjske kulture krajev ob nekdanjem soškem bojišču.<sup>37</sup>

Konec vojne, razpad monarhije in ponovna ter razširjena italijanska vojaška zasedba slovenskih ozemelj so v obnovitvena dela prinesli zastoj in negotovost. Marca

33 Gabršček, *Goriški Slovenci*, 542.

34 *Pravila Obrtne centrale v Ljubljani za obnovitev Goriške, registrirane zadruge z omejeno zavezo* (Ljubljana: Obrtna centrala za obnovitev Goriške, 1918), pridobljeno 2. 10. 2023, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-SSU7I1SW>.

35 Branko Marušič, *Goriški Slovenci od prodora pri Kobaridu do konca leta 1918: diplomsko delo* (Solkan, 1962), 41.

36 Marušič, *Prva svetovna vojna v muzejih na Slovenskem*, 99, 100.

37 Špela Ledinek Lozej, »Obnova stavbnega fonda po prvi svetovni vojni v Vipavski dolini«, v: *Vojne na Slovenskem: pričevanja, spomini, podobe*, ur. Maja Godina Golja (Ljubljana: Založba ZRC, 2012), 70.

Slika 4: Šempeter pri Gorici - obnovljena cerkev in glavna ulica, 1933



Vir: SI PANG/0583, Zbirka fotografij, a. e. 41, št. 6 (originalne hrani Goriški muzej)

1919 so italijanske oblasti ukinile avstrijski urad za obnovo (»Wiederaufbau Görz und Gradisca«), vse njegove zaposlene, skupaj z Maksom Fabianijem, pa odpustila. Leta 1920 je začel delovati »Ufficio provinciale ricostruzioni architettura« (U.P.R.A.) oziroma kasneje »Ufficio provinciale regolazioni e architetture dannegiate«, ki je bil leta 1922 ukinjen, vendar je prav zaradi vloge Maksa Fabianija in sodelavcev pustil izjemen pečat pri obnovi in urbanizaciji porušene Goriške.

Leta 1925 je bila obnova načeloma zaključena, vojna škoda pa nikoli docela poravnana. Do leta 1922 je prebivalstvo Julijske krajine vložilo 145.650 napovedi vojne



škode, kar je znašalo 1.075.268.204 italijanskih lir.<sup>38</sup> Po zakonu o vojni škodi s 27. marca 1919 je bil že postopek za cenitev izredno zapleten, dolgotrajen in drag, vojni oškodovanec je moral namreč sam prijaviti škodo, cenitev pa je predstavljala velik finančni zalogaj in je bila zelo zamudna, saj država ni poskrbela za zadostno število uradnikov, ki bi izpeljali postopke cenitve in vračila vojne škode.<sup>39</sup> Zakon o vojni škodi nikakor ni poenostavil postopkov in »[t]ežko si je kdo od vojnih oškodovancev prav predstavljal pot, ki ga bo čakala in sicer trnjev križev pot, za dosego oziroma za namen dosege vojne odškodnine. Ta križev pot nam je začrtalo enotno besedilo vojnoodškodninskega zakona z dne 27. marca 1919 št.426 [...].«<sup>40</sup> Morda je bil to tudi razlog, da je bilo povrnitve vojne škode deležno malo Slovencev, sprva so jo izplačevali v gotovini, po letu 1923 pa le še v bonih. Praviloma naj bi bila povrnjena škoda nižja od vrednosti porušenih hiš, večino gradbenih del pa naj bi prevzela furlanska gradbena podjetja.<sup>41</sup> Leta 1921 je bil ustanovljen poseben kreditni zavod v Veroni, ki je dajal predujme na račun odškodnine proti visokim obrestim. Povrnitev vojne škode, zlasti v kmetijstvu, je potekala počasi in ni bila nikoli v celoti poravnana.<sup>42</sup>

Z vprašanjem vojne odškodnine se je od leta 1922 naprej ukvarjala »Zveza zadrug vojnih oškodovancev«, ki je bila »uspeh neuklonljive volje in nesebične požrtvovalnosti niti ne desetih naših ljudi«. <sup>43</sup> Zveza je izdajala tudi časopis *Obnova Goriške*, ki je bil pravzaprav osrednja informacijska točka v zadevah vojnih odškodnin, bralce/oškodovance je seznanjala z zakonodajo, razpisi, v obliki vprašanj in odgovorov je pojasnjevala temeljne dileme glede povrnitve vojne škode, natančno so bili razdelani postopki za prijave vojne škode in zlasti obnovitvenih del, pa tudi svarila pred sleparji, ki so se okoriščali na račun vojnih oškodovancev.

V obnovo Gorice in Goriške se je dejavno vključil tudi arhitekt Maks Fabiani, ki je že na Dunaju ustanovil odbor za begunce iz južnih provinc, v Deželni komisiji pa je bil zaposlen kot vodilni arhitekt na Uradu za obnovo Gorice in Gradišča. V letih 1917–1922 je s svojimi pomočniki izdelal več kot 90 urbanističnih načrtov za porušene kraje od Bovca do Jadranskega morja. Do sedaj je bilo posredno ali neposredno identificiranih 92 regulacijski načrtov. Poleg omenjenih urbanističnih načrtov Fabiani sam v poročilu iz leta 1922 navaja tudi oddajo 70 načrtov za obnovo ali gradnjo posameznih javnih stavb, ki še niso bile v celoti identificirane. Med njimi so šole, upravne stavbe, cerkve, pokopališča in drugi objekti skupnosti v teh krajih. Tako kot so se številni primorski begunci ob koncu prve svetovne vojne vračali v porušene domove in v novo državo, tako se je tudi Fabianiju leta 1917 »na ruševinah vojne« začelo povsem novo poglavje življenja.

38 Petra Svoljšak, »Vojna škoda«, v: *Enciklopedija Slovenije* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2000), 320, 321.

39 Uredništvo, »Križev pot«, *Obnova Goriške* 15.–30. 9. 1922, 2.

40 Ibid.

41 Marušič, *Prva svetovna vojna v muzejih na Slovenskem*, 104.

42 Svoljšak, »Vojna škoda«, 321.

43 Uredništvo, »Naša prva beseda«, *Obnova Goriške*, 1.–15. 7. 1922, 1.

## Maks Fabiani (1865–1962)<sup>44</sup>

Maximilian, Max ali Maks Fabiani je bil rojen 29. aprila 1865 v Kobdilju pri Štanjelu za časa večkulturne avstro-ogrske monarhije, ko so deželo Goriško-Gradiško (del Avstrijskega primorja) zaznamovali družbeni in gospodarski razvoj ter sobivanje slovenske, furlanske, italijanske in avstrijsko-nemške kulture in jezikov.

Maks je bil dvanajsti od štirinajstih otrok, ki so se rodili v premožni družini tržaško-tirolske plemkinje Karoline Kofler in kraškega veleposestnika Antona Fabianija slovensko-furlanskih korenin. Vzgojen in šolan, enako kot bratje, se je formiral v treh kulturah in jezikih: na narodnostno pretežno slovenskem Krasu, ob prisotnosti italijansko-furlanske jezikovne pokrajine in v avstrijski državi. Nasledil je rod Fabianijev, ki so bili stoletja pred njim rojeni na kobdiljskem posestvu – potem ko se je, domnevno konec 16. stoletja, tam naselil eden prvih s tem priimkom, »NOBILIS DOMINIS PETRUS FABIANUS NOTA(R)IUS IMP(ERII)«,<sup>45</sup> umrl 24. junija 1633, kot je še danes zapisano na nagrobni plošči na kobdiljskem pokopališču pri Sv. Gregorju.<sup>46</sup>

Fabiani se je najprej šolal na domačem posestvu v Kobdilju, osnovno šolo je obiskoval v Štanjelu, realko pa v Ljubljani, kasneje pomembnem mestu za njegovo poklicno in življenjsko pot. Arhitekturo je študiral na dunajski Politehniki (»Technische Hochschule«), kjer je z uspehom diplomiral 13. februarja 1892. Tudi sicer sta bili dojemljivost in lahkotnost pri dojemanju novosti njegovi vrlini, kar pa je v arhitekturnih krogih sprožalo tudi nepotrebno ljubosumje, ali kot je zapisal sam:

»Vse dokaj dejavno življenje me je spremljala velika ljubezen do različnih umetnosti, velika dojemljivost za nekatere tehnične študije in prirojena lahkost, s katero sem osvajal znanstvene elemente. Ta lastnost je imela čudno posledico, da mi je prihranila naporen študij in mi zagotovila primat že v šoli in kasneje pri nalogah, ki sem jih opravljal v življenju in tako postal žrtev ljubosumja in resnično nezasluženega sovraštva.«<sup>47</sup>

Leta 1892 je kandidiral za prestižno štipendijo Carla Ghega, z denarjem katere je tri leta potoval in si ogledoval umetnost arhitekture po Italiji, Grčiji, Turčiji, Mali Aziji ter Nemčiji, Švici, Belgiji, Franciji in Angliji. Izkušnja je zaznamovala Fabianijevo življenje, zapisal je, da je bilo »to svobodno potovanje nekakšen vir vsega mojega znanja in kulture«.<sup>48</sup>

Dunajska leta, ki so sledila, so pomenila višek v njegovi karieri arhitekta in urbanista. Po začetnem sodelovanju z vodilnim dunajskim secesijskim arhitektom Ottom Wagnerjem se je uveljavil kot samostojni snovalec palač v številnih mestih monarhije, zlasti na Dunaju, v Trstu, Ljubljani in Gorici, ter tudi kot prodoren urbanist. Za nadaljnjo kariero takrat mladega arhitekta je bil ključen načrt za urbanistično obnovo mesta

44 Verena Koršič, »Fabiani, Maks (1865–1962)«, v: *Primorski slovenski biografski leksikon: 4. snopič Čotar - Fogar, 1. knjiga* (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1977), 338, 339. Marko Pozzetto, »Življenje in delo«, v: *Maks Fabiani – Vizije prostora* (Kranj: Libra, 1997), 12–80.

45 Prepis iz nagrobne plošče na kobdiljskem pokopališču.

46 Nataša Kolenc, »Arhitekt Maks Fabiani in povojna obnova Goriške po I. svetovni vojni«, v: *Begunci: slovenski begunci s soške fronte*, ur. Ines Beguš in Marko Klavara (Nova Gorica: Goriški muzej, 2016), 108.

47 Pozzetto, »Življenje in delo«, 17.

48 Ibid., 19.

Slika 5: Maks Fabiani



Vir: Fond UMF

Ljubljane po velikem potresu leta 1895, ki ga je izdelal na lastno pobudo. Pravi prelom se je zgodil leto kasneje, 1896, z zmago na natečaju za prestižno zdravilišče za državne uslužbence avstro-ogrske monarhije v Opatiji, s katero so se mu odprla vrata na dunajski dvor. Leta 1902 je na dunajski univerzi doktoriral iz tehničnih ved in za dosežke v urbanizmu prejel tudi častni doktorat, dobil je položaj univerzitetnega profesorja za notranjo dekoracijo in ornamentalno kompozicijo. Uspehe je na Dunaju okronal z vlogo osebnega svetovalca avstrijskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda.<sup>49</sup>

Ob slavi in uspehih na tujem je ostal močno navezan na domače kraje in se je na Kras tudi pogosto vračal. Eden najpomembnejših modernističnih arhitektov povojne Jugoslavije Edvard Ravnikar je zanj dejal, da je imel »čustveno-domačijsko zanimanje za kanal Gorica–Ljubljana«.<sup>50</sup>

49 Marko Pozzetto, »Arhitektura po meri človeka«, v: *Maks Fabiani - Vizije prostora* (Kranj: Libra, 1997), 30–37.

50 Edvard Ravnikar, »Maks Fabiani arhitekt, inženir, pedagog«, *Primorski dnevnik*, št. 132, 21. 6. 1988, 12.

Streli na prestolonaslednika Franca Ferdinanda v Sarajevu so poleti 1914 sprožili prvo svetovno vojno. Z vstopom Italije v vojno proti Avstro-Ogrski leta 1915 se je odprla soška fronta, ki je brutalnost vojne prinesla tudi na goriška tla. Vojna, ki je usodno zarezala v življenja številnih Primorcev, je prinesla dokončen »konec nekega sveta« tudi za Fabianija. Med vojno je na Dunaju s somišljeniki ustanovil odbor za pomoč beguncem iz južnih provinc, razseljenih po deželah srednje Avstrije. Takoj po koncu bojev na soški fronti leta 1917 je sprejel prelomno odločitev: dvainpetdesetleten se je odpovedal uspešni karieri in udobju uglednega življenja na Dunaju in se vrnil na Goriško, opustošeno v vojni. Postal je vodja avstrijskega Urada za obnovo s sedežem v Gorici, formalno ustanovljenega 12. februarja 1918.

Po prenehanju avstrijske oblasti, ko je bil s težavnostjo politične usode stare Avstrije že dodobra seznanjen, je vseeno zavrnil povabilo dunajske univerze za vrnitev na Dunaj in nadaljevanje profesure. V pismu rektorju univerze je kot razlog za zavrnitev navedel moralno zavezo, da nadaljuje službo »upravitelja obnovitvenih del v Gorici in Gradišču«. Z uveljavitvijo italijanske oblasti nad nekdanjimi avstro-ogorskimi ozemlji le nekaj mesecev kasneje se je njegova osebna kalvarija pravzaprav šele začela, podobno kot za številne druge Primorce, ki so se po koncu vojne vračali na svoje večinoma porušene domove v tujo državo. Marca 1919 je Italija avstrijski Urad za obnovo ukinila, vse njegove zaposlene, skupaj s Fabianijem, ki je tedaj že pretrgal stike z Dunajem, pa odpustila. Zaradi oznak Slovenec in avstrijski patriot so mu bile v nadaljevanju zavrnjene tudi prošnje za kakršno koli drugo državno službo. »[Č]eprav je po rodu Slovenec, ni razlogov, da bi ga označili za prepirljivca ali propagandista v škodo italijanskemu narodu.«<sup>51</sup> Potreba po obnovi nove države se je iz dneva v dan večala. Dejstvo je, da so ga še večkrat krivično intelektualno diskvalificirali. S strokovnim ugledom in podporo vplivnih posameznikov pa se mu je leta 1920 uspelo začasno vrniti na čelo medtem ponovno vzpostavljenega urada U.P.R.A.

Do leta 1922, ko je bil urad dokončno ukinjen, je Maks Fabiani z maloštevilnimi sodelavci izdelal več kot 90 tako imenovanih regulacijskih načrtov za povojno obnovo mest in vasi v Posočju, na Goriškem, Krasu in v Vipavski dolini, na sedanji slovenski in italijanski strani meje. Do sedaj jih je največji poznavalec Maksa Fabianija – arhitekt Marko Pozzetto – posredno ali neposredno identificiral 92.<sup>52</sup>

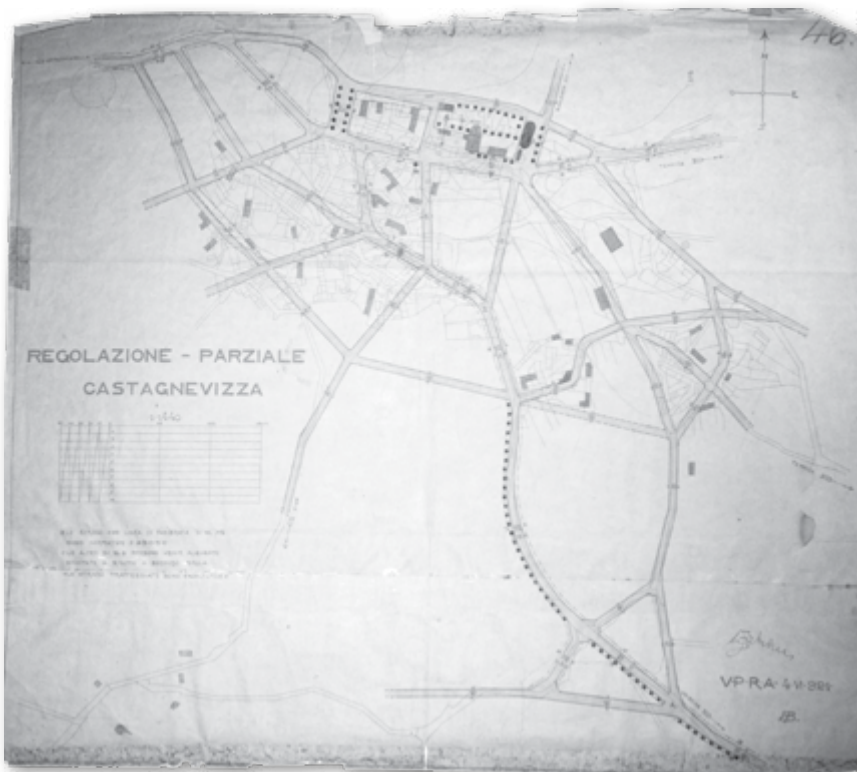
Grajenje iz danih možnosti in vrednot, *genus loci*, je bilo pri Fabianiju popolnoma ozaveščeno, kljub temu da je delo na terenu moral večkrat prepuščati sodelavcem, t. i. kontaktnim arhitektom, kot se je izrazil prof. Ravnikar.<sup>53</sup> Avtorstvo ni bilo povsem nesporno ugotovljeno, nekaj je bilo tudi sodelavcev, ki so bili navedeni, denimo Rečan Emil Karaman, številni načrti pa niso bili podpisani, tudi zato ne, ker je imel Fabiani pri realizaciji predlogov kar nekaj nasprotnikov na vodilnih položajih, ki so jih vendarle zasedali Italijani, pa vendar je kot vodja urada stal za celim korpusom načrtov. Še en razlog nepodpisovanja pa je bilo tudi izredno občutljivo vprašanje razlastitve obstoječih

51 Marko Pozzetto, »Vojna 1914–1918,« v: *Maks Fabiani - Vizije prostora* (Kranj: Libra, 1997), 49.

52 Ibid., 55.

53 Ravnikar, »Maks Fabiani arhitekt, inženir, pedagog,« 12.

Slika 6: Regulacijski načrt Kostanjevica



Vir: SI PANG/0837, Zbirka načrtov, zemljevidov in skic

lastništev v splošno korist.<sup>54</sup> Toda prav sodelavci, vdani njegovim nazorom, so bili tisti, ki so Fabianiju pomagali ustvarjati stike z ljudmi na terenu, z novimi kraji in naravo.

Povojna obnova sveže priključenih krajev nekdanjega Avstrijskega primorja, financirana z denarjem italijanske države v dvajsetih letih, je bila zagotovo tudi politični projekt. V okviru obnove je nova oblast dobila priložnost na novo zapisati krajevno zgodovino, sicer »vzdano« v stavbah. Pri obnovi oziroma nadomeščanju porušenih stavb so bili precej striktno uporabljeni historični arhitekturni slogi, primarno povezani z italijanskim oziroma latinskim svetom. Ob tem vidiku se pogosto odpira vprašanje Fabianijevega odnosa do »poitalijančevanja« primorske krajine v obdobju med obema vojnoma. Za tem političnim ciljem stojijo znana imena, upoštevajoč širšo sliko pa je take politične težnje le težko iskreno pripisati arhitektu Fabianiju. Morda gre tu za popolnoma nepolitično vprašanje temeljev Fabianijevega urbanizma, zagotovo napojenih iz antične klasične arhitekture, ali celo brezčasno razpravo o vitruvijskem popolnem razmerju v arhitekturi.

54 Prim. Kraljevi odlok, zakon št. 1907, 27. 11. 1921. Zakon, na katerem sloni celotno načrtovanje Posočja.

Z obnovo krajev vzdolž reke Soče je Fabianijevo urbanistično načrtovanje<sup>55</sup> Posočja (tudi Krasa in Vipavske doline) v širšem evropskem smislu pridobilo hkrati regionalno planiranje in načrtovanje posameznih (posebej javnih) objektov. Načrti ureditve krajev so bili končani 30. oktobra 1922, skoraj šest let po vojni. Za vsak kraj je predvidel prihodnji razvoj in njegovo funkcionalnost, kar je v prvi vrsti rezultiralo v posodobljeni cestni mreži, kjer so se ponekod še srednjeveške poti odpirale modernemu prometu novih stoletij z mislijo na obvoznice (denimo Gorica, Opatje selo). Nove ulične mreže in prihodnjo rast naselja je načrtoval tako pri večjih (Tolmin, Gorica, Ajdovščina) kot pri manjših krajih (Miren pri Gorici). Urejena so bila tudi nova središča, manjši (Temnica) in večji trgi, premišljeno vključeni drevoredi, parki (Gradišče od Soči), včasih samo posamezna drevesa.

Primerjava številnih fotografij iz vojnega in povojnega obdobja, samih regulacijskih načrtov ali sprehod skozi katero od »po Fabianiju« obnovljenih goriških mest ali vasi poraja vprašanje, ki ga je v svojem pisanju postavila že arhitektka Nataša Kolenc:<sup>56</sup> »[K]akšni bi bili ti kraji danes«, če se zanje takrat ne bi zavzel razgledan in daljnoviden svetovljan, mislec, arhitekt in urbanist, ki je bil z dušo in srcem pri svojem »kraševstvu« kot dednem arhitekturnem izhodišču, hkrati pa zavezan k obnovi porušenega Posočja?

Veliki projekt povojne obnove Primorske je številnim krajem vtisnil podobo, ki jo je v krajini zaznati še danes. In če vemo, da je Maks Fabiani za realizacijo projekta povojne obnove »zastavil« tako rekoč polovico svojega življenja, ki ga je do smrti leta 1962 preživel pretežno v Gorici, je njegova zapuščina Goriški zares obsežna in dragocena.

## Viri in literatura

---

### Arhivski viri

---

- OeStA - Österreichisches Staatsarchiv:
  - Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA), Mdl, Allg, 19.
- SI AS - Arhiv Republike Slovenije:
  - SI AS 59-1-10/13, Vojne škode na Goriškem.
- SI PANG - Pokrajinski arhiv v Novi Gorici:
  - SI PANG/0583, Zbirka fotografij.
  - SI PANG/0667, Zbirka razglednic krajev.
  - SI PANG/0837, Zbirka načrtov, zemljevidov in skic.

---

<sup>55</sup> Tega smo vsaj delno zaobjeli tudi v razstavi Petra Svobljak in Petra Kolenc, *Tu je vse končano vse je v razvalinah* (Ljubljana: ZRC SAZU, 2021), pridobljeno 1. 9. 2023, <https://www.zrc-sazu.si/sl/novice/tu-je-vse-koncano-vse-je-v-razvalinah>.

<sup>56</sup> Kolenc, »Arhitekt Maks Fabiani in povojna obnova Goriške,« 115.

## Literatura in tiskani viri

- Abelow, Benjamin. *Kako je zahod pripeljal vojno v Ukrajino. Kako je politika ZDA in Nata pripeljala do krize, vojne in do tveganja jedrske katastrofe*. Ljubljana: Založba ZRC, 2023.
- Brecelj, Anton. »Cvetoča kri.« *Mladika* 16, št. 10 (1935), 377–81.
- Brecelj, Anton. »Lačen.« *Mladika* 16, 4 (1935), 135–39.
- Brecelj, Anton. »Nadloge pred prevratom in sam bolan.« *Mladika* 16, št. 11 (1935), 421–26.
- Brecelj, Anton. »Ob prevratu na Goriškem.« *Slovenec*, 28. 10. 1928, 18, 19.
- Brecelj, Anton. »Podgane.« *Mladika* 16, št. 9 (1935), 335–39.
- Brecelj, Anton. »Skrivne groze.« *Mladika* 16, št. 3 (1935), 91–94.
- Brecelj, Anton. »Slučaji, ki so ali niso slučaj.« *Mladika* 16, št. 5 (1935), 179–82.
- Brecelj, Anton. »Srečanje s kolero.« *Mladika* 16, št. 2 (1935), 53–55.
- Brecelj, Anton. »V vojaški službi.« *Mladika* 16, št. 1 (1935), 13–16.
- Brecelj, Anton. »Za viteški red Franca Jožefa.« *Mladika* 16, št. 8 (1935) 299–303.
- Brecelj, Anton. »Zdravilo za smrt in življenje.« *Mladika* 16, št. 6 (1935) 219–23.
- Fornazarič, Dr. S. »Goriška.« *Demokracija*, št. 1-3, 1919 (II), 20–29.
- Gabršček, Andrej. *Goriški Slovenci 2*. Ljubljana: samozaložba, 1935.
- Kolenc, Nataša. »Arhitekt Maks Fabiani in poveljna obnova Goriške po I. svetovni vojni.« V: *Begunci: slovenski begunci s soške fronte*. Ur. Ines Beguš in Marko Klavora, 106–15. Nova Gorica: Goriški muzej, 2016.
- Koršič, Verena. »Fabiani, Maks (1865–1962).« V: *Primorski slovenski biografski leksikon: 4. snopič Čotar - Fogar, 1. knjiga*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1977.
- Kreačič, Goranka. »Mož od Soče: portret dr. Slavka Fornazariča, borca za narodnostne pravice primorskih Slovencev.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 57, št. 2 (2017): 8–32.
- Ledinek Lozej, Špela. »Obnova stavbnega fonda po prvi svetovni vojni v Vipavski dolini.« V: *Vojne na Slovenskem: pričevanja, spomini, podobe*. Ur. Maja Godina Golja, 63–75. Ljubljana: Založba ZRC, 2012.
- Marušič, Branko. *Goriški Slovenci od prodora pri Kobaridu do konca leta 1918: diplomsko delo*. Solkan, 1962.
- Marušič, Jaka. *Prva svetovna vojna v muzejih na Slovenskem: magistrsko delo*. Ljubljana, 2006.
- Neznani. »Prilika za nemške obrtnike in rokodelce vseh vrst, ki se nikdar več ne povrne.« *Slovenec*, 28. 1. 1918.
- Pozzetto, Marko. »Arhitektura po meri človeka.« V: *Maks Fabiani - Vizije prostora*, 30–37. Kranj: Libra, 1997.
- Pozzetto, Marko. »Vojna 1914–1918.« V: *Maks Fabiani - Vizije prostora*, 46–54. Kranj: Libra, 1997.
- Pozzetto, Marko. »Življenje in delo.« V: *Maks Fabiani - Vizije prostora*, 12–21. Kranj: Libra, 1997.
- Ravnikar, Edvard. »Maks Fabiani arhitekt, inženir, pedagog.« *Primorski dnevnik*, št. 132, 21. 6. 1988, 12.
- *Sklad za izgradnjo miru*. Pridobljeno 3. 10. 2023. <http://unis.unvienna.org/unis/sl/pressrels/2006/unisinf170.html>.
- Svolfjšak, Petra in Petra Kolenc. *Tu je vse končano vse je v razvalinah*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2021. Pridobljeno 1. 9. 2023. <https://www.zrc-sazu.si/sl/novice/tu-je-vse-koncano-vse-je-v-razvalinah>.
- Svolfjšak, Petra. »Vojna škoda.« V: *Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2000.
- Uredništvo. »Križev pot.« *Obnova Goriške* 15.–30. 9. 1922, 2.
- Uredništvo. »Naša prva beseda.« *Obnova Goriške*, 1.–15. 7. 1922, 1.
- Vuk, Anton. *Zgodovina čevljarke industrije in obrti v Mirnu, v zvezi z združništvom in socialističnim gospodarstvom. Ob desetletnici današnjega podjetja Tovarna čevljev »Jadran«*: tipkopis. Miren, 1957.

Petra Svoljšak and Petra Kolenc

---

## THE RECONSTRUCTION OF THE GORIŠKA REGION AFTER WORLD WAR I AND THE ROLE OF THE ARCHITECT MAKŠ FABIANI

---

### SUMMARY

---

The discussion examines the archival materials from more than a hundred years ago, which testify to the basin of the river Soča, the Kras region, and the Vipava Valley being ravaged by the destruction of the Soča/Isonzo Front. Maks Fabiani (1865–1962), an architect and urban planner from Kras, decided to return home at the peak of his career as a professor in Vienna to help reconstruct the devastated areas at the Slovenian western national border. The present article focuses on the war damages that did not merely entail demolished buildings, churches, public and private buildings: almost entire villages were destroyed, the agricultural areas, livestock, vineyards, and plantations were damaged, while the situation in the Goriška Region after the relocation of the Front to the river Piave raised many questions of the material, health, and social nature. The leading role “in the field” was assumed by the “Central Committee for the Return of Refugees and Restoration of the Coast in Vienna”, established at the end of November 1917 under the auspices of the Yugoslav Club. The Committee’s efforts were organised mainly by Andrej Gabršček, who, together with his colleagues, addressed many issues, from reconstruction to the repatriation and support of the refugees. After the collapse of the Monarchy, the Committee especially oversaw the return of the refugees from the Austrian refugee camps in the new state. In mid-February 1918, the “Central Committee” was joined by the “Mayors’ Union of War-Damaged Municipalities”, established by the mayors of the municipalities affected by the war. The Union’s primary task was to revive especially those local craft activities (carpentry, brickworks, lime works, quarries, stone-cutting workshops) that were crucial for the renovation efforts. The architect Maks Fabiani was also actively involved in the reconstruction of the Goriška Region: already in Vienna, he established a committee for refugees from the southern provinces with the Regional Commission and was employed as the leading architect at the Office for the Reconstruction of Gorica and Gradiška. Between 1917 and 1922, he and his assistants produced more than 90 urban planning proposals for the demolished places from Bovec to the Adriatic Sea. So far, 92 regulatory plans have been directly or indirectly identified. In addition to these, in a report from 1922, Fabiani himself stated that he had submitted 70 plans for the renovation or construction of individual public buildings, which have not yet been fully identified. These included schools, administrative buildings, churches, cemeteries, and other communal facilities in these places. Thus, at the end of World War I, many refugees returned to their demolished homes in a new country, also thanks to the architect who faithfully decided to contribute his knowledge to the reconstruction of his devastated homeland.



Mojca Šorn\*

# Izgradnja sistema socialnega skrbstva v Ljubljani po prvi svetovni vojni s poudarkom na delu socialnopolitičnega odseka in socialnopolitičnega urada\*\*

## IZVLEČEK

*Prispevek, ki temelji na gradivu Zgodovinskega arhiva Ljubljana, obravnava sistem socialnega skrbstva v slovenski prestolnici v obdobju med svetovnima vojnama. Predstavi njegovo vzpostavitvev in široko paleto načrtov ter aktivnosti mestnih struktur, hkrati pa pozornost nameni periodam stagnacije ter njihovim posledicam. Razvidno je, da te pod vtisom miselnosti in odnosa do socialno ogroženih oseb po prevratu konstantnega dela in napredka ljubljanskih mestnih uradov na polju socialnega skrbstva med letoma 1918 in 1941, še posebej po letu 1923, ko je bila vzpostavljena mreža urejenega poslovanja, niso mogle zaustaviti.*

*Ključne besede: Ljubljana, 1918–1941, socialno skrbstvo, socialnopolitični odsek, socialnopolitični urad*

\* Dr., znanstvena sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana; [mojca.sorn@inz.si](mailto:mojca.sorn@inz.si)

\*\* Članek je nastal v okviru infrastrukturnega programa IO-0013 Raziskovalna infrastruktura Slovenskega zgodovinopisja, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno in inovativno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

## ABSTRACT

### DEVELOPING THE SOCIAL WELFARE SYSTEM IN LJUBLJANA AFTER WORLD WAR I, WITH AN EMPHASIS ON THE WORK OF THE SOCIAL POLICY SECTION AND SOCIAL POLICY OFFICE

*Based on the materials from the Historical Archives Ljubljana, the following contribution analyses the social welfare system in the Slovenian capital of Ljubljana in the interwar period. It outlines its establishment and the broad range of plans and activities of the city's administrative structures while focusing on the periods of stagnation and their consequences. It is evident that the city's administrative structures were unable to prevent the latter due to the mentality and attitude towards the socially disadvantaged after the disruption of the constant work and progress that the Ljubljana city offices had achieved in social welfare between 1918 and 1941, especially after 1923, when a network of regular activities had been established.*

*Keywords: Ljubljana, 1918–1941, social welfare, social policy section, social policy office*

## Uvod

Nezadostno socialno skrbstvo pred letom 1914, velika vojna in razmere po njej so pripeljali do zaostrenega socialnega položaja.<sup>1</sup> Nova država se je na to polje vključevala z ministrstvom za socialno politiko, ki je bilo leta 1931 priključeno ministrstvu za narodno zdravje, in inšpekcijami dela, ki so bile na sedežih vseh banovin, njihovo delovanje pa je bilo urejeno z Zakonom o inšpekciji dela iz leta 1921.<sup>2</sup> V Sloveniji se je socialna politika najprej obravnavala v sklopu samostojnega oddelka oziroma poverjeništvu za socialno skrbstvo, po letu 1924 pa oddelka za socialno politiko.<sup>3</sup> Toda glavno breme socialnega skrbstva so konec koncev nosile občine,<sup>4</sup> ki naj bi bile »vsak čas na razpolago, kadarkoli je odstranjevati ali vsaj ublaževati težave, ki ogrožajo življenjske pogoje posameznih stanov, družin in poedincev. Občina naj bi bila večna mati, ki bdi nad svojim sinom – občanom

1 Razmere v socialnem skrbstvu po prvi svetovni vojni je avtorica v krajši obliki predstavila v začetku leta 2023. – Gl. Mojca Šorn, »Socialno skrbstvo v Ljubljani med prvo svetovno vojno in v desetletju po njej,« *Kronika* 71, št. 1 (2023): 161–72.

2 Filip Uratnik, »Naše delavstvo in naša delavska zakonodaja,« v: *Spominski zbornik Slovenije* (Ljubljana: Jubilej, 1939), 519. Primož Pantar, *Zgodovina boja z revščino na Slovenskem: diplomsko delo* (Ljubljana, 1996), 23.

3 Sonja Anžič, »Zgodovina socialne politike v osrednjem slovenskem prostoru do druge svetovne vojne,« v: *Zgodovina socialne politike, socialnega dela in izobraževanja za socialno delo v Sloveniji. Zbornik povzetkov* (Ljubljana: Fakulteta za socialno delo, 2005), 11.

4 France Kresal, »Socialna politika in stanovanjska zaščita po prvi svetovni vojni,« v: *Zgodovina socialnega dela v Sloveniji. Med družbenimi gibanji in političnimi sistemi* (Ljubljana: Fakulteta za socialno delo, 2006), 55. Gl. tudi Marko Natlačen, »Oblastne samouprave v Sloveniji,« v: *Slovenci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulture, gospodarske in politične zgodovine*, ur. Josip Mal (Ljubljana: Leonova družba, 1928), 343.

od rojstva do smrti. Najbližja in najradodarnейša naj mu bo takrat, kadar je v stiski, brez sredstev, trajno ali začasno nesposoben od lastne moči in dela.«<sup>5</sup> Vpogled v miselnost in odnos do socialno ogroženih oseb po prevratu dodatno odstre naslednji citat:

»V prejšnjih časih se je poznalo samo podpiranje ubožcev, oprto na naziranje, da se nahaja nekje gospod, ki deli podpore, nekje pa revež, ki prejema miloščino. Danes je premagano stališče miloščinstva, katero nam je samo še v spominu na one čase, ko kultura še ni razumela, da ima vsak človek napram javnosti absolutno zakonito pravico prejemati iz javnih blagajn sredstva, če sam ne more več delati in mu življenje ni dalo možnosti, da ima vsaj najnujnejše za preživljanje. Socijalno skrbstvo ni osebno dobrodelstvo. Vse se vrši po splošnih principih socijalne miselnosti. Nikjer ni gospode in nikjer ni hlapcev. Javnih sredstev ne priznavamo invalidom dela, starcem in brezposelnim za to, ker so reveži, ampak za to, ker so dali delovne moči družbi in je družba dolžna skrbeti za vsakega svojega člana, če ostane na svoji življenjski poti in ne more naprej. Prejemati sredstva iz javnih blagajn ni poniževalno ali sramotno, ampak pravica, častivredna prav tako, kot vsaka druga.«<sup>6</sup>

## **Načrti in aktivnosti v obdobju med svetovnimaj vojnama**

Z zaostrenim socialnim položajem se je soočila tudi slovenska prestolnica, ki je po končani vojni štela več kakor 50.000 prebivalcev.<sup>7</sup> Ljubljanski magistrat do županovanja Ljudevita Periča, ki je leta 1921 nasledil Ivana Tavčarja, ni poznal systemsko urejenega poslovanja v zvezi s socialno politiko. Socialne zadeve – od skrbi za brezposelne, posredovanja dela, stanovanjske politike, bolniškega, nezgodnega, socialnega<sup>8</sup> in starostnega zavarovanja, zaščite delavcev do skrbi za otroke in mladino – so bile razdeljene med različne uradnike.<sup>9</sup> Leta 1923 pa sta socialnopolitične naloge ljubljanske občine začela

5 SI ZAL LJU/0488, Cod. III, t. e. 124, a. e. 90, Zapisnik 3. redne/proračunske/javne seje občinske uprave ljubljanske, 19. 4. 1933.

6 O socialni politiki in socialni oskrbi po prvi svetovni vojni gl. Karel Loschitzky, »Bolniška strežnica,« *Slovenec*, 23. 2. 1919, 7. O razmerah po prvi svetovni vojni na Slovenskem, brezposelnosti, stanovanjski krizi, bolniškem, nezgodnem, starostnem zavarovanju itd. gl. France Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998). Filip Uratnik, »Socialno skrbstvo in socialna zakonodaja,« v: *Slovenci v desetletju*, 461–83.

7 Karel Petrič, »Higiena mesta Ljubljane,« *Kronika mestne občine Ljubljanske* 1, št. 2 (1934): 128–32. Andrej Studen, »Modernizacija načina življenja,« v: *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije (1848–1992)*, ur. Jasna Fischer et al. (Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2005), 495, navaja, da je leta 1914 v Ljubljani živelo 46.626 oseb. *Spezialortsexportorium der Österreichischen Länder. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. VI. Krain: Spezialortsexportorium von Krain* (Wien: Verlag der Deutschösterreichischen Staatsdruckerei, 1919), 1, navaja, da je v Ljubljani živelo 46.630 oseb (22.868 moških in 23.762 žensk). V SI ZAL LJU/0489, š. 1871, f. 170, ovoj XI-233/II, št. 308-360, Wochenausweis über Geburten und Sterbefälle, najdemo podatek, da je v začetku leta 1915 v Ljubljani živelo 49.695 oseb, 26. 6. 1915 50.376 oseb, 1. 10. 1916 50.716 oseb in 1. 4. 1917 51.057 oseb. Katarina Keber, »O španski boleznii.« *Acta Histriae* 28, št. 1 (2020): 50, zapiše, da je po vojni Ljubljana skupaj s predmestji štela 51.397 prebivalcev. – Gl. tudi SI ZAL LJU/0488, Cod. III, t. e. 119, št. 79, Zapisnik sedme javne seje občinskega sveta, 15. 2. 1921, 23. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januarja 1921* (Sarajevo: Državna štamparija, 1932), 292. Lojze Pipp, »Razvoj števila prebivalstva Ljubljane in bivše vojvodine Kranjske,« *Kronika slovenskih mest* 2, št. 1 (1935): 66–72.

8 Več Anton Breclj, »Zgodbe našega zdravstva in javnega skrbstva,« v: *Slovenci v desetletju*, 448.

9 Dunja Dobaja, *Za blagor mater in otrok. Zaščita mater in otrok v letih 1919–1941* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018), 121.

izvajati socialnopolitični odsek in socialnopolitični urad. Socialnopolitični odsek, ki ga je volil ljubljanski občinski svet, je sestavljalo devet članov. Odsek je deloval v skladu s pravilnikom socialnopolitične uprave ljubljanske mestne občine. Pri pomembnih vprašanjih je smel k sodelovanju pritegniti strokovnjake s področja socialnih vprašanj in zastopnike dobredelnih ter strokovnih organizacij. Odsek je skrbel »zlasti za pomoči potrebno prebivalstvo mesta Ljubljane v kulturnem, gmotnem, socialnem in npravstvenem pogledu«. <sup>10</sup> Zadolžen je bil za sestavljanje proračuna socialnopolitične uprave, nadzor mestnih dobredelnih ustanov in upravljanje zadev ubožnih zavodov ter podpor, če te niso bile izrecno v domeni župana oziroma občinskega sveta. Vse posle socialnega skrbstva oziroma sklepe občinskega sveta ter njegovega socialnopolitičnega odseka je izvrševal socialnopolitični urad, ki je bil ustanovljen 11. oktobra 1923. Vodil ga je načelnik, njemu so bili podrejeni referenti vseh oddelkov, vključenih v novoustanovljeni urad. <sup>11</sup>

## Ubožni oddelek

Ubožni oddelek je bil zadolžen za organizacijo in izvrševanje vseh nalog, ki so vključevale preskrbo finančno slabo stoječih oseb. Po obsegu najzahtevnejše je bilo oskrbovanje starih in bolnih oseb s stalnimi in izrednimi podporami. <sup>12</sup> Ker se Zakon o zaščiti ubogih, starih in onemoglih iz leta 1922, <sup>13</sup> ki je določal, da mora za siromake (izvzemši vojne invalide) <sup>14</sup> skrbeti občina, kjer siromak prebiva, ni izvrševal, saj ministrstvo za socialno politiko ni izdalo pravilnika, je moral urad delovati v skladu z Zakonom o domovinstvu z dne 3. decembra 1863 <sup>15</sup> in Zakonom o preskrbi ubogih z dne 28. avgusta 1883, <sup>16</sup> upoštevati pa je moral tudi drugo ustrezno zakonodajo. Socialna oskrba v Ljubljani je bila regulirana s pravilnikom za podeljevanje podpor mestnim odraslim ubogim. Pravilnik je določal, da je do pomoči upravičen tisti, »kdor ni zmožen s svojimi močmi in sredstvi sebi in svoji rodbini preskrbovati za življenje neizogibno potrebnih stvari in nima nobenega, ki bi bil pri državljanškem pravu ali po drugih zakonih dolžan ga preskrbovati ali

10 SI ZAL LJU/0488, Cod III., t. e. 120, a. e. 80 (1923/24), Zapisnik javne seje občinskega sveta, 16. 10. 1923, Pravilnik socialno-politične uprave mestne občine ljubljanske.

11 Ibidem.

12 Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*, 56. O razvoju institucionalnega varstva starih ljudi gl. Jana Mali, *Od hiralnic do domov za stare ljudi* (Ljubljana: Fakulteta za socialno delo, 2008), 9–31.

13 *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*, 21. 7. 1922, št. 77, Zakon o zaščiti ubogih starih in onemoglih. Zakon, ki je imel šest členov, je v 3. členu določal, da če občine (in »ostale višje samoupravne edinice«) za svoje uboge ne bi mogle skrbeti, »jih prevzema ministrstvo za socialno politiko v breme svojega proračuna«.

14 O invalidskem vprašanju gl. Breclj, »Zgodbe našega zdravstva in javnega skrbstva«, 437–61. Gl. tudi *Uradni list deželne vlade za Slovenijo*, 4. 5. 1921, št. 47, Uredba o začasnih pomočih invalidom in rodbinam padlih vojniki. *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*, 14. 2. 1922, št. 14, Zakon o začasnih pomočih invalidom in rodbinam padlih, umrlih in pogrešanih vojniki kakor tudi nekaterih civilnih vojnih žrtev.

15 Domovinski zakon je določal parametre ubožne oskrbe ter občinam nalagal dolžnost oskrbovanja ubogih. – Gl. *Reichs-Gesetz-Blatt für Kaiserthum Oesterreich*, št. 105, 1863, 368–76. Podrobneje o zakonu gl. Sonja Anžič, *Skrb za uboge v deželi Kranjski. Socialna politika na Kranjskem od srede 18. stoletja do leta 1918* (Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 2002), 34–36.

16 Zakon je predpisal ukinitve župnijskih ubožnih zavodov in predajo njihovega premoženja občinam. V 48 členih je opredelil, kako naj bi občine skrbele za reveže. – Za več o tem gl. Anžič, *Skrb za uboge v deželi Kranjski*, 36–43. Gl. tudi Sonja Anžič, *Socialna politika na Kranjskem od srede 18. stoletja do 1918: magistrsko delo* (Spodnja Besnica, 2000).

podpirati«. <sup>17</sup> Ljubljanska občina je torej morala skrbeti za stare, bolne, onemogle osebe, ki so bile nezmožne za delo in se niso mogle oskrbovati doma. <sup>18</sup>

Do stalne podpore so bili upravičeni socialno ogroženi, ki so bili starejši od 60 let, v primeru nezmožnosti do preživljanja pa tudi bolni in invalidni. Stalne podpore so se realizirale s preskrbo po zavodih in s t. i. prosto zunanjo preskrbo. Največ stalnih podpirancev je bilo v mestnem zavetišču na Japljevi ulici (danes del infekcijske klinike), zgrajenem konec leta 1901. Zavetišče je bilo namenjeno ženskam in moškim vseh stanov, v njem je bivalo več kot 250 oseb. Mlajši in zdravi oskrbovanci so pomagali pri hišnem in poljskem delu, »šibkejši pa polegajo po travi ali posedajo okrog hiše. Bolehne ženske se večinoma bavijo s šivanjem in molitvami, moški s kajenjem in igrami. Tako jim mineva dan v mislih na lepo, brezskrbno mladost. Za bodočnost jih ni strah!« <sup>19</sup> Za oskrbovance so poleg zdravnika, ki je zavetišče obiskal dvakrat na teden, skrbele sestre reda sv. Križa. Ustanova je zaposlovala tudi nekaj služkinj, hlapca in hišnika, saj je imela svoj vrt, pekarno in pralnico, razvito je imela tudi perutninarstvo in prašičerejo. <sup>20</sup>

Zavetišče je bilo prenapolnjeno že od konca vojne, zato je občina mnogim našla namestitev v hiralnici sv. Jožefa (na Vidovdanski), Jožefišču (na Šlajmerjevi) in v zavetišču sv. Vincencija v Mengšu. Kljub temu, da se v zapisnikih socialnopolitičnega odseka leto za letom izraža potreba po razširitvi zavoda oziroma po gradnji novega, <sup>21</sup> je mestna občina s konkretnimi načrti začela leta 1938 – realizacijo projekta Dom onemoglih na Bokalcih pa je prehitela okupacija. Arhitekt Ivo Spinčič je na seji socialnopolitičnega urada 11. januarja 1939 v zvezi z načrti podal sledeče poročilo: »Starostni dom – dom stark in starčkov naj ne bo kasarna, temveč bodi vedro zavetišče onemoglim za mirno preživljanje zadnjih dni njihovega življenja. Da bi ta dom ne bil dolgočasen radi svojih stanovalcev, ki bi le posedali po sobah, hodnikih ali po sprehajališčih, naj bi bila oskrbovancem tega doma na razpolago mirna zaposlitev. Oskrbovanci naj bi opravljali delo v šivalnici, likalnici, gojili naj bi male vrtičke, zaposleni naj bi bili v knjižnici, vezali naj bi knjige, pletli koše, grabili seno, cepili drva.« <sup>22</sup> Tehnični kader je razmišljal, ali naj bo zazidava kompleksna – ali naj se v objektu kot celoti predvidi vse potrebno, ali naj bo zazidava v obliki naselja, v obliki vasi. Odločili so se za mešani sistem, objekt naj bi bil zgrajen tako, da bi ga bilo mogoče poljubno širiti; sprva naj bi omogočil nastanitev za 500 oseb, v prihodnosti pa po potrebi še za 500. Načrtovali so spalnice z eno in tudi dvema posteljama, »da bodo mogli zakonci svoja stara leta preživeti skupaj in da bodo mogli stanovati občutljivejši oskrbovanci tudi posamič«. <sup>23</sup> Skupne spalnice naj

17 SI ZAL LJU/0488, Cod III., t. e. 120, a. e. 80 / 1923/24, Pravilnik za podeljevanje podpor mestnim odraslim ubogim.

18 *Socialno zdravstvo avtonomnega mesta Ljubljane v letu 1930* (Ljubljana: Mestno načelstvo, 1931), 32.

19 L. Hočevar-Meglič, »Mestno zavetišče za onemogle na Japljevi cesti v Ljubljani,« *Kronika slovenskih mest* 2, št. 3 (1935): 241.

20 SI ZAL LJU/0488, Cod. III., t. e. 121, a. e. 83, Zapisniki javnih sej občinskega sveta ljubljanskega v letu 1927 in 1928, Nadaljevanje zapisnika VIII. redne javne seje občinskega sveta ljubljanskega, 20. 11. 1928, 675. *Socialno zdravstvo*, 3–35.

21 SI ZAL LJU/0488, Cod. VIII., t. e. 150, a. e. 10, Zapisnik seje socialno političnega odseka, 30. 12. 1930. SI ZAL LJU/0488, Cod. VIII., t. e. 150, a. e. 110, Zapisniki sej soc.-pol. odseka od 1928 do 1933, Zapisnik seje socialno političnega odseka, 30. 12. 1930.

22 SI ZAL LJU/0503, t. e. 88-101, a. e. 101, Zapisnik o II. anketi, ki se je vršila v sredo 11. 1. 1939.

23 Ibid.

ne bi imele več kakor šest postelj. Že od začetka so vse skupne prostore načrtovali za 1000 oseb. Pri načrtih niso pozabili na dovolj veliko kurilnico, teraso, kapelo, na čajne kuhinje, bolniške sobe, v katerih naj bi bilo prostora za deset odstotkov oskrbovancev, kanalizacijo, vodovod, dvigalo, razmišljali so celo o kino dvorani. Pokopališča ob novem domu niso želeli načrtovati, »iz načrta zgradbe naj izpade vse, kar bi ustvarjalo turobno sliko in naj cela zgradba nosi mladostno, poživljajoče lice«. V zgradbi sami naj bi se na primernem kraju uredila samo mrliška soba.<sup>24</sup>

V sklopu stalnih podpor je pri izvajanju drugega modela, odprtega/zunanjega sistema skrbstva, mestnemu socialnopolitičnemu uradu pomagalo 22 okrajnih načelnikov. Vsak od njih je imel odkazan svoj okoliš, ki je bil relativno majhen, da je lahko dodobra spoznal vse pomoči potrebne osebe (teh je bilo denimo leta 1930 več kot 800) in jih pritegnil v evidenco svoje oskrbe.<sup>25</sup> Prosta zunanja preskrba oziroma način odprtega skrbstva je temeljil na sistemu podpor v blagu (hrani, kurivu, obleki in obutvi) ali denarju. Oskrbovancem je med boleznijo pripadala nega, zdravljenje so jim omogočili mestni zdravniki, brezplačno so prejeli zdravila in zdravstvene potrebščine. Tukaj bi poudarila sedmi člen pravilnika za podeljevanje podpor mestnim odraslim ubogim, po katerem so osebe, »ki so ubožale po lastni krivdi« (pijanci, delomrzneži), podporo dobivale »le v taki obliki, da je ne morejo izrabljati v svoje lahkomišelnne namene«.<sup>26</sup>

Kdor je želel pridobiti stalno mesečno ubožno podporo, je moral na mestni magistrat vložiti prošnjo. Ubožni oddelek socialnopolitičnega urada je določil referenta, ki je proučil razmere prosilčevega bivališča, njegove premoženjske, družinske razmere; na podlagi pridobljenih podatkov je izpolnil vprašalno polo in podal mnenje o upravičenosti posameznika do podpore. Zbrani material je referent posredoval mestnemu fizikatu, ki je prosilca pregledal in dokumentacijo, dopolnjeno z zdravniškim spričevalom, vrnil ubožnemu oddelku socialnopolitičnega urada. Na osnovi zbrane dokumentacije je o posameznem primeru na seji socialnopolitičnega odseka poročal njegov načelnik. Referent pa je smel podati tudi lastne iniciativne predloge o vseh pomoči potrebnih, ki so bivali v njegovem okolišu.<sup>27</sup>

Poleg stalnih rednih podpor je socialnopolitični urad delil tudi izredne podpore; te so bile namenjene osebam, ki so bile zaradi bolezni ali nezgode potrebne nujne pomoči. Prejele so jih kot denar, hrano, obleko in obutev, šolske knjige in potrebščine, kurivo in drugo.

## Stanovanjski oddelek

---

V povojnem socialnem ustroju je bila pomembna vloga dodeljena stanovanjskemu oddelku; skrbel je za prenočišča, zaščito najemnikov, pospeševal organizacijo stavbnih

24 Ibid.

25 *Socialno zdravstvo*, 33, 36.

26 Deseti člen pravilnika je mestni občini nalagal tudi dolžnost pokopavanja »ubogih«, ki so umrli v Ljubljani. Gl. SI ZAL LJU/0488, Cod. III., t. e. 120, a. e. 80 / 1923/24, Pravilnik za podeljevanje podpor mestnim odraslim ubogim.

27 Ibid.

kreditov, vodil stanovanjsko statistiko in stanovanjsko posredovalnico, organiziral je tudi ustanavljanje družinskih vrtičkov.<sup>28</sup>

Oddelek je veliko naporov vložil v načrtovanje delavskega azila, ki se je začelo leta 1931. Na seji občinske uprave 27. novembra 1931 so razpravljali o vprašanju, kakšna načela naj se uveljavijo za notranjo ureditev stavbe:

»V delavskih središčih imamo dvoje tipov delavskih azilov. So azili, ki so namenjeni predvsem potujočim in nestalno zaposlenemu delavstvu. Spalnice so v velikih dvoranah in vstop v azil ni dovoljen drugače, kot da prenočevalec pasira desinfekcijo in kopelj ter eventualno tudi zdravniški pregled. Prenočevalci dobe nakazilo za prenočevanje, glaseče se za eno do treh noči. Običajno obiskujejo take azile manj kvalificirani delavci, dočim ostaja drugo delavstvo v privatnih prenočiščih. Mnenja smo, da takega azila ne potrebujemo v prvi vrsti v Ljubljani. [...] Za Ljubljano je potrebnejši azil, ki bi odgovarjal takozvanemu delavskemu hotelu. V takem azilu bi prenočevali predvsem obrtniški in tovarniški delavci oziroma tudi oni nekvalificirani delavci, katerim glede snage ni prigovarjati. Prav takih delavcev in delavk, ki so brez primernih prenočevališč, je pa v Ljubljani zelo mnogo.«<sup>29</sup>

Po prvih pogovorih so se strinjali, da bi bilo v azilu na razpolago okrog 167 postelj, razdeljenih večinoma v malih sobicah. V najemnino bi bila všteta odškodnina za centralno kurjavo, razsvetlavo, čiščenje in pranje posteljnega perila. Moški del bi bil popolnoma ločen od ženskega, z vhodi z različnih cest. Mestni arhitekt Vladimir Mušič je v sklopu zgradbe načrtoval javno kuhinjo, namenjeno predvsem težaškim delavcem in drugim z nižjimi dohodki ter tistim, ki so prejeli občinsko podporo. Delavski dom so otvorili leta 1932, na razpolago je nudil 73 sob z eno posteljo, dvajset sob z dvema do sedmimi posteljami in eno sobo s štirinajstimi posteljami. Poleg tega je bila na razpolago za potujoče delavce še skupna spalnica z 32 posteljami. Vse so bile nemudoma oddane stalnim najemnikom, le postelje v skupni spalnici so se oddajale dnevnim gostom. Javna kuhinja je dnevno prehranjevala do 400 oseb.<sup>30</sup>

Vse od konca vojne je v prestolnici notorično primanjkovalo stanovanj,<sup>31</sup> za časa županovanja dr. Jure Adlešiča v drugi polovici tridesetih let 20. stoletja denimo najmanj 250, predvsem za delavce in osebe, ki so živele v nezdravem okolju – barakah in drugih neprimernih bivališčih. Mestna občina je začeto delo na polju stanovanjske politike po odprtju delavskega doma nadaljevala z gradnjo delavskih kolonij. Prva

28 SI ZAL LJU/0488, Cod. III, t. e. 120, a. e. 80 (1923/24), Zapisnik javne seje občinskega sveta, 16. 10. 1923, Pravilnik socialno-politične uprave mestne občine ljubljanske. Več o tem gl. Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*. O stanovanjskem vprašanju gl. Studen, »Modernizacija načina življenja«, 498.

29 SI ZAL LJU/0488, Cod. III, §. 123, a. e. 88, Javne občinske seje 1931, Zapisnik 8. redne javne seje občinske uprave ljubljanske, 27. 11. 1931.

30 SI ZAL LJU/0488, Cod. III, t. e. 124, a. e. 91, Zapisnik 2. redne javne seje občinske uprave ljubljanske, 14. 3. 1934.

31 O stanovanjski politiki in stanovanjskem vprašanju v letih po prvi svetovni vojni gl. *Slovinci v desetletju*, 452 sl. Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*. Kresal, »Socialna politika in stanovanjska zaščita po prvi svetovni vojni.« Andrej Studen, »Delavec njegov še stanovanja nima, lastnega že tako ni misliti! Reševanje stanovanjskega vprašanja delavstva v Ljubljani in Mariboru od druge polovice 19. st. do začetka druge svetovne vojne,« v: *Zgodovina socialnega dela v Sloveniji*, 143–51. Veliko objav najdemo tudi v dnevnem časopisu, mdr. gl. *Slovenec*, 16. 3. 1919, 5, 6, »Stanovanjsko vprašanje.« *Slovenec*, 18. 4. 1919, 1, »Stanovanjska politika.« *Slovenec*, 9. 4. 1920, 1, »Stanovanja.« *Slovenski narod*, 31. 7. 1920, 1, »K stanovanjskemu vprašanju.« O aktualnosti oziroma akutnosti stanovanjske politike po končani prvi svetovni vojni tudi Ajda Bračić in Bogo Zupančič, »Iščem stanovanje... 1918–1941,« v: *Iščem stanovanje ... Sto let organizirane stanovanjske gradnje* (Ljubljana: Muzej za arhitekturo in oblikovanje, 2022), 21–31.

delavska stanovanjska kolonija je tako zrasla za Bežigradom, sledilo ji je naselje dvojčkov v Mestnem logu. Mestni socialni urad je pomagal tudi posameznikom in družinam, ki so živeli na robu bede na Ljubljanskem gradu (83 gospodinjstev, 364 oseb), ob Cesti dveh cesarjev oziroma Sibiriji (91 gospodinjstev, 383 oseb), ob dolenjski železnici oziroma Galjevici<sup>32</sup> (160 gospodinjstev, 635 oseb), za bežigrasjo šolo v t. i. Gramozni jami (50 gospodinjstev, 176 oseb), ob Cesti na Brdo (14 gospodinjstev, 82 oseb), ob Černetovi ulici v Malem domu in Skupnem domu (dvanajst barak, 59 družin in 208 oseb), ob Ižanski cesti na Livadi (dve baraki, 29 družin in 135 oseb) in v bližini klavnice na Poljanah (štiri barake, 19 družin in 63 oseb).<sup>33</sup> Bivanjske razmere so bile v teh naseljih slabe, saj so bila skoraj vsa bivališča brez priključkov na vodovod, kanalizacijo in elektriko.<sup>34</sup>

## Delavski oddelek

Delavski oddelek je vodil delavsko skrbstvo v ožjem smislu besede.<sup>35</sup> Ukvarjal se je z vajeniško zaščito, raznimi vprašanji, povezanimi z zaščito dela, dodeljevanjem rednih in izrednih podpor za brezposelne in podobnim. Vprašanje brezposelnosti je bilo v Ljubljani vedno zelo aktualno, še posebej v zimskih mesecih. Takrat se je po pomoč na občino obračalo veliko oseb, nekaj sto vsak mesec,<sup>36</sup> med veliko gospodarsko krizo<sup>37</sup> veliko več, tudi okrog 1.500, pri tem pa je podpore prejemale okrog 300, med gospodarsko krizo 2.000 oseb. Poleg denarnih podpor je urad delil tudi podpore v naravi, predvsem hrano, obleko in obutev. Ta način podpiranja je bil po mnenju mestne občine še najučinkovitejši, zlorabe naj bi bile skoraj izključene. »Zgodi se sicer, da kdo ponošene čevlje proda, vendar so to zelo redki slučaji.«<sup>38</sup> Med krizo je občina v najhujši zimi organizirala brezplačno razdeljevanje čaja in kruha. Brezposelni delavci, ki so bili v Ljubljani v tekočem letu zaposleni najmanj tri mesece, so imeli dostop do javne ogrevalnice, kjer so mnogi tudi prenočevali.<sup>39</sup> 9. decembra 1938 je ljubljanska mestna občina odprla vrata nove mestne kuhinje, »prenočevalnice« in »dnevne ogrevalnice« v hiši na Poljanskem nasipu – bivši Cukrarni, kjer je hrano in prenočišče brezplačno prejelo 130 oseb dnevno.<sup>40</sup>

32 Več o tem Mojca Ravnik, *Galjevica* (Ljubljana: Partizanska knjiga, 1981), 31. *Slovenec*, 18. 11. 1944, 3, »Galjevica, otok povojne dobe.«

33 Adolf Vogelnik, »Stanovanjske razmere v delavskih kolonijah na področju mesta Ljubljane,« *Kronika slovenskih mest* 5, št. 1 (1938): 43–48.

34 Adolf Vogelnik, »Donesek k stanovanjskemu vprašanju Ljubljane,« *Tehnika in gospodarstvo* 5 (1939): 23–33.

35 O socialnem zavarovanju delavcev Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*, 151–200.

36 SI ZAL LJU/0488, Cod. III., t. e. 120, a. e. 80 (1923/24), Zapisnik javne seje občinskega sveta, 16. 10. 1923, Pravilnik socialno-politične uprave mestne občine ljubljanske. Več o tem gl. Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*.

37 Več gl. Žarko Lazarevič, »Velika gospodarska kriza,« v: *Slovenska novejša zgodovina*, 473–84. O brezposelnosti je veliko poročal *Ilustrirani Slovenec*.

38 SI ZAL LJU/0488, Cod. III., t. e. 121, a. e. 84, Zapisnik k redni javni seji občinske uprave ljubljanske, 22. 4. 1929.

39 Ibid.

40 Vogelnik, »Donesek k stanovanjskemu vprašanju Ljubljane,« 23–33.



Prvenstveno pa se je delavski oddelek ukvarjal z organizacijo zaposlitev za brezposelne. Dela so bila dveh vrst:

- javna dela, ki so se izvršila iz mestnih proračunskih postavk in iz prostovoljnih prispevkov mestnega prebivalstva;
- javna dela, ki so se izvršila iz dotacij banovinskega »bednostnega sklada«.

Urad je delo razdeljeval po naslednjem načelu, za katero je menil, da je socialno pravično:

- delavci, ki so sodili pod pristojnost Ljubljane, poročeni in z več otroki;
- delavci, ki so sodili pod pristojnost krajev izven Ljubljane, a so več let bivali v njej, poročeni in z več otroki;
- delavci, ki so sodili pod pristojnost Ljubljane, poročeni in brez otrok;
- delavci, ki so sodili pod pristojnost krajev izven Ljubljane, a so več let bivali v njej, poročeni in brez otrok;
- delavci – samci, ki so sodili pod pristojnost Ljubljane ali krajev izven nje, ki so skrbeli za dela nezmožne starše ali rodbine z mnogimi otroki;
- delavci – samci, ki so sodili pod pristojnost Ljubljane;
- delavci – samci, ki so sodili pod pristojnost krajev izven Ljubljane.<sup>41</sup>

Večinoma je nudil javna dela pri regulaciji Ljubljanice, urejanju cest, ulic in poti, parkov in podobno.

Delavski oddelek je bil zadolžen tudi za svetovanje in pomoč pri administrativno pravnih vprašanjih, prošnjah in pritožbah.<sup>42</sup>

## Mladinski oddelek

Novost na področju povojne uprave je bilo mladinsko skrbstvo, ki v Avstriji ni bilo vključeno v javni sektor. Z oskrbo otrok in mladostnikov so se ukvarjale karitativne organizacije, ki so bile deležne podpore države, dežele, občin in/ali zasebnikov. Po vojni, ki je zapustila številne sirote in telesno ter duševno obnemogle otroke, sta se nova država in politika posvetili tudi skrbi za mlade.<sup>43</sup> Na tem področju je ljubljanski mestni fizikat, ki se je vključeval v socialno skrbstvo, od občine pričakoval ne le kurativno, temveč tudi preventivno delovanje, saj bo »to skrbstvo [ ... ] očuvalo občino za bodočnost pred velikimi izdatki, ki bi nastali v poznejših letih za pomnoženo socialno zlo, telesno in duševno zanemarjene potomce, nezaščitene dele prebivalstva. Kapital, ki ga naloži občina v mladinsko skrbstvo, skrb za njen duševni in telesni razvoj, to niso

41 SI ZAL LJU/0503, t. e. 45-87, a. e. 50, Pregled dela in izdatkov za leto 1936/37 mestnega socijalno političnega urada – delavski oddelek.

42 SI ZAL LJU/0488, Cod. III, t. e. 121, a. e. 83, Zapisniki javnih sej občinskega sveta ljubljanskega v letu 1927 in 1928, Nadaljevanje zapisnika VIII. redne javne seje občinskega sveta ljubljanskega, 20. 11. 1928, 674. Gl. tudi SI ZAL LJU/0488, Cod. III, t. e. 120, a. e. 80 (1923/24), Zapisnik javne seje občinskega sveta, 16. 10. 1923, Pravilnik socialno-politične uprave mestne občine ljubljanske.

43 Breclj, »Zgodbe našega zdravstva in javnega skrbstva,« 456.

zakopani talenti, marveč se bo obrestoval v delu te mladine v poznejših letih za blagor svojih rodbin in celokupnega naroda.«<sup>44</sup> Vedno znova so poudarjali, da se mora začeti pri otroku, »zrastle potem ne bo delomržen človek, ampak polnovreden član družbe, ki ne bo svoje občine nadlegoval s prošnjami za podporo. Prav isto je z družinami, kjer vidimo bolezen v hiši, kjer hirajo otroci vsled slabe hrane ali nezdravega stanovanja. Takim družinam mora občina pomagati še predno nastopi katastrofa. Dečja zavetišča, dnevna šolska zavetišča, počitniške kolonije itd., vse to so sredstva, ki preprečujejo največja socialna zla.«<sup>45</sup> V več zapisih je zaslediti trditev, da so psihično in fizično zdravi otroci prihodnost vsakega naroda in da je »kapital izdan za mladinsko skrbstvo [...] najbolj racionalno in dobičkanosno naložen. On ustvarja dobrine, ko so za človeško družbo neprecenljive vrednosti.«<sup>46</sup>

Mladinski oddelek je organiziral in izvrševal naloge s področja socialne in higienske zaščite otrok ter mladine s poudarkom na postavkah iz Zakona o zaščiti dece in mladine iz leta 1922.<sup>47</sup> Oddelek je med drugim skrbel za poklicno varuštvo otrok, predvsem najdenčkov, sirot in nezakonskih otrok. Svojih otroških domov občina ni imela, zato je sodelovala z različnimi zavodi: Marijaniščem, Lichtenturnovim zavodom in drugimi, kjer je vzdrževala približno dvajset otrok.

Oddelek je skrbel tudi za oddajo otrok v rejo in dodeljevanje podpor rejnikom. Referentke in referenti oddelka so nadzorovali zdravstveno stanje otrok, socialni položaj njihovih skrbnikov, spremljali so higienske razmere, v katerih so bivali.<sup>48</sup> Posebej natančni so bili pri nadzoru razmer, v katerih so živeli telesno ali duševno bolni otroci.

V okviru mladinskega oddelka socialnopolitičnega urada so delovala tudi dnevna zavetišča za revno šolsko mladino, obiskovalo jih je okrog 200 šoloobveznih deklic in dečkov iz delavskih in uradniških družin, pri čemer so socialne službe ocenjevale, da je potreba po dnevnikih zavetiščih vsaj še petkrat tolikšna.<sup>49</sup> Maja 1939 je občina v Cukrarni odprla prehodni otroški dom s popolno oskrbo, tudi s poukom, za 30 mladih beračic in beračkov.<sup>50</sup>

V drugi polovici tridesetih let je bilo veliko skrbi namenjene šolskim menzam, ki jih je občina ustanavljala po ljubljanskih šolah. V šolskem letu 1937/38 so kuhinje svojo dejavnost pričele na štirinajstih mestnih šolah, leta 1939 je občina vzdrževala že devetnajst kuhinj. Prehrane v menzah so bili deležni tudi obrtniški vajenci in študentje.

44 *Socialno zdravstvo*, 29. Gl. tudi Anton Kržišnik, *Socialna politika. Zgodovina socialne politike in socialnih služb v pred-socialističnih družbenih formacijah* (Ljubljana: Šola za socialne delavce v Ljubljani, 1967).

45 SI ZAL LJU/0488, Cod. III, t. e. 121, a. e. 84, Zapisnik k redni javni seji občinske uprave ljubljanske, 22. 4. 1929.

46 SI ZAL LJU/0488, Cod. III, t. e. 121, a. e. 86, Javne občinske seje 1930, Zapisnik 3. redne javne seje občinske uprave ljubljanske, 26. 3. 1930.

47 Gl. tudi Breclji, »Zgodbe našega zdravstva in javnega skrbstva«, 456, 457.

48 SI ZAL LJU/0488, Cod. III, t. e. 121, a. e. 83, Zapisniki javnih sej občinskega sveta ljubljanskega v letu 1927 in 1928, Nadaljevanje zapisnika VIII. redne javne seje občinskega sveta ljubljanskega, 20. 11. 1928, 672.

49 SI ZAL LJU/0488, Cod. III, t. e. 121, a. e. 83, Zapisniki javnih sej občinskega sveta ljubljanskega v letu 1927 in 1928, Nadaljevanje zapisnika VIII. redne javne seje občinskega sveta ljubljanskega, 20. 11. 1928, 670. Gl. tudi SI ZAL LJU/0488, Cod. III, t. e. 121, a. e. 83, Nadaljevanje zapisnika VIII. redne javne seje občinskega sveta ljubljanskega, 20. 11. 1928. Več in podrobneje o namenu in pomenu dnevnikih zavetišč ter o pravilniku za dnevne dečje domove iz leta 1925 gl. Marija Primožič, *Varstvo otrok in mladine od 1916.–1945. leta v Ljubljani: diplomatska naloga* (Ljubljana, 1992), 9–11, 14.

50 *Pet let dela za Ljubljano* (Ljubljana: Tiskovni referat mestne občine, 1940), 138–41.

Pomemben del mladinskega skrbstva je bila organizacija in izpeljava počitniških kolonij za bolehne otroke iz socialno slabše stoječih družin.<sup>51</sup>

Prikaz mladinskega skrbstva zaključujem s podatki, ki nazorno izkažejo njegove aktivnosti v proračunskem letu 1939/40. Rednih podpor v gotovini je bilo deležnih 569 podpirancev, izrednih podpor v gotovini in naravi pa 311, obleko, obutev in božičnico je prejelo 812 otrok ter šolske potrebščine 248. V dnevnem zavetišču sv. Florjan so poskrbeli za 96 otrok, v Spodnji Šiški za 36, za Bežigradom za 48, v Mostah za 56 in v Cukrarni za 34. Šolske kuhinje so z mlekom oskrbovale 832 otrok, v počitniške kolonije je bilo poslanih 361 otrok, mestno zavetišče za onemogle je hrano dajalo 60 študentom. V zavodih so permanentno oskrbovali 153 otrok, 86 otrok pa je bilo v reji. Vajeniško skrbstvo je vzdrževalo 36 vajencev, za katere je bila pristojna Ljubljana.<sup>52</sup>

---

## Stagnacije in posledice v obdobju med svetovnima vojnama

---

Realizacijo ciljev, ki si jih je zastavilo socialno skrbstvo v okviru leta 1923 vzpostavljene mreže urejenega poslovanja, je najprej upočasnjevala vsesplošna povojna izčrpanost oziroma slabo finančno stanje občine. Ko je konec dvajsetih let že kazalo na izboljšanje, je svoje terjala velika gospodarska kriza oziroma njene posledice:

»Naval brezposelnih in potrebnih na mestni socialnopolitični urad je ogromen. Sreča je, da se je urad preselil iz magistratnih poslopij v Mestni dom. Še tukaj, kjer so nam na razpolago široki hodniki in stopnišča, kjer ni nobenih drugih strank, vlada taka gneča, da se človek težko prerine skozi. Če bi uradoval socialno-politični urad še v svojih starih prostorih na rotovžu, bi bilo drugim uradom radi navala prosilcev uradovanje skoraj onemogočeno ali vsaj silno otežkočeno.«<sup>53</sup>

Leta 1931 je bila organizirana prva t. i. pomožna akcija. Iniciativo zanjo je podal Joža Bohinjec na seji socialnopolitičnega odseka 4. novembra 1931. Predlagal je, da bi se ustanovil skupen odbor vseh ljubljanskih dobrodelnih društev z mestno občino na čelu. Člani bi nabirali darove v denarju in naravi za socialno ogrožene someščane, saj dejstvo, da je Ljubljana med vsemi mesti v državi dajala največ za socialno skrbstvo, enostavno ni bilo dovolj. Na predlog dr. Bohinjca so člani odbora sklenili, da:

1. ljubljanska mestna občina vsako leto izvede dobrodelno akcijo, ki je ali splošna ali specializirana;
2. socialnopolitični urad izdela natančen načrt akcije;
3. je treba organizirati sestanek, na katerega bodo povabljeni zastopniki vseh ljubljanskih dobrodelnih organizacij.<sup>54</sup>

---

51 Podrobna obdelava te teme sledi v objavi leta 2024.

52 SI ZAL LJU/0503, t. e. 141-180, a. e. 157, Poročilo o mladinskem skrbstvu v proračunskem letu 1939/40.

53 SI ZAL LJU/0488, Cod. III, t. e. 124, a. e. 90, Zapisnik 1. seje občinske uprave ljubljanske, 25. 1. 1933.

54 SI ZAL LJU/0488, Cod. VIII, t. e. 150, a. e. 110, Zapisniki sej soc.-pol. odseka od 1928 do 1933, Zapisnik seje socialno političnega odseka, 4. 11. 1931.

11. novembra se je sestalo več karitativnih organizacij in dobrodelnih društev, ki so kljub aktivnostim mestnih dejavnikov na področju socialne politike ves čas ostali sestavni del mreže socialnega skrbstva: Soča, Javna borza dela, Krajevni odbor Rdečega križa, Vincencijevo društvo, Odbor za sprejemanje in nameščanje beguncev, Klub koroških Slovencev, Oblastni odbor Rdečega križa, društvo Skrb za mladino, Jugoslovanska strokovna zveza, Karitativna zveza, Klub Primork, Kolo jugoslovanskih sester, Narodno strokovna zveza, Zveza delavskih žena in deklet. Župan Dinko Puc je uvodoma predstavil namen srečanja, Joža Bohinjec pa je predlagal ustanovitev permanentnega odbora vseh ljubljanskih dobrodelnih karitativnih društev in organizacij, ki bi posloval vsako leto v zimskem času. Župan je v nekaj točkah povzel vsebino sestanka, med drugim je poudaril, da bi skupno delo pospešilo karitativno delo, hkrati bi se vzpostavila skupna evidenca vseh mestnih podpirancev, posledično pa bi bilo lažje izvajati nadzor nad podporami. Socialnopolitični odsek je bil zadolžen, da poskrbi za nadaljnjo organizacijo pomožne akcije.<sup>55</sup>

Socialnopolitični odsek je tako 17. novembra 1931 sklical naslednjo sejo. Prva točka dnevnega reda je bila sestava odbora pomožne akcije. Mestni fizik dr. Mavricij Rus je predlagal, da odbor sestavljajo župan, trije člani socialnopolitičnega odseka in člani štirih organizacij: Zveze karitativnih društev, Krajevnega odbora Rdečega križa, Kola jugoslovanskih sester in Borze dela. Dva ali tri uradnike socialnopolitičnega urada bi pridružili kot zapisnikarje. Socialnopolitični odsek je v odbor imenoval občinske svetovalce dr. Jožo Bohinjca, dr. Tomaža Klinarja in Antona Likozarja. V drugi točki so se posvetili nabiranju sredstev. Rus je predlagal, da bi mestna občina uvedla svoje nabiralne pole, vidirane od mestnega načelstva, s katerimi bi se nabiralo osebno in po pošti. V časopisju naj bi se izdali pozivi k sodelovanju. Tretja točka je bila namenjena delitvi nabranih podpor. Prisotni so se strinjali, da bodo morali pri razdelitvi podpor biti zelo natančni in previdni, potrebovali bodo točne informacije, evidenco in izmenjavo seznamov.<sup>56</sup> Na predlog občinskega svetnika Filipa Uratnika naj bi bila prva pomožna akcija poimenovana Pomožna akcija za gladujoče.

Sejo, ki je potekala 27. novembra 1931, so prisotni posvetili vprašanju, na koga bodo naslovili prošnje za darovanje. Strinjali so se, da mora prvo vlogo prejeti ban kot podpornik akcije. Vloge so poslali tudi finančni direkciji, sodišču, Direkciji državnih železnic, Tobačni tovarni, Zvezi industrijcev, Trgovski in obrtni zbornici, Trboveljski premogokopni družbi, Šumskemu uradu za nakup drv in drugim. Načrtovali so obširno reklamo: k dobrodelnosti naj bi Ljubljancane spodbujali cestni transparenti, napisi na tramvajih in podobno. Odprli naj bi posebne sprejemnice z napisi »Tu se sprejemajo darovi za pomožno akcijo«, kjer bi se zbirali darovi. V zaključku zapisnika preberemo, da »bi bilo dobro, da bi mestni tovorni avtomobil vozil od časa do časa po mestu in zbiral te darove«.<sup>57</sup>

55 SI ZAL LJU/0488, Cod. VIII., t. e. 150, a. e. 110, Zapisniki sej soc.-pol. odseka od 1928 do 1933, Zapisnik seje socialno političnega odseka skupno z mestnimi načelniki posameznih okrajev in zastopniki dobrodelnih in karitativnih društev, 11. 11. 1931.

56 SI ZAL LJU/0488, Cod. VIII., t. e. 150, a. e. 110, Zapisniki sej soc.-pol. odseka od 1928 do 1933, Zapisnik seje socialno političnega odseka, 17. 11. 1931.

57 SI ZAL LJU/0488, Cod. VIII., t. e. 150, a. e. 110, Zapisniki sej soc.-pol. odseka od 1928 do 1933, Zapisnik seje Pomožne akcije, 27. 11. 1931.

Odziv je bil relativno dober, v akciji so sodelovali javni uradi, denarni zavodi, zavarovalnice, tovarne, peki, mesarji, gostilničarji, kavarnarji, zdravniki, lekarnarji in drugi. Poleg denarja se je nabralo precej darov v naravi: premog, klobase, krompir, cikorija, blago, čevlji in podobno. To se je sproti razdeljevalo med potrebne prosilce: 200 oseb je prejelo kurivo, 120 živila in več kot 100 oseb obleko in čevlje.

Spomladi 1932 so ugotavljali, da je akcija relativno uspešna. Bohinjec je predlagal, da bi župan ponovno izdal poziv, naj someščani zaradi še vedno trajajoče zime nadalje po svojih močeh prispevajo za osebe brez službe. Menil pa je, da mora socialnopolitični urad zaprositi mestno hranilnico, elektrarno in klavnico, da iz svojih rezervnih fondov prispevajo v fond za podpiranje brezposelnih. Porodila se je celo ideja, da bi se bilo treba obrniti tudi na uprave obeh gledališč in kinematografov ter električne cestne železnice, »da pribijejo za gotovo dobo 5-10% povešek na vstopnice oziroma vozne listke v korist brezposelnim«. <sup>58</sup>

Oktober 1932 so se začele priprave na drugo specializirano pomožno akcijo pod parolo »Delavec za delavca«. Določeno je bilo, da socialnopolitični urad izvede nabiralni dan v začetku decembra. K sodelovanju naj bi povabil plesne učitelje in jim predlagal, da se na vsako vstopnico pribije majhen znesek, ki naj bi šel v korist pomožne akcije, oziroma da od vsakega plesnega večera odstopijo pavšalni znesek. Na veselice in druge zabavne večere pa naj bi določili enotno takso. Socialnopolitični urad naj bi nadalje po strokovni zvezi k sodelovanju pozval mestno uradništvo, da prispevajo, kot leto pred tem, en do dva odstotka enkratnih mesečnih dohodkov. Pooblaščen je bil, da se dogovori, da bi se na stanarino uvedel en odstotek pribitka, namenjen pomožni akciji, dodeljena pa mu je bila tudi naloga, da kontaktira elektrarno in plinarno, ki naj bi zvišali račune za en dinar. Stopiti je moral v stik z vodstvi kinematografov, gledališč ter cestne železnice in jih prositi, naj sodelujejo v pomožni akciji z odstotkom od prodanih kart. <sup>59</sup>

Iz gradiva je razvidno, da druga »Pomožna akcija« ni postala osrednja organizacija vseh ljubljanskih karitativnih društev – obstajal je sicer skupni odbor, drugače pa je vsako društvo akcijo izvajalo v svojem delokrogu in s svojimi razpoložljivimi sredstvi. <sup>60</sup> Tako je bilo tudi v prihodnosti, a je bila kljub temu tudi večina naslednjih pomožnih akcij, ki so se po koncu gospodarske krize nadaljevale – v letih pred in med drugo vojno pod imenom »Zimska pomoč« –, relativno uspešnih.

---

\*

---

Ko so se posledice gospodarske krize začele umirjati, so Ljubljano zamajale negativne posledice inkorporacije nekaterih (delov) sosednjih občin septembra 1935. <sup>61</sup> S

58 SI ZAL LJU/0488, Cod. VIII., t. e. 150, a. e. 110, Zapisniki sej soc.-pol. odseka od 1928 do 1933, Zapisnik seje socialno političnega odseka, 14. 3. 1932.

59 SI ZAL LJU/0488, Cod. VIII., t. e. 150, a. e. 110, Zapisniki sej soc.-pol. odseka od 1928 do 1933, Zapisnik seje socialno političnega odseka, 11. 10. 1932.

60 SI ZAL LJU/0488, Cod. VIII., t. e. 150, a. e. 10, Zapisnik seje socialno političnega odseka, 11. 10. 1932. SI ZAL LJU/0488, Cod. III, t. e. 123, a. e. 89, Zapisnik 6. redne javne seje občinske uprave ljubljanske, 30. 11. 1932.

61 Mojca Šorn, *Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007), 17, 18.

priključitvijo se je prestolnica ozemeljsko in številčno okrepila,<sup>62</sup> hkrati pa je morala poskrbeti še za več socialno ogroženih ljudi, saj so bile »socialne prilike v okoliških občinah dokaj neugodne«. <sup>63</sup> Kljub temu je po Adlešičevemu imenovanju na položaj predsednika ljubljanske mestne občine (decembra 1935) gospodarska kriza počasi že pojenjala, začenjala se je sanacija. To dokazuje podatek, da je leta 1928 proračun socialnega urada znašal 4 milijone 220.000 dinarjev, leta 1938 pa 7 milijonov 135.000 dinarjev.<sup>64</sup> V proračunskem letu 1937/38 je Ljubljana, ki je veljala za eno najbolj zadolženih mest v državi,<sup>65</sup> za socialno skrbstvo namenila 6,18 odstotka vseh proračunskih sredstev; s tem je bila tudi najbolj socialno mesto v državi,<sup>66</sup> vendar so se mestni veljaki zavedali, da kljub temu ne dohajajo nekaterih drugih evropskih mest, ki so socialnemu skrbstvu namenili približno tretjino svojega proračuna.<sup>67</sup>

---

## Zaključek

---

Strnemo lahko, da obdobja stagnacije in njenih posledic pod vtisom miselnosti in odnosa do socialno ogroženih oseb po prevratu konstantnih aktivnosti ljubljanskih mestnih uradov na polju socialnega skrbstva med letoma 1918 in 1941, še posebej po letu 1923, ko je bila vzpostavljena mreža urejenega poslovanja, niso mogle zaustaviti. Oblike socialne pomoči so tudi v relativno stabilnem obdobju Adlešičevega županovanja ostale podobne tistim, ki so bile merodajne že za časa njegovih predhodnikov, prav tako so ostale nespremenjene kategorije oseb, ki so pomoč prejemale. Tudi finančna sredstva, potrebna za izvajanje socialne politike, so ves čas ostajala (delno) vezana na redni proračun. Kljub aktivnostim javnih dejavnikov na področju socialne politike po prvi svetovni vojni je sestavni del mreže socialnega skrbstva ostajala (zasebna) dobrodelnost kot dobrodošel in komplementaren partner. Ohranila je svoje področje in ga celo razširila, saj »javna oblast umeva njena stremjenja in jih tudi podpira«. <sup>68</sup>

---

62 Ljubljana je po popisu iz leta 1931 štela približno 60.000 prebivalcev, po priključitvi sosednjih občin pa okrog 80.000 prebivalcev. – Več o osnovanju t. i. velike Ljubljane gl. *ibid.*

63 SIZAL LJU/0488, Cod. III, t. e. 125, a. e. 94, Zapisnik 2. redne javne proračunske seje mestnega sveta ljubljanskega, 13. 3. 1937.

64 *Slovenec*, 30. 9. 1938, 5, »Brezposelni, berači in otroci.«

65 Juro Adlešič, *Tri leta dela za Ljubljano* (Ljubljana: Tiskovni urad mestnega poglavarstva, 1939), 248.

66 SI ZAL LJU/0488, š. 123, a. e. 88, Javne občinske seje 1931, Zapisnik 3. redne javne seje občinske uprave ljubljanske, 20. 3. 1931.

67 Za primerjavo: Maribor je za socialno skrbstvo namenil 5,11 odstotka, Zagreb 4,43 odstotka in Beograd 2 odstotka. – SI ZAL LJU/0488, š. 125, Javne občinske seje 1937, Zapisnik 2. redne javne – proračunske – seje mestnega sveta ljubljanskega, 13. 3. 1937.

68 »Zasebna dobrodelnost,« v: *Spominski zbornik Slovenije*, 540.

## Viri in literatura

---

### Arhivski viri

---

- SI ZAL LJU – Zgodovinski arhiv Ljubljana:
  - SI ZAL LJU/0488, Mesto Ljubljana. Rokopisne knjige III, VIII.
  - SI ZAL LJU/0489, Mesto Ljubljana. Splošna mestna registratura.
  - SI ZAL LJU/0503, Socialno politični urad.

### Časopisni viri

---

- *Slovenec*, 1919, 1920, 1938, 1944.
- *Slovenski narod*, 1920.

### Literatura in tiskani viri

---

- Adlešič, Juro. *Tri leta dela za Ljubljano*. Ljubljana: Tiskovni urad mestnega poglavarstva, 1939.
- Anžič, Sonja. »Zgodovina socialne politike v osrednjem slovenskem prostoru do druge svetovne vojne.« V: *Zgodovina socialne politike, socialnega dela in izobraževanja za socialno delo v Sloveniji. Zbornik povzetkov*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo, 2005.
- Anžič, Sonja. *Skrb za uboge v deželi Kranjski. Socialna politika na Kranjskem od srede 18. stoletja do leta 1918*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 2002.
- Anžič, Sonja. *Socialna politika na Kranjskem od srede 18. stoletja do 1918: magistrsko delo*. Spodnja Besnica, 2000.
- Bračič, Ajda in Bogo Zupančič. »Iščem stanovanje... 1918-1941.« V: *Iščem stanovanje... Sto let organizirane stanovanjske gradnje*, 21–31. Ljubljana: Muzej za arhitekturo in oblikovanje, 2022.
- Brecelj, Anton. »Zgodbe našega zdravstva in javnega skrbstva.« V: *Slovinci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Ur. Josip Mal, 437–61. Ljubljana: Leonova družba, 1928.
- *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januarja 1921*. Sarajevo: Državna štamparija, 1932.
- Dobaja, Dunja. *Za blagor mater in otrok. Zaščita materi in otrok v letih 1919-1941*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018.
- Hočevar-Meglič, L. »Mestno zavetišče za onemogle na Japljevi cesti v Ljubljani.« *Kronika slovenskih mest* 2, št. 3 (1935): 240, 241.
- Keber, Katarina. »O španski bolezni.« *Acta Histriae* 28, št. 1 (2020): 41–58.
- Kresal, France. »Socialna politika in stanovanjska zaščita po prvi svetovni vojni.« V: *Zgodovina socialnega dela v Sloveniji. Med družbenimi gibanji in političnimi sistemi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo, 2006.
- Kržišnik, Anton. *Socialna politika. Zgodovina socialne politike in socialnih služb v predsocialističnih družbenih formacijah*. Ljubljana: Šola za socialne delavce v Ljubljani, 1967.
- Lazarevič, Žarko. »Velika gospodarska kriza.« V: *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije (1848–1992)*. Ur. Jasna Fischer et al., 473–84. Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Loschitzky, Karel. »Bolniška strežnica.« *Slovenec*, 23. 2. 1919, 7.
- Mali, Jana. *Od hiralnic do domov za stare ljudi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo, 2008.
- Natlačen, Marko. »Oblastne samouprave v Sloveniji.« V: *Slovinci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Ur. Josip Mal, 339–57. Ljubljana: Leonova družba, 1928.

- Pantar, Primož. *Zgodovina boja z revščino na Slovenskem: diplomsko delo*. Ljubljana, 1996.
- *Pet let dela za Ljubljano*. Ljubljana: Tiskovni referat mestne občine, 1940.
- Petrič, Karel. »Higiena mesta Ljubljane.« *Kronika mestne občine Ljubljanske* I, št. 2 (1934): 128–32.
- Pipp, Lojze. »Razvoj števila prebivalstva Ljubljane in bivše vojvodine Kranjske.« *Kronika slovenskih mest* 2, št. 1 (1935): 66–72.
- Primožič, Marija. *Varstvo otrok in mladine od 1916–1945 leta v Ljubljani: diplomatska naloga*. Ljubljana, 1992.
- Ravnik, Mojca. *Galjevica*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1981.
- *Reichs-Gesetz-Blatt für Kaiserthum Oesterreich*, št. 105, 1863.
- *Socialno zdravstvo avtonomnega mesta Ljubljane v letu 1930*. Ljubljana: Mestno načelstvo, 1931.
- *Spezialortsrepertorium der Österreichischen Länder. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. VI. Krain: Spezialortsrepertorium von Krain*. Wien: Verlag der Deutschösterreichischen Staatsdruckerei, 1919.
- Studen, Andrej. »'Delavec njegov še stanovanja nima, lastnega že tako ni misliti.' Reševanje stanovanjskega vprašanja delavstva v Ljubljani in Mariboru od druge polovice 19. st. do začetka druge svetovne vojne.« V: *Zgodovina socialnega dela v Sloveniji. Med družbenimi gibanji in političnimi sistemi*, 143–51. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo, 2006.
- Studen, Andrej. »Modernizacija načina življenja.« V: *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije (1848–1992)*. Ur. Jasna Fischer et al., 495–509. Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Šorn, Mojca. »Socialno skrbstvo v Ljubljani med prvo svetovno vojno in v desetletju po njej.« *Kronika* 71, št. 1 (2023): 161–72.
- Šorn, Mojca. *Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007.
- *Uradni list deželne vlade za Slovenijo*, št. 47, 4. 5. 1921.
- *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*, št. 14, 14. 2. 1922.
- *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*, št. 77, 21. 7. 1922.
- Uratnik, Filip. »Naše delavstvo in naša delavska zakonodaja.« V: *Spominski zbornik Slovenije*. Ljubljana: Jubilej, 1939.
- Uratnik, Filip. »Socialno skrbstvo in socialna zakonodaja.« V: *Slovenci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Ur. Josip Mal, 461–83. Ljubljana: Leonova družba, 1928.
- Vogelник, Adolf. »Donesek k stanovanjskemu vprašanju Ljubljane.« *Tehnika in gospodarstvo* 5 (1939): 23–33.
- Vogelник, Adolf. »Stanovanjske razmere v delavskih kolonijah na področju mesta Ljubljane.« *Kronika slovenskih mest* 5, št. 1 (1938): 43–48.



Mojca Šorn

---

**DEVELOPING THE SOCIAL WELFARE SYSTEM  
IN LJUBLJANA AFTER WORLD WAR I, WITH AN EMPHASIS  
ON THE WORK OF THE SOCIAL POLICY SECTION  
AND SOCIAL POLICY OFFICE**

---

SUMMARY

---

Based on the materials from the Historical Archives Ljubljana, the following contribution analyses the social welfare system in the Slovenian capital of Ljubljana in the interwar period. It outlines its establishment and the broad range of plans and activities of the city's administrative structures, especially the social policy section and social policy office while focusing on the periods of stagnation and their consequences. It is evident that the city's administrative structures were unable to prevent the latter due to the mentality and attitude towards the socially disadvantaged after the disruption of the constant work and progress that the Ljubljana city offices had achieved in social welfare between 1918 and 1941, especially after 1923, when a network of regular activities had been established. Even during the relatively stable period of Adlešič's mayoralty (the second half of the 1930s), the forms of social assistance remained similar to those that had been in place already during the time of his predecessors, and the categories of the assistance recipients remained unchanged as well. The financial resources required to implement social policy also remained (partly) tied to the regular budget throughout this period. Despite the public services' social policy activities after World War I, (private) charity remained an integral part of the social welfare network as a welcome and complementary partner.

Kornelija Ajlec\*

# Globalni izziv lokalnega značaja: načrtovanje Unrrinega programa za hrano in kmetijsko obnovo na primeru Jugoslavije\*\*

## IZVLEČEK

*Besedilo raziskuje globalne izzive na področju oskrbe, s katerimi se je Uprava Združenih narodov za pomoč in obnovo (UNRRA) soočala med drugo svetovno vojno in po njej, s posebnim poudarkom na Jugoslaviji in Balkanu. Obravnava dve glavni fazi oskrbnih operacij Unrre, pri čemer poudarja težave pri nabavi, politiko »praznih polic« ZDA in prizadevanja za ponovno zagotavljanje zalog. Besedilo osvetljuje ključno vlogo Unrre pri preprečevanju lakote, zagotavljanju pomoči in spodbujanju obnove kmetijstva v regijah, prizadetih zaradi vojne, ter trajen vpliv Unrrinih operacij na področju proizvodnje hrane.*

*Ključne besede: UNRRA, prehrana, kmetijska produkcija, povojna pomoč, postkonfliktno načrtovanje*

## ABSTRACT

### A GLOBAL CHALLENGE WITH A LOCAL CHARACTER: THE PLANNING OF THE UNRRA FOOD AND AGRICULTURAL RECOVERY PROGRAMME ON THE EXAMPLE OF YUGOSLAVIA

*The following article explores the global supply challenges faced by the United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA) during and after World War II, with*

\* Dr., izredna profesorica, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana; [kornelija.ajlec@ff.uni-lj.si](mailto:kornelija.ajlec@ff.uni-lj.si)

\*\* Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0235 *Slovenska zgodovina*, ki ga financira Agencija za raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna, in programa Fulbright Scholar.

*a particular focus on Yugoslavia and the Balkans. It discusses the two main stages of the UNRRA supply operations, highlighting the procurement difficulties, the US "empty shelf" policy, and the efforts to ensure resupply. The contribution highlights UNRRA's crucial role in preventing famine, providing aid, promoting agricultural restoration in the war-affected regions, and the long-term impact of UNRRA's food production operations.*

*Keywords: UNRRA, food, agricultural production, post-war aid, post-conflict planning*

Posledice druge svetovne vojne so bile dolgoročne in obsežne. Ne le da je zahtevala največje število vojaških in civilnih žrtev, bila je totalna vojna, ki je terjala tudi do tedaj neprimerljiv obseg gmotne škode. Okupacijske sile so utečeno gospodarsko in siceršnje delovanje okupiranih držav podvrge lastnim interesom, med procesom pa so uničile kmetijstvo, industrijo, finančne institucije, trgovanje in kontinuiteto delovne sile. Nikjer ni bilo to bolj očitno kot v prehranbnem sektorju, kjer je vojna prekinila nemoteno pridelavo in distribucijo hrane, kar je vodilo v vsesplošno pomanjkanje. To je pomenilo, da se je dodana vrednost hrane kot nosilke kulturnega izraza, nacionalne identitete in dediščine ponovno zreducirala na njeno najosnovnejšo in hkrati najpomembnejšo vlogo – vir življenja. Kot takšna je bila hrana učinkovito orožje, ki je povzročilo škodo, po uničevalnosti primerljivo s puškami, tanki, letali in rušilci.<sup>1</sup> V totalni vojni so bili tam, kjer so se vršili srditi spopadi ali pa je okupacijski režim prebivalstvu preprečeval prost dostop do hrane, mnogi odvisni od lastne iznajdljivosti in občasnih letalskih pošilk zaveznikov.<sup>2</sup> Tam, kjer vojne operacije tega niso preprečevale, je zagotavljanje hrane postalo globalni problem ponudbe in povpraševanja,<sup>3</sup> ki ga je spremljal praktično od začetka vojne trajajoč sistem racionirane prehrane. Slednji je državam omogočal, da so lahko pomanjkanje enakomerno porazdelile med vse sloje prebivalstva in hkrati preusmerile večje količine hrane tistim, ki so se aktivno bojevali.

1 V vsej zgodovini se hrana uporablja kot vojaško orožje. Že v punskih vojnah so se Rimljani maščevali Kartažanom tako, da so obdelovalne površine posuli s soljo, da bi postale nerodovitne. Odlaganje živalskih trupel v izvire pitne vode je orožje, ki je v uporabi tudi v sodobnem času. V sodobni zgodovini odmeva primer okupiranega Sarajeva, kjer so srbske sile meščanom onemogočile dostop do hrane. To so prebivalci tihotapili v mesto po skrivnem tunelu. Ker zaradi tihotapljenja hrane, kljub velikemu pomanjkanju, nihče ni umrl za posledicami lakote, Mednarodno sodišče za vojne zločine na področju nekdanje Jugoslavije ni preganjalo srbskega generala Stanislava Galića, ki je vodil blokado Sarajeva. Šele leta 2018 je Varnostni svet OZN sprejel Resolucijo 2417, ki obsoja stradanje prebivalstva kot orožje vojne. – »Adopting Resolution 2417 (2018), Security Council Strongly Condemns Starving of Civilians, Unlawfully Denying Humanitarian Access as Warfare Tactics | UN Press,« pridobljeno 29. 9. 2022, <https://press.un.org/en/2018/sc13354.doc.htm>.

2 Angloameriški zavezniki so s pomočjo enot SOE in OSS zaloge hrane in drugih potrebščin v Jugoslavijo dobavljali tako, da so jih s padali spuščali iz letal. A ta preskrba je bila večinoma namenjena enotam uporniških gibanj. Sprva rojalistični četniški vojski generala Draže Mihailovića, po konferenci v Teheranu ob koncu leta 1943 pa partizanom Josipa Broza – Tita.

3 Že leta 1941 je denimo nizozemska vlada v izgnanstvu začela kopičiti zaloge hrane za distribucijo na svojem ozemlju po koncu vojne. – George Woodbridge, *UNRRA: The History of the United Nations Relief and Rehabilitation Administration, Vol. I* (New York: Columbia University Press, 1950), 9.

V takšno pereče stanje so posegli zavezniki, ki so dobro pripravljene sile osi premagali ne samo zaradi končne vojaške premoči, pač pa tudi zaradi zavezanosti k multilateralnemu sodelovanju in oblikovanju medvladnih organizacij. Snovalci teh organizacij so zastopali vizijo, da je treba ustanoviti mednarodno zavezujoče institucije, ki bodo zagotovile enakomerno in pravično porazdelitev zalog hrane po svetu.<sup>4</sup> Prvi vidni rezultat takšnega načrtovanja, ki se je porodil že v letu 1941 v korespondenci med Churchillom in Rooseveltom, je bila Organizacija Združenih narodov za pomoč in obnovo (UNRRA), ki po besedah Plescha in Weissa ostaja največja in najbolj integrirana povojna medvladna humanitarna ustanova za takojšnje lajšanje posledic spopadov in razvoj prizadetih držav.<sup>5</sup> Unrro je od njenega nastanka leta 1943 do njene ukinitve leta 1948 sestavljalo 44 držav, vodilno vlogo pa so imele Združene države Amerike (ZDA). Podpisnice ustanovne listine so novi mednarodni akterki in javnim uslužbencem, ki so jo predstavljali, predale veliko pristojnosti, hkrati pa so vanjo polagale veliko upanja. Posledično je bila UNRRA, ki je stremela k medsebojno usklajenim, nevojaškim, humanitarnim in razvojnim ciljem,<sup>6</sup> ključni člen pri standardiziranju ocenjevanja najnujnejših potreb pomoči in njene čim bolj pravične distribucije med različnimi prejemniki.

Članek se ukvarja s procesom te standardizacije, ki se je deloma odvijal že pred Unrrino ustanovitvijo, deloma pa se je izoblikoval skozi prakso njenega delovanja v posameznih državah, med njimi v Jugoslaviji. Ta je kot osrednja država zahodnega Balkana izšla iz vojne kot ena izmed najbolj opustošenih v Evropi. Razdelili so jo štirje okupacijski režimi,<sup>7</sup> hkrati pa se je na Hrvaškem oblikoval domač fašističen, t. i. ustaški režim, ki so ga dopolnjevali tudi manj avtonomni kolaboracionistični režimi, od t. i. nedičevcev v Srbiji do domobrancev v Sloveniji. V uporabi proti vsem naštetim so se pojavili komunistični partizani Josipa Broza Tita, ki so poleg boja proti nacifašizmu vodili še komunistično revolucijo. Ne nazadnje je bila v državi, ki je že pred vojno veljala za eno izmed najbolj agrarnih in najrevnejših v Evropi, priznana 47 milijard dolarjev visoka gmotna škoda. Članek orisuje, kakšna je bila ta škoda na področju prehrane, tako da osvetli stanje prehrane v svetu in stanje v Jugoslaviji umesti v širšo sliko dogajanja. Skozi prizmo procesa internacionalizacije povojne oskrbe ponudi oceno uspešnosti tega kompromisnega oblikovanja politike pomoči na področju prehrane in produkcijskih sredstev za njeno pridelavo.

4 Anna Wolkenhauer, »International Organizations and Food: Nearing the End of the Lean Season?,« v: *International Organizations in Global Social Governance*, ur. Kerstin Martens, Dennis Niemann in Alexandra Kaasch (Cham: Springer International Publishing, 2021), 298, [https://doi.org/10.1007/978-3-030-65439-9\\_13](https://doi.org/10.1007/978-3-030-65439-9_13).

5 Dan Plesch in Thomas G. Weiss, »1945's Forgotten Insight: Multilateralism as Realist Necessity,« *International Studies Perspectives* 17, št. 1 (februar 2016): 4–16, <https://doi.org/10.1093/isp/ekv013>.

6 Barry Riley, »The Birth, Short Life, and Early Death of the UNRRA,« v: *The Political History of American Food Aid: An Uneasy Benevolence*, ur. Barry Riley (Oxford University Press, 2017), 89, <https://doi.org/10.1093/oso/9780190228873.003.0007>.

7 Nacistične Nemčije, fašistične Italije ter nujnih zaveznic Madžarske in Romunije.

---

## Preskrba s hrano pred in med vojno

---

Pred vojno je bilo razen Grčije in Finske trinajst evropskih držav vzhodno od Nemčije in Avstrije samooskrbnih ali pa so imele celo presežke. To sicer ni pomenilo, da je bil standard kakovosti prehrane enak tistemu v zahodnoevropskih državah, a velik del hrane, ki so jo prebivalci uživali, je bil proizveden lokalno. Tako je večina teh trinajstih držav izvažala hrano, na čelu z Madžarsko, ki je imela velik proizvodni presežek. Na drugi strani je med štirinajstimi zahodnoevropskimi državami, skupaj z Nemčijo in Avstrijo, bila neto izvoznica prehranskih proizvodov le Danska, pa še to samo v segmentu krme, ki pa je ni sama ustvarjala, temveč uvažala. Belgija in Norveška sta bili le polovično samooskrbni, Velika Britanija celo manj. Kljub temu je bila evropska celina, gledano v celoti, večinoma samooskrbna.<sup>8</sup>

V Jugoslaviji so se v skladu z naravnimi danostmi, pogojenimi z različnimi podnebnimi razmerami, oblikovale agrarne cone produkcije, ki jih je mogoče v grobem razdeliti na tri dele: od ljubljanske kotline v Sloveniji, ob nižinah reke Drave in Save na Hrvaškem ter vse do Vojvodine in Šumadije so ležali najrodovitnejši predeli države. Večina zemlje je bila namenjena poljščinam, ob pomembnem odstotku govedoreje, prašičjereje in konjereje. Na zahodu in jugu države – predvsem v kraških predelih Slovenije, Hrvaške in Črne gore – je večina kmetijske proizvodnje temeljila na pašništvu drobnice, med kraškim robom in Jadranom pa sta prevladovala vinogradništvo in sadjarstvo, v manjši meri še ovčjereja in kozjereja.<sup>9</sup> Vse te agrarne cone so skupaj zagotavljale samooskrbo Jugoslavije z večino potrebnih kmetijskih dobrin in hrane. Še več, domala vsi panožni segmenti so bili presežni, tako kot v preostalih državah vzhodne Evrope.<sup>10</sup>

Vse to se je spremenilo z vojno, saj glavnina pridelov Jugoslavije ni bila več samozadostna. Večina prebivalstva je takrat hrano pridelovala le za lastno uporabo, na tržišče pa jo je prišlo zelo malo. Mnogo jo je tudi končalo med zaplembami različnih vojsk, ki so se bojevale na jugoslovanskem ozemlju. Glede na podatke, ki jih je UNRRA pridobila iz Jugoslavije, se je kmetijska produkcija v primerjavi z leti pred izbruhom vojne zmanjšala za več kot polovico. V določenih predelih države, zlasti v Bosni in Hercegovini, kjer so potekali najsrdečiji boji, nekaj let sploh niso kultivirali obdelovalnih površin. Tam, kjer je okupacijski režim vzdrževal kmetijstvo, predvsem v severnih ravninskih področjih Podonavja in Posavine z Banatom na čelu, so izvažali žito v Nemčijo,<sup>11</sup> a v bistveno manjšem obsegu, kot bi bilo pričakovati v predvojnem obdobju. Statistika za leto 1942/43 kaže, da se je denimo pridelok koruze zmanjšal za kar polovico.<sup>12</sup> Zaradi pomanjkanja krme in druge hrane, pa tudi pljenja, je bila

---

8 D. P. E., »Food for Post-War Europe: Shortage of World Supplies,« *Bulletin of International News* 22, št. 11 (May 26, 1945): 466, 467.

9 ARMS, S-1021-0152-08, Agriculture and Food in Yugoslavia, 9.

10 Rudolf Bičanić, »The Effects of War on Rural Yugoslavia,« *The Geographical Journal* 103, št. 1/2 (1944): 38, <https://doi.org/10.2307/1789064>.

11 Mirna Zakić, »The Price of Belonging Volksdeutsche, Land Redistribution and Aryanization in the Serbian Banat, 1941-4,« *Journal of Contemporary History* 49, št. 2 (2014): 329.

12 ARMS, S-1021-0008-06, UNRRA Agricultural Rehabilitation Activities, 253.

izguba živine zelo velika, v povprečju kar 40-odstotna.<sup>13</sup> To je pomenilo pomemben padec produkcije, glede na to, da je bila Jugoslavija pred vojno četrta največja izvoznica goveda v Evropi, največja izvoznica svinj in druga največja izvoznica končnih mesnih izdelkov.<sup>14</sup> Če opomnimo še na prekinjene, v veliki meri pa tudi uničene transportne povezave, kar je onemogočilo dobavo hrane, ni težko skleniti, da se je pojavljala lakota. Ta je bila usodna za mnoge, zlasti v predelih Bosne in Hercegovine, Črne gore, Dalmacije in obalnega pasu celinske Hrvaške, kjer je bila zaradi neugodnega terena in podnebnih vplivov kmetijska produkcija že pred vojno nizka.<sup>15</sup>

---

## **Načrtovanja povojnih potreb pred ustanovitvijo Unrre**

---

Zaveznikom je bilo že leta 1941 popolnoma jasno, da se Evropa sooča s hudim pomanjkanjem hrane. O tem so poročale zavezniške vojnške misije in tiste enote, ki so občasno posegale na zasedena ozemlja. Tedaj še ni bilo nobenega kvantitativnega popisa potreb ali porabe hrane na okupiranih območjih, opisi, ki so prihajali s terena, pa so bili abstraktni. Toda pridobljeni podatki so vseeno zadostovali, da je vojska začela opozarjati, da po osvoboditvi ne bo zmogla sama zagotavljati preskrbe prebivalstva s hrano. Ne le da to ni primarna naloga vojske, takšne obremenitve bi tudi močno načele sposobnost nemotenega bojevanja. Zato sta vladi Velike Britanije in ZDA novembra 1942 naročili Medvladnemu odboru za povojne potrebe,<sup>16</sup> da pripravi kvantitativen popis hrane, ki jo bodo osvobojena ozemlja potrebovala v najbolj ključnem, prvem šestmesečnem obdobju po koncu spopadov.<sup>17</sup>

Načrtovanje je bilo zelo težavno, saj je bila večina Evrope globoko ujeta v primež nacifašizma in je bil dostop do kakršnih koli podatkov izjemno otežen. A delo, ki ga je odbor uspelo kljub temu opraviti, je postalo temelj, na katerem je UNRRA kasneje določala potrebe po hrani. Določali so jih za vsako državo posebej, temeljile pa so na podlagi predvidevanj, koliko hrane bo posamezna država imela ob osvoboditvi ter za koliko bo treba zvišati količine, da bo konzumacija dosegla minimalno raven kalorij, predpisano za posamezno skupino prebivalstva.<sup>18</sup> Prav določanje te ravni zaužitih kalorij se je pokazalo za posebej težavno. Po dolgih debatah je bil sprejet konsenz, da se bodo zavzemali za cilj povprečne dnevne konzumacije hrane na posameznika v višini 2000 kalorij, pri čemer pa so takoj predvideli, da se bodo individualne potrebe posameznikov razlikovale glede na njihovo starost, spol in poklic. To je pomenilo, da je odbor računal, da bodo otroci in starostniki na dieti, ki bo nižja od 2000 kalorij, medtem ko

---

13 Ibidem, 254.

14 Ibid., 270.

15 Ibid.

16 Inter-Allied Committee on Post-War Requirements so Velika Britanija in še nekatere evropske begunske vlade, med njimi tudi jugoslovanska kraljeva vlada, ustanovile v Londonu septembra 1941.

17 Ernest Francis Penrose, »Food Relief Planning,« v: Ernest Francis Penrose, *Economic Planning for the Peace*, (Princeton University Press, 1953), 134, <https://doi.org/10.1515/9781400879700-010>.

18 Ibid.

bodo fizični delavci zaužili bistveno več.<sup>19</sup> A mnogi so besedo »povprečno« ignorirali, zato so kalorije naenkrat postale ena izmed pomembnih tem političnih in diplomatskih preigravanj, določilo odbora pa je nazadnje imelo več nasprotnikov kot podpornikov, češ da bo »stradalna dieta« osvobodjene narode hitro nastrojila proti osvoboditeljem.<sup>20</sup>

Vlade prihodnjih držav prejemnic pomoči so bile ključne pri popisu potreb pomoči. Med njimi je bila tudi jugoslovanska begunska vlada s svojim Komitejem za obnovo in prehrano države, ki je bil del Ministrstva za kmetijstvo. Zagovarjala je stališče, da so potrebe po hrani določene tako visoko, da bodo »obdržale socialno in ekonomsko stabilnost v državi [...] in [zagotovile] potrebščine, ki omogočajo normalno življenje«.<sup>21</sup> A naloga je bila vse prej kot lahka, saj je bil vpogled vlade v stanje znotraj države izjemno omejen. Zbiranje podatkov je bilo nadvse fragmentarno, saj jih je dobivala z zbiranjem poročil iz svojih veleposlaništev in konzulatov, kjer so pregledovali tuji in deloma jugoslovanski tisk, ter na podlagi intervjujev z begunci.<sup>22</sup> Po skoraj enoletnem zbiranju podatkov na tak način je junija 1943 medvladni odbor objavil poročilo, v katerem je bilo zapisano, da bo Jugoslavija potrebovala 803.800 ton uvožene hrane,<sup>23</sup> od tega skoraj 125.000 ton žita, 2000 ton mesa, 3300 ton sladkorja, 700 ton žita in 20.000 ton mleka v prahu.<sup>24</sup>

Bistveno pomembnejša kot uvoz hrane pa sta bila za preskrbo Evrope vzdrževanje in širitev pridelave hrane, za kar pa so bili potrebni semena, gnojila, živina in kmetijska mehanizacija. A te potrebe je bilo še težje določiti. Glede semen je bila Evropa pred vojno samozadostna, zato se pri ocenah niso mogli naslanjati na primerljive količine uvoza pred vojno. Predvideli pa so, da bo semen za žita in krompir primanjkovalo zaradi rekvizicij okupatorjev ter nezmožnosti kmetovanja zaradi spopadov in pomanjkanja delovne sile. Odbor je v svojem poročilu priporočil, da se zagotovijo semena, ki so primerna za podnebne razmere v predelu uporabe. To je pomenilo, da se je bilo treba osrediniti na dobavo tistih semen, ki so izvirala čim bližje državam, ki so jih potrebovale.<sup>25</sup> Tako naj bi Jugoslavija dobila 15.500 ton semen pšenice iz Romunije, Madžarske in ZDA, 4000 ton semen ječmena iz Nemčije in Češkoslovaške, 4000 ton ovsu iz Madžarske, 2500 ton semen rži iz Nemčije, Poljske in preostale srednje Evrope, 5500 ton koruze iz Romunije, Madžarske, severne Afrike in ZDA, 20.000 ton semenskega krompirja iz Velike Britanije in Nizozemske ter 52.921 ton semen drugih žit z ozemelj čim bližje Jugoslaviji.<sup>26</sup>

19 Kasneje je bila na podlagi britanske porabe hrane določena dnevna poraba, ki se je razlikovala glede na starost, spol in naravo dela, ki ga posameznik opravlja. Tako je bilo tudi določeno, da bodo odrasli moški, ki niso delali, prejeli 2500 kalorij, medtem ko bodo težki fizični delavci prejeli 4200 kalorij dnevno. Noseče in doječe ženske pa denimo 3000 kalorij. – Več gl. AJ, 103-50-247, Inter-Allied Committee on Post-War Requirements: Report to Allied Governments, June 1943: Allied Minimum Imports Programme, 17.

20 Ibid., 136.

21 AJ, 103-50-247, Izveštaj o radu Komiteta za obnovu i ishranu zemlje, 21. maj 1942, 1.

22 AJ, 103-50-247, Dopis ministrstva za zunanje zadeve veleposlaništvom in konzulatom Kraljevine Jugoslavije, 23. maj 1942.

23 AJ, 103-50-247, Inter-Allied Committee on Post-War Requirements: Report to Allied Governments, June 1943: Allied Minimum Imports Programme, 2, 24, 25.

24 AJ, 103-50-247, Izveštaj Odbora za pripremu obnove zemlje Kraljevskoj Jugoslavenskoj Vladi o radu i zaključcima Medjusavezničkog Odbora za posle-ratna potrebe, 10. avgust 1943, 2.

25 AJ, 103-50-247, Inter-Allied Committee on Post-War Requirements: Report to Allied Governments, June 1943: Allied Minimum Imports Programme, 107.

26 AJ, 41 (Zvezna planska komisija)-62-107, Kratak pregled rada i zaključka Medjusavezničkog Odbora za posljelatne potrebe, koji je završio rad koncem juna 1943, 1, 4.

Hkrati je odbor priporočal, da se čim prej po zaključku spopadov uvozi tako živina za proizvodnjo mlečnih izdelkov kot delovna živina. Za prvih šest mesecev je predvidel, da bo razmerje med eno in drugo vrsto živine 80 : 20.<sup>27</sup> V celotnem programu pomoči naj bi v Evropo dobavili okoli milijon glav živine, od tega naj bi jo na Jugoslavijo odpadlo kar 11 odstotkov. V prvih treh mesecih po koncu vojne naj bi Jugoslavija za prvo silo dobila 2100 bikov, 1500 krav in juncev, 1800 merjascev, 700 svinj, 300 žrebcev in 200 kobil.<sup>28</sup> Dodatno naj bi izgubo delovne živine kompenzirali z dobavo kmetijske mehanizacije, čeprav je jugoslovanski predstavnik poudaril, da za obdelavo ni primerna nobena naprednejša mehanizacija od pluga.<sup>29</sup> Kljub temu naj bi Jugoslavija dobila 850 traktorjev in 435 bran, 75.000 plugov, 850 plugov za traktorje, 850 kombajnov, 3000 mehaničnih mlatilnic, 500 ročnih mlatilnic, 7000 kos, 16.000 separatorjev in 18.000 škropilnic.<sup>30</sup> Izguba živine je pomembno vplivala tudi na količino gnojil, saj je Jugoslavija pred vojno za pridelavo hrane večinoma uporabljala hlevski gnoj, medtem ko je bila uporaba kemičnih gnojil praktično nična, zaradi česar je bilo zelo težko določiti potrebe. Te so namreč določali glede na porabo v letih 1935–1937. Na koncu so se odločili, da bo Jugoslavija potrebovala 21.500 ton naravnih fosfatov in 3000 ton gnojila s kalijem. Za Jugoslavijo je bilo torej predvideno 400-odstotno povišanje uvoza fosfatnih gnojil glede na predvojno rabo in kar 800-odstotno povišanje uvoza nitrogena.<sup>31</sup>

Poročilo je bilo izjemno pomemben korak pri načrtovanju programa povojne pomoči. Doseglo je širok krog diplomatov na ameriškem zunanjem ministrstvu in v britanski vladi ter je veljalo za najnatančnejši popis potreb v skupno devetih evropskih državah,<sup>32</sup> na podlagi katerega je tudi UNRRA – kljub lastnim poskusom izdelave popisov – načrtovala pripravo zaloga za dobavo pomoči.

---

## Unrrino načrtovanje programa pomoči v hrani in kmetijski obnovi

---

Ustanovni dokument Unrre je bil v nasprotju s preambulami kasnejših mednarodnih organizacij razmeroma kratek in precej splošen, razen v delu, ki je govoril o notranji strukturi organizacije.<sup>33</sup> Šele kasnejše resolucije, ki so bile sprejete na posameznih zasedanjih Sveta Unrre, kjer so se srečevali predstavniki držav članic, so natančneje opredelile obseg njenega delovanja, pri čemer je imela prednost »pravična distribucija potrebščin, ki jih primanjkuje, ter uslug prevoza v različna osvobojena ozemlja

---

27 Ibid., 107.

28 Ibid.

29 Ibid., 102–04.

30 Ibid., 1, 4.

31 Ibid., 52, 56.

32 Načrt potreb je bil izdelan še za Belgijo, Češkoslovaško, Francijo, Grčijo, Luksemburg, Nizozemsko, Norveško in Poljsko.

33 Woodbridge, *UNRRA: The History of the United Nations Relief and Rehabilitation Administration, Vol. III* (New York: Columbia University Press, 1950), 23.



in med njimi ali ozemlji, katerih osvoboditev je neizbežna.«<sup>34</sup> Na prvem zasedanju Sveta Unrre je nekdanji vodja Medvladnega odbora za povojne potrebe, Frederick Leith-Ross, predstavil že omenjeno poročilo odbora, vendar o njem niso formalno razpravljali. Ameriški predstavnik je namreč zahteval, da se potrebe dopolnijo z novimi podatki,<sup>35</sup> čeprav so ocene, predstavljene v poročilu, ostale ključne za začetek nabave dobrin in ustvarjanja potrebnih zalog za distribucijo po koncu vojne.

UNRRA je namesto Medvladnega odbora za povojne potrebe ustanovila Odbor Sveta za Evropo,<sup>36</sup> ki je oblikoval pododbor za hrano<sup>37</sup> ter pododbor za kmetijski obnovo.<sup>38</sup> Pododbora sta prevzela osrednjo nalogo priprave novega popisa prehrambnih potreb. V ta namen so bila spremenjena nekatera izhodišča. Med drugim je bila povišana projekcija povprečne konzumacije zaužite hrane na posameznika, in sicer na 2650 kalorij dnevno.<sup>39</sup> A spremembe niso olajšale ali pospešile priprave popisa. Še več, delo so dodatno otežile politične okoliščine v Jugoslaviji. Begunska vlada je izgubila tistih nekaj malo virov, ki so ji omogočali vpogled v hitro spreminjajoče se stanje v državi, saj so komunisti prepovedali predstavnikom kraljeve vlade vstop v Jugoslavijo. Tudi komunisti so oblikovali lastno vlado, Narodni komite osvoboditve Jugoslavije (NKOJ), ki je po zavezniški konferenci v Teheranu ob koncu leta 1943 dobila tudi podporo zaveznikov. Sledila so napeta politična preigravanja, ki so nazadnje botrovala temu, da je bila oblikovana hibridna rojalistično-komunistična vlada, a je ves skupek dogodkov upočasnil izdelavo popisa, posledično pa tudi načrtovanje programa pomoči za Jugoslavijo.<sup>40</sup>

Prve delne ocene o potrebnih količinah pomoči so bile predstavljene januarja 1944.<sup>41</sup> Narejene so bile na podlagi informacij o lakoti, ki so ji bili podvrženi obsežni predeli Jugoslavije, predvsem v pasu prvih stotih kilometrov od obale Jadrana. Podatki Mednarodnega Rdečega križa so razkrivali, da so okupacijske in kolaboracionistične sile v Beogradu zmogle zagotoviti le 300 kalorij dnevno na posameznika, v Zagrebu pa 700, kar je enkrat več, a še vedno bistveno premalo za preživetje. Posledično so poročila poročala o smrtnih primerih, hkrati pa so pričakovala še zaostritev razmer.<sup>42</sup> Poročilo, ki je povzemalo popis potreb, ki ga je pripravilo predstavniško telo

34 Woodbridge, *UNRRA, Vol. III*, 17, 62, Resolution.

35 ARMS, S-1021-0002-07, Work by UNRRA, 66.

36 Committee of the Council for Europe

37 Food Sub-Committee

38 Agricultural Rehabilitation Sub-Committee

39 Woodbridge, *UNRRA, Vol. I*, 329.

40 Podpisnik Unrrine ustanovne listine je bil predstavnik kraljeve begunske vlade, čeprav je takrat NKOJ že obstajal. 19. 1. 1945 je vrhovni poveljnik zaveznikov v Sredozemlju s partizansko narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije podpisal sporazum v Bariju, ki je določal dobavo pomoči v Jugoslavijo v t. i. vojaškem obdobju, ko Unrra še ni smela delovati v državi, so pa njeno blago že dobavljali na osvobojena ozemlja. Končni sporazum za delovanje v Jugoslaviji pa je z organizacijo podpisala vlada Demokratične federativne Jugoslavije 24. marca 1945. Gre za t. i. vlado Tito – Šubašič, ki so jo od 7. 3. 1945 sestavljali tako člani nekdanje kraljeve vlade v izgnanstvu kot člani nekdanjega NKOJ. Razpuščena je bila 29. 11. 1945. – Več o sporazumih gl. Kornelija Ajlec, »UNRRA v Jugoslaviji in Sloveniji,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 53, št. 2 (2013). Kornelija Ajlec, »UNRRA and Its Arrival in Yugoslavia, 1944–1945,« *Istorija 20. veka* 38, št. 2 (2020).

41 Woodbridge, *UNRRA, Vol. I*, 343.

42 AJ, 83-3-256, Memorandum to the Director General of UNRRA by the member of the Council of UNRRA for Yugoslavia, 2, 3.

novoooblikovane komunistične vlade AVNOJ, ter popis potreb, ki ga je pripravila begunska vlada, je izražalo zares velike potrebe Jugoslavije. Kraljeva begunska vlada je zapisala, da bi moral imeti vsak prebivalec Jugoslavije dnevno na voljo 1,3 kilograma hrane,<sup>43</sup> ta pa naj bi se zagotavljala tako iz lokalnih zalog kot dobavljene pomoči. AVNOJ je na drugi strani zahteval en kilogram hrane dnevno na posameznika.<sup>44</sup> Drugače povedano, kraljeva begunska vlada je za prvih šest mesecev zaprosila za dobavo 807.000 ton hrane, AVNOJ pa 720.000 ton. Izven te ocene je begunska vlada zahtevala še dodatnih 456.000 ton pšenice, s katero je nameravala takoj po vojni ukiniti racionirano preskrbo kruha.<sup>45</sup>

UNRRA takšnih količin ni bila zmožna nadomestiti, saj je imela za to na voljo premalo virov. V državah, za katere je predvidela, da bodo najbolj potrebne pomoči,<sup>46</sup> so se njeni načrtovalci zatekli k uravnilovki, ki so jo poimenovali »tehnika izenačevanja primanjkljajev«.<sup>47</sup> Z njeno pomočjo so naredili popis potreb, ki je državam prejemnicam pomoči namenjal tolikšne količine hrane, da bi dosegli izenačenje stopnje pomanjkanja glede na državo, kjer je bilo pomanjkanje najnižje, ne pa količin, ki bi pomanjkanje v celoti odpravile.<sup>48</sup> Ta uravnilovka je učinkovala tako, da se je skupni znesek predvidene pomoči znižal za približno 46 odstotkov v denarni protivrednosti in za približno 50 odstotkov v količini dobrin.<sup>49</sup> Po tem sistemu so bile potrebe posameznih držav dokončno načrtane novembra 1944 in revidirane v drugi polovici leta 1945. Jugoslaviji so namenili 214 milijonov dolarjev pomoči,<sup>50</sup> kar je bila skoraj četrtnina celotnega, milijardo dolarjev visokega zneska pomoči, ki so ga namenili za prehrano. Iz drugih virov izvemo, da so za Jugoslavijo v obliki dobrin namenili 376.000 ton žita in moke, 2800 ton sira, 7000 ton maščob, 30.500 ton konzerviranega mesa, 1400 ton konzerviranih rib, 6900 ton stročnic, 15.300 ton sladkorja, 4500 ton kave in 7500 ton mleka v prahu. Skupaj je to znašalo 452.200 ton prehranskih dobrin.<sup>51</sup> Iz popisa potreb je mogoče zaključiti, da je UNRRA Jugoslavijo imela za eno izmed najbolj pomoči potrebnih držav, čeprav s svojimi načrti dobave povojne pomoči ni dosegla niti polovice ocen begunske ali komunistične vlade. Po navedbah tedanjega predstavnika Jugoslavije v Svetu Unrre, Rudolfa Bičanića, zapisanih v poročilu begunski vladi, naj bi Unrrini uradniki sicer neuradno izjavili, da bi Jugoslavija potrebovala še

43 Teh 1312 gramov hrane naj bi sestavljalo: 632 gramov kruha, 165 gramov krompirja, 26 gramov pasulja, 12 gramov sladkorja, 1,2 grama kave, 3,2 grama masti, 44,1 grama mesa, 4 grami ribe, 234 gramov mleka, 4,5 grama sira, 4,3 grama jajc in 153 gramov drugih proizvodov.

44 Od tega 200 gramov mesa, kar je pomenilo, da bi vsak posameznik zaužil 72 kilogramov mesa na leto. To pa je običajno več, kot je znašala konzumacija mesa pred vojno, in sicer 36 kilogramov v urbanih središčih in le 10 kilogramov na podeželju.

45 AJ, 83-3-357, Nekoliko Podataka o AML-u i UNRRA-i te neke naše primedbe (ocene potreb AVNOJ); AJ, 83-3-363, U vezi sa pitanjem snabdevanja... (ocene potreb Kraljeve begunske vlade); AJ, 83-3-353, Izveštaj u vezi sa predlogom AVNOJ-a i Londonskog Odbora u pogledu potreba za posljeratnu pomoć, 1. september 1944, 1.

46 Poleg Jugoslavije so bile to še Albanija, Češkoslovaška, Grčija in Poljska.

47 Equalization of deficiencies technique

48 Woodbridge, *UNRRA, Vol. I*, 348.

49 ARMS, S-1021-0002-07, Work by UNRRA, 75.

50 Woodbridge, *UNRRA, Vol. I*, 347.

51 Sočasno so Albaniji namenili 33.960 ton, Grčiji pa 427.170 ton hrane. – AJ, 83, 287-329, Estimated Import Needs for Civil Relief in Albania, Greece and Yugoslavia, Appendix »C«, 5 July 1944, 7.

bistveno obsežnejši program v višini 620 milijonov dolarjev.<sup>52</sup> A taki neuradni diplomatski pogovori niso imeli kakšnega posebnega pomena. Zaradi splošnega pomanjkanja zalog v Unrrinih skladiščih ter zavezanosti k uravnilovki UNRRA takih količin ni bila zmožna zagotoviti, niti jih ni smela kriti.<sup>53</sup>

Kljub temu se je na koncu izkazalo, da so bili sredi leta 1944 sprejeti načrti le izhodišča za pripravo zalog. Nadaljnjih projekcij po začetnem obdobju namreč niso več delali. Unrra je v naslednjih mesecih za lažje usmerjanje dobave zalog Jugoslavijo zgolj geografsko razdelila na tri cone preskrbe. Prvo cono, ki je obsegla Dalmacijo, Črno goro, Bosno razen njenega severnega predela ter dele Hrvaške (predvsem Liko, Kordun in dele Istre), so poimenovali cona lakote. V njej so živeli trije milijoni ljudi od skupaj 15 milijonov. Unrrini uradniki so ocenjevali, da je bilo ob začetku dobav pomoči v to cono na voljo le še za dva meseca ali manj žita. To je pomenilo, da so bili prebivalci te cone v celoti odvisni od zunanje pomoči. Druga cona je bila cona pomanjkanja in je obsegala preostale dele Hrvaške in celotno Slovenijo. Unrrini uradniki so ocenjevali, da je bilo tu treba nadomestiti 50 odstotkov vse hrane. Srbija in Vojvodina pa sta zaokrožali tretjo cono, ki je bila samozadostna ali celo presežna. Tu uvoz hrane za ohranjanje sprejemljivega standarda ni bil potreben, kljub slabi letini leta 1945. Ta del je bil sposoben prehraniti še nekatere druge predele Jugoslavije, denimo Makedonijo, Sandžak in severno Bosno, predvsem pa prestolnico Beograd.<sup>54</sup>

Uvoz hrane je bil le en segment pomoči, ki ga je UNRRA nudila zlasti neposredno po koncu spopadov. Dolgoročnost prehranjenosti je bila namreč odvisna od pridelovalnih zmognosti jugoslovanskega agrarnega sektorja. Zato je UNRRA sočasno z načrtovanjem dobave pomoči v obliki hrane zagnala program kmetijske rehabilitacije. Ta je bil vreden 40.983.091 dolarjev, zajemal pa je vse tiste dejavnike, ki so potencialno omogočali čim večjo količino pridelka.<sup>55</sup> V prvem letu so dobavili 48.000 ton kmetijske pomoči, od česar je 19 odstotkov odpadlo na kmetijsko mehanizacijo, 17 odstotkov na živino, 33 odstotkov na material za shranjevanje, 15 odstotkov na gnojila in 9 odstotkov na semena.<sup>56</sup>

Najpomembnejše je bilo nadomeščanje živine, čeprav je med Unrrinimi uradniki obstajala bojazen, da bo živina izčrpavala zaloge žita. A pretehtal je pomen živine kot kritičen del ekonomije evropskih držav, zlasti tistih na vzhodu, kjer je ta predstavljala ključen vir hrane v obliki mlečnih izdelkov, delovne sile ali mesa. Živina je lahko ustvarila prehrano za otroke, doječe matere in bolne, zato je bila uporaba žita kot krme upravičena. Sploh pa se je pričakovalo, da se bo živina večinoma prehranjevala na pašnikih, saj so sprva načrtovali uvažanje goveda in konj. Drobnico, perutnino in prašiče so imeli za bistveno manj pomembne, zato so predvideli uvažanje predvsem v fazi, ko bi bilo

52 AJ, 83-3-339, Izveštaj Dra. Rudolfa Bičanića, člana Vijeća UNRRA za Jugoslavijo, podnesen jugoslovenskoj vladi u Londonu o djelatnosti u Montrealu i Washingtonu od 15. IX. – 23. XI. 1944, 7.

53 Woodbridge, *UNRRA*, Vol. I, 329.

54 Woodbridge, *UNRRA: The History of the United Nations Relief and Rehabilitation Administration, Vol. II* (New York: Columbia University Press, 1950), 145.

55 ARMS, S-1021-0152-08, Agriculture and Food in Jugoslavia, 39.

56 Ibid.

treba zvišati stopnjo prehrane z mesom,<sup>57</sup> kar pa se do prenehanja Unrrinih operacij ni zgodilo. Jasno je bilo, da bo količina uvožene živine morala biti visoka. UNRRA je namreč ocenila, da je Jugoslavija do leta 1943 izgubila 617.000 delovnih konj, 1,6 milijona glav goveda in 1,3 milijona glav prašičev. Projekcije so kazale, da bo kljub velikem denarnem vložku preteklo vsaj šest let, preden bo Jugoslavija na tem področju dosegla predvojno raven.<sup>58</sup>

Ker pa je bila tudi količina živine, ki je bila na razpolago za uvoz, omejena, se je UNRRA odločila to nadomestiti, kjer bi bilo to mogoče, zlasti s kmetijsko mehanizacijo. Na koncu je ta sicer predstavljala največji delež v programu kmetijske obnove, hkrati pa je porodila veliko izzivov. Treba je bilo premisliti, kje je bila uporaba mehanizacije sploh smiselna glede na teren, vrsto pridelkov in metodo dela. Upoštevati je bilo treba tudi zmožnost dostopa do goriva in mehanskega olja. Poleg tega večina podeželskega prebivalstva ni bila večša uporabe sodobne kmetijske tehnologije.<sup>59</sup> Že Medvladni odbor za povojne potrebe je poročal, da je bilo v Jugoslaviji tik pred vojno leta 1940 le tisoč traktorjev, približno 1,1 milijona plugov in 13.000 strojev za tolčenje žita. Šlo je za domala nepomembno količino mehanizacije, če upoštevamo, da je bilo v Jugoslaviji takrat 1.985.725 kmetij, od tega 1711 večjih od sto in več hektarjev. Glede na poročila jugoslovanskih oblasti, naj bi bilo v vojni uničenih 50 odstotkov traktorjev in plugov ter kar 99 odstotkov strojev za tolčenje žita.<sup>60</sup> Unrrin načrt torej ni bil namenjen obnovi kmetijske mehanizacije, temveč se je ukvarjal s tem, kako čim prej in v čim večji meri tehnološko v celoti modernizirati jugoslovanski agrarni sektor.

---

## Svetovne razsežnosti problema zagotavljanja zalog

---

Potem ko je UNRRA zaključila ocene povojnih potreb osvobojenih držav, se je lotila drugega dela v pripravi programa za dobavo povojne pomoči: nabave zalog. Ta del je bil razdeljen na dve fazi: prva se je začela z ustanovitvijo Unrre novembra 1943 in je trajala do avgusta 1945. Gre za obdobje, ko je vojna še trajala in ni bilo mogoče dokončno predvideti, kolikšne količine zalog bodo na voljo in ali bo na voljo transport, ki bi te zaloge dostavil tja, kjer jih potrebujejo. Druga faza, ki je trajala do septembra 1948 pa je bila veliko bolj predvidljiva, saj je UNRRA vedela, koliko zalog lahko pridobi, in imela natančen pregled nad potrebami v državah prejemnicah pomoči. Za ustvarjanje zalog je bil zadolžen najvišji predstavnik organizacije, njen direktor, za katerega je bila to prva in najpomembnejša naloga.<sup>61</sup>

---

57 AJ, 83-3-256, Memorandum to the Director General of UNRRA by the member of the Council of UNRRA for Yugoslavia, 36.

58 AJ, 83-3-256, Memorandum to the Director General of UNRRA by the member of the Council of UNRRA for Yugoslavia, 3.

59 ARMS, S-1021-0008-06, UNRRA Agricultural Rehabilitation Activities, 34, 35.

60 Ibid., 264.

61 Woodbridge, *UNRRA, Vol. III*, 63.

Kljub temu pa se je glavnina aktivnosti začela šele aprila 1945, ko se je že začel izvajati program preskrbe Jugoslavije in Grčije, pri čemer so prve zaloge imele vojaški in ne civilni izvor. Začetne pošiljke pomoči so namreč prihajale iz t. i. Balkan Stockpile – skladišča, ki so ga napolnile angloameriške vojaške sile v Sredozemlju.<sup>62</sup> Razlogi za pozno ustvarjanje zalog so bili posredne narave, ki jih je UNRRA želela razrešiti po diplomatski poti. Oblikovanje zalog je namreč načrtovala že bistveno prej v skladu z načelom, da bo zagotovila potrebne zaloge iz kateregakoli naslova in zanje zagotovila transport kamorkoli, kjer bi jih potrebovali. A praksa se je izkazala za bistveno bolj zapleteno. Izven ZDA je bilo težko kupovati zalogo zaradi nizke produkcije hrane, čemur so botrovali zlasti pomanjkanje delovne sile na kmetijah, pomanjkanje gnojil pa tudi povsem naravni vremenski fenomeni v pomembnih pridelovalnih delih sveta, denimo v Avstraliji, Argentini, Južni Afriki in delih karibskega morja.<sup>63</sup> Izkazalo se je tudi, da so tiste begunske vlade, ki so imele dovolj deviznih prihrankov, že pripravljale zaloge za lastne potrebe v trenutku, ko bodo njihove države osvobojene. Zlasti nizozemska, belgijska in norveška begunska vlada so zaradi tega zviševale cene prehrane, s tem pa so oteževale multilateralna prizadevanja, kot so bila Unrrina. Poleg tega je bil močno okrnjen transport, saj je bila večina ladij, goriva in opreme za pretovarjanje primarno na razpolago vojski.<sup>64</sup> Tudi v ZDA UNRRA ni zmogla ustvariti zalog hrane. Tam so v drugi polovici leta 1943 uvedli t. i. »politiko prazne police«.<sup>65</sup> Temeljila je na prepričanju, da bo v ZDA kmalu prišlo do presežka zalog, saj se je nakazovalo, da jim bo v letu 1944 uspelo doseči največji obseg živilske pridelave, kar se je tudi zgodilo. Hkrati so pričakovali, da se bo vojna istega leta tudi zaključila in bo vojska prenehala odkupovati hrano. Če bi se oba dejavnika uresničila, bi se na tržišču dejansko pojavili presežki hrane, kar bi vodilo v padec cen, zaradi česar bi neizogibno prišlo do znatne izgube zalog zaradi pokvarljivosti ali zavrženja hrane.<sup>66</sup> Vendar so pri načrtovanju popolnoma zanemarili potrebe, ki bi se lahko ob koncu spopadov pojavile na osvobojenih ozemljih in ki so, kot se je nazadnje izkazalo, kompenzirale oba dejavnika. Tako je ministrstvo za kmetijstvo<sup>67</sup> oziroma njemu podrejeni urad za vojno prehrano,<sup>68</sup> ki je bil zadolžen za zagotavljanje zalog za program Lend-Lease, Unrro in druge, med 1. januarjem 1944 in 1. januarjem 1945 zmanjšal zaloge za 50 odstotkov.<sup>69</sup> Uradniki na ministrstvu so bili gluhi za opozorila, da bodo potrebe po hrani v drugih državah bistveno večje, kot si predstavljajo. Trdili so, da bodo trenutne zaloge zadostovale za preskrbo teh držav.<sup>70</sup>

62 Woodbridge, *UNRRA, Vol I*, 380.

63 Harvey C. Mansfield, *A Short History of OPA* (Washington: United States Temporary Controls, 1948), 186, 187.

64 D. P. E. »Food for Post-War Europe: Shortage of World Supplies.« v: *Bulletin of International News*, št. 11 (1945): 470.

65 Bare shelf policy

66 Mansfield, *A Short History of OPA*, 186, 187.

67 Department of Agriculture

68 War Food Administration

69 David L. MacFarlane, »The UNRRA Experience in Relation to Developments in Food and Agriculture,« *Journal of Farm Economics* 30, št. 1 (1948): 72, <https://doi.org/10.2307/1232682>.

70 Namestnik direktorja Urada za vojno prehrano je denimo izjavil, da »[č]eprav urad stalno prejema prošnje humanitarnih organizacij, da zagotovi zaloge hrane za pomoč tujim državam takoj po vojni, urad nima nobenega namena povečati svojih zalog v tem trenutku, saj lahko na podlagi trenutnega inventarja oskrbimo vse potrebe za pomoč in še več«.

Zaradi vseh naštetih vzrokov Unrri praktično do konca vojne v Evropi ni uspelo akumulirati primernih zalog, ki bi omogočile zadostno preskrbo s hrano ne le v Jugoslaviji, pač pa v vseh državah prejemnicah pomoči. Ko se je zaključek vojne na Balkanu že bližal, ji ni preostalo drugega, kot da potrebne zaloge za civilno preskrbo s hrano črpa iz vojaških skladišč.<sup>71</sup> Čeprav je vojska temu sprva izrecno nasprotovala, je morala svoje stališče spremeniti, kar pa je lahko storila samo zato, ker so se njene potrebe z vedno večjim napredovanjem proti nacističnim silam začele manjšati. Še več, določeno je bilo, da bo takoj po osvoboditvi obširnih ozemelj v Jugoslaviji prvo pomoč od 15. januarja 1945 distribuirala zavezniška vojska. Vojaško obdobje distribucije pomoči se je končalo z Unrrinim prevzemom distribucije 15. aprila 1945, ko je bila večina Jugoslavije, razen Slovenije in delov Hrvaške, že osvobojena.

Vendar Balkan Stockpile ni zmožal pokriti vseh potreb. Julija 1944 je skladišče imelo na voljo le 187.000 ton žita, 756 ton sira, 1338 ton konzerviranega mesa, 1434 ton stročnic, 14.670 ton sladkorja, 2200 ton kave in 7448 ton mleka v prahu.<sup>72</sup> Sčasoma se je napolnilo tudi s pomočjo Urada za zaloge<sup>73</sup> pri Unrrini jugoslovanski misiji, ki je delo začel v egiptovskem Kairu, od jeseni 1944 pa vse do začetka vojaškega obdobja pa je deloval v San Spiritu v Italiji, preden se je glavnina urada preselila v Jugoslavijo. Urad je kmalu oblikoval sedem poddivizij, med njimi Sekcijo za hrano<sup>74</sup> in Divizijo za kmetijsko obnovo,<sup>75</sup> ki sta tesno sodelovali z jugoslovansko vlado v Beogradu, s katero sta določali potrebe po pomoči.

---

## Oris realizacije načrtov pomoči po koncu vojne

---

Z začetkom operacij v Evropi oziroma na Balkanu je UNRRA začela prehajati iz pripravljalne v operativno fazo. Ker je bilo osvobajanje posameznih držav postopno, potrebe na teh osvobojenih ozemljih pa velike, se je hitro izoblikovalo stališče, da mora začeti dobavo potrebščin še pred osvoboditvijo celotne države. Do konca maja 1945 je UNRRA posledično dobavila že 262.653 ton potrebščin, največ v Grčijo, saj je bila ta osvobojena že od oktobra 1944. V polletnem obdobju so bila grška pristanišča že obnovljena do te mere, da so bila zmožna prejeti že velike količine dobavljene pomoči. Istočasno je Jugoslavija imela le dve delujoči pristanišči, Dubrovnik in Split, ki sta bili zmožni pretovoriti le med 65 in 95 tisoč ton dobrin.<sup>76</sup> Prvi Unrrin urgentni konvoj pomoči je prispel v Jugoslavijo ob koncu leta 1944, potem ko so zavezniki pridobili poročila, da je v Splitu, ki je bil osvobojen 19. oktobra 1944, v obdobju do 25. novembra 1944 umrlo 600 ljudi. To je Unrrine uradnike spodbudilo, da so začeli načrtovati

---

71 ARMS, S-1015-0011-0018, Notes for Meeting with McCloy and Acheson – re Yugoslavia, 16 October 1944, 2; ARMS, S-1015-0011-0018, Draft telegram to SACMED, 16 October 1944, 1.

72 AJ 83, 287-329, Estimated Import Needs for Civil Relief in Albania, Greece and Yugoslavia, Appendix »C«, 5 July 1944, 7.

73 Office of supply

74 Food Section

75 Agricultural Reconstruction Division

76 D. W., »Success of a Mission: U.N.R.R.A. in Yugoslavia,« *The World Today*, št. 8 (1946): 377.

takojšnji transport pomoči na dveh ladjah, a so jih ovirale dolge, nedokončane razprave z jugoslovansko vlado o tem, ali bodo lahko delovali na ozemlju Jugoslavije. Po dolgih pogajanjih je UNRRA vendarle lahko na silvestrovo 1944 vendarle lahko poslala v Split 300 ton hrane.<sup>77</sup>

Kmalu zatem, 19. januarja 1945, je bil podpisan sporazum med zavezniki in Jugoslavijo, na podlagi katerega se je začela že omenjena vojaška faza distribucije pomoči. Vojaška misija za zveze,<sup>78</sup> ki je delovala v tesni povezavi z Unrro pri dobavi prvih uradnih pošilk pomoči, je prenehala operirati 15. aprila 1944. V marcu je v Jugoslavijo dobavila 18.100 ton pomoči, aprila 43.000 ton in maja 1944 50.000 ton.<sup>79</sup> S tako majhnimi količinami ni izpolnila pripravljenih načrtov, niti načrtov jugoslovanskih oblasti niti Unrrinih. Izkazalo se je, da so bili ti preveč ambiciozni, vendar ne zaradi težav pri zagotavljanju zalog niti zaradi pomanjkanja ladijskega transporta, temveč zaradi uničenih transportnih povezav iz pristanišč Dubrovnik in Split v notranjost države. Ko dobrin niso zmogli dovolj hitro odposlati naprej iz pristaniških skladišč, so se ustvarila t. i. ozka grla. Hkrati so zavezniki ocenjevali, da je bilo uničenih kar 57 odstotkov železniških poti skozi najrodovitnejše severne predele države, pa tudi tri četrtine vseh mostov, skupaj z vsemi na Donavi in večino na Savi. Delujočih je bilo le 200 tovornjakov in zgolj polovica vseh tovornih vagonov.<sup>80</sup> Ozka grla, ki so se pojavila v obeh pristaniščih, so se počasi začela širiti v mesecu juliju, ko se je začela intenzivna obnova cest in železnic. Takrat so namreč lahko začeli transportirati več kot 100.000 ton zalog mesečno. Do decembra 1945 je ta številka zrastle že na več kot 200.000, ko so ponovno postala operativna tudi pristanišča Šibenik in Reka ter Trst in Solun, ki sta s pomočjo oskrbovali predvsem dele Slovenije in Makedonije.<sup>81</sup>

V prve pošiljke pomoči po koncu vojne je bila vključena tudi kmetijska mehanizacija. Program kmetijske obnove je sicer nadomestil le manjši del izgub v tem sektorju. Žita, predvsem pšenica, so predstavljala za okoli 75 odstotkov vseh dobav semen. Semena trave so predstavljala približno 15-odstotni delež vseh pošilk, medtem ko so semena konoplje in sladkorne pese predstavljala preostalih 10 odstotkov. Hkrati je bilo med pošilkami okoli 450 ton semenskega krompirja in 200.000 paketov raznih semen zelenjave za pridelavo na domačih vrtovih.<sup>82</sup> Kot je bilo prvotno priporočeno, je večina uvoza izhajala iz Evrope: krompir iz Nizozemske, konoplja iz Turčije in tako dalje. A na koncu je bil program semen bistveno manj obsežen, kot so sprva načrtovali. Poželi so lahko le 250.000 hektarjev pridelka, ki je izšel iz Unrrinih semen, oziroma le okoli 4 odstotke celotne obdelane površine.<sup>83</sup> Vrednost nadomestila za živino je bila približno 6,3 milijona dolarjev ali 17 odstotkov celotne vrednosti programa kmetijske obnove. Dobavljena delovna živina je omogočila kultivacijo 260.000 hektarjev

77 ARMS, S-1021-0024-18, Historical Monograph of Office of Chief of Mission, 21, 22.

78 Military Liaison Mission

79 Ibid., 32.

80 D. W., »Sucess of a Mission,« 377.

81 Woodbridge, *UNRRA, Vol. II*, 143–45.

82 ARMS, S-1021-0152-08, Agriculture and Food in Jugoslavia, 274.

83 Ibid., 276.

obdelovalne zemlje in zagotovila minimalno zalogo mleka za 100.000 otrok in doječih mater. Dodatno je UNRRA dobavila 4000 traktorjev in 6000 plugov. Da bi zagotovili dolgoročni vpliv mehanizacije na čim večji delež kmečkega prebivalstva, so bili ustanovljene mehanične zadruga, ki so omogočale dostop do najsodobnejše opreme čim širšemu deležu prebivalstva.<sup>84</sup> A ker je bila ta za večino prebivalstva novost, je morala UNRRA tudi usposobiti ljudi za njeno uporabo. Zato so zagotovili tehnično literaturo, izobraževalne filme in filmske projektorje, ki so jih uporabljali v kmetijskih šolah in visokošolskih ustanovah.<sup>85</sup> V Zemunu pri Beogradu so vzpostavili tudi specializirano šolo za voznike traktorjev.<sup>86</sup> Hkrati so Unrrini strokovnjaki spodbudili jugoslovanske oblasti, da so začele spodbujati razvoj raziskovalnih središč na državnih kmetijskih zemljiščih, ter se zavzeli za ustanovitev kmetijskega inštituta<sup>87</sup> v Sloveniji, da bi pazljivo izbrali primerne pridelke za nadaljnjo kultivacijo.<sup>88</sup>

Ob zaključku Unrrinih operacij julija 1947 je njena jugoslovanska misija postala eden izmed obsežnejših vidikov njenega delovanja. Vodja misije je bil sovjetski uradnik Mihail Sergejčik, ki ni govoril angleško, a je imel izjemne organizacijske in pogajalske sposobnosti, ki so bile ključne, ko je tržaško vprašanje postajalo eno izmed žarišč hladne vojne, in so prispevale k uspešnosti misije. Misija je vzpostavila široko mrežo lokalnih pisarn v Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu, Skopju in na Cetinju, kot tudi pristaniško pisarno v Splitu,<sup>89</sup> ki je bila odgovorna za nadzor nad distribucijo pomoči.

Unrrina analiza je pokazala, da je bila dobava 10.000 dostavnih vozil in 100.000 ton hrane ključna prelomnica pri zagotavljanju preusmeritve poteka dogodkov, ki bi privedli do velike prehranske katastrofe.<sup>90</sup> Dobavljena pomoč je sledila Unrrinemu sloganu »Pomagati ljudem, da si pomagajo sami«<sup>91</sup> in je botrovala povečanju pridelka in proizvodnje s tem, ko je uvedla nove metode pridelave, modernizacije kmetijskih orodij, uporabe gnojil, primernejših sort semen in drugega. V mnogih ozirih ni le preprečila najakutnejših primerov lakote, temveč je s pomočjo načrtovanja in dobave pomoči – kljub bistveno manjšim količinam, kot so jih sprva načrtovali ali so si jih na jugoslovanski strani želeli – ustvarila temelje za oživitev prehranske proizvodnje.

84 ARMS, S-1021-0008-06, UNRRA Agricultural Rehabilitation Activities, 34, 35.

85 Ibid., 293.

86 D. W., »Success of a mission,« 380.

87 ARMS, S-1021-0008-06, UNRRA Agricultural Rehabilitation Activities, 293.

88 Woodbridge, *UNRRA, Vol. II*, 143, 144.

89 Ibid.

90 Ibid., 169.

91 Help the people help themselves.



## Viri in literatura

---

### Arhivski viri

---

- AJ – Arhiv Jugoslavije:
  - AJ 41, Fond Saveznih planskih komisija.
  - AJ 83, Zbirka Sava Kosanović.
  - AJ 103, Fond emigrantske vlade Jugoslavije.
- ARMS – UN Archives and Records Management Section:
  - ARMS, S-1015-0011-0018, Office of the Historian, Yugoslav Mission.
  - ARMS, S-1021-0002-07, Monographs – SE-10 – Secretariat – The Work of United Nations Relief and Rehabilitation Administration by Ashton Gwatkin.
  - ARMS, S-1021-0008-06, Monographs – BS/Agr-01 – Bureau of Supply, Agricultural Rehabilitation – UNRRA's Agricultural Rehabilitation Activities by Gerard Mahler.
  - ARMS, S-1021-0024-18, Monographs – country and area missions and offices – Yugoslavia 1 – UNRRA Yugoslav Mission Historical Monograph, Volume I – Foreword by Mary Rosser.
  - ARMS, S-1021-0152-08, Publications – Operational Analysis Papers, No. 23 – Agriculture and Food in Yugoslavia.

### Literatura

---

- »Adopting Resolution 2417 (2018), Security Council Strongly Condemns Starving of Civilians, Unlawfully Denying Humanitarian Access as Warfare Tactics | UN Press.« Pridobljeno 29. 9. 2022. <https://press.un.org/en/2018/sc13354.doc.htm>.
- Ajlec, Kornelija. »UNRRA and Its Arrival in Yugoslavia, 1944–1945.« *Istorija 20. veka* 38, št. 2 (2020): 129–50.
- Ajlec, Kornelija. »UNRRA v Jugoslaviji in Sloveniji.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 53, št. 2 (2013): 79–99.
- Bičanić, Rudolf. »The Effects of War on Rural Yugoslavia.« *The Geographical Journal*, št. 1/2 (1944): 555–78.
- D. P. E. »Food for Post-War Europe: Shortage of World Supplies.« *Bulletin of International News*, št. 11 (maj 1945): 465–74.
- D. W. »Sucess of a Mission: U.N.R.R.A. in Yugoslavia.« *The World Today*, št. 8 (1946): 376-83.
- MacFarlane, David L. »The UNRRA Experience in Relation to Developments in Food and Agriculture.« *Journal of Farm Economics*, št. 1 (1948): 69–77.
- Mansfield, Harvey C. *A Short History of OPA*. Washington: United States Temporary Controls, 1948.
- Plesch, Dan in Thomas G. Weiss. »1945's Forgotten Insight: Multilateralism as Realist Necessity.« *International Studies Perspectives* 17, št. 1 (februar 2016): 4–16.
- Penrose, Ernest Francis. »Food Relief Planning.« V: Ernest Francis Penrose, *Economic Planning for the Peace*, 132-45. Princeton: Princeton University Press, 1953.
- Riley, Barry. »The Birth, Short Life, and Early Death of the UNRRA.« V: *The Political History of American Food Aid: An Uneasy Benevolence*. Ur. Barry Riley, 411-20. Oxford University Press, 2017.
- Wolkenhauer, Anna. »International Organizations and Food: Nearing the End of the Lean Season?.« V: *International Organizations in Global Social Governance*. Ur. Kerstin Martens, Dennis Niemann in Alexandra Kaasch, 297–321. Cham: Springer International Publishing, 2021.
- Woodbridge, George. *UNRRA: The History of the United Nations Relief and Rehabilitation Administration, Vol. I – III*. New York: Columbia University Press, 1950.
- Zakić, Mirna. »The Price of Belonging Volksdeutsche, Land Redistribution and Aryanization in the Serbian Banat, 1941–4.« *Journal of Contemporary History*, št. 2 (2014): 320–40.

Kornelija Ajlec

---

**A GLOBAL CHALLENGE WITH A LOCAL CHARACTER:  
THE PLANNING OF THE UNRRA FOOD  
AND AGRICULTURAL RECOVERY PROGRAMME  
ON THE EXAMPLE OF YUGOSLAVIA**

---

SUMMARY

---

The paper explores the United Nations Relief and Rehabilitation Administration's (UNRRA) multifaceted strategies for providing essential food assistance and ensuring agricultural rehabilitation in post-World War II Yugoslavia. The study highlights the meticulous planning of the Yugoslav authorities, the Inter-Allied Committee on Post-War Requirements, and the UNRRA, as well as the implementation of these plans, evaluating their long-term implications for Yugoslavia's agricultural development in the years that followed. Despite the initial complexities and resource restrictions, the UNRRA emerged as a pivotal actor in averting widespread famine while simultaneously contributing to long-term agricultural recovery. By delivering crucial food aid, livestock, modern agricultural machinery, and valuable technical guidance, the UNRRA significantly influenced Yugoslavia's agricultural trajectory. The present article underscores the vital role of UNRRA's foresight and support in shaping the country's social and agricultural landscape for a sustainable future.

Darja Kerec\*

# Organizacijski ukrepi in naloge Rdečega križa Slovenije po drugi svetovni vojni

## IZVLEČEK

*Rdeči križ Slovenije (RKS) je vsa desetletja po drugi svetovni vojni deloval družbeno odgovorno, po mednarodnih načelih humanosti in solidarnosti ter na vseh področjih, kjer je bila takojšnja pomoč nujna. Izhajal je iz pridobitev narodnoosvobodilnega boja in njegovih temeljnih načel, ki jih je organizacijsko prilagodil za potrebe povojne obnove. To je bila neposredna pomoč pri repatriaciji, z delovnimi brigadami ter z denarjem in materialnimi sredstvi (do ustanovitve STO tudi v conah A in B). RKS je pomagal pri sanaciji okolja in izgradnji infrastrukture pri civilnem prebivalstvu in za potrebe zagona gospodarstva. Podobno kot danes je vsa leta do osamosvojitve tvorno sodeloval in pomagal z zbiralnimi akcijami, v zdravstvu (krvodajalstvo, medicinski tečaji, preventivne in cepilne akcije), socialnem skrbstvu (pomoč ranljivim skupinam) in pri izobraževanju (mladi člani, prostovoljstvo, preventiva in prva pomoč). V sodelovanju s Civilno zaščito RKS ukrepa in pomaga ob naravnih in drugih nesrečah.*

*Ključne besede: Rdeči križ Slovenije, druga svetovna vojna, obnova, Unrra, zbiralne akcije, delovne brigade, STO, Jugoslavija, nalezljive bolezni, naravne nesreče*

## ABSTRACT

### ORGANISATIONAL MEASURES AND TASKS OF THE SLOVENIAN RED CROSS AFTER WORLD WAR II

*In all the decades following World War II, the Slovenian Red Cross (RKS) acted in a socially responsible manner, according to international principles of humanity and solidarity,*

\* Dr., izredna profesorica, Pedagoška fakulteta UL (Oddelek za razredni pouk), Kardeljeva ploščad 16, SI-1000, Ljubljana; [darja.kerec@pef.uni-lj.si](mailto:darja.kerec@pef.uni-lj.si)

*and in all areas where immediate assistance was needed. Its actions were based upon the achievements of the national liberation struggle and its fundamental principles, organisationally adapted to the needs of post-war reconstruction. This entailed direct repatriation assistance and aid provided by work brigades, money, and material resources (also in Zones A and B until the creation of the Free Territory of Trieste). The RKS contributed to the rehabilitation of the environment and the construction of infrastructure for the needs of the civilian population and for restarting the economy. Similarly, as today, in the years leading up to the Slovenian independence, the RKS actively participated in and assisted during various collection campaigns. It contributed to healthcare (blood donations, medical courses, prevention and vaccination campaigns), social welfare (assistance to vulnerable groups), and education (young members, volunteering, prevention, and first aid). In cooperation with the Civil Protection Service, the RKS takes action and provides assistance during natural and other disasters.*

*Keywords: Slovenian Red Cross, World War II, reconstruction, UNRRA, collection campaigns, work brigades, Free Territory of Trieste, Yugoslavia, infectious diseases, natural disasters*

---

## Uvod

---

Organizacijski ukrepi in naloge Rdečega križa po drugi svetovni vojni so bili definirani že pred koncem vojne, natančneje v času Ustanovnega zbora Rdečega križa Slovenije (v nadaljevanju RKS) v Gradcu v Beli krajini 18. junija 1944. V zadnjem letu vojne so se odvijale akcije v interesu osvobodilnega boja, posebej v obliki pomoči vojaški saniteti, zbiranja zdravil in hrane za ranjence. Na že osvobojenih ozemljih so lokalni odseki Rdečega križa organizirali zdravstveno varstvo prebivalstva ter ustvarili mrežo aktivnosti za interniranje in zaprte tako, da so člani RKS krepili poizvedovalne dejavnosti. Šlo je za informacijski urad za obveščanje vojnih ujetnikov, internirancev in vseh zaščiteneh oseb. Glavni odbor RKS je januarja 1946 razpisal volitve v vse odbore RKS. Vse enote so morale izvesti volitve v vse odbore. Občni zbori oziroma skupščine krajevnih enot so potekale od 21. januarja do 3. februarja, okrajnih enot od 15. do 20. februarja, okrožne skupščine pa od 1. do 5. marca 1946. Dnevni red skupščin je imel deset vsebinskih točk, med katerimi poudarjam tistih sedem ključnih,<sup>1</sup> v katerih so odborniki nazorno in neposredno sledili tako dotedanjim (predvojnim) načelom delovanja Rdečega križa kot tudi smernicam obeh front – Osvobodilne<sup>2</sup> in Ljudske

---

1 Vestnik Glavnega odbora Rdečega križa Slovenije, Ljubljana, 12. 1. 1946, 1.

2 13. točka od 17 osnovnih organizacijskih načel Osvobodilne fronte (dalje OF): »Svoje politično vzgojno delo v množicah vrši Osvobodilna fronta tudi po organizacijah, ki so v njej vključene.« Gl. *Temeljne točke Osvobodilne fronte: razširitev, sprejeta na prvem kongresu Osvobodilne fronte dne 16. julija 1945, IOOF, 1945, 15.* – Vestnik Glavnega odbora Rdečega križa Slovenije, 12. 1. 1946, 1. Takšni organizaciji sta bili prav ZMS in AFŽ.

fronte Jugoslavije (v nadaljevanju LFJ), zmagovalke na volitvah v ustavodajno skupščino 11. novembra 1945:

- Volitve, v okviru katerih je moral biti v krajevni odbor imenovan tudi po en predstavnik oziroma predstavnica Antifašistične fronte žena (v nadaljevanju AFŽ),<sup>3</sup> Zveze mladine Slovenije (v nadaljevanju ZMS) in zastopnik Podmladka RKS. V okrajni odbor je moral biti imenovan tudi po en predstavnik oziroma predstavnica iz odsekov za zdravstvo, socialno skrbstvo, prosveto, AFŽ, ZMS in zastopnik sindikatov. Posebej novo vzpostavljenim odborom je bilo posredovano napotilo glavnega odbora, da naj sestavijo »primerne liste« v sporazumu s predstavnicami in predstavniki odborov OF tako, da »bodo v krajevne, okrajne in okrožne odbore prišle razgibane osebe, prežete s cilji naše borbe«. <sup>4</sup> Na koncu navodil za volitve je bilo poudarjeno tudi, da »naj v nove odbore pridejo osebe s prej označenimi svojstvi in poleg tega še take, ki niso zaposlene drugod, da bo delo istih čim uspešnejše in tako tudi razvoj organizacije in utrditev Rdečega križa kot masovne organizacije«. <sup>5</sup> Zgovorno je tudi navodilo o glasovanju, ki naj se za nove kandidate izvede z dvigom rok.
- Poročila o posameznih odsekih, denimo o gmotnem stanju organizacije v letu 1945 (posebej so poudarili položaj makedonskih beguncev)<sup>6</sup> in o drugih dobrodelnih akcijah zbiranja blaga, obleke in hrane za sirote in ranjence.<sup>7</sup>
- Poročilo o propagandi.
- Poročilo o poizvedbah.
- Poročilo sanitetnega odseka o samarijanskih tečajih, ambulantah, poslovanju rešilnih postaj in številu vozil.
- Poročilo nadzornega odbora. (Napotilo glavnega odbora RKS je bilo, da naj ga tam, kjer ni deloval, pravočasno imenujejo v soglasju z odbori OF.)
- Sprejetje letnega proračuna.

17. julija 1946, dobrih pet mesecev po razglasitvi in sprejetju ustave FLRJ, je bil sprejet prvi zakon o Rdečem križu Jugoslavije (v nadaljevanju RKJ). Pravila za delovanje RKS so bila sprejeta 16. decembra 1946. Na novo so opredelili usmeritve za sprejem članic in članov, pri preverjanju njihove verodostojnosti pa so sledili ideološki opredelitvi vseh segmentov družbe v povojni državni ureditvi. Tako so v javnih vabilih v tiskanih občilih poudarjali, da primeren »član Rdečega križa Slovenije more biti vsak državlján federativne ljudske republike Jugoslavije, ki ni izgubil častnih in

3 Naslednica Slovenske protifašistične ženske zveze.

4 *Vestnik Glavnega odbora Rdečega križa Slovenije*, 12. 1. 1946, 1.

5 *Ibidem*.

6 Okrožni odbori RKS so prirejali t. i. Makedonske dneve, tudi v Celju, kjer so za 12. avgust 1945 načrtovali zbiralno akcijo v denarju in živežu po vsem celjskem okrožju. V časopisnem oglasu so nujnost akcije podkrepili z besedami, da »zaradi nezaslišanega terorja fašistov v Egejski Makedoniji beže v trumah bosí in goli naši bratje po krvi iz Grčije preko meje v Jugoslavijo. Na klic naših bratov se moramo odzvati vsi brez izjeme in staviti vse sile v to, da uspe nabiralna akcija za naše brate Makedonce.« Tudi v Ljubljani so v okviru nabiralne akcije RKS prispevali 251.795 din. – *Nova pot. Informacijski vestnik Okrožnega odbora Osvobodilne fronte Celje*, 3. 8. 1945, 2.

7 *Vestnik Glavnega odbora Rdečega križa Slovenije*, 12. 1. 1946, 1.

državljskih pravic.«.<sup>8</sup> To je bil čas, ko se je na novo vzpostavljala ljudska obramba, v katero naj bi bil po mnenju Zveze borcev kot neodtujljiv del vpet tudi RKS: »Pri tem – pri vzgoji in krepitvi obrambne sposobnosti našega ljudstva – lahko ogromno naredo fizikalne in športne organizacije. Ljudska tehnika in Rdeči križ, organizacija protiletalske zaščite in druge organizacije.«<sup>9</sup> To pa je bil tudi čas, ko so tej dobrodelni organizaciji v letih po osvoboditvi pripoznali mobilizacijski naboj pri zdravstvenem in zdravstveno-prosvetnem delu, ali kot so leta 1950 zapisali v *Celjskem tedniku*: »Rdeči križ je v novi družbeni ureditvi v naši domovini moral postati mobilizator širokih ljudskih množic za zdravstveno in zdravstveno-prosvetno delo.«<sup>10</sup>

---

## Aktivnosti RKS v prvih povojnih letih

---

Enciklopedična razlaga o obnovi na Slovenskem pravi, da gre za »odpravljanje posledic gmotne opustošenosti po drugi svetovni vojni na Slovenskem v letih 1945–1953«.<sup>11</sup> Primeri obnove v lokalnih skupnostih so bili: odstranjevanje ruševin, delovne akcije prebivalcev pri prenosu in podajanju gradbenega materiala, obnavljanje železniških prog ipd. (mladinske delovne brigade). Gmotna vojna škoda na ozemlju Slovenije med drugo svetovno vojno je bila ocenjena na 1,8 milijarde dolarjev, poškodovana ali uničena je bila skoraj četrtnina industrije, popolnoma uničenih 31.145 gospodarskih in kmečkih poslopij, delno poškodovanih 16.993 stanovanjskih in gospodarskih stavb itn. Porušenih je bilo 227 šol in večina mostov. Načrtna obnova železniškega in cestnega prometa se je začela leta 1946, a konec leta 1946 cilj obnove še ni bil dosežen, le proizvodnja v rudarstvu, tekstilni, lesni in živilski industriji je že dosegla predvojno raven.<sup>12</sup>

V zadnjem letu vojne in v prvih letih obnove je RKS v korelaciji z ljudsko oblastjo izvajal nujne dejavnosti v temeljnih segmentih družbe. Na področju zdravstva, sociale in infrastrukture je to pomenilo pomoč povratnikom iz taborišč in zaporov ter repatriiranjem in skrb za njihovo zdravstveno rehabilitacijo, preprečevanje nalezljivih bolezni, organiziranje posebne zaščite in pomoči prebivalstvu pri obnovi porušenih domov in komunalnih naprav (asanacija vodnjakov), pomoč do takrat še precej nerazviti in pomanjkljivi zdravstveni službi (prva pomoč in tečaji za nosečnice) ter organiziranje raznih »ljudskih« in mednarodnih akcij za zbiranje učil, hrane in oblek ter predvsem sanitetnega materiala. V zvezi z zadnjim in zdravjem prebivalstva so oktobra 1948 v celjskem glasilu OF zapisali: »Zelo važno in pomembno je delo RK v zdravstvu in v pomoči zdravstvenim ustanovam v sanitetnem materialu. Še važnejša kakor ta pomoč,

---

8 Poziv državljanom k včlanjevanju v RKS. - *Vestnik Glavnega odbora Rdečega križa Slovenije*, 9. 3. 1946, 2.

9 »Glavna naloga organizacij Zveze borcev,« *Celjski tednik: glasilo osvobodilne fronte okrajev Celje-mesto, Celje-okolica in Šoštanj*, 3. 6. 1950, 1.

10 »Ob Tednu Rdečega križa,« *Celjski tednik: glasilo osvobodilne fronte okrajev Celje-mesto, Celje-okolica in Šoštanj*, 30. 9. 1950, 2.

11 Jože Princič, »Obnova,« v: *Enciklopedija Slovenije*, zv. 8 (Ljubljana: Mladinska knjiga 1994), 67, 68.

12 *Ibid.*, 67.

pa je delo RK v zdravstveni presveti. RK mora vzgojiti telesno in duševno zdrave in krepke ljudi, da bodo kos nalogam, ki jih stavi pred nas nov čas.«<sup>13</sup>

V poročilu glavnega odbora RKS za leto 1946 lahko preberemo, da RKS dela za obnovo in je z ljudsko oblastjo povezan kot aktiven sodelavec, posebej pri zdravstveni pomoči in socialnem skrbstvu:

»Organizacija je danes razpredena po vsej Sloveniji. Zajema 306.561 članov, od katerih je samo članov Podmladka 117.324. Nadaljnji številčni dvig članstva, zlasti Podmladka, in delo članstva v smislu lika člana RKS dajeta dobre izgleda, da bodo izvršene naloge, ki si jih je zadal RKS za čas obnove in izgradnje. Od odborov in od aktivnega sodelovanja članstva je v prvi vrsti odvisno, da se uresničijo načrti: otroška klinika, ambulante, potujoče klinike, počitniške kolonije itd. V vseh teh akcijah nas podpirajo tudi rojaki v inozemstvu, ki so ponosni, da so otroci tako junaške, napredne in zgledne domovine, kot je Federativna ljudska republika Jugoslavija. Zaradi tega je Rdeči križ Slovenije velik sodelavec ljudske oblasti.«<sup>14</sup>

Načela in cilji RKS so pri socialnem varstvu sovpadali s točko 22 Temeljnih načel LFJ (1946):

»Ljudska fronta se bo borila za popolno uresničenje pravice do dela, pravice do odmora, pravice do zdravljenja za vsakega telesnega in razumskega delavca, kakor tudi za preskrbo v starosti in v primeru nesposobnosti za delo. Borila se bo tudi za to, da se preskrbi, vzgaja in da napredujejo vse žrtve osvobodilne vojne in prejšnjih vojn. Fronta se bo bojevala, da se ustrezajoče oblike socialnega zavarovanja razširijo na delovno ljudstvo na vasi. Ljudska fronta se bo bojevala, da se bodo otvorile široke mreže sanatorijev in zdravilišč, invalidskih in dečjih domov in kolonij za najširše sloje mesta in vasi.«<sup>15</sup>

V letu 1946 je RKS zdravstvenim ustanovam v Sloveniji poslal

»1 rentgenski aparat, 3 reševalne avtomobile, 204 zaboje gaze, 30 zabojev vitaminov, 7 zabojev materiala za prvo pomoč, 16 zabojev kemikalij za laboratorije, 2 zaboja inštrumentov itd. Za delovne brigade je bilo izdanega za 168.000 dinarjev sanitetnega materiala, za počitniške kolonije pa za 160.533 dinarjev. Izključno Rdeči križ Slovenije zalaga vso podeželsko saniteto z inštrumentarijem in zdravili (kremenčeve luči, pneumotoraksi itd.). Vrednost izdanega sanitetnega materiala znaša blizu 9 milijonov dinarjev. Večina pomoči je prispela iz inozemstva.«<sup>16</sup>

Naročanje in uporaba reševalnih vozil nista bila v pristojnosti okrajev in odborov RKS, kot so napačno predvidevali številni, zato so v prvih letih po vojni marsikje na to posebej opozarjali v okrajnih ljudskih odborih (v nadaljevanju OLO), tudi v trboveljskem junija 1950: »Delovanje reševalne postaje je pod neposrednim nadzorstvom OLO, poverjenišтва za ljudsko zdravstvo in ne pod vodstvom Rdečega križa. Člani

13 »Teden Rdečega križa Slovenije,« *Celjski tehnik: glasilo osvobodilne fronte okrajev Celje-mesto, Celje-okolica in Šoštanj*, 2. 10. 1948, 3.

14 »Glavni odbor RK Slovenije: Rdeči križ Slovenije dela za obnovo,« *Koledar Osvobodilne fronte Slovenije 1947*, 180.

15 »Ustanovljena je Ljudska fronta Jugoslavije,« *Koledar Osvobodilne fronte Slovenije 1946*, 40.

16 »Leto 1946 zaključuje Rdeči križ Slovenije z velikimi uspehi. Bilo je leto dela za obnovo domovine.« – »Glavni odbor RK Slovenije: Rdeči križ Slovenije dela za obnovo,« *Koledar Osvobodilne fronte Slovenije 1947*, 180.

Rdečega križa opravljajo pri reševalni postaji samo prostovoljno delo – samaritansko službo; ti sodelujejo pri prevozih bolnikov in ponesrečencev in jim nudijo potrebno prvo pomoč.«<sup>17</sup>

RKS je nujni sanitetni material in medicinsko opremo v štiridesetih letih razdeljeval po vsej Sloveniji, v petdesetih in šestdesetih letih pa so zaradi potreb po izboljšanju zdravstva in socialnega skrbstva na podeželju okrepili svoje dejavnosti. V petdesetih letih je v okviru zdravstvene vzgoje organiziral in izvajal različne zdravstvene tečaje, na katere so vabili v lokalnih časopisih. Organizirali so tečaje za nego matere in otroka ter za nego dojenčka<sup>18</sup> in bolnika na domu (v letu 1953 so bili ti tečaji dvanajsturni). Za civilno prebivalstvo je bilo v prvih desetih letih obstoja RKS organiziranih 65.000 predavanj z 1.750.000 poslušalci, tisoč filmskih predstav z izobraževalno vsebino pa si je ogledalo 175.000 gledalcev. Tečaje RKS so izvajale medicinske sestre (leta 1963 so v Sloveniji za te učiteljice usposobili že 175 medicinskih sester).<sup>19</sup>

Ob primarnih aktivnostih RKS na področju socialnega skrbstva, ki jih je oblast uspešno implementirala v proces obnove domovine, je dobrodelna organizacija še vedno dejavno pomagala razseljenim osebam<sup>20</sup> oziroma repatriirancem ter organizirala in nadzorovala mednarodno pomoč, ki je prihajala od ameriških in kanadskih izseljencev,<sup>21</sup> kasneje pa tudi od Unrre.<sup>22</sup> Nova jugoslovanska vlada je Roya F. Hendricksona, namestnika generalnega direktorja za oskrbo na sedežu Unrre, povabila v Beograd, kjer sta z Nikolo Petrovičem, ministrom za trgovino in prehrano, 24. marca 1945 podpisala sporazum »Unrra – Jugoslavija«. <sup>23</sup> Na tretjem zasedanju sveta Unrre v Londonu avgusta 1945 je bil iz jugoslovanske delegacije za prvega podpredsednika izvoljen Nikola Petrovič, minister za trgovino in transport.<sup>24</sup> Razseljenih oseb jugoslovanske narodnosti naj bi bilo do 30. septembra 1945 več kot 100.000; decembra tega leta je Unrra skrbela za skupno 41.000 posameznikov jugoslovanske narodnosti. Do junija 1947 je njihovo število padlo na 17.000.<sup>25</sup> Od leta 1950 je pomoč prihajala tudi

17 »Kdaj se sme naročiti reševalni avto?«, *Zasavski udarnik: glasilo osvobodilne fronte Trbovlje*, 23. 6. 1950, 4.

18 »Ogromno pomoč socialnemu skrbstvu je dajal Rdeči križ v prvih poveljnih letih in še danes z vsemi sredstvi in na vse načine sodeluje z ljudsko oblastjo v njenem prizadevanju, da materam in otrokom omogoča zdrav razvoj in zdravo življenje.« – »Priprave za Teden matere in otroka v Celju«, *Celjski tednik: glasilo osvobodilne fronte okrajve Celje-mesto, Celje-okolica in Šoštanj*, 17. 9. 1949, 2.

19 Darja Kerec, *Človek, naša prva skrb: Rdeči križ na Slovenskem od začetkov do danes* (Ljubljana: Rdeči križ Slovenije, 2019), 206.

20 To poimenovanje je prevod angleškega za te osebe (*displaced persons*) in se je ustalilo na osnovi mednarodne resolucije, sprejete na prvem zasedanju Unrre za pomoč članicam Društva narodov novembra 1943. Poenoten izraz »razseljene osebe«, ki ga med drugo svetovno vojno prvi uporabljajo v SHAEF (Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force), zajema najmanj petnajst skupin v več kategorijah (evakuiranci, begunci, ujetniki, interniranci, [prisilni] delavci in mobiliziranci, nasilno preseljeni ...). – Gl. Kornelija Ajlec, »Vloga Unrre pri oskrbi in repatriaciji jugoslovanskih razseljenih oseb v Italiji (1945–1947)«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 60, št. 2 (2020): 1 (op. 1).

21 Primer časopisne objave o ameriški pomoči (julij/avgust 1945): »Ameriški Slovenci so poslali Slovenskemu Rdečemu križu 6720 plaščev, 1426 kosov perila, 8191 odev, preko 20 tisoč konzerv in več zabojev mila in vitaminov ter mnogo živil.« – »Ameriški Slovenci slovenskemu RK«, *Ljudska pravica*, 10. 8. 1945, 6.

22 Organizacija Združenih narodov za pomoč in obnovo, ang. *United Nations Relief and Rehabilitation Administration*. – Gl. Kornelija Ajlec, »UNRRA v Jugoslaviji in Sloveniji«, *Prispevki za novejšo zgodovino*, št. 2 (2013): 79-99. O Unrri v zadnjem letu vojne gl. Ajlec, »Vloga Unrre pri oskrbi in repatriaciji«, 121, 122.

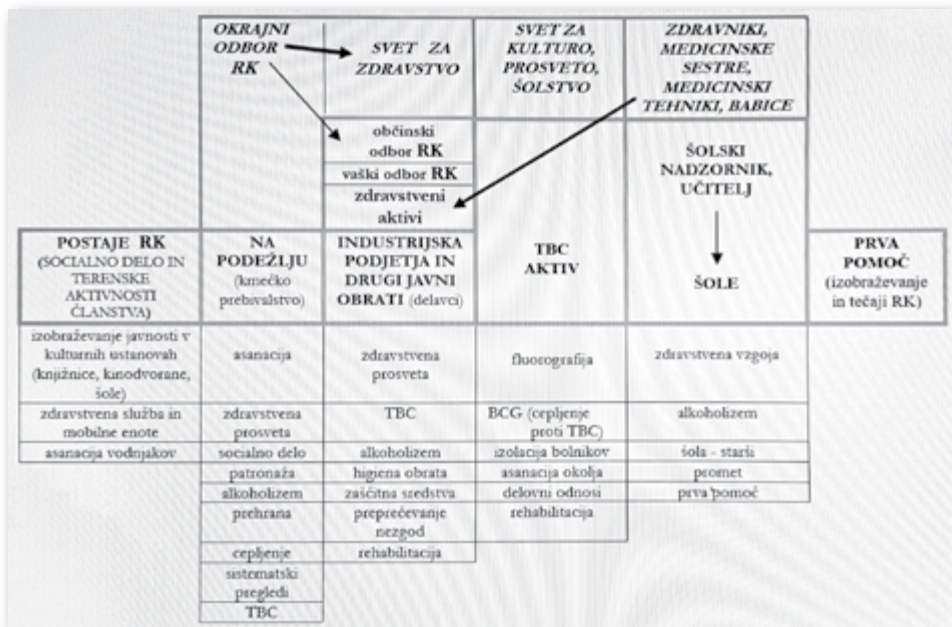
23 *Ibid.*, 82.

24 »Zasedanje sveta UNRRA-e v Londonu«, *Ljudska pravica*, 10. 8. 1945, 5.

25 Ajlec, »Vloga Unrre pri oskrbi in repatriaciji«, 122.



Slika 1: Operativno delovanje RKS na lokalni ravni v letih povojne obnove (razpredelnica je izdelana na osnovi slikovnega organigrama s konca štiridesetih/petdesetih let)



Hrani: Arhiv RKS, Mirje 19, Ljubljana

od organizacije CARE (Cooperative for American Remittances to Europe) oziroma Zadruga za ameriške pošiljke v Evropo.

Pri RKS so v letu pred podpisom mirovne pogodbe z Italijo (10. februarja 1947) redne aktivnosti izvajali tudi na Primorskem. V prvem tednu marca 1946, ko se je odvijal »Teden Rdečega križa« na Tržaškem, so pri RKS zapisali, da je njegova naloga v okviru društvenih pravil, »da samostojno ali sodelujoč z oblastmi in drugimi človekoljubnimi in kulturnimi ustanovami daje ljudstvu prvo pomoč ob velikih elementarnih nezgodah, epidemijah in drugih ljudskih nezgodah; da pripravlja osebe in sredstva za izvrševanje teh nalog in da pripravlja za idejo in delovanje Rdečega križa številčno močan, zdrav in navdušen podmladek.« Poleg tega je naloga Rdečega križa »delovati, da se narodovo zdravje izboljšuje« in »podpira zlasti vojne sirote.«<sup>26</sup>

Zasledovali so cilje, ki jih je glavni odbor RKS zastavil januarja 1946, ko je razpisal volitve v vse odbore. Pri tem so poudarili, da je za njihovo doseg v prvi vrsti potrebno, da ustanovijo krajevne enote povsod tam, kjer jih še ni, in o tem dosledno informirajo javnost: »Treba je tudi propagandno delovati in v zvezi s tem pridobivati nove člane. Vse načrte bomo izvršili, če bomo dosegli, da bo sleherni državljan pripadnik Rdečega križa.«<sup>27</sup> Ker je takrat pomoč prihajala iz tujine, so poudarjali samopomoč po izteku

<sup>26</sup> »Poslanstvo Rdečega križa in naša dolžnost,« *Vestnik Glavnega odbora Rdečega križa Slovenije*, 9. 3. 1946, 1.

<sup>27</sup> *Ibid.*

Slika 2: Povojna obnova: »Bolničarka RK izkoristi vsak prosti trenutek za teoretično izpopolnjevanje.« (pripis na hrbtni strani fotografije s konca štiridesetih let)



Hrani: Arhiv RKS, Mirje 19, Ljubljana

mednarodnih donacij: »Doseči moramo, da bomo po ustavitvi inozemske pomoči sposobni vzdrževati se sami, izpopolnjevati vse pomanjkajoče in stremeti za tem, da nas bo našla vsaka nesreča pripravljena za pomoč našemu ljudstvu in če bo potrebno tudi drugim. Take akcije se raztegnejo na mnoga leta.«<sup>28</sup>

Dejavnosti Rdečega križa so se zaradi štiriletne vojne razširile na nova področja: pomoč bolnim, starejšim, osamelim in invalidom, posebno varstvo otrok, zbiranje zdravnih zelišč in ustanavljanje mlečnih kuhinj po slovenskih šolah. Ob Unrrini prehranski pomoči, ki je v Jugoslavijo prihajala do junija 1947, je v tem času kot pomemben del prehrane RKS od mednarodnih društev Rdečega križa prejemal sladkor, ki ga je razdeljeval glavni odbor v Ljubljani. V začetku februarja 1946 so prebivalce obvestili,

.....  
28 Ibid.

da so od Irskega Rdečega križa prejeli 25.000 kilogramov sladkorja. Nekaj časa je trajalo, da so v RKS sestavili seznam upravičencev, saj so sladkor delili zgolj na osnovi predhodnih in preverjenih podatkov, ki so jih morale krajevne enote RKS posredovati okrajnim odborom, ti pa glavnemu. Na seznamih za prejem sladkorja so bili šolarji, rejniki partizanskih sirot in starejši.<sup>29</sup> V letu 1946 je RKS z aktivnostmi v obnovi prispeval z razdeljevanjem pomoči tistim posameznikom in skupinam prebivalcev, ki so bili pomoči najbolj potrebni, pomoč pa so posredovali tudi »tja, kjer se pričakuje največji uspeh prav z ozirom na prispevek k obnovi.«<sup>30</sup> Številke v letnem poročilu razkrivajo naslednje:

»Ves prispevek Rdečega križa Slovenije za obnovo znaša okroglo 180 vagonov blaga v vrednosti preko 100 milijonov dinarjev. To je najrazličnejše blago od oblek in hrane do reševalnih avtomobilov. Blago se je delilo po terenih, v pretežni meri pa po ustanovah. Pri vsakem razdeljevanju so upoštevani invalidi, močne pomoči so zlasti deležni dečji in mladinski domovi, domovi za onemogle, internati in šolske kuhinje. / ... / Več ko en milijon kosov je bilo razdeljenih najrazličnejših oblačil, na tisoče parov čevljev, 25.000 paketov in na vagono hrane. Med hrano je omeniti tudi 89.900 kg sladkorja. Predalec bi seglo prikazovanje in vrednotenje posameznih vrst blaga, ki jih Rdeči križ deli brezplačno.«<sup>31</sup>

Ni bilo naključje, da so bili v Gradcu ob ustanavljanju RKS 18. junija 1944 med prisotnimi tudi angloameriški in sovjetski zavezniški vojaki,<sup>32</sup> niti da je bila v Italiji na isti dan imenovana prva antifašistična vlada. Kljub mednarodno priznani vlogi te dobrodelne organizacije, v okviru katere nacionalna društva tudi danes delujejo nadnacionalno in nediskriminatorno, je bilo treba zaradi napetih razmer ob zahodni meji v prvem letu po koncu vojne na novo zapisati in potrditi pristojnosti. Te so se v danih razmerah na papirju brale kot pravno neobvezujoče, v praksi pa se je izvajanje ukrepov in nalog tako jugoslovanskega kot italijanskega Rdečega križa križalo ali pa je bilo neizvedljivo. Prav tako je bilo nemogoče zagotoviti, da bi zaradi medijskega poročanja, propagande in manifestacij pred in med pariško mirovno konferenco (julij–oktober 1946) nacionalni društvi obeh držav delovali povsem v skladu z društvenimi pravili, predvsem pa apolitično.

Kot simbol razdeljenega ozemlja ob zahodni meji se ravno v tem obdobju izkazuje bolnišnica Valdoltra, katere večinski lastnik je bil italijanski Rdeči križ. Takoj po vojni je poškodovane bolnišnične objekte uporabljala jugoslovanska vojaška sanitetna služba za rekonvalescente in vojne invalide, tudi partizanske ranjence ter internirance iz južne Italije. Jugoslovanska vlada je Valdoltro vključila v svojo zdravstveno mrežo, a obnova bolnišnice se je zaustavila prav z ustanovitvijo STO, zato je bila 7. februarja

29 Le šolarji, ki so bili revni in bolehnii, ter partizanske sirote so prejeli po ¼ kg sladkorja, revni in bolni, starejši od 60 let, ki doma niso imeli mleka, so prejeli ½ kg sladkorja, enako količino so prejeli starejši v domovih za onemogle. Več o razdeljevanju sladkorja v letu 1946 gl. Darja Kerec, *Človek, naša prva skrb: Rdeči križ na Slovenskem od začetkov do danes* (Ljubljana: Rdeči križ Slovenije, 2019), 199.

30 »Glavni odbor RK Slovenije: Rdeči križ Slovenije dela za obnovo,« *Koledar Osvobodilne fronte Slovenije 1947*, 180.

31 Ibid.

32 Na ustanovnem občnem zboru Rdečega križa Slovenije, ki se je vršil na osvobojenem ozemlju Slovenije, se je zbralo okrog 150 ljudi, zastopnikov civilne in vojaške oblasti, zdravniki, odposlanci iz vseh okrožij osvobojenega ozemlja in nekaj tudi z neosvobojenega, zastopniki organizacije OF itd. Prisotni so bili tudi zastopniki tujih vojaških misij: angloameriške in sovjetske. – Kerec, *Človek, naša prva skrb*, 184.

1947, tri dni pred podpisom mirovne pogodbe, skupaj z opremo in bolniki preseljena v Rovinj. Zaradi uporabe prostorov v nemedicinske namene je italijanski Rdeči križ po mednarodni diplomatski poti zahteval Valdoltra, dotlej še uradno svojo lastnino, nazaj. Slovenska vlada je julija 1950 sprejela sklep, da bolnišnico ponovno usposobi za zdravljenje bolnikov. Po podpisu londonskega sporazuma 1954 je bila cona B STO, in s tem Valdoltra, priključena Jugoslaviji.<sup>33</sup>

21. maja 1946 je v veljavo stopil ukaz majorja Jamesa E. Longa, komisarja Goriškega okrožja Zavezniške vojaške uprave (v nadaljevanju ZVU) v coni A, o imenovanju predsednika, podpredsednika in štirih članov sveta odbora italijanskega Rdečega križa na Goriškem.<sup>34</sup> RKS je na Tržaškem, v Slovenskem primorju in severnem delu Istre še naprej izvajal primarne aktivnosti za tamkajšnje (jugoslovansko) prebivalstvo, posebej za otroške počitniške kolonije:

»RKS je organiziral širokopotezno akcijo za počitniške kolonije 5000 otrok iz cone A v coni B. Z akcijo, pri kateri so sodelovali Rdeči križi vseh federalnih republik, se je zbralo 11 vagonov živil in 1.170.437.50 dinarjev. Za te kolonije je prispeval RKS sam sanitetni material, 500 rjuh in 418 odev. Članstvo RKS je zbralo 229.335 din za patronat. Ta znesek je bil oddan Zavetišču sv. Jožefa v Ljubljani, kjer so v oskrbi onemogli iz vse Slovenije. Vse to delo je bilo možno izvršiti zaradi aktivnega sodelovanja širokih ljudskih množic v Sloveniji in pri nekaterih akcijah zaradi bratstva in enotnosti vseh narodov Jugoslavije.«<sup>35</sup>

Po podpisu mirovne pogodbe z Italijo in po tem, ko sta bili formalizirani obe coni v okviru STO, je bilo registriranje in delovanje dobrodelnih društev v coni A priznано in dovoljeno le še z novim zakonom angleško-ameriške ZVU. Ridgely Gaither, brigadni general ameriške vojske in višji častnik za civilne zadeve v Trstu, je 18. novembra 1947 izdal ukaz o registriranju dobrodelnih in podpornih organizacij: »Ker je potrebno nadzorovati ustroj in delovanje dobrodelnih organizacij na Svobodnem tržaškem ozemlju, in ker sodim, da je primerno z zakonom predpisati registriranje in poslovanje vseh dobrodelnih in podpornih organizacij v tisti coni Svobodnega tržaškega ozemlja, ki jo imajo zasedeno brit[an]sko-ameriške sile [...]«<sup>36</sup> V 1. členu je bilo opredeljeno registriranje,<sup>37</sup> v 2. časovni roki za organizacije (tudi za Rdeči križ)<sup>38</sup> in v 3. kazni za

33 Ibid., 209.

34 »Okrožni ukaz št. 85: IMENOVANJE ODBORA ITALIJANSKEGA RDEČEGA KRIŽA ZA GORIŠKO OKROŽJE. Ker se smatra potrebno imenovati odbor Italijanskega rdečega križa za Goriško okrožje, Jaz, JAMES E. LONG, Komisar Goriškega Okrožja, s tem UKAZUJEM: 1. Sledeče osebe so imenovane za odbor italijanskega rdečega križa za Goriško okrožje: Predsednik: Dr. CARRARA Nicolangelo ...,« *Uradni list Zavezniške vojaške uprave. Leto 1946, letnik 1, št. 21. Okrožni ukaz št. 85, 37.*

35 »Glavni odbor RK Slovenije: Rdeči križ Slovenije dela za obnovo,« *Koledar Osvobodilne fronte Slovenije 1947*, 180.

36 *Uradni list Zavezniške vojaške uprave: Zavezniška vojaška uprava, Britansko-ameriška cona, Svobodno tržaško ozemlje. Leto 1947, letnik 1, št. 7, 93.*

37 »Dobrodelne ali podporne organizacije, ki sedaj obstojajo ali ki bi se v bodoče ustanovile na Svobodnem tržaškem ozemlju, ne smejo vršiti dobrodelnega ali podpornega delovanja v kateri koli obliki, dokler se te organizacije ne registrirajo pri oddelku za dobrodelnost pri Zavezniški vojaški upravi, kar je predhodni pogoj za tako delovanje,« – Ibid.

38 »Vse organizacije, vštevsji Rdeči križ, ki sedaj tu delujejo, smejo nadaljevati svoje delovanje do vštevsji 15. decembra 1947; po tem roku morajo prenehati ali zaključiti svoje poslovanje, razen če so bile pravilno registrirane in od oddelka za dobrodelnost pooblaščen, da obstojajo naprej.« V drugem odstavku je bil opredeljen status organizacij izven STO: »Odločbe tega ukaza so obvezne tudi za vse in kakršne koli dobrodelne in podporne organizacije, ki delujejo izven Svobodnega tržaškega ozemlja in ki bi želele razširiti svoje delovanje tu sem, čeprav le ob eni sami priliki.« – Ibid., 94.

kršiteljice,<sup>39</sup> če ne bi delovale izključno apolitično, kar je bilo posebej zapisano tudi v tretjem odstavku 2. člena (»Dobrodelne ali podporne organizacije nikoli ne smejo opravljati političnih, upravnih in drugih nalog in morajo omejiti svoje delovanje samo na naloge, ki so sorodne in v zvezi z dobrodelnostjo in podpiranjem.«).<sup>40</sup> Po izteku leta 1947 je bilo v coni A formalno prisotno delovanje italijanskega Rdečega križa. 12. aprila 1952 je v veljavo stopil odlok z enajstimi členi o Rdečem križu jugoslovanske cone oziroma cone B STO. V 1. členu je bilo opredeljeno, da je RKJ na ozemlju STO splošno koristna človekoljubna ustanova pod zaščito oblasti Istrskega okrožja, v 2. pa, da je RKJ v jugoslovanski coni STO pooblaščen, da sam ali s sodelovanjem javnih organov in ljudskih organizacij v Istrskem okrožju daje prvo pomoč ljudstvu ob elementarnih nesrečah, deluje za varovanje in izboljšanje ljudskega zdravja in sodeluje zlasti v borbi proti epidemičnim in endemičnim boleznim, pomaga žrtvam vojne in elementarnih nesreč ter posreduje pri dobivanju in delitvi pomoči.<sup>41</sup> Osrednji dobrodelni organizaciji sta tako v nadaljevanju izvajali ukrepe in akcije v skladu s cilji in pravili Mednarodnega Rdečega križa. Tako kot drugod po razrušeni Evropi je v obeh državah potekala obnova, ki pa bi bila brez mednarodne dobrodelne pomoči v prvih dveh letih počasnejša in manj učinkovita.

---

## Aktivnosti RKS kot podpora infrastrukturni in gospodarski obnovi

---

»RKS je posvetil svoje dosedanje delo obnovi in pripravi načrtov za bodočnost. Vsa pomoč, ki jo razdeljuje Rdeči križ, je gospodarska obnova naše domovine. Za posameznika, ki prejme pomoč, pa ne pomeni samo gospodarsko podporo, temveč, ga razbremeni skrbi za razne nabave in se zaradi tega lahko močneje posveti drugemu delu. Prav pojmuje pomoč RK tudi tisti, ki je sicer sam ne prejme, pa se zaveda, da se približujemo dokončni obnovi prav s tem, da so najpotrebnejši preskrbljeni za prvi čas, dokler ne bo naša produkcija zadoščala za kritje vseh potreb.«<sup>42</sup>

To je citat iz članka z naslovom »TEKMUJMO!«, objavljenega v glasilu RKS v začetku marca 1946. V prvih dveh povedih je poudarjeno, da je RKS v letu po osvoboditvi organiziral in izvajal aktivnosti s ciljem čim hitrejše obnove in pripravljaj nadaljnje ukrepe, ki bodo v pomoč pri gospodarski obnovi Slovenije. Pomoč je bila usmerjena k posameznikom in ranljivim skupinam v lokalni skupnosti – v urbanih naseljih in na podeželju. Delovala je hitro in učinkovito, tako v časovno krajšem (meseči) kot v daljšem (leto in več) obdobju. V nasprotju z letnim načrtovanjem ukrepov v RKS je bilo načrtovanje ukrepov za obnovo domovine na državni ravni pri oblasteh časovno daljše. Že snovanje prvega jugoslovanskega večletnega ali perspektivnega gospodarskega

---

39 Kršiteljice se je kaznovalo s preklicem registracije in na podlagi sodbe Zavezniškega vojaškega sodišča. – Ibid., 94.

40 Ibid.

41 »Odlok o Rdečem križu Jugoslovanske cone Svobodnega tržaškega ozemlja,« *Uradni list Istrskega okrožnega ljudskega odbora*, letnik 6, 25. 4. 1952, št. 6, 85, 86.

42 »Tekmujmo!«, *Vestnik Glavnega odbora Rdečega križa Slovenije*, 9. 3. 1946, 1.

načrta (prva petletka, 1947–1952) je trajalo skoraj leto in pol, saj se je začelo v prvih mesecih leta 1946 z zbiranjem statističnih podatkov za posamezne panoge ter končalo aprila 1947 s sprejemom zakona v zvezni skupščini. Petletni plan za razvoj narodnega gospodarstva FLRJ, kot se je uradno imenoval, je bil vsedržavni plan.<sup>43</sup>

Ni treba torej posebej poudarjati, da sta ustroj in delovanje RKS, ki je bil ustanovljen v vojnem času, sledila LFJ in njenim organizacijskim načelom.<sup>44</sup> V dneh od 5. do 7. avgusta 1945, ko je bil v prestolnici nove Jugoslavije prvi ljudskofrontni kongres, na katerem so ta načela sprejeli, so med 32 temeljnimi v 19. točki zapisali:

»Obnova in izgraditev dežele. Ljudska fronta bo mobilizirala ljudske sile, da bi se naša zemlja čimprej obnovila, da bi se naše gospodarstvo gradilo na načrtnem temelju. V tem pogledu je potrebno tole: 1. elektrifikacija in industrializacija, 2. krepitev državnega sektorja gospodarstva, 3. razvoj širokega in množičnega gibanja združništva med kmeti, obrtniki in srednjimi sloji. Ljudska fronta priznava zasebno lastnino in zasebno iniciativo v okviru splošnega gospodarskega načrta.«<sup>45</sup>

Brez organiziranega prostovoljstva in aktivnosti RKS bi vzpostavitev sistema javnih del zastala, oblast se je tako pri »izgradnji domovine« zanašala na široke ljudske množice. Tudi glavni odbor RKS je v samoevalvaciji za leto 1946 poudaril, da so bili organizacijski ukrepi in naloge uspešni v smislu lajšanja pogojev za hitrejšo izvajanje obnove:

»Leto 1946 zaključuje Rdeči križ Slovenije z velikimi uspehi. Bilo je leto dela za obnovo domovine. Rdeči križ Slovenije je kot ljudska organizacija vključen v proces obnove prav tako kot vse druge naše organizacije, ki pomagajo ljudski oblasti pri izvajanju njenih načrtov. Delo ne zaznamuje direktnih učinkov obnove, na primer produkcije, toda njegove akcije so važen činitelj, ker lajšajo pogoje za hitro izvrševanje obnove.«<sup>46</sup>

Nova stvarnost in novi časi so narekovali nove velike projekte. Infrastrukturno planiranje, kot se leksikološko členi na tri ključna področja, je obsegalo: 1. gospodarstvo (projekt, energetika, telekomunikacije in komunalna), 2. družbeno sfero (šolstvo, zdravstvo, kultura, socialna, zavarovanje in javna uprava) in 3. znanstveno sfero (laboratoriji in tehnične baze).<sup>47</sup> Planiranje je sovpadalo s politiko gospodarskega načrtovanja oziroma gospodarske obnove v obdobju obeh petletk (1947–1960) ter z 19. točko Temeljnih načel LFJ: »Obnova in izgraditev dežele. Ljudska fronta bo mobilizirala ljudske sile, da bi se naša zemlja čimprej obnovila, da bi se naše gospodarstvo gradilo na načrtnem temelju. V tem pogledu je potrebno tole: 1. elektrifikacija in industrializacija.«<sup>48</sup> Z elektrifikacijo so se po drugi svetovni vojni povečale delovna učinkovitost, storilnost in bivanjske razmere, a ne takoj in ne za vse prebivalstvo ožje domovine.

43 Jože Prinčič, *Slovensko gospodarstvo v drugi Jugoslaviji* (Ljubljana: Modrijan, 1997), 32.

44 »Osnovna organizacijska načela Ljudske fronte Jugoslavije,« *Ljudska pravica*, 10. 8. 1945, 1, 2.

45 »Ustanovljena je Ljudska fronta Jugoslavije. Temeljna načela Ljudske fronte Jugoslavije,« *Koledar Osvobodilne fronte Slovenije 1946*, 40.

46 »Glavni odbor RK Slovenije: Rdeči križ Slovenije dela za obnovo,« *Koledar Osvobodilne fronte Slovenije 1947*, 180.

47 »Infrastruktura,« v: *Slovenski veliki leksikon (h-o)* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004), 103.

48 »Ustanovljena je Ljudska fronta Jugoslavije. Temeljna načela Ljudske fronte Jugoslavije,« *Koledar Osvobodilne fronte Slovenije 1946*, 40, 41.

Slika 3: V vseslovenskem »Tednu Rdečega križa« so s prireditvami, zbiranjem denarnih in materialnih sredstev na manifestativen način, kot je okrasitev izložb (na fotografiji izložba trgovine z manufakuro v Ljubljani z napisom LETO 1946 LETO OBNOVE), lajšali pogoje za hitrejšo obnovo. Glavni odbor RKS je izdal navodilo, da se »mesto in dežela okrasita v znamenju Rdečega križa in tako privabljata nove članke«. Danes Teden Rdečega križa Slovenije poteka vsako leto od 8. do 15. maja.

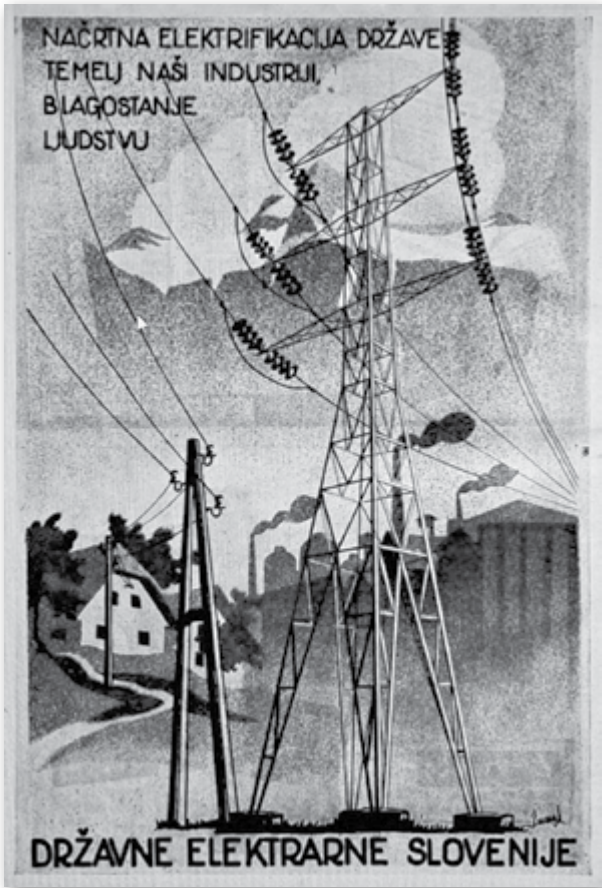


Hrani: Arhiv RKS, Mirje 19, Ljubljana

Elektroenergetski položaj v ožji in širši domovini je bil slab, uvedeno je bilo splošno varčevanje z elektriko na vseh področjih in z boljšim izkoriščanjem central in daljnovodov. Na drugi strani pa je kritje naraščajočega primanjkljaja narekovalo hitrejšo graditev elektrarn, tudi manjših hidroelektrarn za pokrivanje lokalnih potreb. Med izdanimi ukrepi za izboljšanje kritičnega položaja slovenskega elektrogospodarstva so svoj namen dosegli le ukrepi za zmanjšanje porabe elektrike v gospodinjstvih in ogrevanje peči v industriji.<sup>49</sup>

49 Jože Prinčič, »Pospešena elektrifikacija – temelj energetske strategije Slovenije v času obnove in centralnoplanske ureditve (1945–1950),« *Prispevki za novejšo zgodovino* 53, št. 2 (2013): 100-11.

Slika 4: Oglas v Koledarju OF Slovenije leta 1948 o načrtni elektrifikaciji kot temelju industrije in blagostanju ljudstva



Vir: *Koledar Osvobodilne fronte Slovenije 1948*, 222

Veliki projekti so sicer vključevali izgradnjo hidroelektrarn na Dravi, Savi in Soči,<sup>50</sup> termoelektrarn v Zasavju in Šoštanjju ter jedrske elektrarne v Krškem, a začetek gradnje novih elektroenergetskih objektov se je zavlekel, saj za to ni bilo niti sredstev niti podpore zveznih organov v Beogradu. Zvezni svet za energetiko je zavrnil predlog za začetek graditve TE Šoštanj, prav tako ni hotel dati podpore za študijske projekte, s katerimi bi projektanti Hidroelektroprojekta v Ljubljani proučili možnosti za graditev akumulacijskih hidroelektrarn v Sloveniji.<sup>51</sup>

Zaradi pomanjkanja delovnih strojev in neizgrajenega električnega omrežja so se tudi ceste in železnice v Sloveniji in drugod po Jugoslaviji gradile ob velikem fizičnem

<sup>50</sup> Leta 1947 je bilo tehnične pomoči deležnih 40 slovenskih podjetij in Državne elektrarne Slovenije. – Jože Prinčič, *Slovensko gospodarstvo v drugi Jugoslaviji*, 41.

<sup>51</sup> Prinčič, »Pospešena elektrifikacija,« 111.



Slika 5: Oglas v Koledarju Osvobodilne fronte Slovenije leta 1948 za Projektivni zavod LRS, ki je izdeloval načrte za visoke gradnje, hidrocentrale in regulacije naselij.



Vir: *Koledar Osvobodilne fronte Slovenije 1948*, 227

naporu mladih deklet in fantov v delovnih oziroma mladinskih brigadah, del katerih so bile tudi brigade RKS. V njih se je podpirala ideja o bratstvu, enotnosti in tovarištvu, kar sta navsezadnje podpirali tudi oblast in Komunistična partija. Od leta 1947 so se obnovitvena dela izvajala le na objektih, ki so bili zajeti v petletni plan (prva petletka). Dela so bila opravljena s poceni delovno silo (danes bi bil za takšno kategorijo del ustrežnejši izraz »javna dela«); šlo je za prebivalstvo, ki se je delovnih akcij udeleževalo prostovoljno ali prisilno (vojni ujetniki in politični zaporniki). Take akcije poznamo kot delovne brigade, mladinske delovne brigade<sup>52</sup> ali kasnejše mladinske delovne akcije (MDA) in udarništvo.<sup>53</sup> Oblast in njena občila so jasno poudarjali vlogo RKS pri tem: njegovi ukrepi in delovanje na področju zdravstvene preventive so dolgoročno pripomogli k izboljšanju zdravja prebivalstva, ki le kot fizično zdravo lahko sodeluje pri obnovi domovine. Ali kot so oktobra 1949 zapisali v *Celjskem tedniku*: »Zato je prvi pogoj našega napredka – zdrav rod, zdrav človek – delavec.«<sup>54</sup> V letih 1974–1987 je na delo odšlo 99 brigad RKS. Brigadirji so v tem obdobju delali v

52 Prinčič, »Obnova«, 68.

53 V obliki tekmovanja za preseganje norme učinkovito, a fizično naporno delo posameznika ali kolektiva v proizvodnji dobrin med podjetji (npr. v tovarni ali rudniku) ali v delovni brigadi; v FLRJ po vojni vpeljano po sovjetskem vzoru; uspešen udarnik je pridobil častni naziv za dosežke pri obnovi domovine.

54 »V tednu Rdečega križa nas čakajo važne naloge,« *Celjski tednik: glasilo osvobodilne fronte okrajev Celje-mesto, Celje-okolica in Soštanj*, 28. 10. 1949, 2.

Slika 6: 22. aprila 1947 so med sedmimi dostavljenimi džipi v Trst tri (A/2962, A 2963 in A 2965) namenili za FLRJ. Pripeljala jih je tovorna ladja SS Hobart Victory iz New Yorka. Vsi trije avtomobili so bili 29. aprila iz Ljubljane odpremljeni v Bosno in Hercegovino – v Zenico, kjer so pri gradnji proge Šamac–Sarajevo sodelovale tudi mladinske delovne brigade RKS in RKJ.



Hrani: Arhiv RKS, Mirje 19, Ljubljana

zapostavljenih krajih Slovenije, pomagali so starejšim in na osamelih kmetijah, organizirali so otroške vrtce in opravili najnujnejša dela.<sup>55</sup> RKS je tečaje za zdravstvene aktiviste, ki so delovali na terenu kot organizatorji zdravstveno-prosvetnega dela, začel leta 1947. V sodelovanju z inšpekcijo dela pri ministrstvu za delo je usposobil tovarniške higienike, za katere je veljalo, da »ni večjega industrijskega podjetja, kjer bi ne delal strokovnjak – tovarniški higienik, ki skrbi, da so delovni pogoji zdravi in higienski.«<sup>56</sup>

V drugi polovici štiridesetih let je FLRJ finančno in materialno pomoč za obnovo prejela od več mednarodnih organizacij z Zahoda.<sup>57</sup> Le dobra dva meseca po podpisu pariške mirovne pogodbe, 22. aprila 1947, so iz Združenih držav Amerike v Trst

<sup>55</sup> Ivica Žnidaršič, *Rdeči križ za humanizem, razvoj in mir* (Ljubljana; Rdeči križ Slovenije, 1988), 199.

<sup>56</sup> »V tednu Rdečega križa nas čakajo važne naloge,« *Celjski tednik: glasilo osvobodilne fronte okrajev Celje-mesto, Celje-okolica in Šoštanj*, 28. 10. 1949, 2.

<sup>57</sup> Unrrino pomoč je bilo (načeloma) treba plačati, prejemki so se stekali v centralni obnovitveni sklad v Beogradu. Takoj po vojni je ta pomoč prihajala predvsem v obliki osnovnih materialnih dobrin (živila, zdravila in medicinska oprema, obleka in obutev) ter prometnih sredstev, surovin, strojne opreme in orodja. Tehnična pomoč je bila manjša od slovenskih pričakovanj, a je pripomogla k hitrejši obnovi in napredku slovenske industrije. – Prinčič, *Slovensko gospodarstvo v drugi Jugoslaviji*, 41.

Slika 7: Med osnovnimi pogoji za zdravo življenje je tudi čisto okolje. V skrbi zanj in za higienizacijo okolice, zdravstveno-vzgojno delo med ljudmi ter preprečevanje onesnaževanja okolja je RKS javnost nagovarjal z oglasi, kot je ta iz leta 1973.



Vir: Podporni član Rdečega križa Slovenije, 25. 5. 1973, 15

dostavili opremo za obnovitvena dela, tudi terenska vozila za nova gradbena dela v prometni infrastrukturi.

Po izteku prve petletke (1952) so slovenske elektrarne, metalurška podjetja in kovinska industrija dobili ugodna posojila od mednarodnih bančnih ustanov. Gospodarska pomoč, ki jo je Slovenija v prvi polovici petdesetih let dobila od Zahoda, je bila po obsegu sicer manjša od Unrrinih pošiljk, toda bila je bolj kakovostna in je pripomogla k modernizaciji dela slovenske industrije.<sup>58</sup> Načrt za drugo petletko (1957–1961) je temeljil na novih gospodarskopoličnih načelih, zato so bili njegovi

<sup>58</sup> Ibid., 42.

Slika 8: Članici RKS v okviru vaškega tečaja demonstrirata jemanje vzorca za analizo pitnosti vode (petdeseta/šestdeseta leta)



Hrani: Arhiv RKS, Mirje 19, Ljubljana

cilji rast proizvodnje, osebne porabe in družbenega standarda, zmanjšanje zunanje-trgovinskega primanjkljaja ter hitrejši razvoj nerazvitih območij v državi. V njem so predvideli bolj umirjeno investicijsko porabo, pri razdelitvi posojil pa dajali prednost kmetijstvu, prometu, gradbeništvu, trgovini in stanovanjsko-komunalni graditvi.<sup>59</sup> Prav promet, gradbeništvo in stanovanjsko-komunalni projekti so bili v štiridesetih, petdesetih in šestdesetih letih ključni za nemoteno življenje v lokalnih skupnostih, kjer so pogoje za kakovost bivanja zagotavljali s pomočjo gradbenih projektov, v katerih je bilo soudeleženo tudi civilno prebivalstvo (prostovoljci v delovnih brigadah v okviru RKS) in člani RKS z zagotavljanjem osnovnih pogojev za življenje (asanacija vodnjakov).

.....  
59 Ibid., 48.

V prvih petih letih obnove, ko se je na novo vzpostavljala težka industrija ali pa se je delo v že obstoječih intenziviralo, so lokalne skupnosti tvorno sodelovale v čistilnih akcijah, ki jih je po vaseh in v mestih usmerjal RKS, posebej v črnih revirjih. Novembra 1949 so v Trbovljah izvajali zdravstveno in higiensko akcijo, v napovedniku pa so poudarili: »Posebej pa se bo organizacija pripravila na teden Rdečega križa, ki se bo vršil od 5. do 13. novembra 1949. Poudarek tega tedna ne bo usmerjen le na propagando, temveč na široko zdravstveno prosvetno delo. Vse do tega tedna bodo stremeli krajevni odbori RK, da bi poživali higijenski dvig vasi, pri tem delu pa bodo zaposleni vsi zdravstveni aktivisti.«<sup>60</sup> Ne nujno zaradi vplivov, ki jih je na okolje in širšo okolico imela cinkarna, so tudi v Celju v prvem tednu novembra 1950 izvedli »Teden čistoče« z namenom izboljšati higieno mesta. V napovedi akcije v *Celjskem tedniku* so poudarili, »da je pretekla svetovna vojna zapustila občutno škodo v porušenih ulicah, razdrtih ulicah, zametenih dvoriščih itd. Vse to pa še ne opravičuje nesnage, ki jo lahko vsak Celjan in tudi tujec opazi.«<sup>61</sup> RKS je s krajevnimi enotami v sodelovanju z več terenskimi organizacijami sestavil delovne ekipe (za pomoč socialno šibkim družinam, za načrt za izboljšanje higienskih razmer v družinah, hišah oziroma mestnih četrtih in za neposredno odpravljanje higienskih pomanjkljivosti z lastnimi materialnimi sredstvi.<sup>62</sup>

---

## Ukrepi in naloge RKS ob naravnih nesrečah

---

Za elementarno ali naravno nesrečo velja tista, pri kateri je eksistenca posameznika in skupnosti odvisna od delovanja naravnih sil, kot so poplava oziroma povodenj, potres, suša, žled ipd. Zato je treba načrtovati odpravljanje motenj v delovanju skupnosti. Takšne nesreče so lahko globalne, regionalne in lokalne. Za večjo nesrečo se uporablja sopomenka katastrofa, tudi kataklizma, ko je moč narave posebej rušilna in pusti trajne posledice na zemeljskem površju. Ekološka nesreča pa nastane kot posledica napake v delovanju tehnoloških sistemov ali človeškega vira.<sup>63</sup> Po strokah, ki obravnavajo vzroke, se naravne nesreče delijo na geološke, geološko-geomorfološke, hidrološke, meteorološke, biološke in tehnološke.<sup>64</sup>

Pri načrtovanju posledic ujm in katastrof, ki bi lahko doletele Slovenijo, so pravno podlago za takšno delovanje RKS po drugi svetovni vojni predstavljale (in še predstavljajo) Ženevske konvencije iz leta 1949<sup>65</sup> ter dopolnilna protokola iz leta 1977.<sup>66</sup>

---

60 »Poživljamo delo RK v trboveljskem okraju,« *Zasavski udarnik: glasilo osvobodilne fronte Trbovlje*, 30. 9. 1949, 7.

61 »Teden čistoče od 30. X. do 5. XI. 1950,« *Celjski tednik: glasilo osvobodilne fronte okrajev Celje-mesto, Celje-okolica in Šoštanj*, 28. 10. 1950, 2.

62 Ibid.

63 »Nesreča (Naravne nesreče),« v: *Slovenski veliki leksikon (h-o)* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004), 719.

64 »Naravna nesreča,« v: *Enciklopedija Slovenije*, zv. 7 (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993), 288.

65 Od 21. 4. do 12. 8. 1949 so delegati 61 držav na diplomatski konferenci v Ženevi predelali vse do tedaj veljavne konvencije, jih uskladili in sprejeli četrto konvencijo o zaščiti civilnega prebivalstva (IV. ženevska konvencija o zaščiti civilnega prebivalstva v času vojne). V njenih pravilih je opredeljena zaščita ranjenih, bolnih ali pridržanih vojakov in civilnih oseb med vojno. Nobena delegacija ni glasovala proti sprejemu. Po razpadu Jugoslavije jo je Slovenija ratificirala 26. 3. 1992. – Kerec, *Človek, naša prva skrb*, 242.

66 Poleg dopolnilnih protokolov mednarodnih aktov (zadnji dopolnilni protokol je bil sprejet leta 2005) vlogo RKS opredeljujeta tudi domača zakonodaja s področja zdravstva, obrambe, zaščite in reševanja ter Zakon o RKS iz leta

Danes veljavni Zakon o varstvu pred naravnimi in drugimi nesrečami v 76. členu opredeljuje enote in službe Civilne zaščite, med njimi tudi enote za prvo pomoč.<sup>67</sup> Leta 1971 je RKS organiziral poseben sklad za elementarne nesreče za takojšen odziv na potrebe po pomoči. Usposobljenih je bilo 242 ekip prve pomoči in 39 ekip za socialno delo. V Ljubljani je bil za delovanje vzpostavljen odred RKS za laično in medicinsko pomoč poškodovancem. Kmalu so se mu pridružili še štirje odredi na različnih slovenskih območjih.<sup>68</sup> Načrtovani organizacijski ukrepi RKS v primeru naravnih nesreč so se izkazali za več kot dobrodošle, saj je tudi v sedemdesetih letih Slovenijo doletelo več poplav. Prva večja preizkušnja za republiško oblast, prebivalstvo in RKS je bila avgusta 1972, ko je poplavljal v pomurski regiji. Republiški svet Zveze sindikatov in Gospodarska zbornica sta na pobudo mnogih delavcev in delovnih kolektivov predlagala, da vsak zaposleni prispeva dva odstotka enomesečnega zaslužka. RKS je soorganiziral zbiralno akcijo, Ljubljanska banka pa je odobrila posebne kredite.<sup>69</sup> V minulih desetletjih so bile velike poplave v začetku junija 1954, ko je umrlo 22 ljudi. Poplavljali so značilno hudourniška Hudinja, ki je največ škode povzročila v Vojniku, in pritoki Savinje na širšem območju Celja.<sup>70</sup> Čez deset let so se poplave na Štajerskem ponovile, ko sta konec oktobra 1964 poplavljali Savinja in Sava. Največ škode je bilo na območju Celja in Brežic, pa tudi na Dolenjskem, kjer je poplavljala Krka.<sup>71</sup> Da bi se prepričali o stanju na poplavljenem območju in pomagali evakuirancem, so predstavniki RKS odšli na teren. V Brežicah se jim je pridružil predstavnik Lige društev Rdečega križa iz Ženeve Erich Fischer,<sup>72</sup> ki so ga posebej zanimali evakuiranci.<sup>73</sup>

Usposabljanje odredov RKS za delovanje v elementarnih in drugih nesrečah je obvezno in nujno, tako je bilo tudi v SFRJ, ko so državo prizadeli potresi v Skopju (julij 1963), na Kozjanskem (junij 1974) in v Črni gori (april 1979). V Sloveniji in zamejstvu so bili v 20. stoletju, poleg kozjanskega, najhujši potresi leta 1956 na območju Ilirske Bistrice, Kosez in Trnovega, 1963 v Litiji z okolico, 1976 v Furlaniji in Zgornjem

1993. Varstvo pred naravnimi in drugimi nesrečami v Sloveniji je bilo izločeno iz obrambnega sistema z namenom, da se organizira kot celostna interdisciplinarna dejavnost in da se vse reševalne službe ter druge namensko organizirane službe za zaščito, reševanje in pomoč povežejo v organizacijsko in funkcionalno enoten sistem. – Ibid., 225.

67 Ibid., 205.

68 Ibid., 224.

69 »Kolikšen pomen zasluži ta pobuda naših delovnih ljudi, je potrdila še zavzetost razprave. Prevladovalo pa je prepričanje, da bo pomoč učinkovita, če bo hitra. Seje so se udeležili tudi predstavniki slovenske skupščine, izvršnega sveta, CK ZKS, republiške konference SZDL, Zveze mladine, Rdečega križa ter predstavniki občin in družbenopolitičnih organizacij Pomurja in drugi. S stanjem po poplavah in o škodi v občinah Murska Sobota, Lendava, Ljutomer, Gornja Radgona in s predlogi, kako ljudem bremena omiliti [...] Izvršni svet je odobril večja sredstva za prvo socialno pomoč posameznikom, Ljubljanska banka je že odobrila posebne kredite, Socialistična zveza in Rdeči križ pa sta organizirala med občani zbiralno akcijo za takojšnjo pomoč prizadetim.« – »Vsak naj prispeva 2% svojega enomesečnega zaslužka,« *Cinkarnar: glasilo delovnega kolektiva Cinkarne Celje*, 19. 9. 1972, 3.

70 Blaž Komac, Karel Natek in Matija Zorn, *Geografski vidiki poplav v Sloveniji* (Ljubljana: Geografski inštitut Antona Melika, 2013), 100.

71 Ibid., 121.

72 »Med našimi poplavljenici,« *Vestnik. Glasilo Rdečega križa Slovenije*, 1964, 163, 164.

73 »Gospod Fischer se je zlasti zanimal za trenutne življenjske pogoje evakuirancev in vseh tistih, ki jim je voda uničila domove. Želel je imeti tudi pojasnilo o njihovem zdravstvenem stanju, o morebitnih epidemijah in podobno. Domačini so mu pojasnili, da do množičnih bolezenskih izbruhov ni prišlo, ker so bile sanitarne ekipe na delu že prvi dan poplave. V sodelovanju z gasilci razkužujejo vodnjake na poplavljenih področjih in dajejo prebivalcem najpotrebnejše nasvete.« – »Predstavniki RK v poplavljenih vaseh,« *Dolenjski list*, 5. 11. 1964, 10.

Slika 9: Poljska bolnišnica RKS za 500 ljudi v okviru medrepubliške pomoči leta 1979 ob potresu v Črni gori



Hrani: Arhiv RKS, Mirje 19, Ljubljana

Posočju, 1977 na Gorenjskem (žarišče v Preddvoru), 1982 v Spodnji Savinjski dolini, 1995 v Ilirski Bistrici z okolico in 1998 v Zgornjem Posočju.<sup>74</sup>

Največ škode v kozjanskem potresu je bilo v Šmarju pri Jelšah in Šentjurju, kjer je bilo poškodovanih okoli 1000 zgradb v več kot 80 zaselkih, prizadetih je bilo več kot 15.000 prebivalcev. Potresnim sunkom je sledilo še deževje in sprožili so se plazovi. Poškodovanih je bilo okoli 5300 zgradb, od katerih so jih kasneje okoli 1000 porušili: v občini Šmarje pri Jelšah 3630, v občini Šentjur pri Celju 1309, v občini Celje okoli 344 in v občini Slovenske Konjice 14.<sup>75</sup> RKS je za sanacijo aktiviral svoje delovne brigade: »V letu 1974 je republiški odbor Rdečega križa Slovenije organiziral brigado RK in jo vključil v mladinsko delovno akcijo »Kozjansko 74«. [...] Cilj brigade RK je konkretna zdravstvena in socialna pomoč ogroženim prebivalcem Kozjanskega v treh krajevnih skupnostih obeh občin.« Brigado je sestavljalo pet čet s socialnimi delavci,

74 V Sloveniji in zamejstvu so bili v 20. stoletju, poleg kozjanskega, najhujši potresi leta 1956 na območju Ilirske Bistrice, Kosez in Trnovega, 1963 v Litiji z okolico, 1976 v Furlaniji in Zgornjem Posočju, 1977 na Gorenjskem (žarišče v Preddvoru), 1982 v Spodnji Savinjski dolini, 1995 v Ilirski Bistrici z okolico in 1998 v Zgornjem Posočju. – »Potres«, v: *Slovenski veliki leksikon (p-ž)* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005), 158.

75 *Potresi. Potresna aktivnost/Potres 1974* – pridobljeno 23. 8. 2023, [https://potresi.arso.gov.si/doc/dokumenti/potresna\\_aktivnost/mocni\\_potresi\\_v\\_preteklosti.pdf](https://potresi.arso.gov.si/doc/dokumenti/potresna_aktivnost/mocni_potresi_v_preteklosti.pdf).

Slika 10: Tudi leta 1965 so za pomoč ljudem na poplavljenih področjih v organizaciji RKS zbirali obleko, obutev, pohištvo in denarne prispevke.



Hrani: Arhiv RKS, Mirje 19, Ljubljana

sanitarnimi tehnikami, medicinskimi sestrami, dijakinjami vzgojiteljskih šol v Ljubljani in Celju. Tehnična četa z dvajsetimi brigadirji iz vse Slovenije je v treh tednih izkopala 850 metrov jaškov za vodovodne priključke devetim najbolj ogroženim občanom v krajevni skupnosti Prevorje, izvedla asanacijo v Zg. Žegarju, zadnje dni pa pod okriljem Odbora RKS Šentjur pri Celju pomagala pri gradnji ene od stanovanjskih hiš.<sup>76</sup>

---

## Zdravstveno-vzgojni ukrepi in naloge RKS

---

RKS je v naslednjih desetletjih izvajal preventivne zdravstveno-vzgojne akcije (t. i. šole za zdravje, zdravstvene in prometne tečaje) in socialne v krajevnih skupnostih. Vse do osemdesetih let je bil pobudnik ali soizvajalec sanacijskih akcij, s pomočjo katerih so skorajda zatrli nalezljive bolezni, značilne za razmere v stari Jugoslaviji (trahom v Prekmurju<sup>77</sup> in tuberkulozo oziroma jetiko skorajda povsod po Sloveniji).

<sup>76</sup> »Brigada mladine RK Slovenije na Kozjanskem,« *Podporni član Rdečega križa Slovenije*, december 1974, 2.

<sup>77</sup> V letih 1957–1962 je v Prekmurje prihajala protitrahomska pomoč Unicefa v obliki antibiotičnega zdravila Aureomycin, po vaseh pa so bila organizirana zdravstvenovzgojna predavanja. Poleti 1964 so pregledali celotno



Med prebivalstvom sta se obolevnost in umrljivost zaradi teh dveh bolezni močno zmanjšali in skoraj izginili oziroma se je njuno širjenje zamejilo do sredine šestdesetih let. V regijah s prisotnim trahomom so aktivisti izobraževali o higienskih standardih in pomenu neoporečne vode. Nadzor nad širjenjem tuberkuloze pa so izvajali s fluorografskimi akcijami, ki jih je usmerjal epidemiološki oddelek na Golniku ob pomoči aktivistov RKS. Akcije so bile obvezne za vse prebivalce, starejše od petnajst let, kasneje za starejše od trideset let. Neudeležba na skupinskem fluorografiranju se je kaznovala tudi z do 3.000 dinarjev. Zadnja akcija je bila leta 1982 v Ljubljani (v Mostah in Rakovi Jelši).<sup>78</sup> Cepljenje proti tuberkulozi oziroma besežiranje<sup>79</sup> je bilo obvezno in so ga izvajali v duhu ideološkega boja: »Borba proti tuberkulozi je borba za socializem!«<sup>80</sup>

RKS je tudi nosilec prostovoljnega krvodajalstva, ki so ga v socialističnem sistemu posebej spodbujali med delavci v težki industriji, na primer v kovinski (ravenska železarna,<sup>81</sup> Tovarna glinice in aluminija Kidričevo<sup>82</sup>) in metalurško-kemični, kot je Cinkarna Celje, kjer so v letu 1966 evidentirali 357 krvodajalcev, ki so darovali 118,040 litra krvi in poudarili, da »že vrsto let cinkarnarji ne zapirajo vrat pozivom Rdečega križa« in da mora upravni odbor izvedbo (dveh) krvodajalskih akcij (maja in decembra) odobriti na način, da ne pride do izostanka z dela, saj bi to povzročilo prevelik zastoj v proizvodnji.<sup>83</sup> Slovenska podjetja so tudi na vsakoletni ravni večjo vsoto denarja darovala krovnemu RKS<sup>84</sup> ali kateri od njegovih lokalnih izpostav.<sup>85</sup>

---

prebivalstvo, okuženih je bilo 9,5 odstotka prekmurskega prebivalstva (največ v lendavskem okraju). Po letu 1965 ni novih primerov te bolezni. – Gl. Kerec, *Človek, naša prva skrb*, 152.

78 Ibid., 203.

79 Izraz izvira iz kratice cepiva BCG [besežé].

80 »Uspeh akcije cepljenja z BCG,« *Celjski tehnik: glasilo osvobodilne fronte okrajev Celje-mesto, Celje-okolica in Šoštanj*, 4. 6. 1949, 2.

81 Mariborski okrajni odbor RKS se je oktobra 1958 v pismu zahvalil delavcem v Železarni Ravne, kjer se je število krvodajalcev v primerjavi z letom 1957 zvišalo za 69: »[...] se delavstvu tovarne, ki se je odzvalo klicu in prošnji organizacije Rdečega križa v takem številu, da je akcija napredovala, ter oddalo kri za zdravljenje bolnikov po bolnišnicah, klinikah in zdraviliščih, najiskrenejše zahvalimo«. – »Priznanje Rdečega križa,« *Koroški fužinar: Glasilo ravnenskih železarjev*, 6. 10. 1958, 44.

82 Zapis iz leta 1964 v biltenu Tovarne glinice in aluminija Kidričevo (danes Talum): »Povsem drugače je v naši socialistični Jugoslaviji, ki je tudi članica mednarodnega Rdečega križa. Tu, kjer je ljudstvo samo gospodar, je potemtakem tudi Rdeči križ v službi delovnega ljudstva. Leta 1953 je prešla akcija krvodajalstva v prostovoljno organizacijo darovalcev krvi. Začetek tega humanega dela je bil težak, ker še ljudstvo ni bilo dovolj zdravstveno prosvetljeno. Prebivalstvo se je začelo potom raznih predavanj in samih preizkušenj na bolnikih prepričevati, kake neprecenljive vrednosti za človeka je kri. Število prostovoljnih krvodajalcev iz leta v leto narašča tako po mestih, tovarnah in na vasi.« – »RK in njegovo delovanje,« *Aluminij. Glasilo delovnega kolektiva tovarne glinice in aluminija* »Boris Kidrič« *Kidričevo*, januar 1964, št. 1, 3.

83 »Kri so darovali,« *Cinkarnar: glasilo podjetja Cinkarna Celje*, 15. 1. 1967, 4.

84 »Sredstva za pripravo in izvedbo MDA delimo: /.../ – sredstva za dejavnost RKS (Rdečega križa Slovenije).« – »Mladinsko prostovoljno delo,« *Aluminij. Glasilo delovne organizacije Tovarna glinice in aluminija* »Boris Kidrič« *Kidričevo*, oktober 1983, št. 10, 19.

85 Primer: »V okviru načrta dotacij je delavski svet razpravljal o dotacijah družbeno političnim skupnostim oziroma društvom in odobril naslednje: *Rdeči križ, Kidričevo, 295.000 dinarjev.*« – »Iz zasedanja delavskega sveta,« *Aluminij. Glasilo delovnega kolektiva tovarne glinice in aluminija* »Boris Kidrič« *Kidričevo*, april 1965, št. 4, 3.

## Vloga, pomen in cilji RKS v sedemdesetih in osemdesetih letih

Vloga in pomen RKS so v zadnjih dveh desetletjih pred osamosvojitvijo izkazovale proaktivno usmerjene dejavnosti, ki so sledile socialističnim nazorom v državni in meddržavni politiki. Po ustanovitvi »neuvrščenih« je RKS v obdobju 1978–1989 sodeloval pri organizaciji dogodkov v okviru izobraževalnih seminarjev. Tako je izvajal »Teden boja za pomoč žrtvam imperialistične agresije«. Od leta 1978 do 1983 se je 611 udeležencev iz 64 neuvrščenih držav (takrat kot »dežel v razvoju«) in osvobodilnih gibanj, kot je Palestina, usposabljal prav pri RKS.<sup>86</sup> Mednarodno vpet je bil RKS v okviru RKJ kot pobudnik za sklic svetovne konference Rdečega križa o miru. Konferenca pod pokroviteljstvom Josipa Broza Tita je potekala od 11. do 13. junija 1975 v Beogradu.<sup>87</sup> Ideji humanosti in solidarnosti, ki ju je RKS nadgrajeval vsa leta po drugi svetovni vojni, sta v preteklosti pripoznala tudi OF in državni vrh. Aprila 1970, ob trideseti obletnici OF, je RKS prejel zlato priznanje za »medvojno in povojno humanitarno ter zdravstveno izobraževanje med množicami«. V Ljubljani, na konferenci Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, se je slavnostne seje ob podelitvi priznanja udeležil tudi Tito z ženo Jovanko. V obrazložitvi ob podelitvi priznanja so zapisali: »RKS si je v okviru Jugoslovanskega RK nenehno prizadeval, da je bil prisoten in aktiven v mednarodni areni [...] Predstavniki in strokovnjaki Rdečega križa so aktivno sodelovali, zlasti kadar je šlo za podporo nadaljnjemu razvoju humanitarnega prava, ljudske solidarnosti in medsebojne pomoči za boj proti vojni in za mirno sožitje med narodi.«<sup>88</sup> A trideset let kasneje se je sožitje med jugoslovanskimi narodi za krajše obdobje skrhalo in tri mesece po podpisu Brionske deklaracije je RKS na isti dan, 8. oktobra 1991, o izstopu iz RKJ obvestil tako krovno organizacijo v Beogradu kot Mednarodni RK oziroma Ligo društev Rdečega križa in Rdečega polmeseča.<sup>89</sup> V deklaraciji, ki je določala trimesečni moratorij pri osamosvojitvenih postopkih, je bilo v 6. točki Aneksa I opredeljeno tudi ravnanje z vojnimi ujetniki v okviru Mednarodnega Rdečega križa: »Vse osebe, ki so zaprte zaradi sovražnosti od 25. junija 1991, je treba čimprej osvoboditi, najkasneje do 8. julija do 24. ure. V zvezi z izvajanjem te odločitve bo potekalo sodelovanje z mednarodnim Rdečim križem.«<sup>90</sup> Kljub podpisu Daytonskega sporazuma vojaški konflikti na ozemlju nekdanje skupne

86 Gl. Kerec, *Človek, naša prva skrb*, 227.

87 Ibid., 220.

88 »Iz obrazložitve ob podelitvi priznanja,« *Podporni član Rdečega križa Slovenije*, 30. 4. 1970, 3.

89 Iz dokumenta RKS, poslanega iz Ljubljane v Beograd (RKJ): »Organizacijam Rdečega križa Bosne in Hercegovine, Črne gore, Hrvaške, Makedonije in Srbije. Spoštovani prijatelji! Sporočamo vam, da je po izteku moratorija, določenega z Brionsko deklaracijo, sprejeto med Evropsko skupnostjo, zveznimi institucijami in republikami bivše Jugoslavije, Republika Slovenija začela z izvajanjem plebiscitne odločitve in deklaracije o samostojnosti in od 8. 10. 1991 deluje kot samostojna, neodvisna, demokratična, evropska država. Tako se je tudi Rdeči križ Slovenije znašel v pravem položaju in deluje kot samostojno nacionalno društvo RK Republike Slovenije. O tem sklepu smo obvestili Rdeči križ Jugoslavije, Mednarodni komite RK in Ligo društev RK v Ženevi ter nacionalna društva nekaterih držav.« – Arhiv RKS, Mirje 19, Ljubljana. Kerec, *Človek, naša prva skrb*, 229, 230.

90 Božo Repe, *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. Del 3, Osamosvojitvev in mednarodno priznanje* (Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2004), 166.

države niso prenehali vse do leta 2001. Tako kot danes je tudi v tistem desetletju RKS na osnovi Ženevske konvencije beguncem nudil mednarodno zaščito, čemur se je zavezal tudi oktobra 1991 ob izstopu iz RKJ: »Kar zadeva RKS, ostajamo odprti za vse oblike nadaljnjega sodelovanja, za vzpostavitev stikov na novih osnovah, glede na realne spremembe v nekdanji skupni državi.«<sup>91</sup>

Danes poleg mednarodnih aktov vlogo RKS opredeljuje tudi domača zakonodaja s področja zdravstva, obrambe, zaščite in reševanja ter Zakon o RKS, ki ga je državni zbor sprejel 26. januarja 1993.<sup>92</sup> Ta je bil skupaj z zagotovilom o spoštovanju temeljnih načel<sup>93</sup> podlaga za sprejem RKS v Mednarodno federacijo RK in Rdečega polmeseca 25. oktobra 1993. Čeprav vseh sedem načel predstavlja osnovo delovanja ne le Rdečega križa doma in po svetu, ampak tudi osnovne postulate človečnosti, se zdi, da v 21. stoletju humanost, nepristranost, nevtralnost, neodvisnost, prostovoljnost, enotnost in univerzalnost izgubljajo vrednoten pomen.

## Viri in literatura

### Arhivski viri

- Arhiv RKS – Arhiv Rdečega križa Slovenije (Mirje 19, Ljubljana):
  - Podporni član Rdečega križa Slovenije, 30. april 1970, leto 3, Ljubljana RKS.
  - Podporni član Rdečega križa Slovenije, leto 4, december 1974, Ljubljana RKS.
  - Slikovno gradivo in fotografije.
  - Vestnik Glavnega odbora Rdečega križa Slovenije (Ljubljana), 12. januar 1946, letnik II, št. 2.
  - Vestnik Glavnega odbora Rdečega križa Slovenije (Ljubljana), 9. marec 1946, letnik II, št. 10.
  - Vestnik Glasilo Rdečega križa Slovenije (Ljubljana), 1964, letnik XI.

### Časopisni viri

- *Aluminij. Glasilo delovnega kolektiva tovarne glinice in aluminija* »Boris Kidrič« *Kidričevo*, januar 1964, št. 1, 3. »RK in njegovo delovanje«.
- *Aluminij. Glasilo delovnega kolektiva tovarne glinice in aluminija* »Boris Kidrič« *Kidričevo*, april 1965, št. 4, 3. »Iz zasedanja delavskega sveta«.

91 8. 10. 1991, v dokumentu RKS, poslanem na sedež RKJ. – Arhiv RKS, Mirje 19, Ljubljana.

92 Kerec, *Človek, naša prva skrb*, 254. – Oktobra 1993 je bil RKS kot 164. nacionalno društvo sprejet v Mednarodno gibanje Rdečega križa in Rdečega polmeseca. Danes RKS povezuje 56 območnih združenj in 916 krajevnih organizacij, ki delujejo na trinajstih področjih: krvodajalstvo, prva pomoč, reševanje iz vode, pripravljenost in ukrepanje ob nesrečah, služba za poizvedovanje, socialna dejavnost, varovanje in krepitev zdravja, prostovoljci in mladi, širjenje znanj, letovanje in okrevanje (v okviru Mladinskega zdravilišča in letovišča Debeli rtič), pridobivanje sredstev, mednarodno sodelovanje, informativna dejavnost. – Gl. *Novice – Rdeči križ Slovenije*, pridobljeno 19. 9. 2023, <https://www.rks.si/>.

93 Dober mesec pred sprejemom pri RKS so v pismu zahvale, poslanem v Ženevo, zapisali: »Ljubljana (RKS), 3. september 1993: Ob tej priložnosti se vam in vašim sodelavcem ter organom, ki so sodelovali z nami v procesu priprav in urejanja dokumentacije, zahvaljujejo [...] Zagotavljamo vam, da bo Rdeči križ Slovenije spoštoval vsa načela, sprejete sklepe, stališča in usmeritve vaših organov in generalne skupščine, kot tudi Mednarodnega komiteja Rdečega križa«. – Arhiv RKS, Mirje 19, Ljubljana.

- *Aluminij. Glasilo delovne organizacije Tovarna glinice in aluminija »Boris Kidrič« Kidričevo*, oktober 1983, št. 10, 19. »Mladinsko prostovoljno delo«.
- *Celjski tednik: glasilo osvobodilne fronte okrajev Celje-mesto, Celje-okolica in Šoštanj*, 2. 10. 1948, št. 31, 3. »Teden Rdečega križa Slovenije«.
- *Celjski tednik: glasilo osvobodilne fronte okrajev Celje-mesto, Celje-okolica in Šoštanj*, 4. 6. 1949, št. 23, 2. »Uspeh akcije cepljenja z BCG«.
- *Celjski tednik: glasilo osvobodilne fronte okrajev Celje-mesto, Celje-okolica in Šoštanj*, 17. 9. 1949, št. 38, 2. »Priprave za Teden matere in otroka v Celju«.
- *Celjski tednik: glasilo osvobodilne fronte okrajev Celje-mesto, Celje-okolica in Šoštanj*, 28. 10. 1949, št. 44, 2. »V tednu Rdečega križa nas čakajo važne naloge«.
- *Celjski tednik: glasilo osvobodilne fronte okrajev Celje-mesto, Celje-okolica in Šoštanj*, 3. 6. 1950, št. 22, 1. »Glavna naloga organizacij Zveze borcev«.
- *Celjski tednik: glasilo osvobodilne fronte okrajev Celje-mesto, Celje-okolica in Šoštanj*, 30. 9. 1950, št. 39, 2. »Ob Tednu Rdečega križa«.
- *Celjski tednik: glasilo osvobodilne fronte okrajev Celje-mesto, Celje-okolica in Šoštanj*, 28. 10. 1950, št. 43, 2. »Teden čistoče od 30. X. do 5. XI. 1950«.
- *Cinkarnar: glasilo podjetja Cinkarna Celje*, 15. 1. 1967, št. 1, 4. »Kri so darovali«.
- *Cinkarnar: glasilo delovnega kolektiva Cinkarne Celje*, 19. 9. 1972, št. 7-8, 3. »Vsak naj prispeva 2 % svojega enomesečnega zaslužka«.
- *Dolenjski list*, 5. 11. 1964, št. 44, 10. »Predstavniki RK v poplavljenih vaseh«.
- *Koledar Osvobodilne fronte Slovenije 1946*, 39-43. »Ustanovljena je Ljudska fronta Jugoslavije. Temeljna načela Ljudske fronte Jugoslavije«.
- *Koledar Osvobodilne fronte Slovenije 1947*, 180. »Glavni odbor RK Slovenije: Rdeči križ Slovenije dela za obnovo«.
- *Koledar Osvobodilne fronte Slovenije 1948*, št. 1, 222. »Načrtna elektrifikacija« (oglas), 227. »Projektivni zavod LRS« (oglas).
- *Koroški fužinar. Glasilo ravninskih železarjev*, 6. 10. 1958, št. 10-12, 44. »Priznanje Rdečega križa«.
- *Ljudska pravica*, 10. 8. 1945, št. 93, 1, 2. »Osnovna organizacijska načela Ljudske fronte Jugoslavije;« 5. »Zasedanje sveta UNRRA-e v Londonu;« 6. »Ameriški Slovenci slovenskemu RK«.
- *Nova pot. Informacijski vestnik Okrožnega odbora Osvobodilne fronte Celje*, 3. 8. 1945, št. 10, 2. »Kaj je novega?«.
- *Zasavski udarnik: glasilo osvobodilne fronte Trbovlje*, 30. 9. 1949, št. 38, 7. »Poživljajmo delo RK v trboveljskem okraju«.
- *Zasavski udarnik: glasilo osvobodilne fronte Trbovlje*, 23. 6. 1950, št. 25, 4. »Kdaj se sme naročiti reševalni avto?«.

## Literatura

- »Infrastruktura.« V: *Slovenski veliki leksikon (h-o)*, 103. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.
- »Naravna nesreča.« V: *Enciklopedija Slovenije*, zv. 7, 288. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993.
- »Nesreča (Naravne nesreče).« V: *Slovenski veliki leksikon (h-o)*, 719. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.
- »Potres.« V: *Slovenski veliki leksikon (p-ž)*, 158. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005.
- Ajlec, Kornelija. »UNRRA v Jugoslaviji in Sloveniji.« *Prispevki za novejšo zgodovino*, št. 2 (2013): 79–99.
- Ajlec, Kornelija. »Vloga Unrre pri oskrbi in repatriaciji jugoslovanskih razseljenih oseb v Italiji (1945–1947).« *Prispevki za novejšo zgodovino* 60, št. 2 (2020): 120–32.
- Kerec, Darja. *Človek, naša prva skrb: Rdeči križ na Slovenskem od začetkov do danes*. Ljubljana: Rdeči križ Slovenije, 2019.
- Komac, Blaž, Karel Natek, Matija Zorn, Jerneja Fridl, Marjan Bat, Matej Gabrovec, Ivan Gams, Drago Kladnik, Milan Orožen Adamič, Drago Perko in Aleš Smrekar. *Geografski vidiki poplav v Sloveniji*. Ljubljana: Založba ZRC, 2013.

- Prinčič, Jože. »Obnova.« V: *Enciklopedija Slovenije*, zv. 8, 67, 68. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994.
- Prinčič, Jože. »Pospešena elektrifikacija - temelj energetske strategije Slovenije v času obnove in centralnoplanske ureditve (1945–1950).« *Prispevki za novejšo zgodovino* 53, št. 2 (2013): 100–19.
- Prinčič, Jože. *Slovensko gospodarstvo v drugi Jugoslaviji*. Ljubljana: Modrijan, 1997.
- Žnidaršič, Ivica. *Rdeči križ za humanizem, razvoj in mir*. Ljubljana: Rdeči križ Slovenije, 1988.

### Objavljeni viri

- Repe, Božo. *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. (Del 3, Osamosvojitvev in mednarodno priznanje)*, 166. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2004.
- *Temeljne točke Osvobodilne fronte: razširitev, sprejeta na prvem kongresu Osvobodilne fronte dne 16. julija 1945*. IOOF, 1945.
- *Uradni list Istrskega okrožnega ljudskega odbora* 6, 25. 4. 1952, št. 6, 85, 86.
- *Uradni list Zavezniške vojaške uprave* 1, 1946, št. 21. Okrožni ukaz št. 85, 37.
- *Uradni list Zavezniške vojaške uprave: Zavezniška vojaška uprava, Britansko-ameriška cona, Svobodno tržaško ozemlje* 1, 1947, št. 7, 93, 94.

### Spletni viri

- *Potresi. Potresna aktivnost/Potres 1974 - Pridobljeno 23. 8. 2023*. [https://potresi.arso.gov.si/doc/dokumenti/potresna\\_aktivnost/mocni\\_potresi\\_v\\_preteklosti.pdf](https://potresi.arso.gov.si/doc/dokumenti/potresna_aktivnost/mocni_potresi_v_preteklosti.pdf).
- *Rdeči križ Slovenije*. Pridobljeno 23. 8. 2023. <https://www.rks.si/>.

## Darja Kerec

---

# ORGANISATIONAL MEASURES AND TASKS OF THE SLOVENIAN RED CROSS AFTER WORLD WAR II

---

## SUMMARY

---

During the first years of its formal existence, the Slovenian Red Cross (RKS), established already before the end of the war (18 June 1944), helped the authorities and the Army by organising the distribution of aid and providing direct assistance (sanitary supplies, medicine, food, assistance to repatriates). In January 1946, elections were held for all the committees of the RKS, which also followed the principles of the Liberation Front (OF) and the People's Front of Yugoslavia, which had won the Constituent Assembly elections on 11 November 1945. The RKS underlined that their organisation only admitted members who had not lost their honourable and citizen rights, i.e. who were not ideologically or politically "controversial". During this period, the RKS received support from the international Red Cross associations and the UNRRA. Until the establishment of the Free Territory of Trieste, the Red Cross of Yugoslavia (RKJ) was also active in the territory of Zones A and B. Work and aid

during the reconstruction period included extensive debris removal and community work campaigns (brigades), as the war damage in Slovenia was estimated at 1.8 billion dollars. Nearly a quarter of all industry was damaged or destroyed, many agricultural and farm buildings were completely ruined, and many residential and commercial buildings suffered damage as well. Roads, railways, bridges, schools, health centres, and factories had to be rebuilt, and many factory workers became long-term blood donors in the campaigns organised by the local RKS committees. The latter would send their members to help clean living quarters and remediate wells, work in outpatient and mobile clinics, in homes and holiday centres for children and the elderly, collect medical supplies, and provide education. The RKS organised courses in mother and childcare as well as nursing care of patients at home. During the first ten years of its existence, it organised 65,000 lectures with 1,750,000 listeners. Some of the information and education was provided by the films screened in cinemas, village fire stations, and schools. Until the end of the 1960s, courses in nursing, health care, and housekeeping, taught by specially trained nurses, were particularly effective in rural areas. In the field, the RKS activists cooperated with trained health personnel to prevent infectious diseases (tuberculosis, trachoma). Just like nowadays, in the past, the RKS assisted and worked with the fire brigades and the Civil Protection service during all the natural disasters in Slovenia and abroad. Without organised voluntary work within the RKS, many public works would have come to a standstill after World War II. The authorities were aware of this, and both financially and symbolically recognised the special status of this charitable organisation, like that of the Liberation Front. After the attainment of the Slovenian independence, when the RKS separated itself from the RKJ on 8 October 1991, this status has been preserved. This oldest humanitarian organisation in Slovenia continues its mission and work in accordance with the fundamental principles of international humanitarian law and the resolutions and legal instruments of the International Red Cross Movement.

Jurij Perovšek\*

# Liberalni pogled na ideološko in politično razhajanje s katoliško stranjo od ustanovitve Katoliškega političnega društva leta 1890 do ustanovitve Slovenskega društva leta 1891 v Ljubljani

## IZVLEČEK

*Po koncu slogaštva v slovenski politiki so med ustanovitvijo Katoliškega političnega društva leta 1890 in liberalnega Slovenskega društva leta 1891 v Ljubljani na obeh idejnopolitičnih straneh poudarili svoje temeljne nazore in poglede na razvoj njunih medsebojnih odnosov. Katoliška stran je jasno povedala, da odklanja liberalizem in zahteva dosledno uveljavitev krščanskih načel v zasebnem in javnem življenju, na šolskem področju pa versko šolo na narodni podlagi. Liberalna je opozarjala na problem politične prevlade duhovščine, h kateri so po njeni oceni težili na Kranjskem. Poudarjala je, da Cerkev ne pripada poseganje v politiko, sicer lahko pričakuje odziv na politični ravni. Liberalci so v verskih zadevah priznavali avtoriteto cerkvenih voditeljev, na šolskem področju pa so menili, da zahteve po verski šoli niso utemeljene, ker jo že zagotavlja obstoječe šolstvo. Točka razhoda obeh strani je bilo vprašanje, katera načela – katoliška ali liberalna – naj bodo temelj narodovega življenja. Z mislijo na nadaljnji družbeni in politični razvoj, učvrstitev svoje ideološke samobitnosti in njeno politično uveljavitev v boju za oblast, ki je nastopil med Slovenci na Kranjskem, so, tudi z bojnimi klici, svoja stališča močneje izrazili na liberalni strani. Zanj je bilo merodajno ideološko razumevanje njene katoliške nasprotnice.*

*Ključne besede: slogaštvo, dr. Anton Mahnič, »ločitev duhov«, Katoliško politično društvo, Slovensko društvo, politični katolicizem, liberalizem, dr. Ivan Tavčar, dr. Ivan Šusteršič, politični katolicizem, liberalizem, višja dekliška šola, »kranjski prepir«*

\* Dr. zgodovine, znanstveni svetnik, emeritus, Andraž nad Polzelo 398, SI-3313 Polzela; [jurij.perovsek@gmail.com](mailto:jurij.perovsek@gmail.com)

## ABSTRACT

### THE LIBERAL OUTLOOK ON THE IDEOLOGICAL AND POLITICAL DISAGREEMENT WITH THE CATHOLIC SIDE SINCE THE ESTABLISHMENT OF THE CATHOLIC POLITICAL SOCIETY IN 1890 UNTIL THE FOUNDING OF THE SLOVENIAN SOCIETY IN LJUBLJANA IN 1891

*After the end of the so-called "Concord" alliance in Slovenian politics, in the period between the establishment of the Catholic Political Society in 1890 and the liberal Slovenian Society in Ljubljana in 1891, both ideological-political camps emphasised their fundamental views and outlooks on the development of their mutual relations. The Catholic side made it clear that it rejected liberalism and demanded strict application of Christian principles in private and public life. Regarding education, it insisted on a religious school on a national basis. Meanwhile, the Liberal Party cautioned about the problem of the political domination of the clergy, which it believed was the tendency in Carniola. It underlined that the Church did not have the right to intervene in politics, otherwise it could expect a response at the political level. The liberals recognised the authority of the Church leaders in religious matters. However, regarding education, they believed that the demands for a religious school were unjustified because it was already provided under the existing education system. The two sides diverged regarding the question of which principles – Catholic or liberal – should represent the foundation for the life of the Slovenian nation. Keeping in mind the future social and political development, the consolidation of the liberal side's ideological identity, and its political assertion in the struggle for power that was taking place among Slovenians in Carniola, the liberals started to express their views more strongly, even belligerently. For the liberal camp, the ideological outlook on its Catholic opponent was vital.*

*Keywords: Concord, Dr Anton Mahnič, "separation of spirits", Catholic Political Society, Slovenian Society, political Catholicism, liberalism, Dr Ivan Tavčar, Dr Ivan Šusteršič, political Catholicism, liberalism, girls' college, "Carniolan dispute"*

## Uvod

Slovensko zgodovino vse od nastanka modernih političnih strank konec 19. stoletja spremljajo z njimi povezani idejnopolitičnimi spopadi, običajni tudi za dogajanja v drugih okoljih. Svojevrstna pa je ostrina, ki je bila vse do druge svetovne vojne posebej izražena v doslednem nasprotju med liberalno in katoliško stranjo. Porodila je »pojem liberalno-klerikalnega boja kot skoraj vseobvladujočega elementa nove slovenske zgodovine«.<sup>1</sup> Do neposrednega soočenja med liberalno stranjo in t. i. kle-

1 Janko Pleterski, »Knjiga opomb k peti knjigi Ivana Prijatelja, Slovenska politika 1879–1895, kot Kermavnerjeva lastna monografija,« v: Življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja (1903–1975): med politiko in zgodovino, ur.



rikalizmom (stranjo političnega katolicizma) je prišlo v začetku devetdesetih let 19. stoletja, ko se je izpela doba slogaštva, značilna za čas od srede sedemdesetih let. V tej dobi je v narodnih zahtevah veljala sloga, ko je slovenska politika – zlasti v dunajskem parlamentu in deželnih zborih – nastopala na zunaj enotno in ko v javnem in političnem življenju še ni prevladala »ločitev duhov« po načelih. Ob slogi pa so na obeh straneh živeli vsak svoje življenje. Tako liberalna kot katoliška stran sta imeli vsaka svoja glasila. V kulturnem življenju je bil liberalni tabor glede ustvarjalcev, kakovosti in časopisja mnogo močnejši. Po zasedbi vodilnih političnih položajev sta si bili obe strani približno enaki. Položaj po deželah je bil sicer različen, vendar je politični katolicizem prevladoval samo na Koroškem.<sup>2</sup>

V okviru sloge so liberalci privoljevali v geslo *Vse za vero, dom, cesarja*. Sprejemali so krščansko in tudi katoliško podlago, sprejemali so naziranje, da je katolištvo glavni steber narodne zavesti med Slovenci in da tisti, ki se postavlja »cerkvi in veri v nasprotje«, uničuje narodni napredek. Poskušali so krčevito »plavati po sredi«, kar pa ne dovoljuje oznak o »skrivnih« oziroma kriptoliberalcih.<sup>3</sup> Liberalna stran vseh svojih idej ni vselej javno oznanjala oziroma se je, če je poskušala kaj več, ob grožnjah katoliške strani z ločitvijo umaknila, a so bili njeni nazori dobro vidni in jasni.<sup>4</sup> Njenega idejnega obstoja ne moremo zanikati. »Izrazu liberalci so se naši liberalci sicer res najrajši izogibali, zato so ga pa tem rajši v neštetihi drobnih polemikah uporabljali njihovi klerikalni nasprotniki – drug za drugega pa so oboji točno vedeli, kaj so.«<sup>5</sup> Med slogaškima stranema je občasno prihajalo tudi do trenj in nastopov proti priporočenim kandidatom uradnega vodstva slovenskega tabora na volitvah, pri čemer se je večkrat izrazil nazorski odpor do uradnega.<sup>6</sup> Spori so se pojavljali tudi v društvenem življenju in v razpravljanih o znanosti in zlasti literaturi.<sup>7</sup> Bolj svobodomiselnih pripadnikov izobraženstva in meščanstva so ob različnih priložnostih odkrito izražali svoje nazore, ki so bili nasprotni katoliškimi.<sup>8</sup> Skupne narodne politike pa posamična trenja še niso motila.<sup>9</sup>

Sloge je bilo konec, ko je na prehodu osemdesetih v devetdeseta leta 19. stoletja prišlo do »ločitve duhov«, ki ji je na široko odprla vrata profesor goriškega bogoslovja dr.

Aleksander Žižek in Jurij Perovšek (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti; Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2005), 152.

2 Vasilij Melik, *Slovenski 1848–1918: razprave in članki* (Maribor: Litera, 2002 [i. e. 2003]), 525, 639. Ferdo Gestrin in Vasilij Melik, *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966), 190. O slogaštvu gl. tudi Janko Pleterski, *Dr. Ivan Šušteršič 1863–1925: pot prvaka slovenskega političnega katolicizma* (Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC, 1998), 33, 34.

3 Melik, *Slovenski*, 526. Pleterski, »Knjiga opomb«, 156. Naziranje o prikrievanju idejnih stališč na liberalni strani, ki ga je Melik označil kot »nekoliko pretirano«, gl. v Ivan Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovsvena zgodovina 1848–1895: peta knjiga* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966), 214, 244, 245, 267, 296. Dušan Kermavner, *Slovenska politika v letih 1879 do 1895: političnozgodovinske opombe k peti knjigi Ivana Prijatelja Slovenske kulturnopolitične in slovsvene zgodovine 1848–1895* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966), 19, 24, 28, 30, 33, 251, 252, 318, 349, 358, 359, 363, 364, 366–69, 372, 373, 463, 488, 500, 508, 512.

4 Gestrin in Melik, *Slovenska zgodovina*, 190. Melik, *Slovenski*, 639.

5 Melik, *Slovenski*, 526.

6 Vasilij Melik, *Volitve na Slovenskem 1861–1918* (Ljubljana: Slovenska matica, 1965), 262–65.

7 Melik, *Slovenski*, 527.

8 Peter Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja* (Ljubljana: Modrijan, 2006), 108.

9 Kermavner, *Slovenska politika 1879–1895*, 365, 515.

Anton Mahnič. V svojih spisih je širil poglede nepopustljivega katolištva.<sup>10</sup> Kot zastopnik katoliškega univerzalizma je pobijal načelo absolutne narodnosti, v razsojanju o umetniških vprašanjih pa je zahteval upodabljanje »krščanske čeznaravne lepote« in razodevanje božje resnice.<sup>11</sup> Katoliški radikalizem sicer ni bil nikakršna slovenska posebnost, saj se je že prej pojavil pri Nemcih in Italijanah, njegov sekularni pomen pa je bil v tem, da je prekinil slogaško zvezo slovenskih nazorsko političnih strani.<sup>12</sup> Do razcepa bi brez Mahniča prav tako prišlo, čeprav morda v manj ostri obliki.<sup>13</sup> Mahnič je le brezobzirno razkrinkal idejni razloček med Slovenci.<sup>14</sup> »Zgodovinski razvoj in Mahničeva ostra intelektualistična narava sta mu dala tisto ostro obliko, v kateri se je odtlej pri nas uveljavljaj usodni boj med liberalizmom in klerikalizmom.«<sup>15</sup> Mahničev nastop je osupnil vso slovensko javnost, ki do tedaj ni bila vajena globljih načelnih razmišljanj, ne doslednosti, ne krepke kritike.<sup>16</sup> Njegova nepopustljiva katoliška smer je zahtevala nenehen boj katoličanov z drugače mislečimi. Mahnič je svojo življenjsko nalogo videl v tem, »da visoko povzdigne zastavo katoliških načel in ob njej zakliče v slovenski svet **aut – aut**, ali – ali, načelna ločitev, jasna opredelitev po svojem prepričanju, iz česar naj sledi dosledno ravnanje v zasebnem, družinskem in javnem življenju. Na podlagi odločitve za ‚čisto katoliško resnico‘ brez liberalnih primesi, brez primesi modernih, veri in Cerkvi nasprotnih nazorov hoče pridobiti slovenskemu narodu ‚duševno vstajenje in preporod.‘«<sup>17</sup> Njegov neizprosni »ideološki diktat«, posebej usmerjen proti liberalni strani in katoliškemu liberalizmu, je na Slovenskem uveljavil podobno načelno borbena katoliška smer kot drugje v Evropi.<sup>18</sup> Mahnič, »duševni

10 Janko Prunk, *Slovenski narodni vzpon: narodna politika (1768–1992)* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992 [i. e. 1993]), 106.

11 Ibidem. Vodopivec, *Od Pohlinoe slovnice do samostojne države*, 108.

12 Vodopivec, *Od Pohlinoe slovnice do samostojne države*, 108. Gl. tudi Jožko Pirc, »Rimski katolik in ločitev duhov,« v: *Mahničev simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj (Celje: Mohorjeva družba, 1990), 121, 122. Prijatelj, *Slovenska kulturno-politična in slovstvena zgodovina*, 244. O političnem katolicizmu v avstrijskem okviru in širšem primerjalnem kontekstu gl. Martin P. Fogarty, *Christian Democracy in Western Europe 1820–1953* (London: Routledge, 1957). Karl-Egon Lönne, *Politischer Katholizismus im 19. und 20. Jahrhundert* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1986). Ellen L. Evans, *The Cross and the Ballot: Catholic Political Parties in Germany, Switzerland, Austria, Belgium and the Netherlands, 1785–1985* (Boston: Humanities Press, 1999). Pavel Marek, »Der tschechische politische Katholizismus in den Jahren 1890–1914,« *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 111, št. 1–4 (2003): 445–69. Andrej Rahten, »Die Lueger-Partei auf Slowenisch: die Entstehungsgeschichte des slowenischen politischen Katholizismus,« *Zeitgeschichte* 37, št. 4 (2010): 193–212. O vprašanju krščanskega socialstva v Avstriji gl. Reinhold Knoll, *Zur Tradition der christlichsozialen Partei: ihre Früh- und Entwicklungsgeschichte bis zu den Reichsratswahlen 1907* (Wien in Graz [u. a.]: Böhlau, 1973). John W. Boyer, *Political Radicalism in Late Imperial Vienna: Origins of the Christian Social Movement 1848–1897* (Chicago: University of Chicago Press, 1995).

13 Bogo Grafenauer, *Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj* (Ljubljana: Slovenska matica, 1987), 160.

14 Prim. Jožko Pirc, *Aleš Ušeničnik in znamenja časov: katoliško gibanje na Slovenskem od konca 19. do srede 20. stoletja* (Ljubljana: Družina, 1986), 47.

15 Grafenauer, *Slovensko narodno vprašanje*, 160.

16 Fran Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem* (Ljubljana: Prosvetna zveza, 1928), 41.

17 Pirc, »Rimski katolik,« 117.

18 Ibid., 118, 122. Vodopivec, *Od Pohlinoe slovnice do samostojne države*, 108. Melik, *Slovenci*, 527. Prim. tudi Pleterski, »Knjiga opomb«, 155. Egon Pelikan, *Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem* (Maribor: Založba Obzorja, 1997), 15, 29. O katoliškem liberalizmu gl. Zvonko Bergant, *Slovenski klasični liberalizem: idejno-politični značaj slovenskega liberalizma v letih 1891–1921* (Ljubljana: Nova revija, 2000), 39–42. Kermavner, *Slovenska politika 1879–1895*, 292, 366, 463, 464. Melik, *Slovenci*, 527. Pleterski, »Knjiga opomb«, 155. Pelikan, *Akomodacija*, 9, 22, 23, 25.

pionir našega političnega katolicizma«, je vsem »konfesionalcem« vtisnil glavno skupno značilnost – duševno ekskluzivnost in nestrpnost.<sup>19</sup> Njegove načelno bojevitve nazore si je prisvojila mlajša duhovniška generacija, s katero je prišlo do nastopa borbenega političnega katolicizma. Njegova bujna rast je pognala na Kranjskem.<sup>20</sup>

---

## Katoliško politično društvo

---

Politično ločevanje na Slovenskem so začeli na katoliški strani, ki je 26. januarja 1890 ustanovila svoje Katoliško politično društvo (KPD) v Ljubljani. Namen društva je bil verski, narodni in gospodarski napredek Slovencev po načelu: *Vse za vero, dom, cesarja!* KPD je zahteval versko šolo na podlagi maternega jezika, uveljavitev krščanskega duha v zasebnem in javnem življenju ter krščansko državo. Na krščanski podlagi naj bi reševali tudi socialno vprašanje. Društvo se je zavzelo za izboljšanje položaja kmečkega in rokodelskega stanu, obrtniške zadruge, progresivni dohodninski davek in reševanje delavskega vprašanja z ustanavljanjem delavskih zbornic. Opozorilo je na potrebo po razširitvi železniških povezav na Slovenskem. Poseben poudarek je veljal svarilu pred »strupenim« židovskim liberalizmom, ki se ga je treba varovati, četudi se vsiljuje pod krinko »absolutne narodnosti«. <sup>21</sup> Glavnina vodstva KPD, ki je takoj po njegovi ustanovitvi pričel živahno politično delo, je sledila nazorom Antona Mahničiča in dunajskega krščanskosocialnega politika dr. Karla Luegerja.<sup>22</sup>

Na liberalni strani so se na ustanovitev KPD odzvali na narodnopolitični in ideološki ravni. V *Slovenskem narodu* se je oglasil njegov vodilni predstavnik dr. Ivan Tavčar, ki je društvu očital, da se »tako rekoč sramuje svoje slovenske matere«. Menil je, da se ne da tajiti, da lahko KPD plodno deluje na naših tleh. »Ali vprašali smo se z opravičenim začudenjem, čemu, da naj je društvo samo katoliško, in ne tudi slovensko.« Po Tavčarjevi oceni so ustanovitelji društva z očitnim namenom izpustili pridevnik »slovenski«, in to zato, ker »hoče društvo postati strogo katoliško, to se pravi: ostro cerkveno društvo«. <sup>23</sup> Tavčar je svoj t. i. narodni fanatizem uporabljal kot politični kapital oziroma je narodnost liberalni strani služila kot orodje (»dekla«) liberalnih, svobodomiselnih načel.<sup>24</sup>

Tavčarjev ideološki in narodni poudarek je bil močan. Opozoril je, da duh časa v vsakem vprašanju zahteva nekoliko širši okvir, zato se je treba izogibati izključnosti. Za vse tiste, ki se že v svojem imenu izogibajo besedi »slovensko«, pa je mogoče sklepati, kako bodo ravnali pri odločitvah o kakšnih kočljivih vprašanjih, denimo verski šoli

19 Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina*, 344.

20 Prim. Kermavner, *Slovenska politika 1879–1895*, 360, 462, 464. Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina*, 287. Melik, *Slovinci*, 527. Igor Grdina, *Slovinci med tradicijo in perspektivo: politični mozaik 1860–1918* (Ljubljana: Študentska založba, 2003), 134, 141.

21 Jurij Perovšek, *Politika in moderna: idejnopolični razvoj, delovanje in zarez v slovenski politiki od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2022), 15.

22 Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja*, 42, 43. Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina*, 313.

23 – r. – (Ivan Tavčar), »Katoliško politično društvo,« *Slovenski narod*, 1. 2. 1890, 1.

24 Kermavner, *Slovenska politika 1879–1895*, 489, prim. tudi 484. Zvonko Bergant, *Kranjska med dvema Ivanoma: idejno-politično soočenje slovenskega političnega katolicizma in liberalizma na prehodu iz 19. v 20. stoletje* (Ljubljana: Inštitut za globalne politične študije, 2004), 79.

na protinarodni podlagi. Katoliško politično društvo Slovencev naj ne bi dajalo tistih zagotovil, ki jih je pričakovati od resnično pravega političnega društva za Slovence, v katerem bo tudi konservativna (katoliška) stran. Tavčar je spomnil, da sta se katoliška in liberalna stran o ustanovitvi takega društva prejšnje leto že dogovorili, a so nato njegovo ustanovitev odložili, medtem pa je »mlad duhovnik (kaplan Andrej Kalan v Trnovem v Ljubljani – op. J. P.) in strog privrženec dr. Mahničevih političnih nazorov skoval novo, golo katoliško politično društvo. In tu je prejel kot ne iskati vzrokov, da je pri društvenem naslovu izostal pridevek ‚slovensko‘, kar se lahko da v zvezo spraviti s tistimi sveti dr. Mahnič, s katerimi je vlado ščuval, da naj pade po *slovenskih* društvih.«<sup>25</sup>

Zadnje opozorilo se je navezovalo na Mahničev poziv v goriški *Soči*, naj vlada razpusti vsa društva, zlasti telovadna, ki zagovarjajo narodnostno pretiranost in izključljivost. Meril je zlasti na liberalnega Sokola. »Taka društva gojijo navadno ideje absolutne narodnosti, ideje veleizdajske.« Mahnič je sicer imel pred očmi goriške razmere in narodnostna nasprotja med Slovenci in Italijani. Vladi je tudi priporočal, naj na področjih, kjer skupaj biva dvoje ali več narodnosti, prepove vsako preočitno narodno slavnost ali narodno izjavo. Avstrijski narodi se morajo duhovno preroditi, če se želijo spraviti in avstrijsko ljubiti.<sup>26</sup> Kot je opozoril Dušan Kermavner, se Mahničevi liberalni nasprotniki niso menili za njegovo osredinjenje na goriške razmere, »marveč so slastno cefrali na koščke iztrgani citat iz tega uvodnika.«<sup>27</sup> V tem smislu je Mahničev poziv v svojem odzivu na ustanovitev KPD uporabil tudi Tavčar. Že pred tem je v pozivu videl prizadevanje, da bi s pomočjo vlade narodnost med Slovenci obsodili na giljotino in zadušili narodno zavest, tujci pa bi jih lahko končno brez vseh težav pograbili in potlačili. »Kdor je pošten Slovenec, s takimi ljudmi se ne brati! Kdor je zavesten Slovenec, nosil bode zmirom brušen meč ter ga sukaj proti tej stranki, ki je sedaj po svoji prvi glavi jasno in očitno izrekla svoje sovraštvo proti slovenski narodnosti.« – »Če pride v vašo sredo, ki bi vam hvalil to stranko, vrzite ga skozi vrata, in če so tik vrat še stopnjice, vrzite ga tudi po stopnjicah navzdol, da ga nikdar več nazaj ne bode! Pri tem ne glejte na obleko, naj je taka ali taka, v njej tiči izdajalec slovenskega naroda, ki služi vsaki pošteni slovenski družbi v sramoto in gnus.« Slovenska narodnost mora biti »fanatična in če hoče dr. Mahnič tudi absolutna.«<sup>28</sup> Do Mahničevega pisanja v *Soči* je pomisleke izrazil tudi glavni in odgovorni urednik osrednjega katoliškega političnega lista *Slovenec* dr. Ignacij Žitnik.<sup>29</sup> Zmotilo je tudi glasilo trdno katoliško konservativnega glasila koroških Slovencev *Mir*.<sup>30</sup>

25 Ibid. O Kalanovi vlogi pri ustanovitvi KPD gl. tudi – r. – (Ivan Tavčar), »Še nekaj o ‚Katoliškem političnem društvu‘,« *Slovenski narod*, 10. 2. 1890, 1, 2. O snovanju Slovenskega političnega društva, za katero sta se leta 1889 sporazumeli liberalna in katoliška stran in nato ni zaživel, gl. Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovsstvena zgodovina*, 292–93, 311.

26 (Anton Mahnič), »Bomo imeli mir v Avstriji?,« *Soča*, 10. 1. 1890, 1, 2. Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovsstvena zgodovina*, 310.

27 Kermavner, *Slovenska politika 1879–1895*, 482.

28 – r. – (Ivan Tavčar), »V Ljubljani 20. januarja,« *Slovenski narod*, 20. 1. 1890, 1, 2.

29 Hotébor (Ignacij Žitnik), »Več luči,« *Slovenec*, 30. 1. 1890, 1. Hotébor (Ignacij Žitnik), »Več luči,« *Slovenec*, 31. 1. 1890, 1.

30 Pleterski, Šušteršič, 35. O uredniški funkciji Ignacija Žitnika gl. Mateja Tominšek Perovšek, »Uredništvo Slovenca,« v: *Slovenec: politični list za slovenski narod (1873–1945): kratek pregled zgodovine ob 140-letnici njegovega izhajanja*, ur. Mateja Tominšek Perovšek (Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2013), 172, 173.

Tavčar je v svojih ideoloških poudarkih, ki jih je vzbudil KPD, posebej opozoril na nevarnost, da bi v društvu prevladali njegovi člani iz vrst mlajše duhovščine, ki sledijo Mahničevim nazorom. Ta skrb je bila po njegovi oceni upravičena. »Potem je gotovo, da bode postalo novo društvo ognjišče, s kojega se bo plamen prepira v hipu zanesel med nas.« Zato naj bi enostransko oblikovanje KPD, v katerem je pogrešal marsikatero za narodno idejo zaslužno moč, navajalo posvetno inteligenco, ki vanj še ni bila vključena, k ustanovitvi *slovenskega* političnega društva, da ne bi oškodovali slovenske narodnosti.<sup>31</sup>

### »Prerezani prt«

Po spoznanju *Slovenskega naroda* je ob dopolnilnih volitvah v ljubljanski mestni svet aprila 1890 »klerikalna stranka prerezala [ ... ] prt mej seboj in mej nami«. Do tedaj so na katoliški strani opazno utrjevali svoje ideološko stališče; izstopala sta prvi in drugi shod KPD 9. in 23. marca 1890 v Ljubljani in Šentvidu nad Ljubljano.<sup>32</sup> Za volitve je najdejavnejši član vodstva KPD, njegov »prvi korporal«,<sup>33</sup> odvetniški pripravnik dr. Ivan Šusteršič, ki je društvu sestavil tudi poslovnik, v zvezi z nekaterimi obrtniki razvil močno agitacijo za katoliške kandidate. Ti so v III. volilnem razredu 14. aprila 1890 tudi zmagali.<sup>34</sup> V II. in I. volilnem razredu so 16. in 18. aprila zmagali liberalni kandidati;<sup>35</sup> liberalna stran je tudi sama nastopila s svojimi kandidati. Že po zmagi v II. razredu je Tavčar zapisal, da se katoliški strani ni posrečilo »podjarmiti naše prvo deželno mesto pod načela, katera hočemo vedno pobijati, in naj jih proglašajo dr. Mahnič, ali pa škof ljubljanski«. Narodno meščanstvo se je zavedalo, »da se tu ne gre samo za prazne šale našega famoznega antiterorista dr. Šusteršiča, ampak za resen in premišljen naskok tiste nove, strogo klerikalne in brezdromovinske stranke, kateri je na slovenskem udihnil življenje goriški ascet (asket – Mahnič, op. J. P.), in katera se je posebno v naši Ljubljani pred očmi in pod rokami mogočnega zaščitnika (knezoškofa dr. Jakoba Missie – op. J. P.) lepo razvila«. Pomembno je, da je onemogočilo tudi politično razpoloženje, ki bi ga na Kranjskem povzročila nova zmaga katoliške strani. Če bi zmagala v beli Ljubljani, bi se pričela širiti povsod po deželi in v vsakem kraju. »Iz srca smo lahko hvaležni čvrstemu meščanstvu, ki je dne 16. aprila 1890 postavilo

31 Tavčar, »Katoliško politično društvo«, 1. Tavčar, »Še nekaj o ‚Katoliškem političnem društvu‘«, 2.

32 »Izvirni dopisi: z Dolenjskega«, *Slovenec*, 20. 2. 1890, 3. »Prvi shod. katol. polit. društva«, *Slovenec*, 11. 3. 1890, 1, 2. »Prvi shod. katol. polit. društva«, *Slovenec*, 12. 3. 1890, 1, 2. »Prvi shod. katol. polit. društva«, *Slovenec*, 13. 3. 1890, 1, 2. »Prvi shod. katol. polit. društva«, *Slovenec*, 15. 3. 1890, 2. »Škofovska izjava in verska šola« in »Prvi shod. katol. polit. društva«, *Slovenec*, 17. 3. 1890, 1, 2. »II. shod ‚Katol. polit. društva‘ v Št. Vidu nad Ljubljano«, *Slovenec*, 24. 3. 1890, 2. »II. shod ‚Katol. polit. društva‘ v Št. Vidu nad Ljubljano«, *Slovenec*, 26. 3. 1890, 2, 3. »II. shod ‚Katol. polit. društva‘ v Št. Vidu nad Ljubljano«, *Slovenec*, 29. 3. 1890, 3. »Moderne fraze«, *Slovenec*, 31. 3. 1890, 1, 2. »Vstajenje«, *Slovenec*, 5. 4. 1890, 1, 2. »Lepa, moška izjava o verski šoli«, *Slovenec*, 8. 4. 1890, 2.

33 – r. – (Ivan Tavčar), »Meščani pozor!«, *Slovenski narod*, 17. 4. 1890, 1.

34 Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina*, 313. »Dnevne novice: pri današnji dopolnilni volitvi«, *Slovenec*, 14. 4. 1890, 3.

35 »Domače stvari: volitev v drugem razredu«, *Slovenski narod*, 16. 4. 1890, 3. »Domače stvari: volitev v I. razredu«, *Slovenski narod*, 18. 4. 1890, 3.

se nasproti navalu, kakor ga do sedaj še nismo doživeli, ter razbilo in razteplo temne čete, katere so kakor kobilice dohajale na bojišče.«<sup>36</sup>

*Slovenski narod* je na dan volitev v III. razredu poudaril, da katoliška stran v volilnem boju ni spoštovala narodne složnosti in vzajemnosti, ampak je šla svojo pot. »Hegemonija, samosilstvo, to je smoter, za katerim teže z vsemi silami.« Ni ji zado-stovalo, da so z njo ravnali nežno kot z jajcem, hotela je popolno nadvlado. Ni ji bilo do miru in narodnega delovanja, pač pa je hotela spraviti s poti vsakogar, ki ni trobil v njen rog. Takratne volitve je časnik označil kot boj med napredkom in nazadnja-štvom, med lučjo in temo.<sup>37</sup> *Slovenec*, ki je liberalni strani, nasprotno, očital težnjo po monopolu v mestni upravi, njenim dotedanjim pripadnikom v mestnem svetu pa »terorizem«, je še isti dan pohitel z izjavo, da njegova stran, »če že ni drugače«, boj sprejme. Ob tem je ugovarjal njenemu označevanju »klerikalna stranka«, ki so ga uporabljali pri *Slovenskem narodu*. »Ne poznamo ne v mestu, ne na deželi klerikalne stranke, temveč konservativno-narodno, ki se poraja vsled brezobzirnosti radikalne ali ožje ‚Narodove‘ stranke v vseh slojevih prebivalstva ter narašča v mogočno falango, s katero morajo gospodje v ‚Narodni tiskarni‘ (založnica *Slovenskega naroda*; mišljeni so bili Ivan Tavčar, Ivan Hribar, dr. Danilo Majaron, Ivan Železnikar in Dragotin Hribar – op. J. P.) že sedaj računati.«<sup>38</sup> Obris političnostrankarskega boja je bil začrtan.<sup>39</sup>

*Slovenski narod* je po ljubljanskih dopolnilnih občinskih volitvah skozi liberalni družbeni pogled pojasnjeval njihove rezultate. Uspeh katoliške strani v volitvah III. razreda je poleg agitacije pripisal temu, da so v tem razredu večinoma »mali ljudje«, med njimi vsi mežnarji, tercijalke, kuharice in dekle, pri katerih imajo duhovni gospodje iz razumljivih razlogov največ ugleda. V II. in I. razredu, kjer so bili zastopani razumniki in sploh boljši stanovi, pa kljub agitaciji vseh duhovnikov, od kanonikov do zadnjega kaplana, niso ničesar opravili in niso mogli preprečiti sijajne zmage. In to kljub temu, da je »klerikalna stranka s podvojeno bojevitostjo planila na bojišče.«<sup>40</sup>

Po dopolnilnih občinskih volitvah se je po listih še dolgo razlegalo medsebojno obstreljevanje.<sup>41</sup> Medtem je *Slovenski narod* pojasnil svoje razumevanje kranjskih ideoloških razmer. Po njegovem poudarku so se na liberalni strani zavedali, da liberalizem ne temelji v kričanju proti duhovnikom, »kajti liberalizem je nezavisnost, liberalizem je značaj, liberalizem je ljubezen do domovine, liberalizem je borba za narodne pravice«. To pa razen pri istrski in večinoma tudi pri štajerski in koroški duhovščini na Kranjskem, zlasti v Ljubljani, ni bilo razvidno. »Posebno zadnji čas, odkar smo dobili v svoje ozidje najbojevitejše kapelane, ki si hočejo hitro prislužiti svoje župnijske in kanoniške ostroge.« Ugotavljal je, da na Slovenskem danes veje čudna in strupena sapa, sapa nestrpnosti in fanatizma.<sup>42</sup>

36 Tavčar, »Meščani pozor!«, 1.

37 »Ljubljanske volitve«, *Slovenski narod*, 14. 4. 1890, 1.

38 »Mestne volitve in ‚Slov. Narod‘«, *Slovenec*, 14. 4. 1890, 1, 2.

39 O vprašanju idejne in politične misli na Slovenskem v novejši zgodovini gl. Janko Prunk, *Zgodovina slovenske politične misli* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2023).

40 »Po občinskih volitvah Ljubljanskih«, *Slovenski narod*, 19. 4. 1890, 1.

41 O tem Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina*, 314, 315.

42 »Izbori u Ljubljani«, *Slovenski narod*, 21. 4. 1890, 1.

*Narod* je menil, da je klerikalizem orodje slovenskih narodnih sovražnikov, ker hoče spodsekati korenine narodnemu drevesu in ne dela nič drugega, kot so že pred stoletji počeli Franki in Bavarci. Najnovejše klerikalne plodove naj bi predstavljali čudni in pogubni nazori. »Ustal je prorok (Mahnič – op. J. P.) – tužna mu majka! – ki propoveduje, da je vsem ženskam treba prirezati jezike in jih vsaj devet mesecev dati v natezalnico, kateri strastno in neosnovano napada najboljše naše pesnike in pisatelje, smeši naše čitalnice, pevška društva, dramatične predstave in sploh vsako narodno podjetje, liki (kakor – op. J. P.) novodobni Herostrat.«<sup>43</sup>

Na liberalni strani so opozarjali, da s katoliško ni mogoče vzajemno sodelovati. Tudi če bi imeli najboljšo voljo in bi se pretirano zatajili, to ne bi bilo izvedljivo, kajti katoliška stran naj bi se ob vsaki, tudi najmanjši priložnosti postavljala v skrajno nasprotje in se vedno bolj oddaljevala od njih, oni pa od nje. Narodna in politična svoboda naj ji ne bi bili pomembni, pač pa gospodstvo, neomejena hegemonija in želja po tem, da bi liberalci klečali pred njo in se skesani tolkli po prsih *Mea culpa!* (Jaz sem kriv! – op. J. P.)<sup>44</sup>

*Slovenski narod* je obžaloval nastalo nasprotje, a ker so liberalni strani boj vsilili in z vsemi sredstvi delovali proti narodnim in kulturnim prizadevanjem, se je morala zoperstaviti pogubnim težnjam. Zapisal je, da v boju ne nameravajo vztrajati do skrajnosti in da bodo rade volje šli naproti pošteni, odkritosrčni spravi in vzajemnemu delovanju, ko se bodo žalostne razmere obrnile na boljše, ko bo na nasprotni strani prenehala slepa strast in bo zavladala zmernost. Žal pa za tak preobrat ni gojil upanja, saj je za nasprotno stran bilo odločilno načelo *aut – aut*.<sup>45</sup>

Za Slovence izven Kranjske, ki so se čudili ideološkemu in političnemu prepiru v njej, je *Slovenski narod* pripravil še dodatno pojasnilo. Izhajal je iz ocene, da bi bilo edino ustrezno in potrebno, če bi na Kranjskem imeli eno samo stranko, katere cilj bi bil prepородiti slovenski narod na podlagi njegovih skupnih lastnosti, predvsem na podlagi jezika, in mu nasproti državi in tujima sosedoma zagotoviti samostojnost. Če bi bilo tako, bi bila Kranjska tudi Slovincem zunaj nje najboljša zaslomba. Vendar te enotnosti ni bilo, ker si je kranjska duhovščina lastila tudi narodno polje in je hotela biti, tako kot na verskem, na njem izključno merodajna. »Kakor je v cerkveni organizaciji ustanovljeno, da ‚klerus‘ odločuje in zapoveduje, ‚lajik‘ pa mora brezpogojno pokoren biti in povelja izvrševati, tako hoče tudi ta duhovščina, da v narodni politiki ona vlada s pomočjo klerikalnih posvetnjakov, ostali pa, ki niso klerikalni, da morajo slepo se uklanjati in niti dotakniti se narodne uprave. *To je bistvo kranjskega klerikalstva.*«<sup>46</sup>

43 Ibid. Mahnič je z ne prav srečnim in žaljivim »humorjem« obravnaval žensko vprašanje. (A. U. (Aleš Ušeničnik), »Mahnič Anton,« v: *Slovenski biografski leksikon: peti zvezek*, ur. Franc Ksaver Lukman (Ljubljana: Zadržna gospodarska banka, 1933), 9.) Navedeno stališče je zapisal v *Rimskem katoliku* leta 1889. V literarnem spisu »Iz dnevnika Štefana Hodulje« ga je položil v Hoduljeva usta. Ta je o ženskah rekel naslednje: »Kar se tiče žensk, je bilo vedno in vselej moje trdno prepričanje, da bi se jim jeziki vsaj za tretji del prirezali in bi jih vse doma pozaprli mej štiri zidove in jim glavo vklebili v natvezavnico, da bi se ne mogla nobena dvanajst mesecev ozreti ne na levo ne na desno. To bi bil moj prvi in najnujniši predlog, ko bi imel govoriti na kakem taboru. (Tone od Kala (Anton Mahnič), »Iz dnevnika Štefana Hodulje,« *Rimski katolik* 4 (1889): 403.)

44 »Izbiri u Ljubljani,« 1.

45 Ibid.

46 »Kranjsko klerikalstvo,« *Slovenski narod*, 29. 4. 1890, 1.

*Narod* je pokazal, da liberalna stran razmišlja po monističnem načelu. »Jasno je,« je zapisal, »da posvetna inteligenca tega (vladavine političnega katolicizma – op. J. P.) ne more trpeti, kajti konečno je gotovo, da je v prvi vrsti ona izobrazena in poklicana v to, da politikuje, upravlja narodove javne zadeve (poševni tisk J. P.).« Posebno pa naj ne bi mogla trpeti, da bi katoliška stran s svojo cerkveno prenapetostjo hujskala javno mnenje proti svobodomiselnim narodnim delavcem, saj pobožnost ni niti pogoj niti zmožnost za uspešno javno, posebej politično delo. To naj bi navadno bila tista preteveza, s pomočjo katere pogosto postavlja narodne može v slabo luč pri preprostih ljudeh. Tako ravnanje je bilo mogoče opaziti v odnosu do Frana Levstika pa tudi do Primoža Trubarja, ker je bil protestant.<sup>47</sup> Sprava s katoliško stranjo zato naj ne bi bila mogoča, boj z njo pa je bil neizogiben.<sup>48</sup>

Enako stališče je bilo slišati tudi na katoliški strani, ki je bila dotlej v ideološkem gledanju na liberalno bolj umirjena. Ko je na tretjem shodu KPD 11. maja 1890 duhovnik Anton Koblar govoril proti političnemu prepiru, ga je Šusteršič zavrnil s poudarkom, da je, glede na taktiko nasprotnikov, bojno nasprotje v obstoječih razmerah neizogibno; *Slovenčev* urednik Žitnik je že pred tem, skladno z dejanskim stanjem, na shodu opozoril, »da so bili doslej konservativni listi, osobito v Ljubljani, vedno le v defenzivi in se kolikor mogoče izogibali osebnim napadom.«<sup>49</sup> Na ostrejši odnos do liberalne strani je kazal tudi avtor v *Slovincu*, ki je dan po shodu opozarjal, »da je liberalizem res prava rakova bolezen, katera vse razjeda, družine, države, dokaz so nam današnje razmere in težnje vseh razmišljajočih državljanov, kateri so že vstali zoper kugo evropejsko. Samo židovska in liberalna družba tega pripoznati noče, zato se upira na vse kriplje. In da se s temi mislimi kacega vročekrvnega kapelana' neosnovano mnenje liki dogma ne proglašajo in propoveduje, kakor hoče slepiti svoje bralce, Slov. Narod.«<sup>50</sup> Avtor, doma s Štajerskega, se je obrnil še na liberalno stran in jo opomnil, da so razmere »tukaj druge, zakaj posvetnjaki in duhovniki živimo, rekel bi v stekleni hiši miru. Anglež pravi: kdor prebiva pod stekleno streho, ne sme nad sebe lučati kamenja. Capito – e basta (Sem razumel in to je to – op. J. P.).«<sup>51</sup>

Maja 1890 so na obeh straneh zakoličili svoja nadaljnja idejna in politična stališča. Tavčar je v *Narodu* ponovno opozoril, da prepir izhaja iz težnje mlajše duhovščine po politični oblasti in poudaril, da če bi strogo rimska stranka, ki je stopila na površje, prišla na oblast, »potem mora postati prepir permanenten, ker se vendar le težko dobi olikan Slovenec, ki bi načelom dr. Mahnič, kot jedino pravim pritrditi mogel.« Ker katoliška stran živi od prepira, naj bi bila skrajno rimska stranka za Slovence tako nevarna.<sup>52</sup> Pri tem je pozabil, da so se na Mahničovo ideološko nepopustljivost in ustanovitev KPD

47 Ibid.

48 »Kranjsko klerikalstvo,« *Slovenski narod*, 30. 4. 1890, 1.

49 »Dnevne novice: tretji shod, Katol. političnega društva,« *Slovenec*, 12. 5. 1890, 3.

50 Rečičan, »Naše politiško obzorje,« *Slovenec*, 12. 5. 1890, 2. Avtorjev očitek *Slovenskemu narodu* je zadeval mnenje, izraženo v članku »Kranjsko klerikalstvo,« *Slovenski narod*, 30. 4. 1890, 1. V omenjenem članku je *Narod* zapisal, »da se često pod krinko dogmatike skriva vse kaj drugega, osobito v novejšem času, ko se že kacega vročekrvnega kapelana neosnovano mnenje liki dogma proglašajo in propoveduje.« – Ibid.

51 Rečičan, »Naše politiško obzorje,« 2.

52 – r. – (Ivan Tavčar), »Po volitvah,« *Slovenski narod*, 3. 5. 1890, 1, 2.



na liberalni strani odzvali z gromkimi bojnimi klici. V pisanju *Slovenskega naroda* je bilo malo zadržkov. Prepri so netili na obeh straneh.

Tavčar je bil samozavesten. Menil je, da se bo »katoliška stranka« nekaj časa še »napihovala«, nekega lepega leta pa bo izginila, kot izgine rosa s trave, če nanjo posije sonce. »Nepotrebnejše stranke kot je stranka dr. Mahniča si v Slovencih niti misliti ne moremo.« Če bi duhovščino na Kranjskem vodil enak duh kot ono na Štajerskem, Koroškem in v Istri, bi v hipu izginili slovenski klerikalci in liberalci. Dokler pa je taka, kot je danes, mora biti boj in bo tudi boj. Nasprotnikom je navrgel še opozorilo: »Če ste vi skrpali skupaj svoje katoliško politično društvo, tudi nam ne bo nemogoče, kaj jednacega ustanoviti. To pa bo morda najboljši sad, kojega so rodila Ljubljanske dopolnilne volitve!«<sup>53</sup> – Poleg Tavčarjevih opozoril je *Narod* ponatisnil še prispevek, ki ga je za zagrebški liberalno usmerjeni list *Obzor* pripravil avtor iz Slovenije. Avtor je strnil do tedaj izrečene očitke Mahniču in katoliški strani, slovenske liberalce pa označil takole: »Naš liberalizem je neustrašljiva borba za narodno stvar, vztrajno delo za občni napredek naroda in neomahljivo prepričanje, da z žrtvami, za katere smo vedno pripravljene, pridemo do narodne svobode.« Z idealiziranim pridihom je spomnil na že usihajoče slogaško sodelovanje: »Naš liberalizem je zadosti svet, in zato najdete v vrstah naših tudi mnogo – in to odličnih – duhovnikov.«<sup>54</sup>

Podrobnejša stališča so predstavili tudi v katoliškem idejnopolitičnem prostoru. *Slovenec* je tedaj jasno izjavil, da odobravajo Mahničeva načela in namene, »to je bil za nas tudi razlog, da smo objavljali brez komentarja zaupnice, katere so mu pošiljali v dokaz, da se strinjajo z njegovimi strogo katoliškimi načeli.«<sup>55</sup> Glede oblike in taktike Mahničevega nastopanja je imel še pomisleke.<sup>56</sup> Pomenljiv pa je bil njegov odgovor na liberalno zatrjevanje, da s »katoliki« nočejo nobene sprave – saj »jih nihče tega ne prosi«. Z mislijo na skupne slogaške volilne nastope je nasprotno stran spomnil, da se sami »vsiljujejo ter uklanjajo za časa volitev po farovžih ter obračajo oči, kakor največji svetohlinci«. Katoliška stran je poudarila, da hoče liberalna osnovati močno stranko in zadušiti vsako nasprotno, še tako ponižno izraženo mnenje in prepričanje. Nastajajoča stranka je »brezobzirna in le tedaj skriva kol pod plašč jedinosti in sloge, kadar potrebuje podporo onih, kateri naj bi ji bili povsod in vedno mutasti strežaji in podnožje, da (njeni ustvarjalci – op. J. P.) zasedejo vranca slovenskih prvakov«. – »Vidimo in smo prepričani, da moramo že braniti katoliški značaj slovenskega naroda proti onim, ki so iz njega vzrasli, ki mu hočejo biti absolutni oligarhi, a so se mu odtujili po svojem srcu in razumu.« Prepriati se s takimi ljudmi, ki venomer kričijo, da imajo inteligenco in narodnost v zakupu in skušajo utišati vsako resnicoljubno in dostojno besedo, naj bi bilo prazno delo.<sup>57</sup>

53 Ibid.

54 »Naši odnošaji,« *Slovenski narod*, 7. 5. 1890, 1, 2.

55 »Naše razmere,« *Slovenec*, 20. 5. 1890, 1. *Slovenec* je objavil zaupnice s Kranjskega. Mahniču so jih poslali duhovniki starološke, trebanjske in ribniške dekanije, ljubljanski kanoniki, bogoslovni profesorji in drugi duhovniki ter kočevski dekan. – »Dnevne novice: zaupnica,« *Slovenec*, 24. 9. 1889, 4. »Dnevne novice: iz Trebnjega,« *Slovenec*, 25. 9. 1889, 4. »Dnevne novice: zaupnica,« *Slovenec*, 5. 10. 1889, 3. »Dnevne novice: zaupnica,« *Slovenec*, 28. 11. 1889, 3.

56 Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja*, 43.

57 »Naše razmere,« 1, 2.

## Začasno zatišje

Do pozne jeseni 1890 je vladalo ideološko zatišje. V okviru liberalnega tiska se je junija v *Slovenskem narodu* oglasil le avtor Y.<sup>58</sup> V *Narodu* je spomnil na misel Združene Slovenije, v kateri bodo lahko Slovenci živeli in se razvijali na edino pravi in narodni podlagi, zaslombo pa bodo našli pri drugem južnem slovanstvu.<sup>59</sup> Slovensko središče naj bi bila Ljubljana, ki pa se mora otresti boja in prepira, odkar je »preporno jabolko vrgel mej nas lažiprorok Goriški (Mahnič – op. J. P.)«. Le tako bo postala ideal slovenske stolice, kar si tako želijo napadani »liberalci«. Y. je v imenu nekdanjega skupnega narodnega dela zavračal prepir, ker tako ne more in ne sme ostati. Tisti (katoliška stran), ki so ga zanetili, naj zato premislijo, ali njihova strastna in enostranska dejavnost ne ogroža narodnih pridobitev. Obenem je opozoril časnike izven Kranjske, naj se bolje seznanijo z ljubljanskimi razmerami in jih ne slikajo v tako temnih barvah, da grozijo v kali zadušiti razvoj ideje o slovenskem središču.<sup>60</sup>

Y. je z mislijo na Združeno Slovenijo pristrčno pozdravil shod slovenskih in istrskih hrvaških državnih in deželnih poslancev, ki so se 2. oktobra 1890 zbrali v Ljubljani. Poudaril je, da se bodo v političnih pogovorih prvič zbrali vsi slovenski poslanci, vseh 62 deželnih in državnih, in vzkliknil: »Kako lep, kako impozanten bil bi zbor *zjedinjene Slovenije*, katera že sedaj v razkrojenosti (razdeljenosti na dežele – op. J. P.) svoji v neugodnih političnih razmerah broji prilično število vernih navdušenih mestninikov!«<sup>61</sup> Shoda nista motila niti »ločitev duhov« niti kranjsko idejnopolično ločevanje, na shodu se za vse to nihče ni zmenil.<sup>62</sup>

Na slovensko-hrvaškem poslanskem shodu so sklenili, da bodo slovenski in hrvaški poslanci v državnem in deželnih zborih skupno delovali proti krivicam, ki jih doživljata oba naroda. Zahtevali so slovensko in hrvaško uradno poslovanje v pokrajinah s slovenskim in hrvaškim prebivalstvom, oblikovanje posebnega oddelka deželne uprave (c. kr. namestništva v Gradcu) za Spodnjo Štajersko, višje deželno sodišče za slovenske in istrske pokrajine v Ljubljani, pravno akademijo v Ljubljani s pravicami vseučiliških fakultet in enakopravnost slovenskega in hrvaškega učnega jezika. Na šolskem področju so zahtevali še ureditev ljudskega šolstva na podlagi verskega izpovedovanja in z izključno maternim učnim jezikom, šolske nadzornike z znanjem slovenskega in hrvaškega jezika v ljudskih in srednjih šolah, izpopolnitev obrtne šole v Ljubljani in poučevanje tudi v slovenskem jeziku v obrtni šoli v Trstu. V Kranju naj bi ustanovili

58 Z navedeno kratico se je zelo verjetno podpisal Tavčarjev gimnazijski sošolec in pripovednik Anton Koder, ki je v različnih političnih listih razpravjal o splošnih narodnih potrebah, po oceni njegovega delovanja pa naj bi puščal v nemar strankarska vprašanja. (Grf. (Ivan Grafenauer), »Koder Anton,« v: *Slovenski biografski leksikon: četrti zvezek*, ur. Franc Ksaver Lukman (Ljubljana: Zadržna gospodarska banka, 1932), 488.) Y., Grafenauer kot njegovo okrajšavo navaja y (Ibid.), se je v svojih prispevkih dotikal tudi političnostrankarskih vprašanj.

59 Y., »O političnem idealizmu,« *Slovenski narod*, 6. 6. 1890, 1. Prim. tudi Y., »Ozirajmo se bolj na jug,« *Slovenski narod*, 25. 7. 1890, 1.

60 Y., »O političnem idealizmu,« *Slovenski narod*, 18. 6. 1890, 1.

61 Y., »Pred shodom slovenskih poslancev,« *Slovenski narod*, 1. 10. 1890, 1.

62 Kermavner, *Slovenska politika 1879–1895*, 489. Prim. tudi Y., »Shod slovenskih poslancev v Ljubljani,« *Slovenski narod*, 6. 10. 1890, 1.

višjo gimnazijo, v gimnazijah v Mariboru, Celju, Gorici in Trstu pa uvedli slovenske vzporednice. Hrvaška mladina naj bi dobila gimnazijo v Pazinu in hrvaške vzporednice v puljski gimnaziji. Nadalje so poslanci na šolskemu področju zahtevali oblikovanje slovenskega oddelka v deželnih šolskih svetih v Gradcu in Celovcu. Pravico, ki so jo imeli dijaki iz Dalmacije in Istre, da so po koncu šolanja obiskovali vseučilišče v Zagrebu, naj bi razširili tudi na dijake s Tržaškega, Goriškega, Kranjskega, Štajerskega in Koroškega. Opozorili so tudi na tiskovne zadeve. Od oblasti so terjali ravnanje, ki ne bo pogubno za svobodni tisk nasploh ter posebej za slovenski in hrvaški.<sup>63</sup> Katoliška stran je na šestem shodu svojega političnega društva 26. oktobra 1890 v Ljubljani pritrdila resolucijam slovensko-hrvaškega poslanskega shoda. Izrazila je »svojo radost, da so tudi slovenski poslanci s svojimi resolucijami priznali načela, ki vodijo ‚Katoliško politično društvo‘, kot prava in slovenskemu narodu koristna.«<sup>64</sup>

---

## Višja slovenska deklinška šola

---

Če so na shodu poslancev dosegli popolno soglasnost v narodnoemancipacijskem in v njegovem okviru šolskem pogledu, je bilo tega na Kranjskem konec ob vprašanju ustanovitve višje deklinške šole v Ljubljani. Njeno ustanovitev je predlagal slovenski rodoljub, industrialec, mecen in politik Josip pl. Gorup Slavinjski, ki je ob štiridesletnici vladanja Franca Jožefa leta 1888 deželnemu odboru ponudil, da odkupi poslopje in vrt deželne bolnišnice v Ljubljani, če deželni zbor vsa poslopja in del vrta brezplačno prepusti ljubljanskemu mestu, da tam ustanovi slovensko višjo deklinško šolo. V kolikor poslopje bolnišnice za šolo ne bi bilo pripravno, naj ga uporabi v drug namen, za šolo pa na drugem pripravnem mestu sezida novo poslopje.<sup>65</sup> Deželni odbor je Gorupovo ponudbo 10. decembra 1888 sprejel,<sup>66</sup> 18. novembra 1889 pa je z glasovi vseh slovenskih poslancev – nemški so bili proti – sprejel predlog poslanca Ivana Tavčarja, da deželnemu odboru naroči, naj karseda hitro sklene dogovor z ljubljanskim mestnim svetom o ustanovitvi višje deklinške šole.<sup>67</sup> Tavčar je obenem nasprotoval zamisli, da bi se deželni odbor z ljubljanskimi uršulinkami dogovarjal o vodenju višje slovenske deklinške šole. Proti nunski šoli ni imel zadržkov, menil pa je, da ne bi mogla zadostiti vsem zahtevam, ki so povezane s takim zavodom.<sup>68</sup> Glede ustanovitve višje slovenske

---

63 Y., »Shod slovenskih poslancev v Ljubljani,« *Slovenski narod*, 3. 10. 1890, 1. Y., »Shod slovenskih poslancev v Ljubljani,« *Slovenski narod*, 4. 10. 1890, 1, 2. Y., »Shod slovenskih poslancev v Ljubljani,« *Slovenski narod*, 6. 10. 1890, 1. »Po shodu slovenskih poslancev,« *Slovenec*, 3. 10. 1890, 1. »Po shodu slovenskih poslancev,« *Slovenec*, 4. 10. 1890, 1, 2. »Po shodu slovenskih poslancev,« *Slovenec*, 6. 10. 1890, 1.

64 »Šesti shod katol. polit. društva,« *Slovenec*, 27. 10. 1890, 1, 2.

65 »Domače stvari: še jedna Gorupova ustanova,« *Slovenski narod*, 5. 12. 1888, 2. »Dnevne novice: še jedna Gorupova ustanova,« *Slovenec*, 6. 12. 1888, 3. Prim. tudi »Gorupova ponudba vsprejeta,« *Slovenski narod*, 12. 12. 1888, 1.

66 »Domače stvari: deželni odbor kranjski,« *Slovenski narod*, 10. 12. 1888, 2. »Dnevne novice: kranjski deželni zbor,« *Slovenec*, 11. 12. 1888, 3.

67 »Domače stvari: debata v deželnem zboru kranjskem o zgradbi nove bolnice,« *Slovenski narod*, 19. 11. 1889, 3. »Deželni zbor kranjski,« *Slovenski narod*, 29. 11. 1889, 2.

68 »Domače stvari: debata v deželnem zboru kranjskem o zgradbi nove bolnice,« 3. »Deželni zbor kranjski,« *Slovenec*, 21. 11. 1889, 2.

dekliške šole je deželni odbor oblikoval komisijo, ki se je 28. avgusta 1890 posvetovala o tem vprašanju. Komisijo so sestavljali predstavniki deželnega odbora, deželnega šolskega sveta, ljubljanskega mestnega sveta in mestnega šolskega sveta. Komisija ustanovitve višje dekliške šole ni podprla, sklenila pa je, da v Ljubljani ustanovijo trirazredno dekliško meščansko šolo, ki bi ji dodali posebne gospodinjske tečaje.<sup>69</sup>

Višja slovenska dekliška šola je bila »novo netilo v strankarski požar«. <sup>70</sup> Na šestem shodu KPD je Ivan Šusteršič nasprotoval njeni ustanovitvi z utemeljitvijo, da že obstaja višja slovenska gospodinjska šola pri uršulinkah v Ljubljani. Vprašal je, ali je višjo dekliško šolo sploh mogoče ustanoviti glede na denarno stanje kranjske dežele in ljubljanskega mesta in ali je to umestno glede na krščansko pedagoško stališče. Po njegovi oceni je bilo to v obstoječih razmerah nepotrebno, težko izvedljivo in iz krščanskega vzgojnega načela neumestno. Predlagal je, naj KPD raje podpre višje izobraževanje ženskega naraščaja na verskonarodni podlagi, in pozdravil ustanovitev uršulinske višje slovenske gospodinjske šole; otvorili so jo 15. septembra 1890. Šusteršičev predlog je KPD sprejel.<sup>71</sup>

Šusteršič je na društvenem shodu obširno utemeljeval svoja stališča. V govoru, ki ga je objavil *Slovenec*, je opozoril, da je ustanovitev višje dekliške šole namera liberalne strani, medtem ko so na katoliški že poskrbeli, da je začel delovati dekliški zavod, ki ga za naše razmere potrebujemo in ki bi si ga le mogli želeli. Namen uršulinske šole je »v resnici blag: Vzgojevati v istini omikane slovenske gospodinje – ne omikane v talmi-liberalnem (lažnem liberalnem – op. J. P.) smislu, marveč omikane v pravem pomenu, v najvišjem smislu besede, omikane v pravem krščanskem duhu. Ta zavod dal nam bode vrle, omikane in bogaboječe slovenske žene, ki bodejo svojemu možu v istini to, kar morajo biti, enakopravne tovarišice in pomočnice, za svoje otroke pa v istini slovenske in krščanske matere, ki bodejo v nežna srca svoje dece vcepljale isto tako ljubezen do Boga, ljubezen do cerkve, kakor ljubezen do slovenske domovine, do milega našega naroda!« Take slovenske žene bodo porok pravega krščanskega in slovenskega duha v slovenskih hišah.<sup>72</sup>

Potem ko se je ustavil pri dokazovanju, da je ustanovitev višje dekliške šole, ki jo je zagovarjala liberalna stran, tudi v finančnem pogledu nevzdržna, je Šusteršič prešel k jedru spornega vprašanja. »Liberalni gospodje, ki nameravajo ustanovitev novega zavoda, dobro vedó, kaj da hočejo,« je opomnil. »Oni nočejo, da bi se slovensko ženstvo vzgojevalo v samostanu; oni hočejo, da naj se vzgojuje v posvetnem zavodu. Ti gospodje nočejo, da bi se ženstvo vzgojevalo v verskem in narodnem duhu; oni hočejo, da bi se vzgojevalo v brezverskem in narodnem duhu, češ, da narodnost je poglavitna stvar, vse drugo, tudi vera, pa malenkost!«<sup>73</sup>

69 »Domače stvari: slovenska višja dekliška šola v Ljubljani,« *Slovenski narod*, 29. 8. 1890, 3. »Dnevne novice: višja slovenska dekliška šola v Ljubljani,« *Slovenec*, 30. 8. 1890, 3.

70 Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina*, 316.

71 »Šesti shod katol. društva,« 1. Na Šusteršičev nastop proti višji dekliški šoli je opozoril tudi Janko Pleterski, podrobneje pa ga je obravnaval Zvonko Bergant. – Pleterski, *Šusteršič*, 39. Bergant, *Kranjska med dvema Ivanoma*, 205–07.

72 »Višja dekliška šola,« *Slovenec*, 29. 10. 1890, 2, 3.

73 »Višja dekliška šola,« *Slovenec*, 30. 10. 1890, 1.

Z ustanovitvijo višje dekliške šole bi se začel tudi liberalni »lov na duše«. Šusteršič je opozarjal, da bi liberalna stran skušala pridobiti karseda veliko gojenk za svoj posvetni zavod. Staršem bi začeli prigovarjati, naj svojih hčera ne pošiljajo k uršulinkam, saj jih ne bodo dovolj omikale, medtem ko jih bodo v posvetnem zavodu vzgojili v *par excellence* narodnem duhu, da bodo postale prave »matere naroda«. Tako bi izpodkopavali ali vsaj skušali izpodkopati uršulinski dekliški zavod.<sup>74</sup>

Po Šusteršiču dileme v vprašanju dekliške vzgoje v verskonarodnem ali pa v brezverskonarodnem duhu ni bilo. Zanj je bila verna in krepostna ženska vzor, brezverna ženska pa karikatura. »Kakor simpatična nam je prikazen verne, bogaboječe ženske – tako gnjusna prikazen nam je brezverna ženska bogotajka!« Gospodične, ki prihajajo iz posvetnih višjih dekliških zavodov, so navadno »emancipirane; da prinašajo sicer glave polne vednosti, a srca prazna verskega čutila, prazna blagih čutil sploh!« In pomilovanja je vreden tisti, ki ga taka ženska ujame. Značilno za patriarhalni čas in neenakopravnost spolov je pristavil: »Namesto da bi kuhala in svojim otrokom bila skrbna mati, romane piše, po balih in gledališčih bega!« Če pa ni take ali enake zabave, ne ve, kam bi se umaknila pred nadležnimi otroki. Takih gospa ne potrebujemo. Potrebujemo izobražene in pridne, predvsem pa verne slovenske žene in gospodinje. Kajti če bomo imeli verne matere, bomo imeli veren narod, kar je pomembno tudi z narodnega stališča. Šusteršič je tu spomnil na pomemben prispevek duhovščine za ohranitev slovenske narodnosti in njen narodnoemancipacijski napor. Zato je Katoliška cerkev najmočnejša zaščitnica slovenskega naroda, ta pa ji mora ostati veren in vdan. Namera liberalne strani naj ne bi bila nič drugega kot atentat na slovenski verski čut in naj bi bila nesprejemljiva tudi v narodnem pogledu. Ko bodo ljubljanski meščani in sploh volivci na Kranjskem prihodnjič glasovali, naj ne podprejo tistih, ki hočejo ta atentat, ampak naj svoje glasove oddajo po lastnem prepričanju kot značajni slovenski in katoliški poštenjaki. »Za sveto katoliško in slovensko stvar!«<sup>75</sup>

Pri *Slovenskem narodu* so prebrali Šusteršičev govor. Opozorili so, da bi lahko v uršulinskem samostanu že pred tem osnovali višjo dekliško šolo, a so svoje gojenke izobraževali preveč enostransko, ne oziraje se na narodno vzgojo. Če so sedaj ustanovili višji dekliški izobraževalni zavod, se vsiljuje misel, da samo zaradi tega, ker se bojijo izgubiti nekaj učenk nunske šole. Za zavod, ki so ga zdaj ustanovile, pa častite sestre nimajo usposobljenih pedagoških moči.<sup>76</sup>

Opozorila, da bi višja dekliška šola pomenila nevarnost za vero, je *Narod* zavrnil.<sup>77</sup> V verski vzgoji ni videl nič spornega, ni pa želel, da bi dekleta vzgajali enostransko (to je z verskim poudarkom), ampak naj bi jih tudi narodno. Pri Slovencih samo verska vzgoja naj ne bi zadostovala, ker s tem, da je verska, še ni rečeno, da je tudi narodna. Vzgoja bi morala biti narodna, in če je »slovensko-narodna«, je tudi verska. »Verska vzgoja ne nasprotuje nenarodni, pač pa je slovensko-narodna nasprotna brezverski.« Zapisano je bilo, da tudi oni hočejo, da so domača dekleta omikana, omikana v pravem

74 Ibid.

75 »Višja dekliška šola,« *Slovenec*, 31. 10. 1890, 2.

76 »Izobrazba nežnega spola na Slovenskem,« *Slovenski narod*, 31. 10. 1890, 1.

77 Ibid.

krščanskem, to je krščanskoliberalnem duhu.<sup>78</sup> Avtor, ki je za *Narod* prispeval odgovor na Šusteršičeva stališča, je izhajal iz učiteljskih vrst, o Šusteršičevemu oporekanju višji dekliški šoli iz krščansko-pedagoških razlogov pa je sodil: »Ljubi Bog! Kdo se že sedaj sliši poklicanega, soditi o vzgoji! Fraze, katerih se je kdo iz ‚Rimskega Katolika‘ (revije, ki jo je izdajal in urejal Mahnič – op. J. P.) na pamet priučil ne zadostujejo! Gospod doktor! Roko na srce! Koliko pedagoških del ste že prečitali? Kaj Vam je znano o vzgojevalnih načelih v občeh, kaj posebej? Katero pedagogiko ali metodiko ste že preučili? Ker samo na vse grlo kričati ‚vzgoja mora biti krščanska‘, to ne zadostuje. Poudarjal sem in še poudarjam, da tudi mi hočemo imeti versko vzgojo! Poučujem že nekaj let mladino, sam sem oče – a ne upal bi se tako oblastno soditi o vzgoji in o šoli! Malo več ponižnosti, pa bo tudi šlo!« Z namigom na Šusteršičev priimek je v nemškem jeziku uporabil znano Prešernovo bodico Jerneju Kopitarju: »‚Schuster (čevljar – op. J. P.), bleib bei deinem Leisten!‘ (Le čevlje sodi naj kopitar! – op. J. P.)« Avtor je sicer priznaval vrednost samostanske vzgoje, opozoril pa je, da ima tudi dosti slabih strani. Poudaril je protekcijo in razmere, značilne za samostanske kroge. Odgovor Šusteršiču, v katerem je nasprotno kot on trdil, da je ustanovitev višje dekliške šole s finančnega vidika povsem izvedljiva, je končal z navedkom iz Šusteršičevega klica »Za sveto katoliško in slovensko stvar!«, ki mu je dodal: »in za našo deco«.<sup>79</sup>

Ko se je hrup o vprašanju višje dekliške šole polegel, je Gorup 24. novembra 1890 spremenil svojo ponudbo. Deželni zbor je obvestil, da je po nakupu deželne bolnišnice pripravljen njeno poslopje z delom zemljišča podariti ljubljanskemu mestu za ustanovitev višje dekliške šole, če pa te iz kakršnih koli razlogov ne bi ustanovili ali ne bi mogli ustanoviti, pa bi mu omenjeno poslopje brezplačno prepustil za obrtno šolo in druge učne namene.<sup>80</sup> Zato je naslednji dan katoliški poslanec Karel Klun na seji deželnega zbora predlagal, naj glede na bistveno spremenjeno podlago Gorupove ponudbe deželni odbor o tem seznanil ljubljanski mestni svet. Zagovarjal je stališče, da mora mestni svet še enkrat pretresti vprašanje ustanovitve višje dekliške šole. Tavčar je predlogu nasprotoval in med drugim zagrozil z ustanovitvijo narodne stranke, ki bo odločno nasprotovala katoliški strani. Klunov predlog so sprejeli z glasovi katoliških in nemških poslancev.<sup>81</sup> S tem se je zavlekla ustanovitev višje slovenske dekliške šole v Ljubljani. Odprli so jo 9. novembra 1896.<sup>82</sup>

---

## Slovensko društvo

---

Razhajanje pri vprašanju višje dekliške šole je pokazalo, da ideološke strasti na Kranjskem niso ugasnile. V precejšnji meri jih je razpihal Šusteršič, *Narod* pa je kmalu

---

78 »Vzgojevanje našega nežnega spola,« *Slovenski narod*, 5. 11. 1890, 1.

79 »Vzgojevanje našega nežnega spola,« *Slovenski narod*, 6. 11. 1890, 1, 2.

80 »Deželni zbor kranjski,« *Slovenski narod*, 28. 11. 1890, 1.

81 »Deželni zbor kranjski,« *Slovenec*, 27. 11. 1890, 1, 2. »Deželni zbor kranjski,« *Slovenski narod*, 29. 11. 1890, 2.

82 »Otvoritev višje dekliške šole,« *Slovenski narod*, 9. 11. 1896, 2, 3. »Mestna višja dekliška šola v Ljubljani,« *Slovenec*, 9. 11. 1896, 2, 3.

zatem poudaril, da je »rimskim fanatikom« slovenstvo sveto le v tesnih sponah srednjeveškega jezuitizma. Katoliški strani je očital, da ji je samostojna narodna ideja smrtni greh, liberalni pa nasprotuje, ker ona svojega slovenstva ne proda niti za svoje katoličanstvo. Zagotovil je, da sprejema boj z nasprotno stranjo.<sup>83</sup>

Z letom 1891 je prišla ustanovitev liberalnega Slovenskega društva v Ljubljani. Napovedali so jo ob spravljivih poudarkih. V oklicu o ustanovitvi društva so njegov namen pojasnili z narodnostnimi razlogi – prizadevanjem za obstoj in napredek slovenskega naroda in skrbjo za njegove pravice. Opozorili so tudi, da bodo delovali v prid pospeševanja in izboljšanja razmer na trgovskem in obrtnem področju ter napredka kmečkega stanu v gmotnem in kulturnem pogledu. Ustanovni odbor društva je zagotovil, da mu je tuja vsaka namera konkurirati v slovenskem narodnopolitičnem taboru; da priznava upravičenost vsake organizacije, če si na drug način prizadeva za doseg istih ciljev. Rečeno je bilo, da društvo ne bo rušilo narodne discipline in bo rade volje prepuščalo prvo besedo v vseh pomembnejših vprašanih zvezi narodnih zastopnikov<sup>84</sup> – slovenskim predstavnikom na shodu slovenskih in istrskih hrvaških državnih in deželnih poslancev leta 1890 v Ljubljani. Ob tem so sklepi, sprejeti na poslanskem shodu, veljali tudi kot volilni program, ki so ga za državnozborske volitve marca 1891 skupno podpisali predstavniki katoliške in liberalne strani v Ljubljani.<sup>85</sup> Državnozborske volitve leta 1891 so bile zadnje s kandidaturo slogaškega vodstva.<sup>86</sup> Zavzeli so se, naj v tem pomembnem trenutku potihne domači prepir in Slovenci združeno stopijo na volišče. Ponovili so geslo: *Vse za vero, dom, cesarja!*<sup>87</sup>

Oklic ustanovnega odbora Slovenskega društva je že spremljal pomislek v *Slovenskem narodu*, da glede sloge in složnega delovanja na Kranjskem »po skušnjah zadnjega časa v tej zadevi ne moremo biti preveč optimistični«. Upali pa so, da bo resnost položaja vendar vodila k nekdanji enotnosti in združenem delovanju.<sup>88</sup>

Slovensko društvo so ustanovili 2. februarja 1891.<sup>89</sup> Glavni govornik na njegovem prvem shodu 15. februarja je bil Ivan Tavčar, ki je k izjavam pred ustanovitvijo društva dodal, da so njegovemu nastanku botrovali pretirani nauki »krivega preroka« v Gorici (Mahniča), s katerimi hočejo preustrojiti politično življenje na Slovenskem. Društvo je hotelo preprečiti njihovo uveljavitev. Tavčar je opozoril na program, ki so ga sprejeli na poslanskem shodu leta 1890 in izjavil, da bo društvo v državnem zboru podpiralo samo tiste poslance, ki mu bodo ostali zvesti. Nasprotoval je tudi vodilu, ki so ga v agitaciji za državnozborske volitve izdali na katoliški strani. To je zahtevalo, naj bi se vsak poslanec izjavil za versko šolo, kot jo bodo določili škofi. Tavčar je sporočil, da gre škofom veljava na cerkvenem polju in jim tam ne odrekajo pokorščine. »Če pa posežejo škofje v politiko, potem morajo dopustiti, da se jim kritikujejo njihove

83 – I – (Anton Koder), »Gorjé ti, ubogi narod, gorjé!«, *Slovenski narod*, 25. 11. 1890, 1.

84 »Slovenskim rodoljubom!«, *Slovenski narod*, 26. 1. 1891, 1. Prim. še »Ob ustanovitvi ‚Slovenskega društva‘«, *Slovenski narod*, 31. 1. 1891, 2.

85 »Volilci!«, *Slovenski narod*, 31. 1. 1891, 1.

86 Gestrin in Melik, *Slovenska zgodovina*, 272.

87 »Volilci!«, *Slovenski narod*, 31. 1. 1891, 1.

88 Y., »‚Slovensko društvo‘«, *Slovenski narod*, 30. 1. 1891, 1.

89 »Ustanovni shod ‚Slovenskega društva‘«, *Slovenski narod*, 3. 2. 1891, 1, 2.

politične zahteve ravno tako, kakor vsakemu drugemu politiku.« Škofje naj bi doslej že mnogo govorili in pisali o verski šoli, a ne o verski šoli, oprti na narodno podlago. Sprejeti versko šolo, kakor jo bodo določili škofje, bi pomenilo izročiti se jim na milost in nemilost. »Mi smo za versko šolo na narodni podlagi.« S tako šolo so razumeli tisto, v kateri je izključeno vsako brezverstvo in ki zagotavlja, da se bodo katoliški otroci vzgajali v verskem in narodnem duhu. Tavčar je bil prepričan, da obstoječe šolstvo na Kranjskem versko vzgojo že zagotavlja, zato ni potrebe po preureditvi na tem področju.<sup>90</sup> Na shodu so še sklenili, da bodo pozornost namenili tudi socialnemu vprašanju.<sup>91</sup>

---

## Zaključek

---

Z ustanovitvijo Slovenskega društva so vzpostavili drugi politično oblikovani pol katoliško-liberalnega dueta moderne. V obdobju med ustanovitvijo obeh političnih društev – katoliškega in slovenskega – so na obeh straneh poudarjali svoje temeljne idejnopolitične nazore in poglede na razvoj njunih medsebojnih odnosov. Katoliška stran je jasno povedala, da odklanja liberalizem in zahteva dosledno uveljavitev krščanskih načel v zasebnem in javnem življenju, na šolskem področju pa versko šolo na narodni podlagi. Liberalna stran je opozarjala na problem politične prevlade duhovščine, h kateri so po njeni oceni težili na Kranjskem. Poudarjala je, da poseganje v politiko škofom oziroma Cerkvi ne pripada, sicer lahko pričakujejo odziv na politični ravni. Liberalci so v verskih zadevah priznavali avtoriteto cerkvenih voditeljev, na šolskem področju pa so menili, da zahteve po verski šoli niso utemeljene, ker jo že zagotavlja obstoječe šolstvo, in da naj bo pozornost namenjena njeni narodni podlagi. Točka razhoda obeh strani je bilo vprašanje, »katera načela (katoliška ali svobodomiselná, liberalna) naj bodo temelj narodovega življenja.«<sup>92</sup> V njem sta si glavno besedo vzela Tavčar in Šusteršič, dva Ivana, ki sta kasneje značilno krojila idejne in politične razmere na Kranjskem. To je v pogledu na slovensko zgodovino spodbudilo tudi tehtno naslovitev njunega časa – *Kranjska med dvema Ivanoma*.<sup>93</sup> V obdobju med ustanovitvijo obeh društev so ga že zaznamovala rezka stališča, pri čemer so drug drugemu pripisovali ravnanje in namere, usklajene s svojim videnjem nasprotne strani. Z mislijo na nadaljnji družbeni in politični razvoj, učvrstitev svoje ideološke samobitnosti in njeno politično uveljavitev v boju za oblast, ki je nastopil med Slovenci na Kranjskem, so ga, tudi z bojnimi klici, močneje izrazili na liberalni strani. Na tem koncu ideološke palice, ki se je dvigala nad Slovenci, so svoj položaj po eni strani lahko presojali po

---

90 »Prvi javni shod ‚Slovenskega društva‘ v Ljubljani,« *Slovenski narod*, 16. 2. 1891, 1, 2. Avstrijski škofje so svoje poglede na versko šolo podali v posebni izjavi, izročeni gosposki zbornici državnega zbora 12. 3. 1890. (»Škofovska izjava in verska šola,« *Slovenec*, 17. 3. 1890, 1, 2. Bergant, *Kranjska med dvema Ivanoma*, 195. O odzivu liberalne strani na škofovsko izjavo gl. Bergant, *ibid.*, 195, 196.) O zahtevi po verski šoli, ki so jo v ospredje svoje volilne agitacije postavili na katoliški strani, gl. tudi Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja*, 33. Bergant, *Kranjska med dvema Ivanoma*, 197. O Tavčarjevem nastopu na prvem javnem shodu Slovenskega društva gl. še Bergant, *ibid.*, 196.

91 »Prvi javni shod ‚Slovenskega društva‘ v Ljubljani,« *Slovenski narod*, 17. 2. 1891, 2.

92 Bergant, *Kranjska med dvema Ivanoma*, 79.

93 *Ibid.*



zmagi na volitvah v ljubljanski mestni svet in soglasju obeh idejnopolitičnih strani ob poslanskem shodu leta 1890, po drugi strani pa po neuspelem prizadevanju za ustanovitev višje dekliške šole v Ljubljani leta 1890 in razhajanjih po slogaškem vstopu v predvolilni čas za državnozborske volitve leta 1891. Zasedli so svoj prostor v idejnem in političnem prostoru, spoznavanje njegovega obsega in moči ter s tem povezana ideološka drža pa sta jih spremljala na poti v prihodnost, ki je napovedovala proces doslednega političnega razhajanja.<sup>94</sup> Vzniknila je zarja »surovega strankarskega boja, ki se je na Kranjskem razvnel po letu 1890.«<sup>95</sup> Razločno se je slišal »kranjski prepir«.

## Viri in literatura

### Časopisni viri

- – r. – [Tavčar, Ivan]. »Katoliško politično društvo.« *Slovenski narod*, 1. 2. 1890, 1.
- – r. – [Tavčar, Ivan]. »Meščani pozor!« *Slovenski narod*, 17. 4. 1890, 1.
- – r. – [Tavčar, Ivan]. »Še nekaj o ‚Katoliškem političnem društvu!« *Slovenski narod*, 10. 2. 1890, 1, 2.
- – l – [Koder, Anton]. »Gorjé ti, ubogi narod, gorjé!« *Slovenski narod*, 25. 11. 1890, 1.
- – r. – [Tavčar, Ivan]. »Po volitvah.« *Slovenski narod*, 3. 5. 1890, 1, 2.
- – r. – [Tavčar, Ivan]. »V Ljubljani 20. januarja.« *Slovenski narod*, 20. 1. 1890, 1, 2.
- [Mahnič, Anton], »Bomo imeli mir v Avstriji?« *Soča*, 10. 1. 1890, 1, 2.
- Hotébor [Žitnik, Ignacij]. »Več luči.« *Slovenec*, 30. 1. 1890, 1.
- Hotébor [Žitnik, Ignacij]. »Več luči.« *Slovenec*, 31. 1. 1890, 1.
- Rečičan. »Naše politiško obzorje.« *Slovenec*, 12. 5. 1890, 2.
- *Slovenec*, 6. 12. 1888, 3. »Dnevne novice: še jedna Gorupova ustanova.«
- *Slovenec*, 11. 12. 1888, 3. »Dnevne novice: kranjski deželni zbor.«
- *Slovenec*, 24. 9. 1889, 4. »Dnevne novice: zaupnica.«
- *Slovenec*, 25. 9. 1889, 4. »Dnevne novice: iz Trebnjega.«
- *Slovenec*, 5. 10. 1889, 3. »Dnevne novice: zaupnica.«
- *Slovenec*, 28. 11. 1889, 3. »Dnevne novice: zaupnica.«
- *Slovenec*, 20. 2. 1890, 3. »Izvirni dopisi: z Dolenjskega.«
- *Slovenec*, 11. 3. 1890, 1, 2. »Prvi shod. katol. polit. društva.«
- *Slovenec*, 12. 3. 1890, 1, 2. »Prvi shod. katol. polit. društva.«
- *Slovenec*, 13. 3. 1890, 1, 2. »Prvi shod. katol. polit. društva.«
- *Slovenec*, 15. 3. 1890, 2. »Prvi shod. katol. polit. društva.«
- *Slovenec*, 17. 3. 1890, 1, 2. »Škofovska izjava in verska šola.«
- *Slovenec*, 17. 3. 1890, 2, 3. »Prvi shod. katol. polit. društva.«
- *Slovenec*, 24. 3. 1890, 2. »II. shod ‚Katol. polit. društva‘ v Št. Vidu nad Ljubljano.«
- *Slovenec*, 26. 3. 1890, 2, 3. »II. shod ‚Katol. polit. društva‘ v Št. Vidu nad Ljubljano.«
- *Slovenec*, 29. 3. 1890, 2, 3. »II. shod ‚Katol. polit. društva‘ v Št. Vidu nad Ljubljano.«
- *Slovenec*, 31. 3. 1890, 1, 2. »Moderne fraze.«
- *Slovenec*, 5. 4. 1890, 1, 2. »Vstajenje.«

94 O slovenskem liberalizmu v kasnejšem obdobju gl. v primerjalnem kontekstu Oskar Mulej, *Interwar Perspectives on Liberalism in Central Europe: the Czech, Austrian and Slovene national liberal heirs 1918–1934: doktorska disertacija* (Central European University, Budapest, 2017).

95 Igor Grdina, »Biografski portret Ivana Tavčarja,« v: *Tavčarjev zbornik*, ur. Igor Grdina (Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015), 51.

- *Slovenec*, 8. 4. 1890, 2. »Lepa, moška izjava o verski šoli.«
- *Slovenec*, 14. 4. 1890, 1, 2. »Mestne volitve in ‚Slov. Narod‘.«
- *Slovenec*, 14. 4. 1890, 3. »Dnevne novice: pri današnji dopolnilni volitvi.«
- *Slovenec*, 12. 5. 1890, 3. »Dnevne novice: tretji shod ‚Katol. političnega društva‘.«
- *Slovenec*, 20. 5. 1890, 1, 2. »Naše razmere.«
- *Slovenec*, 30. 8. 1890, 3. »Dnevne novice: višja slovenska dekliška šola v Ljubljani.«
- *Slovenec*, 3. 10. 1890, 1. »Po shodu slovenskih poslancev.«
- *Slovenec*, 4. 10. 1890, 1, 2. »Po shodu slovenskih poslancev.«
- *Slovenec*, 6. 10. 1890, 1, 2. »Po shodu slovenskih poslancev.«
- *Slovenec*, 27. 10. 1890, 1, 2. »Šesti shod katol. polit. društva.«
- *Slovenec*, 29. 10. 1890, 2, 3. »Višja dekliška šola.«
- *Slovenec*, 30. 10. 1890, 1. »Višja dekliška šola.«
- *Slovenec*, 31. 10. 1890, 2. »Višja dekliška šola.«
- *Slovenec*, 9. 11. 1896, 2, 3. »Mestna višja dekliška šola v Ljubljani.«
- *Slovenec*, 27. 11. 1890, 1, 2. »Deželni zbor kranjski.«
- *Slovenski narod*, 5. 12. 1888, 2. »Domače stvari: še jedna Gorupova ustanova.«
- *Slovenski narod*, 10. 12. 1888, 2. »Domače stvari: deželni odbor kranjski.«
- *Slovenski narod*, 12. 12. 1888, 1, 2. »Gorupova ponudba vsprejeta.«
- *Slovenski narod*, 19. 11. 1889, 3. »Domače stvari: debata v deželnem zboru kranjskem o zgradbi nove bolnice.«
- *Slovenski narod*, 29. 11. 1889, 2. »Deželni zbor kranjski.«
- *Slovenski narod*, 14. 4. 1890, 1. »Ljubljanske volitve.«
- *Slovenski narod*, 18. 4. 1890, 3. »Domače stvari: volitev v I. razredu.«
- *Slovenski narod*, 19. 4. 1890, 1. »Po občinskih volitvah Ljubljanskih.«
- *Slovenski narod*, 21. 4. 1890, 1. »‚Izbiri u Ljubljani‘.«
- *Slovenski narod*, 29. 4. 1890, 1. »Kranjsko klerikalstvo.«
- *Slovenski narod*, 30. 4. 1890, 1. »Kranjsko klerikalstvo.«
- *Slovenski narod*, 7. 5. 1890, 1, 2. »Naši odnošaji.«
- *Slovenski narod*, 29. 8. 1890, 3. »Domače stvari: slovenska višja dekliška šola v Ljubljani.«
- *Slovenski narod*, 31. 10. 1890, 1. »Izobrazba nežnega spola na Slovenskem.«
- *Slovenski narod*, 5. 11. 1890, 1. »Vzgojevanje našega nežnega spola.«
- *Slovenski narod*, 6. 11. 1890, 1, 2. »Vzgojevanje našega nežnega spola.«
- *Slovenski narod*, 9. 11. 1896, 2, 3. »Otvoritev višje dekliške šole.«
- *Slovenski narod*, 28. 11. 1890, 1. »Deželni zbor kranjski.«
- *Slovenski narod*, 29. 11. 1890, 2. »Deželni zbor kranjski.«
- *Slovenski narod*, 26. 1. 1891, 1. »Slovenskim rodoljubom!.«
- *Slovenski narod*, 31. 1. 1891, 1. »Volilci!.«
- *Slovenski narod*, 31. 1. 1891, 2. »Ob ustanovitvi ‚Slovenskega društva‘.«
- *Slovenski narod*, 3. 2. 1891, 1, 2. »Ustanovni shod ‚Slovenskega društva‘.«
- *Slovenski narod*, 17. 2. 1891, 2. »Prvi javni shod ‚Slovenskega društva‘ v Ljubljani.«
- *Slovenski narod*, 16. 2. 1891, 1, 2. »Prvi javni shod ‚Slovenskega društva‘ v Ljubljani.« •
- Y. [verjetno Koder, Anton]. »‚Slovensko društvo‘.« *Slovenski narod*, 30. 1. 1891, 1.
- Y. [verjetno Koder, Anton]. »O političnem idealizmu.« *Slovenski narod*, 6. 6. 1890, 1.
- Y. [verjetno Koder, Anton]. »O političnem idealizmu.« *Slovenski narod*, 18. 6. 1890, 1.
- Y. [verjetno Koder, Anton]. »Ozirajmo se bolj na jug.« *Slovenski narod*, 25. 7. 1890, 1.
- Y. [verjetno Koder, Anton]. »Pred shodom slovenskih poslancev.« *Slovenski narod*, 1. 10. 1890, 1.
- Y. [verjetno Koder, Anton]. »Shod slovenskih poslancev v Ljubljani.« *Slovenski narod*, 3. 10. 1890, 1.
- Y. [verjetno Koder, Anton]. »Shod slovenskih poslancev v Ljubljani.« *Slovenski narod*, 4. 10. 1890, 1, 2.
- Y. [verjetno Koder, Anton]. »Shod slovenskih poslancev v Ljubljani.« *Slovenski narod*, 6. 10. 1890, 1.

## Literatura

- A. U. [Ušeničnik, Aleš]. »Mahnič Anton.« V: *Slovenski biografski leksikon: peti zvezek*. Ur. Franc Ksaver Lukman, 7–12. Ljubljana: Zadržna gospodarska banka, 1933.
- Bergant, Zvonko. *Kranjska med dvema Ivanoma: idejno-politično soočenje slovenskega političnega katolicizma in liberalizma na prehodu iz 19. v 20. stoletje*. Ljubljana: Inštitut za globalne politične študije, 2004.
- Bergant, Zvonko. *Slovenski klasični liberalizem: idejno-politični značaj slovenskega liberalizma v letih 1891–1921*. Ljubljana: Nova revija, 2000.
- Boyer, John W. *Political Radicalism in Late Imperial Vienna: Origins of the Christian Social Movement 1848–1897*. Chicago: University of Chicago Press, 1995.
- Erjavec, Fran. *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*. Ljubljana: Prosvetna zveza, 1928.
- Evans, Ellen L. *The Cross and the Ballot: Catholic Political Parties in Germany, Switzerland, Austria, Belgium and the Netherlands, 1785–1985*. Boston: Humanities Press, 1999.
- Gestrin, Ferdo in Vasilij Melik. *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966.
- Fogarty, Martin P. *Christian Democracy in Western Europe 1820–1953*. London: Routledge, 1957.
- Grafenauer, Bogo. *Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj*. Ljubljana: Slovenska matica, 1987.
- Grdina, Igor. »Biografski portret Ivana Tavčarja.« V: *Tavčarjev zbornik*. Ur. Igor Grdina, 7–82. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015.
- Grdina, Igor. *Slovinci med tradicijo in perspektivo: politični mozaik 1860–1918*. Ljubljana: Študentska založba, 2003.
- Grf. [Grafenauer, Ivan]. »Koder Anton.« V: *Slovenski biografski leksikon: četrti zvezek*. Ur. Franc Ksaver Lukman, 488. Ljubljana: Zadržna gospodarska banka, 1932.
- Kermavner, Dušan. *Slovenska politika v letih 1879 do 1895: političnozgodovinske opombe k peti knjigi Ivana Prijatelja Slovenske kulturnopolitične in slovstvene zgodovine 1848–1895*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966.
- Knoll, Reinhold. *Zur Tradition der christlichsozialen Partei: ihre Früh- und Entwicklungsgeschichte bis zu den Reichsratswahlen 1907*. Wien in Graz [u. a.]: Böhlau, 1973.
- Lönne, Karl-Egon. *Politischer Katholizismus im 19. und 20. Jahrhundert*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1986.
- Marek, Pavel. »Der tschechische politische Katholizismus in den Jahren 1890–1914.« *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 111, št. 1–4 (2003): 445–69.
- Melik, Vasilij. *Slovinci 1848–1918: razprave in članki*. Maribor: Litera, 2002 [i.e. 2003].
- Melik, Vasilij. *Volitve na Slovenskem 1861–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1965.
- Mulej, Oskar. *Interwar Perspectives on Liberalism in Central Europe: the Czech, Austrian and Slovene national liberal heirs 1918–1934. Doktorska disertacija*. Central European University, Budapest, 2017.
- Pelikan, Egon. *Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem*. Maribor: Založba Obzorja, 1997.
- Perovšek, Jurij. *Politika in moderna: idejnopolični razvoj, delovanje in zareze v slovenski politiki od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2022.
- Pirc, Jožko. *Aleš Ušeničnik in znamenja časov: katoliško gibanje na Slovenskem od konca 19. do srede 20. stoletja*. Ljubljana: Družina, 1986.
- Pirc, Jožko. »Rimski katolik in ločitev duhov.« V: *Mahničev simpozij v Rimu*. Ur. Edo Škulj, 109–26. Celje: Mohorjeva družba, 1990.
- Pleterski, Janko. *Dr. Ivan Šušteršič 1863–1925: pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC, 1998.
- Pleterski, Janko. »Knjiga opomb k peti knjigi Ivana Prijatelja, Slovenska politika 1879–1895, kot Kermavnerjeva lastna monografija.« V: *Življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja (1903–1975)*:

*med politiko in zgodovino*. Ur. Aleksander Žižek in Jurij Perovšek, 151–58. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti; Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2005.

- Prijatelj, Ivan. *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895: peta knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966.
- Prunk, Janko. *Slovenski narodni vzpon: narodna politika (1768–1992)*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992 [i.e. 1993].
- Prunk, Janko. *Zgodovina slovenske politične misli*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2023.
- Rahten, Andrej. »Die Lueger-Partei auf Slowenisch: die Entstehungsgeschichte des slowenischen politischen Katholizismus.« *Zeitgeschichte* 37, št. 4 (2010): 193–212.
- Tominšek Perovšek, Mateja. »Uredništvo Slovenca.« V: *Slovenec: politični list za slovenski narod (1873–1945): kratek pregled zgodovine ob 140-letnici njegovega izhajanja*. Ur. Mateja Tominšek Perovšek, 172–75. Ljubljana: Muzej novejše zgodovine Slovenije, 2013.
- Tone od Kala [Mahnič, Anton]. »Iz dnevnika Štefana Hodulje.« *Rimski katolik* 4 (1889): 402–09.
- Vodopivec, Peter. *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2006.

## Jurij Perovšek

---

### THE LIBERAL OUTLOOK ON THE IDEOLOGICAL AND POLITICAL DISAGREEMENT WITH THE CATHOLIC SIDE SINCE THE ESTABLISHMENT OF THE CATHOLIC POLITICAL SOCIETY IN 1890 UNTIL THE FOUNDING OF THE SLOVENIAN SOCIETY IN LJUBLJANA IN 1891

---

#### SUMMARY

---

In Slovenia, the era of separate political organisations began with the »separation of spirits«, established by Dr Anton Mahnič, a professor of theology in Gorizia, and the end of the tactical political alliance (the so-called »Concord«) of the Slovenian national movement at the transition from the 1880s to the 1890s. The Catholic side was the first to establish its Catholic Political Society (KPD) on 26 January 1890 in Ljubljana. The Society demanded a religious school in the Slovenian language and the assertion of the Christian spirit in private and public life. The founding of this Society prompted a critical response from the liberal side. In the *Slovenski narod* newspaper, Dr Ivan Tavčar reproached the Catholic side with omitting the adjective »Slovenian«, which only meant that the KPD aimed to become a strictly Catholic – i.e. radically ecclesiastical – society. He was also extremely vocal during the by-elections for the Ljubljana City Council in April 1890, when Dr Ivan Šusteršič, a member of the KPD leadership, developed a vigorous agitation for the Catholic candidates. The liberals, who won these elections, accused the opposing side of not respecting national unity and reciprocity in the electoral struggle, claiming that the Catholics instead strived for domination and unlimited hegemony. For them, the elections represented a struggle

between progress and backwardness, between light and darkness. The Slovenski narod newspaper regretted the rivalry that had emerged. However, since the Catholic side had imposed this struggle on the liberals and used everything at their disposal to undermine the liberals' national and cultural aspirations, the latter needed to resist these pernicious tendencies. Moreover, the younger clergy in Carniola, which had adopted Mahnič's militant views, wanted to take over the national and political arena and become the only authority in this regard as well as in matters of religion. Meanwhile, it was in fact the secular intelligentsia that was called upon to shape the politics and manage the nation's public affairs.

Belligerence was also evident on the Catholic side. In the KPD, Šusteršič rejected any conciliatory thinking by underlining that a combative confrontation was inevitable in the current situation. The response of the Catholic newspaper Slovenec to the liberal claims that they did not want any reconciliation with the »Catholics« was meaningful: »Nobody is asking them for it«. Both sides contributed to the escalation of the dispute.

An ideological and political lull prevailed between the late spring and the late autumn of 1890. During this time, at a meeting in Ljubljana on 2 October 1890, the Slovenian and the Istrian (Croatian) state and provincial deputies decided to stand together in the struggle for national and political rights. A new disagreement then arose over the establishment of a girls' college in Ljubljana. While the liberal camp supported it, on the Catholic side, Šusteršič opposed this intention at the end of October, arguing that such a school would mean godless education according to the principle that nationality was of utmost importance, while everything else, including religion, was a mere trifle. Moreover, a higher Slovenian household school of the Ursuline Order already existed in Ljubljana. The liberal side challenged Šusteršič, claiming that a girls' college would not represent a threat to religion. While they saw nothing objectionable in religious instruction, they did not want education to be one-sided (i.e. emphasising only religion) but also national. Religious education alone was not enough, as national education was also needed. In their opinion, the Ursuline School lacked the qualified teaching staff. Due to the differences that emerged, the establishment of the girls' college was delayed, and it did not open until 1896.

The Liberals founded their Slovenian Society on 2 February 1891 in Ljubljana. Its establishment was announced in a conciliatory tone, as it allegedly took place for national reasons. According to Tavčar, however, the establishment of the new Society was a response to the situation that had arisen, which, however, had been mitigated shortly before by the joint Slovenian candidacy for the National Assembly elections of March 1891. This was the last act of the so-called »Concord« in Carniola. Afterwards, already during the pre-election agitation, a new division arose when the Catholic side demanded that each deputy declare their support for a religious school as set out by the bishops. According to Tavčar, this would mean that everyone would be at the mercy of the clergy. The demands for a religious school were unjustified because it was already provided under the existing education system. While the liberal side did not

challenge the bishops' authority in ecclesiastical matters, it did caution them that if they started interfering with politics, they could expect a response at the political level.

With the founding of the Slovenian Society, the other political half of the Catholic-liberal duo of the modern period was established. In the period between the founding of the two political organisations – the Catholic and the Slovenian society – both sides emphasised their fundamental ideological and political views and outlooks on the development of their mutual relations. The two sides diverged regarding the question of which principles – Catholic or liberal – should represent the foundation for the life of the Slovenian nation. The most vocal protagonists of this issue were Tavčar and Šusteršič, who later characteristically shaped the ideological and political situation in Carniola. Intense attitudes had already characterised the time between the establishment of the two Societies, and the liberals and Catholics accused each other of actions and intentions worthy of their opinion of the opposing side. Keeping in mind the future social and political development, the consolidation of the liberal side's ideological identity, and its political assertion in the struggle for power that was taking place among Slovenians in Carniola, the liberals started to express their views more strongly, even belligerently. At their side of the ideological division that loomed over Slovenians, the liberals could assess their situation by their victory at the Ljubljana City Council elections and the consensus of both ideological-political sides at the 1890 parliamentary rally on the one hand as well as, on the other hand, by their unsuccessful efforts to establish a girls' college in Ljubljana in 1890 and the dispute that followed the tactical alliance during the 1891 National Assembly pre-election period. They occupied their position in the ideological and political arena, and their familiarisation with its scope, power, and associated ideological stance accompanied them on the path towards a future that foreshadowed a process of consistent political disagreement. This was the dawn of the brutal party struggle that would break out in Carniola after 1890.

Filip Čuček\*

# Vojaški samomori v Avstriji od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne (z nekaj slovenskimi primeri)\*\*

## IZVLEČEK

*V prispevku avtor analizira samomore v avstrijski vojski od druge polovice 19. stoletja do začetka prve svetovne vojne. V nasprotju s Prusijo, ki je podatke o vojaških samomorih objavljala že od konca 18. stoletja, imamo za Avstrijo prve analitične podatke šele sredi 19. stoletja. Do preloma stoletja je samomore v avstrijski vojski analiziralo več avtorjev, vsi pa so si bili edini, da je bila Avstrija po številu samomorov v evropskem vrhu. Toda počasi je v ospredje prihajal tudi glavni vzrok za samomore – surovo ravnanje nadrejenih z novinci. Medtem je vojska skušala samomore patologizirati in s pomočjo številnih obdukcij pokazati, da je vzrok pogostih samomorov (poleg psihične labilnosti vojakov) tudi v njihovih organskih anomalijah.*

*Ključne besede: samomor, vojska, avstrijska ustavna doba, Avstrija, slovenske dežele*

## ABSTRACT

### MILITARY SUICIDES IN AUSTRIA FROM THE MIDDLE OF THE 19<sup>TH</sup> CENTURY UNTIL WORLD WAR I (WITH SOME SLOVENIAN EXAMPLES)

*In the contribution, the author analyses suicides in the Austrian Army from the second half of the 19<sup>th</sup> century to the beginning of World War I. Unlike Prussia, which started*

\* **Dr., viš. znan. sod., Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana; [filipc@inz.si](mailto:filipc@inz.si)**

\*\* Članek je nastal v okviru raziskovalnega projekta št. J6-3123 *Greh, sramota, simptom: samomor in njegove percepcije na Slovenskem (1850–2000)*, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno in inovativno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

*publishing data on military suicides already at the end of the 18<sup>th</sup> century, the first available analytical data for Austria dates back to as late as the middle of the 19<sup>th</sup> century. By the turn of the century, several authors analysed suicide rates in the Austrian Army, and they all agreed that Austria had the highest number of suicides in Europe. Gradually, the main reason for suicides was also becoming apparent: the brutal treatment of recruits by their superiors. Meanwhile, the Army attempted to portray suicides as pathological and demonstrate, by carrying out numerous autopsies, that many suicides were caused by the soldier's physical abnormalities (in addition to their psychological instability).*

*Keywords: suicide, army, Austrian constitutional period, Austria, Slovenian provinces*

Ko je leta 1900 v dunajski *Neue Freie Presse* izšla novela *Poročnik Gustl* (*Leutnant Gustl*), v kateri je avtor, avstrijski pisatelj Arthur Schnitzler, pokazal na izjemno tesno povezavo med avstrijsko vojsko, častjo (dvobojem) in tudi samomorom, je objava naletela na oster odziv vojaških krogov. Schnitzler je posredno namigoval na »okostenelost«  
institucije, ki bi potrebovala temeljito reformo (oziroma času primerno modernizacijo), s čimer je načel čast in ugled avstrijske armade. Zaradi »afere«  
je bil deležen splošnega neodobranja vojaških krogov, prav tako pa je izgubil tudi oficirski čin.

»Tezo«, da so vojaki (tudi) samomorilci, je mogoče najti v nekaterih osrednjih besedilih avstrijske književnosti 20. stoletja, ki obravnavajo »rajnko«  
monarhijo oziroma »habsburški mit«. Že madžarski avtor Andreas Latzko je proti koncu vélike vojne (v delih *Menschen im Krieg*, 1917, in *Friedensgericht*, 1918) sólo vojno označil kot »samomorilsko institucijo«. Samomor je v svojem osrednjem delu *Radetzkijeva koračnica* (*Radetzky Marsch*, 1932) obravnaval Joseph Roth in vzrok za samomor prav tako »našel«  
v vojni. Še bolj kot Roth je na problematiko opozarjal Stefan Zweig v romanu *Nestrpnost srca* (*Ungeduld des Herzens*, 1939), češ da je že vojna kot taka povsem samomorilska institucija.<sup>1</sup>

Če so ti trije avtorji opozarjali na nepotrebnost vojne in kazali na njeno samomorilnost, je Schnitzler na prelomu stoletja razkrival blišč in bedo avstrijske vojske v mirnem času. Razen bosansko-hercegovske »epizode«, ko je Avstro-Ogrska leta 1878 okupirala omenjeni deželi, je od avstrijsko-pruske vojne leta 1866 pa vse do izbruha prve svetovne vojne leta 1914, se pravi slabih petdeset let, država preživela v miru. Toda po izgubi vodilne vloge v Nemški zvezi leta 1866 je bila novoustanovljena dvojna monarhija prisiljena v reformo vojske, enega izmed stebrov skupne države. Po reformi leta 1868, ki je uvajala splošno vojaško obveznost, pa se je v vojski pričelo počasi stopnjevati število samomorov, ki so tema pričujoče razprave. Fenomen samomora, ki je bil sicer redkejši v vojnah, pogostejši pa v mirnem obdobju,<sup>2</sup> je v avstrijski vojski (kot tudi sicer) naraščal in vrh dosegel konec osemdesetih let 19. stoletja.

1 Johann Georg Lughofer, »Soldaten sind Selbstmörder: der suizidale Kriegsheld in der österreichischen Literatur,«  
*Brüner Beiträge zur Germanistik und Nordistik* 32 (2018): 37–52.

2 Thomas Garrigue Masaryk, *Der Selbstmord als sociale Massenerscheinung* (Wien: Verlag von Carl Konegen, 1881), 53.



Medtem ko v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja Avstrija po stopnji civilnih samomorov<sup>3</sup> na evropskem kontinentu ni bila v ospredju, je bila v vojaških samomorih zmeraj daleč pred vsemi.<sup>4</sup> V nasprotju s Prusijo (in nekaterimi drugimi nemškimi kneževinami), ki je že v 18. stoletju objavljala analize glede samomorov v vojski,<sup>5</sup> imamo za Avstrijo prve analitične podatke šele sredi 19. stoletja. Zdravnik avstrijske armade in asistent dunajske vojaške bolnišnice Henry Wallmann je raziskoval samomor v dunajskem garnizonu (štirideseta leta in prva polovica petdesetih let) ter ugotavljal, da so se samomorji v času neoabsolutizma precej povečali. Največ samomorov je bilo v zadnjem letu njegove študije, leta 1856, medtem ko je bila stopnja samomorov najnižja tik pred marčno revolucijo, leta 1847. Dve tretjini samomorilcev je svoje življenje končalo z ustrelitvijo, medtem ko se jih je petina obesila. Vzroki za samomor so bili sicer težko določljivi, najpogostejši je bil strah pred kaznijo, potem nezadovoljstvo s služenjem v vojski in z vojaškim načinom življenja, dalje melanholija, domotožje, razuzdanost, igre na srečo, alkohol, dolgovi, ranjen ponos oziroma čast in na koncu razne poškodbe. Največ samomorilcev je bilo starih med 22 in 25 let.<sup>6</sup>

Dunajski statistik Gustav Adolf Schimmer je nekaj let kasneje objavil prvo širšo študijo o vojaških samomorih v Avstriji v obdobju neoabsolutizma (*Biotik der k. k. österreichischen Armee im Frieden*) in potrdil nekatere Wallmanove ugotovitve. Za obdobje 1851–57 je navajal, da je bilo v vojski 2071 samomorov, med civilisti pa 8828 (v moški populaciji), kar je predstavljalo desetkrat več samomorov v vojski. Največ vojakov-samomorilcev je bilo v pehoti, nato sta sledili konjenica in žandarmerija, šele potem topništvo in inženirstvo, čeprav je bilo topništvo trikrat bolj zastopano kot žandarmerija. Več kot polovica nasilnih smrti v vojski je bilo samomorov (55 % – v civilu 12 %), od vseh umrlih v vojski pa 2,5 % – v civilu 0,27 %). Stopnja samomorov je bila v vojski najvišja pri starosti 20–25 let, največ samomorov je bilo izvršenih maja in junija, ob daljših dnevih, potem pa julija in avgusta. Dobrih 40 % samomorilcev je imelo psihične težave, za 35 % samomorov so bili krivi naveličanost, skrb, bolezen in ljubezenske težave, medtem ko je 15 % vojakov storilo samomor zaradi zločina in strahu pred kaznijo.<sup>7</sup>

Stopnja samomorov v vojski je po obnovi ustavnega življenja v monarhiji, še bolj pa, kot že omenjeno, po reformi vojske leta 1868 pričela strmeje naraščati, zaradi stopnjujočega vojaškega nasilja pa so se spreminjali tudi vzroki. Mladi zasebni docent Tomáš Garrigue Masaryk je leta 1881 na dunajski univerzi objavil svoje habilitacijsko delo (*Der Selbstmord als sociale Massenerscheinung*), v katerem je v bistvu pionirsko obdelal problematiko samomora kot filozofsko-sociološkega fenomena in analiziral družbene razmere, ki so se odražale v samomorilnem dejanju. V posebnem poglavju

3 Več gl. Julius Platter, »Über den Selbstmord in Österreich in den Jahren 1819–1872,« *Statistische Monatschrift* 2 (1876): 97–107. Norbert Ortmayr, »Selbstmord in Österreich 1819–1988,« *Zeitgeschichte* 17 (1990): 209–25.

4 *Militär-Zeitung*, 15. 3. 1894, »Die Selbstmorde in der preussischen Armee,« 74.

5 Prim. Alexander Kästner, »'Desertionen in das Jenseits.' Ansätze und Desiderate einer militärhistorischen Suizidforschung für die Frühe Neuzeit,« *Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit* 11, št. 2 (2007): 85–111.

6 *American Medical Monthly*, »On Gunshot Wounds of Military Suicides,« Vol. IX, 1858, 30, 31.

7 Gustav Adolf Schimmer, *Biotik der k. k. österreichischen Armee im Frieden* (Wien: Wilhelm Braumüller, 1863), 53–61.

je prikazal avstrijsko vojsko, ki je imela v prvi polovici sedemdesetih let med 0,8 in 1,3 ‰ samomorov, ostale države pa bistveno (vsaj za polovico) manj. Če je bilo leta 1867 v avstrijski vojski 147 samomorov, jih je bilo leta 1876 že 330.<sup>8</sup> 70 odstotkov samomorilcev je bilo rojenih v Cislajtaniji, največ jih je, kot so pokazali že starejši avtorji, prihajalo iz konjenice in žandarmerije, manj iz topništva in inženirstva. Glede na absolutno zastopanost v vojski je največji delež samomorov odpadel na oficirje in nižje oficirje. Kljub temu da so bili vojaki načeloma krepotni, sposobni, telesno močni fantje, ki jim ni bilo treba skrbeti za obleko in hrano ter so v primeru bolezni dobili ustrezno zdravniško oskrbo, je ugotavljal, da je prvi vzrok za samomor v drugačni klimi, v spremembi okolja, v domotožju, kar je marsikoga popolnoma vrglo iz tira, potem v strahu pred kaznijo, v alkoholizmu, psihičnih težavah, v naporu in ponekod v slabi prehrani. Dejstvo je, da sta v vojski vladali stroga hierarhija in disciplina, nadrejeni pa so se vse bolj »izživljali« nad vojaki in zahtevali popolno poslušnost ter znanja, ki so pogosto mejila na nemogoče. Ob neizpolnitvi zahtev in ob prekrških je pogosto sledila huda kazen, ki je bila za navadnega vojaka očitno preveliko breme. Na drugi strani vojaško življenje ni bilo nič kaj prijetno, saj vojska ni nudila nobenega udobja, kasarne pa so bile prej podobne zaporom kot bivališčem vojakov. Ne nazadnje je marsikoga strla tudi splošna vojaška obveznost; obvezno triletno služenje, medtem ko so še devet let ostali v rezervi.<sup>9</sup>

Zaradi naraščanja števila samomorov so vojaške oblasti leta 1887 uvedle preiskave samomorilcev, s katerimi so želeli ugotavljati prištevnost vojakov v času samomora.<sup>10</sup> Medtem je nemški zdravnik Hugo Bernheim konec osemdesetih let v berlinski *Die Gegenwart* (v nasprotju s stališči nekaterih drugih raziskovalcev, ki so vzroke pogosto izolirali) menil, da je vzrok samomora splet več dejavnikov (s psihičnim zdravjem na prvem mestu), in pojasnjeval, zakaj je v vojski toliko več samomorov kot v civilnem življenju. Izhajal je iz dejstva, da je med moškimi tudi sicer več samomorov, vojska pa je bila popolnoma moška institucija. Menil je, da je med neporočenimi stopnja samomora višja kot med poročenimi, v vojski pa je bila velika večina neporočenih. Prav tako je bilo mestno življenje bolj »naklonjeno« samomoru kot podeželje. Poudaril je, da se je največ samomorov zgodilo v poletnih mesecih, kar je utemeljil z dejstvom, da so bile poleti praviloma vojaške vaje, zaradi česar je bil dostop do municije lažji, septembra in oktobra pa sta sledila odpust vojakov in sprejem novih, kar je botrovalo temu, da sta bila ta dva meseca najmanj »na udaru«. Sklenil je, da so v vojski »negativni« dejavniki, ki vplivajo na samomor, enostavno sovpadali; več faktorjev je v vojaškem miljeju odločilno vplivalo na to, da je posameznik storil samomor, na prvem mestu pa je bilo vsekakor psihično zdravje vojaka. To se pri rekrutiranju vojakov ni ugotavljalo, zato je bilo med naborniki veliko oseb s psihičnimi motnjami, ki so bolezen razvile prav med

8 Naraščanje samomorov v avstrijski vojski je vse bolj skrbelo tudi vojaške kroge. Prim. *Militär-Zeitung*, »Zum Capitel: Selbstmord,« 6. 12. 1881, 775, 776.

9 Masaryk, *Der Selbstmord*, 51–56.

10 Hannes Leidinger, »Suizid und Militär,« v: Laurence Cole, Christa Hämmerle in Martin Schutz (ur.), *Glanz – Gewalt – Gehorsam. Militär und Gesellschaft in der Habsburgermonarchie (1800 bis 1918)* (Essen: Klartext Verlag, 2011), 339.

služenjem vojaščine. Po njegovem mnenju bi bilo samomorov v vojski gotovo manj, če bi bilo mogoče takšnim osebam preprečiti služenje vojaščine.<sup>11</sup>

Upokojeni vojaški zdravnik dr. Josef Roth je aprila 1891 v *Statistische Monatschrift* analiziral samomore v avstrijski vojski za sedemdeseta in osemdeseta leta. Prišel je do ugotovitve, da je bilo v letih 1873–90 v celotni avstro-ogrski vojski storjenih 5808 samomorov (in 1485 poskusov samomora), kar je znašalo povprečno 323 samomorov (1,2 ‰ – v »civilu« 0,47 ‰) na leto (od tega 3431 oziroma 1,23 ‰) v Cisaljtaniji, 1982 oziroma 1,25 ‰ v Transaljtaniji in 395 oziroma 0,87 ‰ v Bosni in Hercegovini – samomori so sicer do konca osemdesetih let naraščali; v BiH so se v drugi polovici osemdesetih let celo podvojili). Največji delež je imela Češka (1,6 ‰ – 0,62 ‰), nato Moravska in Šlezija (1,4 ‰ – 0,58 ‰), Galicija in Bukovina (1,37 ‰ – 0,31 ‰), Zgornja in Spodnja Avstrija ter Salzburg (0,94 ‰ – 0,66 ‰), najmanj pa Tirolska, Vorarlberg in Dalmacija. Notranjeavstrijske dežele (Štajerska, Kranjska, Koroška in Primorska) so bile v »vojaškem« smislu nekje na sredini, medtem ko so imele civilnih samomorov precej manj (1,04 ‰ – 0,29 ‰). Največ samomorov je bilo med Rutenci (18 ‰), potem Čehi (17 ‰), nato Madžari (15 ‰), Poljaki (15 ‰), Romuni (14 ‰), Nemci (13 ‰) in Hrvati (8 ‰). 70 ‰ vojakov samomorilcev je bilo rimokatolikov, 10 ‰ grškokatolikov, 10 ‰ evangeličanov, 5 ‰ grškopravoslavcev in 5 ‰ Judov. Absolutno sta bili dve tretjini samomorov napravljeni med navadnimi vojaki, četrtnina med nižjimi oficirji, ostali pa med oficirji in uradništvom (glede na zastopanost je bil največji delež med nižjimi oficirji in oficirji). Največ samomorov je bilo na Češkem (22 ‰), v Galiciji (16 ‰), na Moravskem (7 ‰) in v Spodnji Avstriji (5 ‰). Dežele s slovenskim prebivalstvom so imele nizko stopnjo deleža samomorov v vojski (Štajerska 3,3 ‰, Koroška 1,1 ‰, Kranjska 0,8 ‰, Primorska 0,2 ‰). 15 ‰ vojakov se je ubilo v prvih treh mesecih služenja, dobra četrtnina v prvem letu, petina v drugem letu, 15 ‰ pa v tretjem letu. Med 40 ‰ primerov samomora je bil vzrok neznan, sicer pa je bil na prvem mestu strah pred kaznijo (20 ‰), potem nezadovoljstvo z vojsko (10 ‰), ljubezenske težave (5 ‰), dolgovi (4 ‰), naveličanost (4 ‰), psihične težave (4 ‰) itd.<sup>12</sup>

Avtorji takšnih in drugačnih teorij so si bili proti koncu stoletja vse bolj edini: strah pred kaznijo in nezadovoljstvo z vojaškim življenjem sta bila poglavitna dejavnika, da se je vojak, še posebej če je prišel iz popolnoma drugačnega okolja, nevajen težkega vojaškega življenja, neustreznih bivanjskih razmer itd., odločil končati svoje življenje. Seveda moramo med dejavnike uvrstiti tudi psihično stanje posameznika, ki ga ob rekrutiranju ni bilo mogoče razbrati. Piko na i odločitvi za samomor v vojski pa je gotovo dala stroga (in surova) vojaška disciplina, saj se je ob storjenem prekršku vojak zavedal, da bo kaznovan, in tudi vedel, kakšno kazen lahko pričakuje.<sup>13</sup> Nehumano ravnanje z vojaki seveda ni polnilo naslovnice avstrijskih časopisov, saj je vojska kot prvi steber države svoje notranje zadeve skrivala ali jih pometla pod preprogo. Kljub temu pa je kakšna informacija seveda ušla tudi v javnost, česar pa vojska

11 *Die Gegenwart*, »Der Selbstmord in der Armee,« 10. 3. 1888, 147–49; 17. 3. 1888, 164–66.

12 *Statistische Monatschrift* XVIII, 1892, »Die Selbstmorde in der k. u. k. Armee in den Jahren 1873–1890,« 196–200.

13 Prim. *Militär-Zeitung*, »Die Selbstmorde in der preussischen Armee,« 15. 3. 1894, 74–76. Andrew G. Bonnell, »Explaining Suicide in the Imperial German Army,« *German Studies Review* 37, št. 2 (2014): 277–79.

ni bila pretirano vesela. Nasprotno, šlo je vendarle za njen ugled, za njeno čast, zato je takšne »malenkosti« niso smele pretirano zmotiti. A vseeno. Potem ko je francoski vojaški zdravnik, major Rémi Edouard Longuet, leta 1891 na kongresu za higieno in demografijo v Londonu v svojem referatu obravnaval samomor v evropskih vojskah, je na prvo mesto postavil avstrijsko vojsko. Kljub temu da se je število vojaških samomorov v Evropi zniževalo, je bila v Avstriji statistika porazna; med leti 1875–87 je bilo na 100.000 mož 122 primerov samomora in 40 poskusov samomora. Če je bilo med letoma 1870 in 1874 še 89 primerov samomora na 100.000 vojakov, se je številka v naslednjih petih letih dvignila na 112, med letoma 1881 in 1887 pa se povzpela na 131 (največ leta 1886 – 149 – in najmanj leta 1887 – 97). (Za primerjavo: v obdobju 1870–90 je bila po številu samomorov na drugem mestu nemška vojska, približno 60 samomorov na 100.000 vojakov, potem Italija – 40, Francija – 29, Belgija – 24, Anglija – 23, Rusija – 20, Španija – 14.) Ugotavljal je, da nobena bolezen v vojski ni bila tako uničujoča kot samomor. Samomori so se vse pogosteje pojavljali med mladimi vojaki novinci, največ v prvih mesecih služenja (polovica vseh samomorov v prvem letu vojske), najbolj med nižjimi oficirji (trikrat pogosteje kot med navadnimi vojaki, med oficirji dvakrat pogosteje), med vojaki samomorilci pa je prednjačilo slovansko prebivalstvo. Najmanj samomorov je bilo v inženirskih četah, največ pa v konjenici in logistiki. Tri četrtine vseh samomorov so bile v Avstriji izvršene z ustrelitvijo, potem z obešenjem in utopitvijo. Glavni vzroki samomora so bili nezadovoljstvo s služenjem vojske, strah pred kaznovanjem, ljubezenske težave, psihične motnje, ne nazadnje tudi slabo materialno stanje vojakov.<sup>14</sup>

Njegovo navajanje je precej zmotilo najvišje avstrijske kroge. Državnozborski poslanec Ludwig baron Oppenheimer je kmalu zatem objavil članek, v katerem je skušal relativizirati Longuetova navajanja. Pisal je, da so njegove številke glede Avstrije absolutno previsoke, da je stopnja samomora v avstrijski vojski na podobni ravni kot v Nemčiji, nikakor pa ne takšna, kot jo je prikazoval Longuet.<sup>15</sup> Toda visoke številke so potrjevali tudi drugi avtorji. Nemški zdravnik Eugen Rehfisch je dve leti kasneje v svoji raziskavi o samomoru (*Der Selbstmord*) prišel do podobnih zaključkov. V analizi je pokazal na postopno naraščanje števila samomorov v avstrijski vojski v osemdesetih letih, opozarjal na dejstvo, da Avstrija absolutno prednjači pred drugimi državami (vrhunec je bil leta 1889 s kar 422 samomori), in svaril pred pretirano disciplino, zahtevami ter pritiskom.<sup>16</sup>

Vojaška disciplina se je proti prelomu stoletja vse bolj stopnjevala, informacije o krutem ravnanju z vojaki pa so počasi »curljale« tudi v javnost. V začetku leta 1893 je tako moravski poslanec František Weber v državnem zboru opozarjal pred vse pogostejšimi samomori med vojaki in grajal nečloveško ravnanje, ki so si ga privoščili

14 *Allgemeine Militär-Zeitung* 66, št. 74, »Der Selbstmord in den Europäischen Heeren,« 16. 9. 1891, 589, 590. Prim. R. Longuet, »Le suicide dans les armées européennes,« *Archives de médecine et de pharmacie militaires* (1891): 435–53.

15 *Das Vaterland*, »Die Delegationen,« 4. 12. 1891, 1, 2. *Marburger Zeitung*, »Zur Selbstmordstatistik der europäischen Heere,« 11. 12. 1891, 668.

16 Eugen Rehfisch, *Der Selbstmord* (Berlin: Fischer's medizinische Buchhandlung, 1893), 121–33.

nadrejeni. Poleg redne vojske je poudaril rezervni sestav, ki se je udeleževal letnih vojaških vaj, tam pa je bil nemalokrat deležen grobega ravnanja. Nadrejeni naj bi jih pogosto zmerjali z zanikrneži, ki niso za nobeno rabo, s svinjami, mrhami, psi, ušivci, z bedastim zarodom in podobnim. Iz pisma nekega učitelja rezervista je tako navajal, da so morali opravljati najnavadnejša dela, čistiti stopnice, stranišča, in da so z mržnjo in gnusom hodili na vaje. Na koncu naj bi, med poostrenimi nacionalnimi razmerami v monarhiji, nadrejeni »lovili« in kaznovali tudi tiste, ki med seboj niso govorili nemško.<sup>17</sup> O trpinčenju vojakov (večinoma so to počeli podčastniki) in številnih samomorih je aprila 1894 na Dunaju razpravljal tudi poljski poslanski klub.<sup>18</sup> Toda vojska je takšne insinuacije skušala že v kali zatreti, kar ji je bolj ali manj tudi uspevalo.

Medtem je število samomorov v avstrijski vojski od devetdesetih let naprej pričelo upadati (število civilnih samomorov je v monarhiji sicer vseskozi naraščalo),<sup>19</sup> a kljub temu so bile številke konec 19. in na začetku 20. stoletja še zmeraj precej visoke. Študija francoskega sociologa Emila Durkheima iz leta 1897 in statistična analiza Geoga von Mayrja iz leta 1901 sta potrjevali, da je Avstrija imela najvišjo stopnjo samomorov v vojski.<sup>20</sup> Vse bolj skrb zbujujoče pa so bile vedno pogostejše informacije o krutem ravnanju nadrejenih v vojski. Po uvedbi splošne volilne pravice leta 1907 so posebej socialdemokratski poslanci, ki so osvojili precejšnje število glasov, pričeli »vrtati« in spraševati glede visoke stopnje samomorilnosti v avstro-ogrski vojski. Med letoma 1907 in 1914 je vrsta državnoborskih preiskav obsodila kruto ravnanje nadrejenih v vojski, o vse pogostejših zlorabah v vojski pa je poročal tudi periodični tisk. Vojaške oblasti so se obtožbam poskušale izogniti in samomore patologizirati. Da bi se vojska torej zavarovala pred takšnimi namigovanji, je skušala »znanstveno« dokazati, kaj je dejansko vzrok številnih vojaških samomorov. Anton Brosch, dunajski profesor patološke anatomije in vojaški zdravnik (ki je veliko število samomorov v avstrijski vojski sicer pripisoval mnogonacionalnosti oziroma pomanjkanju homogenosti),<sup>21</sup> je v svojem delu o vojaških samomorilcih (*Die Selbstmörder – mit besonderer Berücksichtigung der militärischen Selbstmörder und ihrer Obduktionsbefunde*) poskušal pokazati tudi na neločljivo povezanost teh s psihično labilnostjo. Tezo, da za samomori stoji nečloveško ravnanje vojske, je relativiziral, češ da je vojska pač »moška« institucija, kjer mentalno trdni moški nimajo težav, medtem ko tisti šibkejši znajo imeti nevšečnosti z načinom življenja v njej. Na približno 300 primerih obdukcij je skušal samomorilcem »pripisati« številne duševne (in telesne) motnje in s tem vojsko razbremeniti obtožb o

17 *Slovenski narod*, »Državni zbor,« 28. 1. 1893, 2. *Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses des Reichsrates 1861–1918*, 189. Sitzung der XI. Session am 26. Jänner 1893, 8757, 8758. Prim. István Deák, *Beyond Nationalism. A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps, 1848–1918* (New York, Oxford: Oxford University Press, 1990), 107.

18 *Edinost*, »Državni zbor,« 14. 4. 1894, 2.

19 Ortmayr, »Selbstmord in Österreich,« 210–12.

20 Bonnell, »Explaining Suicide in the Imperial German Army,« 276. Georg von Mayr, »Selbstmordstatistik,« v: J. Conrad et al. (ur.), *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, Zv. 6 (Jena: Fischer, 1901), 697–721.

21 Hans Kuttelwascher, »Selbstmord und Selbstmordstatistik in Österreich,« *Statistische Monatsschrift*, Neue Folge 17 (1912): 343, 344. Prim. Peter Melichar in Alexander Mejstrik, »Die bewaffnete Macht,« v: Helmut Rumpfer in Peter Urbanitsch (ur.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band IX: Soziale Strukturen, Teilband 2: Von der Stände- zur Klassengesellschaft* (Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2010), 1317.

šikaniranju in kaznovanju.<sup>22</sup> Še bolj se je vojska sklicevala na patološko-anatomske študije nemškega zdravnika sodne medicine Hermanna Pfeifferja, ki je dokazoval vzroke samomorov v bolezenskih stanjih vojakov. Njegova raziskava je vojski, ki je njegovo tezo s pridom uporabila, tik pred prvo svetovno vojno prišla še kako prav. Vzroki za samomor po njegovem tako nikakor niso bili plod krutega vojaškega usposabljanja, pač pa so koreninili v patologiji vojakov. Obdukcije, s katerimi so hoteli podkrepiti tezo, so »pokazale«, da imajo samomorilci organske anomalije in da je bila v primerih psihičnih težav vojska večinoma nemočna.<sup>23</sup>

Kljub temu ta strategija ni bila pretirano uspešna, saj je časopisje vse pogosteje navajalo krute razmere v vojski. Toda vojska je vseeno krenila v »ofenzivo« in pozivala javnost, naj ne destabilizira vojakov z »napačnimi« informacijami (predvsem s protivojškimi prispevki, ki so vznemirjali nabornike in črnili vojsko kot institucijo). Medtem je na predvečer prve svetovne vojne statistik Hans Kuttelwascher v svoji pregledni analizi (*Selbstmord und Selbstmordstatistik in Österreich*) navajal, da je med letoma 1870 in 1910 v avstro-ogrski vojski samomor storilo 11.976 vojakov (poleg 2891 poskusov samomora). Največ jih je bilo leta 1889 (422), najmanj leta 1873 (197), največ poskusov (134) je bilo leta 1890, najmanj (34) pa leta 1909. Kot je pokazal, je bilo največ samomorov v osemdesetih letih, potem pa je njihovo število proti prelomu stoletja in na začetku 20. stoletja upadlo. Kuttelwascher je prišel do ugotovitve, da je bilo v avstrijski vojski petnajstkrat več samomorov kot sicer med civilno moško populacijo. Avstrija je bila glede vojaških samomorov vseskozi daleč na prvem mestu, največ samomorov je bilo izvršenih v prvem letu služenja, absolutno med vojaki, po številu mož v vojski pa med oficirji. Največ samomorov se je zgodilo iz neznanih vzrokov, potem iz strahu pred kaznijo, nezadovoljstvom v vojski, zaradi ljubezenskih in psihičnih težav. Največ samomorov je bilo v sedemdesetih in osemdesetih letih poleti, od devetdesetih let naprej pozno jeseni ali pozimi, v zadnjem desetletju monarhije pa pozno pomladi. Najmanj samomorov je bilo vseskozi septembra zaradi odpustov in prihoda novih vojakov. Največ vojakov se je ustrelilo, potem obesilo, utopilo, skočilo z višine, se zastrupilo ali zabodlo. Največ samomorov je bilo izvedenih na Češkem, Moravskem, v Notranji Avstriji ter »nemških« delih Koroške in Štajerske (slovenske dežele so bile s samomori v vojski manj obremenjene).<sup>24</sup> V zadnjih desetletjih Avstrije je letno storilo samomor povprečno 10,5 vojaka (1,05 ‰) na 10.000 mož, medtem ko je Nemčija beležila štirikrat manjše število samomorov (2,6 vojaka – 0,26 ‰ na 10.000 mož).<sup>25</sup>

22 Anton Brosch, *Die Selbstmörder – mit besonderer Berücksichtigung der militärischen Selbstmörder und ihrer Obduktionsbefunde* (Wien: Franz Deuticke, 1909).

23 Leidinger, »Suizid und Militär,« 340–58.

24 Kuttelwascher, »Selbstmord,« 338–50.

25 *The Army: Austria-Hungary in its entirety* | *Der Erste Weltkrieg*, pridobljeno 30. 9. 2022, <https://ww1.habsburger.net/en/chapters/army-austria-hungary-its-entirety>.



Podatki o samomorilnem vedenju na Slovenskem so za obdobje pred prvo svetovno vojno skopi in jih najdemo v redkih publikacijah avstrijskih avtorjev. Na Slovenskem je bilo v vojski manj samomorov kot v drugih avstrijskih deželah; že nemški del Koroške ali Štajerske je »postregel« z večjim številom samomorov kot južna dela obeh dežel. Na Kranjskem, ki je bila »de facto« slovenska dežela, je bila situacija sploh drugačna; redki avstrijski pisci dežele sploh niso omenjali kot posebej obremenjene s tem fenomenom. Povprečni samomorilni količnik je bil v osemdesetih letih le 6,8 na 100.000 prebivalcev (leta 1873 celo le 3 na 100.000). Vojaški samomori so bili na Kranjskem prav tako nizki, saj je bila dežela pri »repu« avstrijskih držav.<sup>26</sup>

A ne glede na to je proti prelomu stoletja časopisje tudi na Slovenskem vedno pogosteje poročalo o samomorih v »domačih« polkih oziroma v polkih, kjer so služili vojaki iz slovenskih dežel. »Bežen« pregled slovenskega in nemškega časopisja v obdobju 1885–1914 na Slovenskem (oziroma v neposredni bližini; Celovec, Gradec, Trst itd.) postreže z okoli 160 poročili o samomorih. Pri največ poročilih, približno 40 odstotkih, je bil vzrok neznan, med znanimi vzroki pa sta prednjačila vojaško nasilje in strah pred kaznijo (približno 20 odstotkov). (Vsekakor je bil pri marsikaterem samomoru z neznanim vzrokom vzrok prav vojaško nasilje ali strah pred kaznijo, tako da je bil odstotek teh še precej višji.) Zanimivo je, da časopisje v šestdesetih in sedemdesetih letih ni poročalo o samomorih med vojaki, pač pa je (precej »skromno«) takšna poročila pričelo objavljati šele sredi osemdesetih let. Do leta 1900 zasledimo na straneh časopisja le dobrih deset primerov samomora. Poročila o prvih samomorih so šele iz srede osemdesetih let. Tik pred božičem leta 1885 se je vojak mariborskega 47. pehotnega polka »na železniški tir pri Mariboru vlegel ravno v trenotju, ko je tovorni vlak prihajal«,<sup>27</sup> medtem ko se je v začetku februarja 1886 prav tako v Mariboru »ustrelil poddesetnik Henrik Lindner« (glede na to, da je bil to »že letos v Mariboru četrti samomorivec pri vojakih«,<sup>28</sup> je bilo primerov samomora vsekakor več, kot je poročalo časopisje). Naslednji »slovenski« vojaški samomor zasledimo čez tri leta, ko se je v graški kasarni ustrelil 23-letni topniški korporal Florian Tomitsch, sicer doma iz Kočevja.<sup>29</sup> V Gradcu se je ubil tudi »kanonir M. Plesej«, ki se je v začetku julija 1895 »malo pred Gradcem ulegel na železnico, ko je vlak šte. 70 blizu drdral«. <sup>30</sup> Čez slabo leto se je v gostilni Senekowitsch v Mariboru ustrelil »vojak deželne brambe Fr. Uller iz Braslovč«, <sup>31</sup> Jakob Zorko pa se je kmalu zatem v Celju ustrelil iz strahu pred kaznijo, ker je ukradel vojaške hlače. <sup>32</sup> Ljubljanski dnevnik je medtem pisal, da se »samomori nenavadno vrše, največ v oktobru in novembru. Med samomorilci je največ novincev.

26 Saška Roškar in Alja Videtič Paska (ur.), *Samomor v Sloveniji in svetu* (Ljubljana: elektronska izdaja, 2021), 38.

27 *Slovenski gospodar*, »Samomor vojaka«, 24. 12. 1885, 7.

28 *Slovenski gospodar*, »Samomor pri vojakih«, 4. 2. 1886, 7.

29 *Laibacher Zeitung*, »Selbstmord eines Soldaten«, 16. 9. 1889, 4.

30 *Slovenski gospodar*, »Samomor pri vojakih«, 4. 7. 1895, 6.

31 *Marburger Zeitung*, »Selbstmord eines Soldaten«, 21. 6. 1896, 5. *Slovenski gospodar*, »Samomor pri vojakih«, 25. 6. 1896, 9.

32 *Slovenski narod*, »Samomor zaradi vojaških hlač«, 17. 8. 1896, 3.

Vzroki so različni, največ slabo ravnanje z vojaki.«<sup>33</sup> To in strah pred kaznijo sta torej že veljala za »strah in trepet« v avstrijski vojski. Leta 1899, tik pred prelomom stoletja, je bilo v celjski vojašnici storjenih šest samomorov zaradi različnih vzrokov (dezerterstvo, domotožje, odtujenost, strah pred kaznijo, težke vojaške razmere). Vojaki, tako novinci kot naredniki, so samomor največkrat storili s strelnim orožjem ali skočili iz nadstropij vojašnic.<sup>34</sup> Eden izmed samomorilcev je bil tudi novinec J. Ljubšina iz Sv. Petra pod Sv. Gorami, ki je 8. oktobra 1899 skočil iz tretjega nadstropja in na kraju samem umrl, samomor pa »učinil vsled domotožja in zdvojenosti.«<sup>35</sup> Zaradi domotožja se je čez slab mesec v Brnu ustrelil tudi »infanterist Fran Rojšek iz Rašice na Dolenjskem. Stal je na straži pred ces. namestništvom, naenkrat se je odstranil v bližnji park in si pognal kroglo v prsa.«<sup>36</sup>

Šele od preloma stoletja so novice o samomori postale »stalnica« tudi v časopisu na Slovenskem. Do prve svetovne vojne je časopisje poročalo o približno 150 samomori »slovenskih« vojakov. Povprečno se jih je ubilo deset na leto, samomori pa so bili v zadnjih petnajstih letih »mirnodobne« Avstrije precej enakomerno razporejeni. Toda javnost je bila vse bolj zaskrbljena nad dogajanjem v vojski. Samomor Frana Zupana, vojaka celovškega 17. pehotnega polka, ki se je v začetku leta 1900 obesil na Križni gori nad Celovcem,<sup>37</sup> in infanterista Avgusta Plešivčnika, ki si je v Celju s puško »prestrelil prsi«,<sup>38</sup> sicer nista bila nič posebnega. A avstrijsko časopisje je vse pogosteje navajalo, da je za samomore krivo kruto ravnanje nadrejenih. O trpinčenju vojakov so govorila poročila iz Češke (ki je sicer imela največ samomorov med vojaki),<sup>39</sup> v »domačih« polkih pa je pozornost zbudil že drugi samomor v celovškem polku v manj kot pol leta. Avtor notice je zapisal, da je »samomor pri 17. pešpolku sedaj skoraj že na dnevnem redu«, in iskal vzroke, ki bi razjasnili dejanje desetnika Viktorja Hauptmanna; ta si je na stranišču »prestrelil vrat, jezik mu je mahal iz ust, in možgani so ležali nekaj na stropu in nekaj na njegovem hrbtu.«<sup>40</sup> Kljub temu da za skoraj vsak drugi samomor ni bil naveden vzrok, se zdi, da je za marsikaterim takšnim primerom tičal strah pred kaznijo. Vojska je očitno »navila« prakso kaznovanja za prekrške in prestopke. Če je bil vzrok smrti vojaka ljubljanske deželne brambe Janeza Pečnika,<sup>41</sup> vojaka pri mariborskem »nabavnem skladišču« Ruperta Grabnerja<sup>42</sup> ali pa vojaka tržaškega 97. pehotnega polka Luke Vivoda<sup>43</sup> neznan, je bil vzrok samomora pri Josipu Etlu, prostaku 47. goriškega pehotnega polka, prav strah pred kaznijo, saj se je ustrelil, »ker se ga je naznanilo, da je svojemu tovarišu ukradel iz kovčeka eno

33 *Slovenski narod*, »Samomori pri vojakih,« 12. 4. 1897, 3.

34 *Domovina*, »Samomor vojaka-novinca,« 29. 9. 1899, 3.

35 *Domovina*, »Samomor vojaka-novinca,« 13. 10. 1899, 3.

36 *Slovenec*, »Samomor vojaka,« 6. 11. 1899, 3.

37 *Slovenec*, »Samomori vojakov,« 23. 1. 1900.

38 *Slovenec*, »Samomor vojaka,« 27. 3. 1900.

39 *Slovenski narod*, »Trpinčenje vojakov,« 9. 5. 1900, 3.

40 *Slovenski narod*, »Samomor vojaka,« 6. 6. 1900.

41 *Slovenec*, »Ljubljanske novice,« 8. 11. 1900.

42 *Marburger Zeitung*, »Selbstmord eines Soldaten,« 11. 10. 1900, 4.

43 *Slovenec*, »Grozen samomor vojaka,« 8. 3. 1901, 3.



krono«. <sup>44</sup> Tudi Ivan Kramar iz Kapel pri Brežicah, četovodja v tržaški vojašnici, je junija 1901 storil samomor iz strahu pred kaznijo. <sup>45</sup> Zaradi neke poneverbe (in surovega ravnanja s podrejenimi vojaki) je bil v Celovcu nadrejenim naznanjen »računski narednik 7. pešpolka Maričnik«, ki se je »vsled tega naznanila [ ... ] koj potem vstrelil in bil takoj mrtev«. <sup>46</sup> Podoben primer je bil samomor lovca Antona Rekarja. »Rojen Kranjec«, ki se je ustrelil na Predelu, se je »preiskavi odtegnil s smrtjo«, potem ko so nekemu vojaku »zginile tri krone«. <sup>47</sup> Strah pred kaznijo je »preganjal« Andreja Viherja, vojaka kranjskega »lovskega bataljona št. 7«, ki je »pri vajah na Notranjskem dne 3. avgusta« 1901 dezertiral in se dober mesec kasneje ustrelil »v nekem gozdu pri Št. Petru«. <sup>48</sup> Najverjetneje je tudi pri računskem naredniku ljubljanskega 17. pehotnega polka Karlu Starklu, sicer Mariborčanu, pristojnem v Krškem, bilo v ozadju kaj »tehtnega«, toda to so bile zgolj domneve, saj nihče ni upal potrditi, »kaj ga je napotilo« v smrt. <sup>49</sup> Iz neznanega vzroka se je »v podstrešju vojašnice lovcev« v Beljaku konec leta 1901 obesil Karol Goltes, »doma iz krškega okraja«, <sup>50</sup> ali pa J. Muhr »v celjski brambovski vojašnici«. <sup>51</sup> Čeprav se je število samomorov tudi v avstrijski vojski zmanjševalo, pa je statistika še zmeraj beležila visoke številke; za leto 1901 denimo 313 samomorov in 62 poskusov samomora. <sup>52</sup>

Strah pred kaznijo je bil vse pogostejše navajan kot vzrok za samomor pri vojakih. »V vojašnici 27. pešpolka« v Ljubljani se je »s službeno puško ustrelil nadkuhar Anton Fetscher«, za katerega se je govorilo, »da se je zbal neke kazni, katero je imel pričakovati«. <sup>53</sup> V tržaški »vojašnici Campo Marzio« je iz »strahu pred strogo kaznijo sklenil končati mlado svoje življenje« tudi dvaindvajsetletni vojak Fran Keber iz Gorice. <sup>54</sup> Če vzroki samomorov častniškega sluga iz celovške vojašnice Ign. Coljkre, ki se je ustrelil zaradi ljubezni, <sup>55</sup> topničarja Ettla, prav tako iz Celovca, ki se je ubil »s samokresom« zaradi »denarne zadrege«, <sup>56</sup> Franca Ziglerja, ki se je ustrelil v goriški vojašnici, <sup>57</sup> Joh. Reuterja »iz Ljubna na Štajerskem«, ki se je ustrelil »v vojašnicah v Metelkovih ulicah«, <sup>58</sup> niso bili neposredno povezani s kaznijo, to seveda ne pomeni, da je vojska sprostita svoje vzvode prisile. Nasprotno. Časopisje je vse bolj »vrtalo« in iskalo vzroke, zakaj je bila avstrijska vojska po številu samomorov daleč pred vsemi. Pisalo je, da pride »na 10.000 vojakov [ ... ] na Angleškem 2,06, v Franciji 3,33, v Italiji 4,07, v Nemčiji 6,33 in v Avstro-Ogrski celo 12,53 samomorilcev«, še sploh ob

44 Slovenec, »Samomor vojaka«, 10. 5. 1901, 3.

45 Slovenec, »Samomor vojaka«, 19. 6. 1901, 3.

46 Slovenec, »Samomor vojaka«, 15. 7. 1901, 3.

47 Slovenec, »Samomor vojaka«, 20. 8. 1901, 3.

48 Slovenski narod, »Samomor«, 14. 9. 1901, 4.

49 Slovenski narod, »Samomor vojaka«, 14. 10. 1901, 3.

50 Slovenec, »Samomor vojaka«, 31. 10. 1901, 5.

51 Slovenec, »Samomor vojaka«, 21. 12. 1901, 5.

52 Slovenski narod, »Samomori vojakov«, 13. 1. 1902, 3.

53 Slovenski narod, »Samomor vojaka«, 25. 1. 1902, 4.

54 Slovenec, »Tragičen samomor vojaka«, 5. 2. 1902, 3.

55 Slovenec, »Samomor vojaka«, 13. 5. 1902, 3.

56 Slovenec, »Samomor vojaka«, 16. 12. 1902, 4.

57 Slovenec, »Samomor vojaka«, 7. 1. 1903, 3.

58 Slovenski narod, »Samomor vojaka«, 13. 2. 1903, 3.

dejstvu, da »odpade na 10.000 ljudi obojega spola v Nemčiji 2,71, na Francoskem 1,87, v Avstro-Ogrski pa le 1,63 samomorov«. <sup>59</sup> Že samomor Štefana Balijskega, ki se je marca 1903 ustrelil »s puško v srce«, <sup>60</sup> razkriva, da je bilo nasilje v vojski stvar vsakdana in da so ga zgolj najodpornější zmogli tolerirati. »Nam se je že dlje časa čudno zdelo, da se v Ljubljani toliko vojakov ustrelilo, a zanesljivo se ni dalo nikdar izvedeti, kaj je bil vzrok samomoru,« je pisal ljubljanski dnevnik. Balijski je v pismu materi namreč razkril vzrok svoje smrti in tudi pokazal na razmere, ki so bile v vojski pogoste. Za vse naj bi bil kriv »moj korporal Pichler, [...] ker on je bil tako dolgo z menoj dober, dokler sem ga častil, sedaj pa mi ni več za živeti, toliko me sekira«. Časnik je nadaljeval, da »to preprosto pismo razodeva, kaj je moža gnalo v smrt in izraz ‚sekirati‘ ne pomeni drugzega kakor terpinčiti. Vojaki se sploh bridko pritožujejo zaradi grdega ravnanja in prav Štefan Balijski se je nedavno tega izrazil, da, kadar zmanjka podčastnikom denarja in so vsled tega prisiljeni držati se vojašnice, tedaj trpi vojaštvo kar nečuveno.« <sup>61</sup>

Kljub vse številnejšim navedbam in dokazom glede surovega ravnanja nadrejenih v vojski se zadeve niso kaj dosti premaknile na bolje. Z drugimi besedami – število samomorov se je sicer v primerjavi z osemdesetimi leti 19. stoletja, ko je stanje eskaliralo, nekoliko znižalo (a je bilo še vedno daleč od tega, da bi se Avstrija lahko primerjala z ostalimi evropskimi državami), zviševalo pa se je število samomorov, ki so bili posledica nasilja (oziroma strahu pred kaznijo). Sicer je časopisje še zmeraj poročalo o samomorih, pri katerih vzrok ni bil znan (na primer narednik mariborskega pehotnega polka deželne brambe št. 26 Franz Kranner, <sup>62</sup> Gregor Kutnik, ki se je ustrelil v Trbižu, <sup>63</sup> prostak »brambovskega pešpolka št. 27« Anton Fijavs iz Loč, ki se je ustrelil v ljubljanski cukrarni na Poljanskem nasipu, <sup>64</sup> četovodja »c. in kr. pešpolka št. 97« Josip Arko). <sup>65</sup> Za Ivana Koširja, ki se je vrgel iz petega nadstropja ljubljanske cukrarne, <sup>66</sup> in Janeza Krajška iz Trbovelj, ki je vojaščino služil v Pulju, <sup>67</sup> prav tako ni bilo oprijemljivih dokazov glede smrti. Tudi za Josefa Drobniča iz ljubljanskega pehotnega regimenta deželne brambe št. 27 <sup>68</sup> in Štefana Schwarza, prostaka tržaškega pehotnega polka št. 97, <sup>69</sup> je časopisje marca 1904 zgolj suhoparno navajalo kraj in čas smrti. Zato pa se je »v pijanosti vsled strahu pred kaznijo, ker je izostal čez dovoljen čas«, v Celovcu ustrelil Viktor Moser, <sup>70</sup> v Gradcu pa »vsled strahu pred kaznijo [...] poddesetnik 7. pešpolka Jožef Novak«. <sup>71</sup> V strahu so živeli tudi dezertarji, ki so lahko

59 *Slovenec*, »Samomori vojakov,« 21. 3. 1903, 6.

60 *Slovenski narod*, »Samomor vojaka,« 27. 3. 1903, 3.

61 *Slovenski narod*, »Samomor vojaka,« 28. 3. 1903, 4.

62 *Marburger Zeitung*, »Selbstmord eines Feldwebels,« 21. 4. 1903, 4. *Pettauer Zeitung*, »Selbstmord eines Feldwebels,« 26. 4. 1903, 4.

63 *Slovenec*, »Samomor vojaka,« 3. 6. 1903, 3.

64 *Slovenski narod*, »Samomor vojaka,« 3. 8. 1903, 3.

65 *Slovenski narod*, »Samomor vojaka,« 12. 8. 1903, 3.

66 *Slovenski narod*, »Samomor vojaka,« 18. 12. 1903, 3.

67 *Slovenski gospodar*, »Samomor vojaka,« 14. 1. 1904, 3.

68 *Laibacher Zeitung*, »Selbstmord eines Soldaten,« 16. 3. 1904, 4.

69 *Slovenski narod*, »Samomor vojaka,« 24. 3. 1904, 4.

70 *Slovenec*, »Samomor vojaka,« 15. 3. 1904, 3.

71 *Slovenec*, »Samomor vojaka,« 30. 3. 1904, 3.

le upali, da jih vojska ne ujame, saj je v takšnem primeru sledila huda kazen. Dezerterja V. Martinka, ki je pobegnul iz tržaške vojašnice, je tako na pošti, kamor je prišel po neko pošiljko, »pričakal redar ter zagrabil. Martinek je v hipu potegnil revolver, in dasi ga je redar udaril s sabljo po roki, vendar si je pognal kroglo v usta ter vsled tega v bolnišnici umrl.«<sup>72</sup> Tudi dezerter Josip Burger, »ki je nedavno dezertiral iz Celovca«, se je obesil.<sup>73</sup> V strahu pred kaznijo se je v ljubljanski domobranski vojašnici »ustrelil proti srcu [...] vojak 27. pešpolka Franc Haberl«,<sup>74</sup> ravno tako Ferdinand Skubic iz šempetrske kasarne.<sup>75</sup> Zaradi pritiskov in prehudih obremenitev si je življenje vzel tudi četovodja 47. mariborskega pehotnega polka Josef Germ iz Radvanja pri Mariboru. Njegov nadrejeni, stotnik Mayer, naj bi mu nalagal preveč dela, občasno ga je tudi šikaniral in nad njim izvajal psihični pritisk.<sup>76</sup>

Strah pred kaznijo ali nasilje (izživljanje) nadrejenih je pred prvo svetovno vojno postal glavni razlog za prezgodnjo smrt številnih vojakov in oficirjev. Seveda je časopisje v enaki meri poročalo tudi o primerih, kjer je bil vzrok drugje (ali pa neznan). A vendarle se zdi, da je vojska postajala vse bolj avtoritarna, da je »tonila« v kazanju premoči nad navadnimi vojaki, ki so pogosto pristali daleč proč od sveta (oziroma okolja), ki so ga dotlej poznali. »Samomori med vojaštvom se v zadnjem času strahovito množe. [...] Kaj je vzrok tem tako strahovito se množočim samomorom? Kdor razmere količkaj pozna, ve, da je teh samomorov ponajveč krivo nečloveško ravnanje z moštvom s strani posameznih častnikov.«<sup>77</sup> Takšne in podobne zgodbe izživljanja in prezence vojaške avtoritete so bile v letih pred prvo svetovno vojno na straneh časopisov že kar pogoste. Julija 1907 se je na Ptujju ustrelil vojak Friedrich, ker je »ostal čez dovoljeni čas zunaj«. <sup>78</sup> Jakob Vogrin iz Maribora se je ustrelil v prsi zaradi kazni, »ki so mu jo naložili«, ker »nekega častnika v pijanosti ni pozdravil, ampak mu vrhutega priložil še par klofut, ko ga je ta ustavil«. <sup>79</sup> Potem ko se je v Kobaridu ustrelil narednik Fran Peter, je ljubljanski časnik ugotavljal, da so tudi v tem primeru samomor povzročile »šikane, katerim je bil izpostavljen nesrečnež. [...] Stotnik Darnhofer ga ni mogel trpeti. Zato ga je šikaniral na vse mogoče načine, da je bil Peter često ves obupan in da je mnogokrat tožil, da mu je življenje vsled neprestanih šikan postalo neznošno in da mu končno ne bo preostalo drugega, kakor napraviti konec življenju.«<sup>80</sup> V Gorici sta se hotela obesiti »v vojašnici dva vojaka 47. polka zaradi trpinčenja«, <sup>81</sup> a so ju še pravočasno rešili. »Vzrok poskušene samomora je prevelika strogost in sitno nadlegovanje od strani predstojnikov-podčastnikov.«<sup>82</sup> Zaradi kazni, »15 dni zapora«, se je v celjski domobranski vojašnici v začetku leta 1908 »obesil nek vojak.

72 *Slovenski narod*, »Samomor vojaka-beguna«, 26. 4. 1904, 4.

73 *Slovenski narod*, »Samomor«, 11. 5. 1904, 4.

74 *Slovenec*, »Samomor vojaka«, 22. 6. 1904, 3.

75 *Laibacher Zeitung*, »Selbstmord eines Soldaten«, 13. 6. 1905, 3.

76 *Arbeiterwille*, »Der Soldatenselbstmord in Marburg«, 15. 11. 1905, 7, 8.

77 *Slovenski narod*, »Zopet samomor vojaka«, 21. 6. 1907, 3.

78 *Marburger Zeitung*, »Selbstmord eines Majors«, 26. 7. 1906, 4.

79 *Slovenski narod*, »Poskušeni samomor vojaka«, 22. 8. 1906, 3.

80 *Slovenski narod*, »Zopet samomor vojaka«, 21. 6. 1907, 3.

81 *Slovenski narod*, »Samomori vojakov v Gorici?«, 24. 7. 1907, 3.

82 *Slovenski narod*, »O samomorih vojakov v Gorici«, 30. 7. 1907, 3.

[...] Šel se je napit, potem pa se je na motvoz obesil. Reveža so še pravočasno rešili in spravili v bolnišnico.«<sup>83</sup>

Kljub temu da je zadevo problematiziral že državni zbor, so se podobne zgodbe vrstile vse do izbruha prve svetovne vojne.<sup>84</sup> Trpinčenje je novembra 1908 občutil vojak Stark, ki se je »v Gorici na Gradu vrgel iz drugega nadstropja [...] baje radi tega, ker ga je neki korporal vedno trpinčil.«<sup>85</sup> »Obžalovanja vredno je, da se kljub vsem ministrovim izjavam še vedno dogajajo takšni primeri,« je februarja 1909 komentiral mariborski nemški list ob navajanju enaindvajsetletnega vojaka infanterista Franza Kummerja iz Dietersdorfa, iz okraja Feldbach, ki je vojaščino služil v Mariboru in storil samomor zaradi šikaniranja nadrejenih.<sup>86</sup> Franz Kumeritsch, vojak mariborskega pehotnega polka deželne brambe št. 26, je storil samomor, ker mu je grozil petnajst-dnevni zapor.<sup>87</sup> V Celovcu se je ustrelil »neki korporal kranjskega pešpolka št. 17. Storil je samomor, ker so ga tako šikanirali, da mu ni bilo več prestatati.«<sup>88</sup> Iz strahu pred kaznijo, ker je krepko prekoračil izhod, se je ustrelil četovodja mariborskega pehotnega polka deželne brambe št. 26.<sup>89</sup> Tudi vojak novinec Anton Dernovšek, »doma iz Medvod na Kranjskem«, se je obesil »na dvorišču vojašnice v Gorici. [...] Baje so ravnali prestrogo ž njim. [...] Pravijo, da so med podčastniki skoraj sami Nemci, ki delajo z vojaki, kakor se jim zljubi.«<sup>90</sup>

Medtem je vojska kljub določili iz leta 1875, ki je pogreb za vojake samomorilce, razen za zločince, dopuščalo z vojaškimi častmi in cerkvenim spremstvom,<sup>91</sup> temu tik pred vojno vse bolj nasprotovala<sup>92</sup> (v več primerih tudi duhovniki vojaka samomorilca niso želeli cerkveno pokopati).<sup>93</sup> To pa seveda ni zmanjšalo števila samomorov. Časopisje na Slovenskem je v letih 1910–14 še zmeraj beležilo veliko število samomorov. V številnih primerih je bil vzrok neznan,<sup>94</sup> toda nasilje in strah vojakov pred kaznijo sta bila še zmeraj na prvem mestu. Da bi ubežal kazni, je v mariborskem pehotnem polku deželne brambe št. 26 storil samomor Josef Speletz iz Slovenske Bistrice.<sup>95</sup> Podobno je ravnal »lovec 2. stotnije lovskega bataljona« v Celovcu Josip Čmulik, ki je bil »zaprt zaradi razgrajanja in se je obesil zaradi mržnje do vojaškega stanu in iz strahu pred kaznijo, ki ga je čakala zaradi raznih izgredov.«<sup>96</sup> Prav tako zaradi naveličanosti se je »v topničarski vojašnici v Beljaku ustrelil v pričo svojih tovarišev topničar

83 *Domovina*, »Samomor vojaka,« 8. 1. 1908, 2.

84 Prim. Leidinger, »Suizid und Militär,« 352–58.

85 *Slovenski narod*, »Poskušen samomor vojaka,« 19. 11. 1908, 3.

86 *Marburger Zeitung*, »Selbstmord eines Soldaten,« 4. 2. 1909, 5.

87 *Marburger Zeitung*, »Selbstmord eines Landwehrmannes,« 5. 6. 1909, 6.

88 *Slovenski narod*, »Samomor vojaka,« 23. 6. 1910, 2.

89 *Marburger Zeitung*, »Selbstmord eines Zugführers,« 2. 7. 1910, 6.

90 *Slovenski narod*, »Samomor vojaka,« 26. 10. 1910, 3.

91 Kuttelwascher, »Selbstmord,« 339, 340.

92 Leidinger, »Suizid und Militär,« 356.

93 Npr. *Marburger Zeitung*, »Selbstmord eines Soldaten,« 20. 7. 1909, 13.

94 Npr. *Marburger Zeitung*, »Selbstmord eines Landwehrsoldaten,« 17. 12. 1910, 5. *Slovenski narod*, »Poskušen samomor vojaka,« 27. 11. 1911, 4. *Slovenski narod*, »Samomor vojaka,« 6. 3. 1912, 4.

95 *Grazer Tagblatt*, »Soldatenselbstmord,« 15. 7. 1912, 3.

96 *Slovenski narod*, »Samomor vojaka v zaporu,« 12. 4. 1912, 2.

Val. Krebs«. <sup>97</sup> Iz strahu pred kaznijo se je v Gorici »ustrelil s puško domobranec Fran Aknič iz Kočevja«. <sup>98</sup> Tudi Viktor Moser je, sicer v pijanosti, izvršil samomor iz strahu pred kaznijo, saj je »prišel zvečer eno uro prepozno domov«. <sup>99</sup> Velikonočni dopust je »prekoračil za 24 ur« lovec Bregant in »skočil v Gorici pod vlak južne železnice«. <sup>100</sup> Podobno se je zgodilo Ludviku Dombu, lovcu celovškega 19. lovskega bataljona, ki se je zastrupil v gostilni »Zur Lokomotive«, potem ko se je vrnil z dopusta »en dan prepozno, češ da je mati na smrtni postelji. Ker tega ni mogel dokazati, so mu zapretili s kaznijo. Mož se je tako prestrašil, da je pobegnil iz vojašnice, delj časa okrog popival, nato pa se je [...] zastrupil.« <sup>101</sup>

Leto 1913 je bilo v poročilih časopisja na Slovenskem sploh izredno »bogato« z novicami o samomorih vojakov. Do velikonočnih praznikov se jih je ubilo vsaj osem, do konca leta pa še dvakrat več. Skupaj jih je bilo v tem letu, po poročilih, okrog 25. Junij in julij sta bila še posebej »na udaru«; iz strahu pred kaznijo so se ubili Paul Malinek, četovodja mariborskega pionirskega (inženirskega) bataljona, <sup>102</sup> potem Hermann Suppanz in Franz Kaschuba, oba iz mariborskega pehotnega polka deželne brambe št. 26, <sup>103</sup> »na Grivi v bližini vojašnice v Kanalu [so našli] ustreljenega vojaka 4. stotnije tamošnjega lovskega bataljona«, Kovača iz Ljubljane, ki se je »ustrelil ob 4. zjutraj«, vzrok pa je bil »bržkone strah pred kaznijo, ker je bil Kovač 6 dni brez dovoljenja na dopustu na svojem domu«. <sup>104</sup> Za konec je tukaj še primer Josipa Sorča, dvaindvajsetletnega novince, ki je bil »uvrščen med planince, doma iz Bovškega«. Njegov samomor lepo odraža ravnanje in stališče vojske na predvečer prve svetovne vojne, ko se je, kot smo omenili zgoraj, posluževala svojih pravil in samomorilcem ob pogrebu ni več »privoščila« vojaških časti. »O vzrokih samomora se govori mnogo, večina tudi, da fant ni mogel prenesti tiste strogosti in ravnanja z vojaki novinci. Sorča so pokopali brez običajnih vojaških časti. To se je zgodilo na brzogovorni ukaz vojnega ministrstva z dodatkom, da ostane ta ukaz v veljavi za vse vojaške samomorilce!« <sup>105</sup>

Toda ta ukaz ni dolgo zdržal. Čez dobrega pol leta se je začela vélika vojna, ki je dodobra premešala vse karte, ob njenem koncu pa je bilo konec tudi z dvojno monarhijo.

97 *Slovenski narod*, »Samomor vojaka«, 17. 1. 1913, 3.

98 *Slovenski narod*, »Samomor vojaka«, 12. 2. 1913, 5.

99 *Slovenski narod*, »Samomor vojaka«, 18. 2. 1913, 2.

100 *Slovenski narod*, »Samomor vojaka«, 28. 3. 1913, 3.

101 *Slovenski narod*, »Samomor vojaka«, 1. 4. 1913, 3.

102 *Marburger Zeitung*, »Selbstmord eines Zugführers«, 12. 6. 1913, 2.

103 *Deutsche Wacht*, »Selbstmord eines Infanteristen«, 9. 7. 1913, 5. Arbeiterwille, »Wieder ein Soldatenselbstmord«, 11. 7. 1913, 3.

104 *Slovenski narod*, »Samomor vojaka iz Ljubljane«, 16. 7. 1913, 3.

105 *Slovenski narod*, »K samomoru vojaka Sorča«, 5. 11. 1913, 2.

## Viri in literatura

---

### Časopisje

---

- *Allgemeine Militär-Zeitung*, 1891.
- *American Medical Monthly*, 1858.
- *Arbeiterwille*, 1905, 1913.
- *Das Vaterland*, 1891.
- *Deutsche Wacht*, 1913.
- *Die Gegenwart*, 1888.
- *Domovina*, 1899, 1908.
- *Edinost*, 1894.
- *Grazer Tagblatt*, 1912.
- *Laibacher Zeitung*, 1889, 1904, 1905.
- *Marburger Zeitung*, 1891, 1900, 1903, 1906, 1909, 1910, 1913.
- *Militär-Zeitung*, 1881, 1894.
- *Pettauer Zeitung*, 1903.
- *Slovenec*, 1899, 1900–1904.
- *Slovenski gospodar*, 1885, 1886, 1895, 1896, 1904.
- *Slovenski narod*, 1893, 1896, 1897, 1900, 1901–1904, 1906–1908, 1910–1913.
- *Statistische Monatschrift*, 1892.

### Literatura

---

- Bonnell, Andrew G. »Explaining Suicide in the Imperial German Army.« *German Studies Review* 37, št. 2 (2014): 275–95.
- Brosch, Anton. *Die Selbstmörder - mit besonderer Berücksichtigung der militärischen Selbstmörder und ihrer Obduktionsbefunde*. Wien: Franz Deuticke, 1909.
- Deák, István. *Beyond Nationalism. A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps, 1848–1918*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1990.
- Kästner, Alexander. »‘Desertionen in das Jenseits.’ Ansätze und Desiderate einer militärhistorischen Suizidforschung für die Frühe Neuzeit.« *Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit* 11, št. 2 (2007): 85–111.
- Kuttelwascher, Hans. »Selbstmord und Selbstmordstatistik in Österreich.« *Statistische Monatschrift, Neue Folge* 17 (1912): 267–350.
- Leidinger, Hannes. »Suizid und Militär.« V: Laurence Cole, Christa Hämmerle in Martin Schutz (ur.). *Glanz – Gewalt – Gehorsam. Militär und Gesellschaft in der Habsburgermonarchie (1800 bis 1918)*, 337–58. Essen: Klartext Verlag, 2011.
- Longuet, R. »Le suicide dans les armées européennes.« *Archives de médecine et de pharmacie militaires* (1891): 435–53.
- Lughofer, Johann Georg. »Soldaten sind Selbstmörder: der suizidale Kriegsheld in der österreichischen Literatur.« *Brünner Beiträge zur Germanistik und Nordistik* 32 (2018): 37–52.
- Masaryk, Thomas Garrigue. *Der Selbstmord als sociale Massenerscheinung*. Wien: Verlag von Carl Konegen, 1881.
- Mayr, Georg von. »Selbstmordstatistik.« V: J. Conrad, et al., (ur.). *Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Zv. 6*, 697–721. Jena: Fischer, 1901.
- Melichar, Peter in Alexander Mejstrik, »Die bewaffnete Macht.« V: Helmut Rumppler in Peter Urbanitsch (ur.). *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band IX: Soziale Strukturen, Teilband 2: Von der Ständezur Klassengesellschaft*, 1263–326. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2010.

- Ortmayr, Norbert. »Selbstmord in Österreich 1819–1988.« *Zeitgeschichte* 17 (1990): 209–25.
- Platter, Julius. »Über den Selbstmord in Österreich in den Jahren 1819–1872.« *Statistische Monatschrift* 2 (1876): 97–107.
- Rehfish, Eugen. *Der Selbstmord*. Berlin: Fischer's medizinische Buchhandlung, 1893.
- Roškar, Saška in Alja Videtič Paska (ur.). *Samomor v Sloveniji in svetu*. Ljubljana: elektronska izdaja, 2021.
- Schimmer, Gustav Adolf. *Biotik der k. k. österreichischen Armee im Frieden*. Wien: Wilhelm Braumüller, 1863.

### Spletni viri

---

- *The Army: Austria-Hungary in its entirety | Der Erste Weltkrieg*. Pridobljeno 30. 9. 2022. <https://ww1.habsburger.net/en/chapters/army-austria-hungary-its-entirety>.

### Statistični viri

---

- Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses des Reichsrates 1861–1918. 189. Sitzung der XI. Session am 26. Jänner 1893.

## Filip Čuček

---

# MILITARY SUICIDES IN AUSTRIA FROM THE MIDDLE OF THE 19<sup>TH</sup> CENTURY UNTIL WORLD WAR I (WITH SOME SLOVENIAN EXAMPLES)

---

## SUMMARY

---

In the second half of the 19<sup>th</sup> and the beginning of the 20<sup>th</sup> century, Austria may not have been at the forefront of civilian suicide rates on the European continent, but it was always the worst by far in terms of military suicides. Unlike Prussia (and some other German principalities), which had already started publishing military suicide analyses in the 18<sup>th</sup> century, the first analytical data for Austria did not become available until as late as the middle of the 19<sup>th</sup> century. Initial findings suggested that suicide rates increased significantly during the neoabsolutist period. However, the leading cause of suicides soon became apparent: the brutal treatment of recruits by their superiors. Towards the end of the century, the authors of various theories regarding suicide were becoming increasingly unanimous: the fear of punishment and the dissatisfaction with military life represented the leading factors in a soldier's decision to end his life, especially if he had come from a completely different environment and was thus unaccustomed to the harshness of the military life, poor living conditions, etc. Of course, we must also consider the individuals' mental state, which could not be determined

during recruitment. The final straw leading to the decision to commit suicide in the Army was undoubtedly the strict (and brutal) military discipline because when a soldier committed an offence, he was aware that he would be punished and also knew what sort of punishment he could expect.

Towards the turn of the century, military discipline became increasingly severe, and information about the cruel treatment of soldiers slowly leaked into the public. Meanwhile, as of the 1890s, the number of suicides in the Austrian Army started to decline, although the civilian suicide rate in the Monarchy was constantly increasing. However, at the end of the 19<sup>th</sup> century and the beginning of the 20<sup>th</sup> century, the numbers were still considerable. The more and more frequent reports about the superiors' cruel treatment of soldiers in the Army became increasingly disturbing. Between 1907 and 1914, a series of parliamentary inquiries denounced the inhumane treatment of soldiers, and the periodical press also reported on the increasingly frequent abuses in the Army. The military authorities tried to avoid the accusations and attempted to portray suicides as pathological. To protect itself against such allegations, the military therefore sought to scientifically prove what was actually causing such a substantial number of military suicides. However, this strategy was not very successful, as the press more and more frequently underlined the harsh conditions in the Army. The military nevertheless went "on the offensive" and urged the public not to destabilise soldiers with "misinformation" (referring especially to the anti-military articles that supposedly upset the recruits and slandered the Army as an institution).

The information on suicidal behaviour in the Slovenian provinces before World War I is scarce and can only be found in a few publications written by Austrian authors. Suicides in the Army were less frequent in the Slovenian territory than in the other Austrian provinces. For example, even the German parts of Carinthia and Styria had more suicides than the southern parts of these regions. In Carniola, which was "de facto" a Slovenian land, the situation was completely different: the few Austrian writers did not even mention this province as particularly burdened by this phenomenon. Nevertheless, towards the turn of the century, newspapers in Slovenia also increasingly reported on suicides in "Slovenian" regiments or in the companies where soldiers from the Slovenian provinces served. A cursory glance at the Slovenian and German press reveals some 160 reports of suicides in the period between 1885 and 1914 in the Slovenian lands or their immediate vicinity (Klagenfurt, Graz, Trieste, etc.). Interestingly, in the 1860s and 1870s, newspapers had not reported on suicides among soldiers. They started publishing such reports rather modestly as late as the mid-1880s, while after the turn of the 19<sup>th</sup> century, news about suicides became a "constant feature", also in the newspapers published in the Slovenian territory.



Damjan Hančič\*

# Preskrba prebivalstva in težave v kmetijski proizvodnji v okrožju Kamnik v prvem obdobju okupacije\*\*

## IZVLEČEK

*Za območje medvojnega upravno-političnega okrožja Kamnik, ki ga je nemški okupator kot del svojega ožjega življenjskega področja skušal čim prej integrirati v nemški Tretji rajh, je bilo značilno, da je okupator poleg želje za vzpostavitev stanja, ki bi omogočalo čimprejšnje izkoriščanje virov za vojno industrijo, v to območje moral precej investirati in ga tudi dodatno oskrbovati. Na območju, ki je bilo že sicer nezadostno v samooskrbi z živili in surovinami in kjer je zaradi slabih transportnih povezav z drugimi predeli rajha občasno prihajalo do težav pri dovozu določenih artiklov, so v letu 1942 in 1943 v kmetijski proizvodnji, poleg neposrednih in posrednih posledic vojaških spopadov med partizani in okupatorjem, dodatne težave povzročale še vremenske razmere (leta 1942 suša, leta 1943 obilne padavine), primanjkovati pa je začelo tudi moške delovne sile za težja poljedelska in gozdna opravila. Prispevek na osnovi ohranjenega gradiva okrožnega kmetijskega poverjenika pri deželnem svetniku Kamnik (nem. Landrat) in tedenskih poročil občinskih komisarjev občin kamniškega okrožja, ki so jih pošiljali deželnemu svetniku v Kamniku, predstavlja problematiko oskrbe in kmetijske proizvodnje na kamniškem območju v letih od 1941 do vključno 1943.*

*Ključne besede: okupacija, vreme, kmetijstvo, oskrba, Kamnik*

\* Dr., znanstveni sodelavec, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI-1000 Ljubljana; [damjan.hancic@scnr.si](mailto:damjan.hancic@scnr.si); ORCID: 0009-0002-1885-1885.

\*\* Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0380 *Kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju*, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno in inovativno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

**ABSTRACT****POPULATION SUPPLY AND AGRICULTURAL PRODUCTION DIFFICULTIES  
IN THE KAMNIK DISTRICT DURING THE INITIAL PERIOD  
OF THE OCCUPATION**

*As part of their immediate zone of influence, the German occupiers intended to integrate the area of the wartime administrative-political district of Kamnik into the German Third Reich as soon as possible. In their desire to promptly start exploiting this region's resources for war industry purposes, they had to invest heavily in it and provide it with additional supplies. Due to the poor transport connections with the other parts of the Reich, this area, which had even before the occupation not been self-sufficient in terms of food and raw materials, experienced occasional problems with the supply of certain goods. In addition to the direct and indirect consequences of the military conflicts between the Partisans and the occupying forces, the weather conditions in 1942 (drought) and 1943 (heavy rainfall) caused even additional agricultural production difficulties apart from the shortage of male labour for the more challenging agricultural and forestry tasks. In the present article, the author describes the supply problems and agricultural production difficulties in the Kamnik area between 1941 and 1943 based on the preserved materials of the district agricultural commissioner of the Kamnik District Councillor (Landrat) and the weekly reports sent to the Landrat by the municipal commissioners of the Kamnik district municipalities.*

*Keywords: occupation, weather, agriculture, supply, Kamnik*

**Stanje raziskav o kmetijstvu in preskrbi prebivalstva  
v okrožju Kamnik med okupacijo**

Čprav se v slovenskem prostoru kar nekaj zgodovinarjev bodisi generalno bodisi lokalno ukvarja s temo preskrbe prebivalstva med prvo ali drugo svetovno vojno,<sup>1</sup> pa doslej preskrba prebivalstva in podrobnejša predstavitev gospodarske situacije v kamniškem okrožju med drugo svetovno vojno še ni bila predmet raziskav. O splošnem gospodarskem, kmetijskem in preskrbovalnem položaju na Slovenskem med okupacijo je že pred desetletji pisal pokojni zgodovinar dr. Tone Ferenc, ki je najprej na splošno

1 Gl. npr. Metod Mikuž, *Slovensko partizansko gospodarstvo v luči partizanskih dokumentov* (Ljubljana: Zavod Borec, 1969). Bojan Himmelreich, *Namesto zemlje črni kruh, Organizacija preskrbe z živili v Celju v času obeh svetovnih vojn* (Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2001). Peter Vodopivec in Katja Kleindienst, *Velika Vojna in Slovenci* (Ljubljana: Slovenska Matica, 2005). Gregor Antoličič in Petra Svoljšak, *Leta strahote. Slovenci in prva svetovna vojna* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 2018). Poleg omenjenih velja za Ljubljano, tj. območje, ki je na jugu neposredno mejilo na obravnavano kamniško okrožje, še posebej poudariti študijo o življenju Ljubljančanov med okupacijo – Gl. Mojca Šorn, *Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007).

obdelal in prikazal problem arhivskih virov o preskrbi in gospodarstvu na treh različnih okupacijskih območjih (nemškem, italijanskem in madžarskem), nato pa predstavil do tedaj znane podatke o gospodarstvu, kmetijstvu in prehrani oziroma oskrbi na posameznem okupacijskem območju.<sup>2</sup> Pri tem je v okviru predstavitve razmer na nemškem okupacijskem območju diferenciral razmere na Sp. Štajerskem in Gorenjskem, med katerima so obstajale določene razlike v stopnji samooskrbe. Ni pa se spuščal v predstavitev konkretnih razmer v posameznem okrožju okupirane Gorenjske ali Sp. Štajerske. Zato skuša ta prispevek osvetliti prehransko-preskrbovalne in kmetijsko-proizvodne razmere v enem od teh okrožij – kamniškem, ki je na vzhodu mejilo na nemški gau Štajerska, na zahodu na kranjsko okrožje v okviru gau Koroške, na jugu pa na italijansko Ljubljansko pokrajino; na severu ji je naravna ovira – pas Kamniško-Savinjskih Alp in Karavank – preprečevala povezavo s starim rajhom oziroma novo »matično deželo« Koroško.

---

## Nova upravna razdelitev in gospodarsko-oskrbna vključitev okupirane Gorenjske v rajh

---

Spomladi 1941 je energetska in gospodarska najmočnejše območje predvojne Dravske banovine: Spodnjo Štajersko, Gorenjsko ter 90 km dolg in od 10 do 15 km širok pas južno od Save na Dolenjskem zasedla nacistična Nemčija. Tako se je od skupno 66 predvojnih hidroelektrarn kar 48 (73 odstotkov) znašlo na nemškem zasedbenem ozemlju; od 1.312 železarsko-rudarskih industrijskih obratov jih je pod nemškega okupatorja prišlo kar 932 (71 odstotkov). Na področju kmetijske proizvodnje ugotovimo, da je od predvojnih 190 kmetijskih podjetij pod nemškega okupatorja prišlo kar 114 (60 odstotkov);<sup>3</sup> od 1.252 živilskih podjetij pa jih je na nemškem okupacijskem ozemlju bilo kar 891 (71 odstotkov).<sup>4</sup>

Na življenje prebivalstva med okupacijo niso vplivale samo politične, družbene in kulturne spremembe, ampak so okupatorji posegli tudi v gospodarstvo. Z razkosanjem Dravske banovine so bile namreč na silo pretrgane dotedanje gospodarske vezi med pokrajinami in gospodarskimi panogami.<sup>5</sup> Od okupatorjev začrtane državne meje so za domačine pomenile veliko oviro, saj so za prehod potrebovali prepustnice, mnoge pa so odrezale od služb ali njihovih njiv in travnikov, prav tako težaven je bil prevoz blaga iz ene države v drugo.<sup>6</sup> Prekinjene so bile tudi poslovne povezave, denimo bančne in

---

2 Tone Ferenc, »Landwirtschaft und Ernährung in Slowenien (1941–1945)«, v: *Izbrana dela, Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 3, Nasilje in izkoriščanje gmotnih sil za potrebe okupatorskih držav*, ur. Mitja Ferenc (Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2009), 379–402.

3 Tone Ferenc, »Gospodarstvo pod okupacijo«, v: *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*, ur. Jasna Fischer et al. (Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2005), 590.

4 Ibidem.

5 Marjan Žnidarič, »Vpliv okupacije na življenje Slovencev leta 1941«, v: *Prispevki za novejšo zgodovino* 41, št. 2 (2001): 192.

6 Bojan Balkovec, »O okupacijskih mejah na Dolenjskem«, v: *En krompir, tri države: Okupacijske meje na Dolenjskem 1941–1945*, ur. Bojan Balkovec (Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2021), 5–38.

zadružne mreže, ki so bile pred vojno pomembne za kmečko ekonomijo na področju financiranja ter potrošnje in komercializacije pridelkov in živine. Tudi cenovna politika okupacijskih oblasti in njihov tečaj za dinar niso bili najbolj v skladu z interesi večine prebivalstva (20 dinarjev za 1 nemško rajhsmarko oziroma 30 italijanskih lir za 100 dinarjev),<sup>7</sup> čeprav je imelo padanje vrednosti denarja tudi pozitivno posledico – kmetje so lahko zmanjšali svoje dolgove. Velika večina je bila namreč pred drugo svetovno vojno močno zadolžena.<sup>8</sup> Ob tem ne smemo mimo dejstva, da je bila predvojna Dravska banovina zelo agrarna dežela, saj se je kar 60 odstotkov prebivalstva preživljalo s kmetijstvom; v kmetijsko-gozdarskem sektorju je bilo zaposlenih kar 60,35 odstotka vseh prebivalcev, v industriji in obrti pa trikrat manj oziroma 19,49 odstotka.<sup>9</sup> Velik delež kmetijstva je bil posledica dejstva, da je kmetijska površina v banovini znašala 829.268 ha ali 51,1 odstotka skupne površine,<sup>10</sup> vendar pa je bilo kar 60 odstotkov kmečkih posesti manjših od 5 ha, medtem ko je bilo kmetij z več kot 50 ha izredno malo (samo en odstotek).<sup>11</sup> Nadpovprečno visoka je bila gostota slovenskega kmečkega prebivalstva, saj je na kvadratnem kilometru obdelovalne zemlje živelo 190 prebivalcev, drugod v Jugoslaviji pa le 144.<sup>12</sup> Preobljudenost podeželja je bila posledica nezadostnega razvoja drugih gospodarskih panog, tehnološkega napredka in povečanja storilnosti v industriji, ki ni mogla zaposliti vsega »odvečnega« kmečkega prebivalstva. Preobilje prebivalstva in s tem zadostna količina fizične delovne sile lastnikov kmetij tako nista silila v modernizacijo in tehnologizacijo, kar se je kmalu začelo odražati tudi na nizki produktivnosti in nizkem hektarskem donosu. Donos žita na slovenskih njivah je bil za polovico nižji od evropskega povprečja in kar trikrat manjši od najbolj kmetijsko razvitih evropskih držav.<sup>13</sup> Slovensko kmetijstvo se je znašlo v t. i. »drugi strukturni krizi«, ki bi jo lahko odpravili le z dvigom kmetijske proizvodnje ali zmanjšanjem kmečkega prebivalstva za polovico.<sup>14</sup>

Vsi okupatorji so si poleg politične priključitve zasedenega ozemlja prizadevali za čimprejšnjo vključitev gospodarstva zasedenih pokrajin v svoje gospodarstvo, še zlasti pa nemški, ki je zasedene predele Slovenije sploh štel za svoj »življenjski prostor«, jih želel čim prej priključiti gospodarstvu Tretjega rajha in iz njih pridobiti čim več gmo-tnih dobrin za svoje vojaške potrebe. Tako kot mnoge druge gospodarske dejavnosti je tudi kmetijstvo načrtno vključil v svojo politično in ekonomsko organizacijo, da bi s tem spodbudil rast produkcije.<sup>15</sup> Šlo je za t. i. »uistosmerjanje« (Gleichschaltung)

7 Žarko Lazarevič in Jože Princič, *Zgodovina slovenskega bančništva* (Ljubljana: Združenje bank Slovenije, 2000), 165–73.

8 Žarko Lazarevič, »Kmetovanje v vojni vihri na podlagi dnevniških zapisov,« v: *Mikro in makro: pristopi in prispevki k humanističnim vedam ob dvajsetletnici UP Fakultete za humanistične študije* (Ljubljana: Fakulteta za humanistične študije, 2020), 232, pridobljeno, 22. 5. 2023, [https://www.researchgate.net/publication/347118512\\_Kmetovanje\\_v\\_vojni\\_vihri\\_na\\_podlagi\\_dnevniških\\_zapisov](https://www.researchgate.net/publication/347118512_Kmetovanje_v_vojni_vihri_na_podlagi_dnevniških_zapisov).

9 *Krajevni leksikon Dravske banovine* (Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona Dravske banovine, 1937), 13.

10 Ibid., 19.

11 Lazarevič, »Kmetijstvo in kmečko zadružništvo,« v: *Slovenska novejša zgodovina*, 441.

12 Ibid.

13 Ibid., 142.

14 Ibid., 141.

15 Ferenc, »Gospodarstvo pod okupacijo,« 592–97.

na organizacijskem in zlasti vsebinskem področju. Takoj po zasedbi Gorenjske je šef civilne uprave na tem območju zaplenil vso hrano in prepovedal izvoz žita, da bi ustavil divje kopičenje in tihotapljenje. Kmalu so uvedli dva brezmesna dneva na teden (torek in petek) ter omejili strežbo mesnih jedi v restavracijah. Hkrati je prišlo do regulacije cen blaga in storitev ter regulacije plač.<sup>16</sup> Vzporedno z ukrepi, ki so od aprila do junija 1941 urejali cene blaga in živil, mezde in plače ter delovnopravne predpise, so na nemškem okupacijskem ozemlju potekale zaplembe kapitala in premoženja vseh slovenskih podjetij, bank, organizacij, društev, združenj ter aretiranih, izgnanih in pobeglih oseb.<sup>17</sup> V prvem letu okupacije je Nemcem celo uspelo, da so si s spodbujanjem tehnološke modernizacije in povečanim povpraševanjem po kmetijskih produktih pridobili naklonjenost mnogih kmetov. Zaradi večjega povpraševanja so cene narasle, kar je praviloma povečalo kmečke dohodke, na podeželju pa se je začasno povečala potrošnja industrijskega blaga.<sup>18</sup>

Ozemlje Gorenjske je bilo po okupaciji priključeno sosednji pokrajini Koroški (*Gau Kärnten*), ki je tedaj poleg današnje (in predvojne) avstrijske dežele Koroške obsegala še Vzhodno Tirolsko (območje Lienza) in Mežiško dolino.<sup>19</sup> Vsa zasedena območja so obravnavali kot sestavni del Nemčije, čeprav ji (razen Mežiške doline) formalno niso bila nikoli priključena.<sup>20</sup> Poleti 1941 so okupirano Gorenjsko razdelili na tri okrožja s sedeži v Radovljici, Kranju in Kamniku. V vsakem od okrožij je sprva imel vso civilno oblast v rokah okrožni politični komisar, nato pa sta si v začetku leta 1942 pristojnosti razdelila deželni svetnik kot predstavnik lokalne samouprave in okrožni vodja kot državni in nacistični strankarski predstavnik.<sup>21</sup> Na področju preskrbe prebivalstva, in kasneje tudi nalog pospeševanja kmetijstva in kmetijske proizvodnje, je v Kamniku na ravni okrožja deloval okrožni prehranjevalni urad A (*Kreisernährungsamt A*), ki je sprva deloval pod okriljem urada političnega komisarja dr. Franza Dullniga, od začetka leta 1942 pa urada deželnega svetnika dr. Hermannja Doujaka. Ta je imel v svoji sestavi poleg prehranjevalnega še dva urada, ki sta bila na ozemlju (starega) rajha sicer podrejena neposredno področnima ministrstvom: gozdni urad (*Forstamt*) in urad za delo (*Arbeitsamt*).<sup>22</sup> Kamniški okrožni prehranjevalni urad je vodil poverjenik za kmetijstvo pri deželnem svetniku za okrožje Kamnik, t. i. okrožni kmetovalec (*Kreislandwirt*) Heinrich Burgstaller, ki je bil pri svojem delu izjemno dejaven in je poleg sprotne skrbi za normalno preskrbo z živili konec leta 1941 in v začetku leta 1942 pripravil tudi več elaboratov s konkretnimi predlogi za dvig kmetijske proizvodnje na Gorenjskem in v kamniškem okrožju. Največji problem na celotnem območju

16 Tone Ferenc, »Problem raziskovanja gospodarstva pod okupacijo na Slovenskem med drugo svetovno vojno,« v: *Izbrana dela, Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno* 3, 371–78.

17 Žnidarič, »Vpliv okupacije na življenje Slovencev leta 1941,« 195.

18 Ferenc, »Gospodarstvo pod okupacijo,« 592–97.

19 Tone Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945* (Maribor: Založba Obzorja, 1968), 140.

20 Prim. Vinko Skitek, *Delovanje nemškega okupatorja v Mežiški dolini med letoma 1941 in 1945: doktorska disertacija* (Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, 2016), 323.

21 Damjan Hančič, »Gradbeni projekti nemškega okupatorja v Kamniku,« *Kronika* 71, št. 1 (2023): 201–06.

22 SI AS 1603, š. 41, Zadeve okrožnega kmetijskega poverjenika in prehranjevalnega urada Kamnik, dokument »Verwaltungsvereinfachung«, 1942.

se mu je zdela velika lastniška razdrobljenost zemljišč, ki je onemogočala maksimalno uporabo kmetijske mehanizacije pri obdelovanju polj in s tem tudi dvig kmetijske proizvodnje.<sup>23</sup>

Gorenjska je bila ob okupaciji kmetijsko in prehransko v manj ugodnem položaju kot od Nemcev prav tako zasedena sosednja Spodnja Štajerska. Ker je Gorenjska pretežno alpska regija, je imela od 122.000 ha kmetijskih zemljišč le 27 odstotkov (33.643 ha) obdelovalnih površin. Za pridelavo žita je bilo namenjenih 17.230 ha s povprečnim letnim pridelkom 120.947 q (centov ali stotov);<sup>24</sup> krompir so pridelovali na 6.568 ha, povprečni letni pridelek je bil 235.650 q. Razdrobljenost kmetijskih zemljišč je bila velika: od 25.941 kmetij jih je bilo 14.119 (ali 54 odstotkov) manjših od 5 ha. Nekoliko boljše je bilo v tem pogledu stanje v živinoreji: skupaj je bilo 8.600 konj, 56.000 glav goveda, 26.660 prašičev in 7.286 ovac; največ so gojili cikaste pasme goveda, ki se je v veliki meri prilagodila gospodarskim razmeram alpskega okoliša in postala majhna živina z izrazito mlečnostjo.<sup>25</sup> Gorenjska torej ni mogla sama pokrivati svojih potreb po hrani, skoraj vso hrano, razen mleka in sadja, je bilo treba uvažati. Le pri krompirju je v letu 1941 še kazalo, da bi povpraševanje lahko pokrili z lastno kmetijsko proizvodnjo, že leta 1942 pa je uvoz tudi na tem področju postal neizogiben.<sup>26</sup> Ob tem je treba opozoriti, da že pred drugo svetovno vojno slovensko in gorenjsko kmetijstvo ni pridelalo dovolj pridelkov, da bi zadostilo prehrabnim potrebam, zato sta bili Dravska banovina in Gorenjska odvisni od uvoza kmetijskih pridelkov iz drugih jugoslovanskih območij. Z vojno so se vse te povezave prekinile in treba je bilo vzpostaviti nadomestne kanale preskrbe.<sup>27</sup>

---

## Stanje v kmetijstvu in prehrani v okrožju Kamnik ob začetku okupacije leta 1941

---

Upravopolitično območje Kamnika je prvi tri mesece po okupaciji obsegalo predvojni kamniški srez, ki so mu na jugu priključili še nekaj občin bivšega ljubljanskega sreza (Črnuče, Dol pri Ljubljani, Dolsko, Podgorica), po poletni okupatorjevi reorganizaciji uprave na Gorenjskem oziroma »pretvorbi«<sup>28</sup> dotedanjih petih okrajev v tri okrožja pa je jeseni 1941 po združitvi dotedanjega kamniškega okraja z večjim delom litijskega okraja okrožje Kamnik merilo 881 km<sup>2</sup> in imelo 58.962 prebivalcev.<sup>28</sup> Če pogledamo geografsko-fizične značilnosti kamniškega območja, ugotovimo, da severni del spada k visokogorju, zato je redko naseljen, v osrednjem delu se goratost

23 Ibid.

24 q – cent ali stot; 1 cent = 100 funtov po cca. 56 dag oz. skupno cca. 56 kg.

25 *Krajevni leksikon*, 24.

26 Ferenc, »Landwirtschaft und Ernährung in Slowenien (1941–1945)«, 379–402.

27 Ferenc, »Problem raziskovanja gospodarstva pod okupacijo«, 371–78. Ferenc, »Landwirtschaft und Ernährung in Slowenien (1941–1945)«, 379–402.

28 Tone Ferenc, »Polom raznarodovalnih načrtov nemškega okupatorja v okrožju Kamnik«, v: *Izbrana dela, Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 2, Raznarodovanje*, ur. Mitja Ferenc (Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2010), 334.

zmanjšuje in prehaja v gričevnat svet, medtem ko je južni del okrožja ravninski. V severnem predelu je med okupacijo prevladovalo gozdarstvo, v južnem delu poljedelstvo, v večjih krajih tudi obrt, industrija in trgovina.<sup>29</sup> Kot gospodarski temelj prebivalcev je v predvojnem kamniškem srezu prevladovalo kmetijstvo, s katerim se je preživljalo okoli tri četrtine sreza,<sup>30</sup> saj je bilo od 26.117 ha kmetijskih površin 48,7 odstotka njiv, 26 odstotkov travnikov, 21 odstotkov pašnikov, 3 odstotki sadovnjakov in 0,3 odstotka vrtov.<sup>31</sup> Delež njiv je bil za 10 odstotkov večji od povprečja Dravske banovine, delež travnikov pa za 5 odstotkov manjši. Gozdna površina je predstavljala okoli 52 odstotkov sreza. Na njivah so v predvojnem okrožju/sreзу Kamnik gojili 55,8 odstotka žitaric, 23,2 odstotka krmilnih rastlin, 20,5 odstotka povrtnin in zelenjave, v industrijske namene je šlo le 0,3 odstotka poljskih pridelkov, ledin je bilo 0,2 odstotka. Letni pridelek žitaric na hektar je bil v predvojnem kamniškem sreзу enak povprečnemu v banovini, posebno ugodno je uspevala koruza, dobro so uspevali tudi repa, korenje in pesa.<sup>32</sup> Domače pasme živine so poleg veleposesti gojile zlasti kmetijske zadruge (Križ, Menina, Velika planina). Leta 1934 je bilo v sreзу: 16.765 glav goveda, 8558 svinj, 2844 konj, 189 glav drobnice, 34.982 glav perutnine, 2.660 čebeljih panjev; pridelek detelje je bil nad 80.000 q, pridelek sena pa okoli 225.000 q.<sup>33</sup>

Pri poljedelskih zemljiščih je tradicionalno prevladovala zelo majhna do majhna posest, srednje velika zemljišča so bila zelo slabo zastopana, medtem ko veleposesti praktično ni bilo.<sup>34</sup> Politični komisar Dullnig je zato že poleti 1941 menil, da bi morali v kamniškem okrožju zaradi velike posestne razdrobljenosti ustvariti »ustrezno močne kmetije«, pri čemer se mu je zdela površina najmanjšega v (starem) rajhu za to določenega uporabnega zemljišča v velikosti 7,5 ha premajhna, »saj bi ta zadoščala za preskrbo le v boljših letih«, zato je predlagal, da bi površina dedne kmetije znašala 10 ha.<sup>35</sup>

Kamniško okrožje je po navedbah novih (nemških) gospodarjev tega območja iz sredine leta 1941 »spadalo med najrevnejša okrožja v koroškem gauu«. <sup>36</sup> Tako se je tudi gospodarjenje v poljedelstvu ob začetku okupacije nemškemu političnemu komisarju okrožja Kamnik zdelo precej zastarelo, prav tako živinoreja,<sup>37</sup> čeprav je stanje klavne živine, kot izvemo iz nekoliko kasnejših dokumentov, vse do začetka leta 1942 zadoščalo potrebam okrožja (razen litijskega območja).<sup>38</sup> Tako v pridelavi pšenice kot krmnih rastlin je bilo kamniško okrožje z nemškega stališča nerentabilno, kajti

29 *Krajevni leksikon*, 175–77.

30 *Ibid.*

31 *Ibid.*, 119.

32 *Krajevni leksikon*, 177.

33 *Ibid.*

34 SI AS 1613, š. 5, p. e. 1613/44, Pol. Komissar des Verwaltungsbezirks Stein, »Wochenberichten« (Tedenska poročila političnega komisarja v Kamniku 1941), poročilo št. 1.

35 SI AS 1603, š. 41, Zadeve okrožnega kmetijskega poverjenika in prehranjevalnega urada Kamnik, dopis političnega komisarja za Kamnik izpostavi SD (varnostni službi) v Kamniku, 21. 7. 1941.

36 *Karawanken Bote*, »Vzorno delo v najjužnejšem okrožju«, 9. 5. 1942, št. 36, 4.

37 SI AS 1613, š. 5, p. e. 1613/44, poročilo št. 1.

38 Podrobneje glede rabe tal, stanja živine, preskrbe s pekarskimi izdelki in drugega kmetijsko-gospodarskega stanja v kamniškem okrožju v prvem obdobju okupacije gl. elaborate okrožnega poverjenika za kmetijstvo pri DS v Kamniku Heinricha Burgstallerja. – SI AS 1603, š. 41, IV/3, Zadeve okrožnega kmetijskega poverjenika in prehranjevalnega urada Kamnik.

kmetje so se lahko z lastno pšenico (samo)oskrbovali zgolj majhen del leta.<sup>39</sup> Pri mlinih so ugotovili, da krušna žita, moka in mlinske predelave zadoščajo samo za nekaj dni oskrbe kamniškega okrožja. Pridelava krompirja je bila ob prvem pregledu stanja zadovoljiva, saj naj bi presežek pridelave iz leta 1940 zadoščal še vse do jeseni 1941. Tudi pridelava vrtnin in zelenjave v okrožju je v glavnem krila lastne potrebe. V severnih predelih okrožja je bilo razširjeno sadjarstvo za prodajo, v južnih predelih je bilo sadja dovolj tudi za žganjekuho.<sup>40</sup> Glede preskrbe s sladkorjem je bilo stanje zelo slabo, saj v okrožju niso sadili sladkorne pese, zato so morali ves sladkor uvoziti.<sup>41</sup> Veliko pomanjkanje je komisar zaznal tudi pri dobavi maščobe; zaloge krušnih žit in vseh vrst drugih žitaric pa so zadoščale le za kratek čas, zato so oblasti načrtovale dobavo krušnega žita in nekaterih drugih živil.<sup>42</sup> V zvezi z možno oddajo presežkov pridelkov v okrožju je politični komisar ugotavljal, da bi se po vpeljavi trga za mleko in jajca zgolj ta dva produkta lahko oddajala v znatnih količinah.<sup>43</sup>

Od živilskopredelovalne industrije je v kamniškem okrožju ob začetku okupacije delovalo več predelovalnih podjetij, kot so mlini, mesarije in pekarnice, tovarna za proizvodnjo gorčice (Eta Kamnik) ter tri manjše mlekarnice. Pri trgovanju z živili je bil močno razširjen neposredni promet od proizvajalca k potrošniku. V Kamniku je živilska tržnica potekala dvakrat na teden, v Domžalah pa enkrat; na obeh tržnicah so ponujali različne kmetijske proizvode: maslo, jajca, perutnino, krompir, zelenjavo, žitarice, sadje in podobno.<sup>44</sup>

Posebno težavo je v kamniškem okrožju v prvem obdobju okupacije predstavljal dovoz potrebnih živil v okrožje. Obstoječe zaloge so hitro pošle, stare dobaviteljske oziroma transportne povezave so bile z uvedbo novih mej pretrgane, zato je bilo treba organizirati nove povezave z dobavitelji v rajhu. Najprej so morali vzpostaviti mrežo grosistov, tj. veletrgovcev, ki so dovažali in razdeljevali večje količine blaga manjšim, lokalnim trgovcem. V ta namen so kot grosista za kamniško okrožje angažirali dva trgovca (Klemenčiča in Senico), »ki sta se z najboljšimi močmi spopadla z izzivom, kar je bilo v začetku izredno težko«.<sup>45</sup> Glavno težavo so predstavljale zelo slabe prometne razmere v okrožju. Tedaj namreč še ni bilo zgrajenih odsekov železniške povezave med Šentvidom nad Ljubljano in Črnučami ter med Črnučami in Lazami pri Dolskem. Večino živil (cca. 15 ton) so morali v okrožje pripeljati s tovornjaki čez prelaz Jezersko ali prelaz Ljubelj iz »starega gaua« oziroma Koroške. S tem so nastali veliki prevozni stroški, kar je povzročilo tudi višje cene, tako da mnogi trgovci niso imeli nobenega dobička, ampak prej izgubo.<sup>46</sup> Navedimo le en primer dobave že plačanih tekstilnih

39 Glede pridelave hrane je bil kamniški srez že pred vojno »pasiven«, čeprav je nekatere pridelke prodajal tudi izven sreza, npr. presežek v živinoreji in gozdnih pridelkih. – *Krajevni leksikon*, 177.

40 SI AS 1613, š. 5, p. e. 1613/44, poročilo št. 1.

41 Ibid.

42 Ibid.

43 Gl. opombo 39.

44 Ibid.

45 SI AS 1603, š. 41, Zadeve okrožnega kmetijskega poverjenika in prehranjevalnega urada Kamnik, poročilo okrožnega kmetijskega poverjenika Heinricha Burgstallerja, »Ernährungswirtschaftliche Massnahmen in Kreis Stein«, Kamnik 25. 9. 1941.

46 Ibid.



izdelkov iz Maribora, Celja, Laškega in Trbovelj sredi decembra 1941. Ker jih niso mogli poslati po pošti, kajti tako so se lahko pošiljale le pošiljke do 20 kg in manjši kosi blaga, pošiljanje z železniškim tovornim prometom pa je bilo mogoče le v zapečatenem vagonu čez tedaj italijansko Ljubljano, so robo do Kamnika prepeljali z vlakom po zelo »ovinkasti poti«, in sicer čez Maribor in Celovec.<sup>47</sup>

---

## Uvedba racionalizirane prehrane

---

Zaradi potrebe po racionirani preskrbi prebivalstva z živili je tudi nemški okupator uvedel posebne živilske nakaznice, pozneje pa še nakaznice za nekatere druge predmete široke potrošnje (denimo obleko, obutev, petrolej ipd.). Uvedba živilskih kart (uravnavanje porabe živil) je bila ena temeljnih značilnosti vojnega gospodarstva Tretjega rajha, saj so se nemški politični in vojaški krogi zelo dobro zavedali izkušenj pomanjkanja dobrin v cesarski Nemčiji med prvo svetovno vojno, ki so pokazale, da preskrbljenost zaledja ni nič manj pomembna od preskrbljenosti fronte.<sup>48</sup> Tako je državni minister za prehrano že aprila 1939 izdelal načrt prehrabnega gospodarstva za primer vojne. Pomemben vidik neposrednih priprav na vojno je predstavljala organizacija zalog, še posebno žita. Poleti 1939 so v Nemčiji izdali vrsto odločb, s katerimi so želeli podati zakonske temelje gospodarski prehrabni politiki, ki je z določenimi spremembami in dopolnitvami veljala kasneje tudi na od Nemcev okupiranem slovenskem ozemlju. Prva odločba je bila namenjena prestrukturiranju gospodarske uprave in je predvidela ureditev prehrabnih uradov na deželni in okrožni ravni. Druga odločba se je nanašala na življenjsko pomembne artikle in je konec avgusta 1939 vpeljala karte za pomembnejše prehrabne proizvode: kruh, moko, krompir, meso in mesne izdelke, mleko in mlečne izdelke, olje in maščobe, jajca, maslo, sladkor in stročnice. S tretjo odredbo so uredili javno upravo prehrabnega aparata na deželni in okrožni ravni. Naloge preskrbovalnih uradov so bile nadzor poljedelstva in živinoreje, pregled nad proizvodnjo, zalogami in razdeljevanjem proizvodov in druge. Skrbeti so morali tudi za izvajanje kazni za vse gospodarske prestopke. Mednje so sodili kršitve izdajanja nenatančnih podatkov o letini, pridelku, goljufije pri obvezni oddaji posameznih pridelkov in kršenje kartnega sistema. Kazni niso bile samo denarne, za najhujše prestopke je bila določena celo smrtna kazen.<sup>49</sup> Konec septembra 1939 je minister za prehrano izdal še dve odločbi, ki sta porabnike razdelili v več kategorij: delavci, delavci z daljšim delovnim časom, nočni delavci, fizični delavci, težaki, nosečnice, matere samohranilke, bolniki. Posameznim kategorijam je bil odmerjen dodatek.<sup>50</sup>

---

47 SIAS 1603, š. 41, Zadeve okrožnega kmetijskega poverjenika in prehranjevalnega urada Kamnik, dopis »Ergänzung der Textilwarenlager aus der Steiermark«, 11. 12. 1941. SIAS 1603, š. 41, Zadeve okrožnega kmetijskega poverjenika in prehranjevalnega urada Kamnik, dopis »Urschrift«, 15. 12. 1941.

48 Mojca Šorn, »Preskrba Tretjega rajha,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 42, št. 1 (2002): 86, 87.

49 Ibid.

50 Ibid.

Nemški okupator je nato že dva meseca po okupaciji uvedel nemški sistem racionalizirane prehrane z živilskimi kartami tudi na zasedenem Gorenjskem in s tem tudi v kamniškem okrožju. V bistvu je samo nadaljeval oziroma dopolnil sistem (živilskih) kart za kruh in moko, ki je v Dravski banovini obstajal že nekaj mesecev pred okupacijo, vendar z nekaterimi spremembami: obroke moke so podvojili (serija kart A: s 4 kg na 8 kg, B: s 3 kg na 6 kg in C: z 2 kg na 4 kg), medtem ko so obroki kruha ostali enaki (A: 13,32 kg, B: 10 kg in C: 6,66 kg). Izboljšala se je celo kakovost kruha, saj je bilo mešalno razmerje s 40 odstotkov standardne moke in 60 odstotkov koruzne moke spremenjeno na 80 odstotkov standardne moke in 20 odstotkov koruzne moke.<sup>51</sup> Maja 1941 je vsak upravičenec do pokojnine ob predložitvi krušne izkaznice prejel en kilogram sladkorja v štirih tedenskih obrokih. Višina obrokov je bila približno enaka kot v nemškem rajhu, dokler niso konec leta 1941 in v začetku leta 1942 na obeh okupiranih ozemljih uvedli obrokov, ki so veljali po vsem nemškem rajhu. Poleti 1941 so bili izdani tudi prvi predpisi o ravnanju kmetov, ki so se sami oskrbovali s hrano.<sup>52</sup>

V okrožju Kamnik je bilo po navedbah okrožnega kmetijskega poverjenika Heinricha Burgstallerja vse potrebno delo glede uvedbe živilskih kart tako hitro opravljeno, da bi jih lahko uvedli že sredi maja 1941. Ker pa delo v drugih okrožjih Gorenjske ni tako hitro napredovalo, so morali z uvedbo počakati še nekaj tednov, do 9. junija 1941. Ob tem so občine zelo temeljito usposobili in pripravili za to izdajanje.<sup>53</sup> Okrožni politični komisar je odredil, naj se po občinah izdajanje živilskih kart nasloni na kartoteko gospodinjstev. Ob začetku izdajanja živilskih kart je nastalo veliko težav tudi zaradi slabih prometnih in poštnih povezav ter dejstva, da je bilo na tem območju med župani in občinskimi tajniki izredno težko najti tiste, ki so znali nemško, zato ljudje sprva niso razumeli pravega namena teh ukrepov.<sup>54</sup> Jeseni 1941 so izdajanje kart (*Bezugscheine*) nekoliko spremenili, tako da so namesto potrdila o izdaji uvedli potrdilo o prejemu, kar je pomenilo, »da se niso več izdajala potrdila o izdaji na osnovi obstoječih zalog in brez dokaza o potrebi za to dobrino, ampak so izdajali potrdila o prejemu na osnovi potrebe po dobrini, prikazane na karti, ne glede na obstoječo zalogo«. <sup>55</sup>

Sredi julija 1941 je politični komisar za okrožje Kamnik pisal izpostavi Varnostne službe (SD) Kamnik poročilo, koliko živilskih kart za določene živilske artikle so ob prvi delitvi razdelili v kamniškem okrožju in kolikšna količina posameznih racionaliziranih živil je bila potrebna za prvo »kartno obdobje«, ki je trajalo tri tedne: od 9. do 29. junija 1941. Ob tem je ugotavljal, da je treba skoraj vsa našeta živila, razen mesa in prosene kaše, pripeljati v to okrožje. Dnevni obseg v kamniško okrožje pripeljanih živil je znašal okoli 14 ton, pri čemer je celotna dnevna poraba znašala skoraj 27 ton.

51 Ferenc, »Landwirtschaft und Ernährung in Slowenien (1941–1945)«, 387.

52 Ibid.

53 SI AS 1603, š. 41, Zadeve okrožnega kmetijskega poverjenika in prehranjevalnega urada Kamnik, poročilo okrožnega kmetijskega poverjenika Heinricha Burgstallerja, »Ernährungswirtschaftliche Massnahmen in Kreis Stein«, Kamnik 25. 9. 1941.

54 SI AS 1613, š. 5, p. e. 1613/44, poročilo št. 2.

55 SI AS 1603, š. 41, Zadeve okrožnega kmetijskega poverjenika in prehranjevalnega urada Kamnik, poročilo okrožnega kmetijskega poverjenika Heinricha Burgstallerja, »Ernährungswirtschaftliche Massnahmen in Kreis Stein«, Kamnik 25. 9. 1941.

Zaradi že omenjenih slabih prometnih povezav in drugih težav v transportu pa je bilo to težko zagotavljati.<sup>56</sup> V kamniškem okrožju (takrat še brez dela okraja Litija) so razdelili 28.222 kart za kruh za odrasle in 7.412 za otroke; 31.624 kart za meso za odrasle in 4.448 za otroke, 18.585 kart za mast za odrasle in 2.876 za otroke, 45.518 kart za sladkor za odrasle in otroke ter 45.803 karte za prehranska živila. Iz ohranjenega seznama je razvidno, da je bilo za okoli 38.000 prebivalcev na tem območju za tritedensko oskrbo treba zagotoviti 300.650 kg moke (dnevna poraba je znašala 20.716 kg), 55.064 kg mesa (dnevno 1.966 kg), 3.318 kg svinjske masti (dnevno 118 kg), 5.006 kg margarine (dnevno 179 kg), 6.867 kg masla (dnevno 245 kg) in tako naprej.<sup>57</sup>

Vzporedno z razdeljevanjem živilskih kart pa so želele oblasti pospešiti tudi kmetijsko produkcijo. Tako je bil v vsaki občini nastavljen po en občinski kmetijski poverjenik (*Gemeindelandwirt*), ki so ga pred tem kar najbolj poglobljeno izšolali in usposobili za delo.<sup>58</sup> V prvih tednih okupacije so v kamniškem okrožju uvedli še nekaj dodatnih ukrepov za normalizacijo gospodarskega življenja: vrnitev vojaških konj kmetom, da so jih lahko spet uporabljali za vprego pri delih v poljedelstvu, povečevanje obrtniške proizvodnje, vrednotenje izterjave dajatev prebivalstva, »očiščevanje« trga prodaje živine »na črno«, ureditev oddaje jajc, mleka in mlečnih izdelkov (masla, mlečne maščobe) ter določitev delovnega časa trgovin.<sup>59</sup> V zvezi s slednjim so v okrožju pregledali in v posebno kartoteko vnesli vse obstoječe mlekarne oziroma zbiralnice mleka, mesnice in pekarnice, ocenjena je bila njihova mogoča nadaljnja izgradnja. Ugotovili so tudi stalež živine. Pri zaplenjenih poljedelskih obratih je komisar nastavil novo vodstveno upravo.<sup>60</sup>

Poleti 1941 so v kamniškem okrožju uvedli tudi potrdila o upravičenosti dobave dobrin za gospodarstvo oziroma proizvodna podjetja.<sup>61</sup> Za leto 1941 se je višina mesečnega priznanja potreb za dobavo dobrin določenemu obratu določila na podlagi letnega prometa v letu 1940, pri čemer so višino prometa zmanjšali za polovico in dobljeno razdelili še na dvanajst mesecev v letu.<sup>62</sup>

Vendar so vsi ti ukrepi, kot je marca 1942, po skoraj letu dni okupacije in uveljavljanja okupatorjevih ukrepov na področju kmetijstva, v enem svojih elaboratov ugotavljal okrožni poverjenik Burgstaller, gorenjskim kmetom (v nasprotju s tamkajšnjimi industrijskimi delavci, ki se jim je zaslužek povečal), prinesli več slabega kot dobrega.<sup>63</sup>

56 SI AS 1603, §. 41, Zadeve okrožnega kmetijskega poverjenika in prehranjevalnega urada Kamnik, dopis političnega komisarja za Kamnik izpostavi SD (varnostni službi) v Kamniku, 23. 7. 1941.

57 Ibid.

58 SI AS 1603, §. 41, Zadeve okrožnega kmetijskega poverjenika in prehranjevalnega urada Kamnik, poročilo okrožnega kmetijskega poverjenika Heinricha Burgstallerja »*Ernährungswirtschaftliche Massnahmen in Kreis Stein*«, Kamnik 25. 9. 1941.

59 SI AS 1603, §. 41, Upravne odločbe DS Kamnik 1941–1945, IV/1. Okrožnice prehranjevalnega urada v Kamniku za mesec julij in avgust 1941.

60 SI AS 1613, §. 5, p. e. 1613/44, poročilo št. 2.

61 SI AS 1603, §. 41, Okrožnice in stanje prehrane, dopis Šefa civilne uprave na Bledu političnim komisarjem na južnem Koroškem, z dne 27. 6. 1941.

62 Ibid.

63 SI AS 1603, §. 41, Zadeve okrožnega kmetijskega poverjenika in prehranjevalnega urada Kamnik, dokument »*Die Landbevölkerung Oberkrains*«, 13. 3. 1942.

Tako je lahko kmet z zaslužkom od prodaje enega komada klavne živine takrat nabavil manj dobrin, kot jih je lahko pred enim letom. Še bolj neugodno je bilo razmerje pri mleku, jajcih, krompirju, sadju in zelenjavi. Tudi cene žita so bile višje kot prej, ker so bili kmetje – veliko bolj kot pred okupacijo – primorani dokupovati žito, saj ga niso mogli več pridelati toliko, kot so ga potrebovali.<sup>64</sup> V prvih dveh letih okupacije sta se v kamniškem okrožju pojavljala še dva negativna trenda v zvezi z zagotavljanjem zadostnega stanja prehranskih živil v okrožju. V več Burgstallerjevih poročilih namreč zasledimo, da so pripadniki nemškega uradništva in nemških oboroženih formacij v prostem času hodili po terenu do posameznih kmetov in jim kljub zakonski prepovedi ponujali višjo odkupno ceno za posamezna živila, katerih večji del so nato pošiljali celo svojcem v rajh.<sup>65</sup> Zlasti iz radovljiškega okrožja pa so mesarji ali grosisti kamniškemu kmetom ponujali višje cene za nekatera živila (zlasti za živino in krompir), kot so bila zakonsko določena, kar je povzročilo odtekanje teh dobrin iz kamniškega okrožja, zato so tu kmalu čutili njihovo pomanjkanje.<sup>66</sup> Pri nedovoljenem odkupu mladega krompirja iz kamniškega okrožja v radovljiško sta se sredi leta 1941 na »črnem seznamu« kupcev znašla celo območna organizacija Todt in Hotel Toplice z Bleda, kjer je bil sedež urada šefa civilne uprave za zasedeno Gorenjsko.<sup>67</sup> Oskrba z živili je bila v kamniškem okrožju pozimi 1941/42 tako na robu zmogljivosti, da je poverjenik Burgstaller pisal kamniškemu deželnemu svetniku, »da je iz vojno-prehranskega stališča škodljivo v kamniškem okrožju za Zimsko pomoč (Winterhilswerk – WHW) zbirati živila, ker to pomeni dodatno potrošnjo živil, ki jih v okrožju že tako primanjkuje ter se jih le s težavo zagotavlja, tako da si tega glede na splošno stanje v okrožju ne moremo privoščiti. Prav tako bi to pri potrošnikih vzbudilo občutek, da z živili ni potrebno štediti in se držati vseh omejitvenih ukrepov v zvezi s preskrbo.«<sup>68</sup>

---

## Leto 1942 v okrožju Kamnik v znamenju suše, letu 1943 precej mokro in viharno

---

V letu 1942 in 1943 so se v kamniškem okrožju težavam iz leta 1941 in številnim tragedijam, povezanim z nasiljem okupatorjeve in partizanske strani (rekvizicije živil, streljanje talcev in požigi posameznih hiš in vasi),<sup>69</sup> pridružile še določene težave pri pridelavi kmetijskih proizvodov, ki so bile posledica slabih vremenskih razmer (suša v letu 1942, padavine in neurja leta 1943), zaradi česar se je zmanjšala tudi količina

---

64 Ibid.

65 SI AS 1603, š. 41, Zadeve okrožnega kmetijskega poverjenika in prehranjevalnega urada Kamnik, dokument »Lebensmittel Hamsteräimen«, Kamnik, 4. 6. 1942.

66 SI AS 1603, š. 41, Zadeve okrožnega kmetijskega poverjenika in prehranjevalnega urada Kamnik, poročilo »Marktdisziplin im Kreis Stein«, Kamnik, 11. 12. 1941.

67 Ibid.

68 SI AS 1603, š. 41, Zadeve okrožnega kmetijskega poverjenika in prehranjevalnega urada Kamnik, Dopis kmetijskega poverjenika v Kamniku Deželnemu svetniku v Kamniku, januar 1942.

69 Damjan Hančič, »Komunistična partija in njeno delovanje na Kamniškem med drugo svetovno vojno in v prvih letih po njej,« *Dileme 2*, št 1 (2018): 67–93.

kmetijskih proizvodov za obvezno oddajo; tako so morali okupatorji določenim krajem zagotoviti celo dodatno oskrbo z določenimi artikli. Take težave lahko spoznamo na podlagi tedenskih poročil občinskih komisarjev, ki so jih pošiljali najvišjemu predstavniku lokalne samouprave v kamniškem okrožju – deželnemu svetniku v Kamniku. Ob tem lahko seveda ohranimo tudi določeno mero skepse, saj so občinski komisarji kot predstavniki interesov lokalnega prebivalstva v poročilih višjim oblastem tudi nekoliko pretiravali, na kar je v svoji raziskavi opozoril že pokojni dr. Ferenc, da so namreč proizvajalci, kljub uradno predpisani obveznosti oddaje, še vedno imeli več hrane, kot so jo potrebovali.<sup>70</sup>

Že v začetku pomladi 1942 so imeli nekateri kmetje v okrožju težave zaradi pomanjkanja semena za setev. Občinski komisar iz Šmartnega v Tuhinjski dolini je poročal, da se »kmetje vsak dan pritožujejo, da nimajo semena za setev žita, prav tako ne za zelenjavo in solato«. <sup>71</sup> Maja 1942 zadeve še niso bile urejene, saj komisar izraža upaje, »da bodo skrbi kmetov glede setvenega semena po obljubljeni pomoči prehranjevalnega urada kmalu odpravljene«. <sup>72</sup> Na prve težave s sušo pa nakazujejo junija 1942 v občini Podgorica – Dol, kjer so ugotavljali, da »trajajoča suša lahko pripelje do slabe žetve, posebej kar se tiče krompirja, zelenjave in sena, če ne bo v najkrajšem času deževalo«. Ob tem tamkajšnji občinski komisar dodaja, da je bilo v občini Podgorica do tedaj škropljenih s škropilom »Nosprassit« že 1500 sadnih dreves, »in kot je bilo doslej ugotovljeno, bo dovolj sadja na razpolago«. <sup>73</sup> Da bo sadna letina »kot kaže kar dobra, kar bo mnoge kmete spodbudilo k temu, da bodo prešali mošt ali kuhali žganje«, je sredi avgusta poročal tudi občinski komisar iz Zg. Tuhinja. <sup>74</sup>

Hribovito in najsevernejšo občino kamniškega okrožja, občino Kamniška Bistrica, ki je bila v letu 1942 že tako zelo prizadeta zaradi tragedij, povezanih z vojno, je jeseni prizadela še huda suša. Če so bili v začetku junija kljub spomladanski pozebi in manjšem številu koloradskih hroščev na krompirju še delno optimistični, <sup>75</sup> pa je bilo v začetku septembra stanje povsem drugačno, saj »je huda suša na poljskih pridelkih naredila veliko škode«. <sup>76</sup> Tudi mrve je bilo v dolini zaradi hude suše zelo malo, zato živina zaradi izgorelosti trave ni imela trave za pašo in so se bali, kaj bo čez zimo. S travo bogati pašniki na bližnjih Veliki, Mali in Gojški planini pa so bili neizrabljeni, ker kmetje tam zaradi prepovedi nemških oblasti, ki je bila posledica povečane partizanske dejavnosti, niso smeli pasti živine. Ker takrat še niso imeli urejenega vodovoda, so mnogi kraji v tej občini trpeli hudo pomanjkanje vode, tako da so morali za pitje in napajanje živine ljudje vodo prenašati tudi po več kilometrov daleč. Pomanjkanje vode je bilo zlasti pereče v višje ležečih krajih, kjer so se morali ljudje zadovoljiti z deževnico s strehe. <sup>77</sup>

70 Ferenc, »Problem raziskovanja gospodarstva pod okupacijo«, 371–78. Ferenc, »Landwirtschaft und Ernährung in Slowenien«, 379–402.

71 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Šmartno v Tuhinju, 27. 3. 1942.

72 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Šmartno v Tuhinju, 8. 5. 1942.

73 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Dol–Podgorica, 12. 6. 1942.

74 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Šmartno v Tuhinju, 21. 8. 1942.

75 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kamniška Bistrica, 5. 6. 1942.

76 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kamniška Bistrica, 4. 9. 1942.

77 Ibid.

O suši, ki je zelo zmanjšala pridelek poljščin in sadja, jeseni poročajo tudi iz občine Vinje v južnem delu okrožja. Suša je bila tolikšna, »da od drevja odpadajo posušeni nezreli sadeži«. <sup>78</sup> V vzhodnem delu okrožja, v Črnem grabnu v občini Blagovica, je bilo zaradi hude suše opaziti škodo zlasti na ajdi in pesi: »Višje ko ležijo polja, bolj žalostno je stanje.« <sup>79</sup> Obranega sadja je bilo v občini toliko, da ga v kmetijski zadrugi na Viru niso mogli vsega sprejeti, zato so ga bodisi posušili bodisi kako drugače koristno predelali. <sup>80</sup> Tudi v Kresnicah ob reki Savi je bila v začetku septembra škoda zaradi suše iz dneva v dan hujša, saj je »z dreves odpadlo že vse koščičasto sadje, prav tako žir«. <sup>81</sup>

V začetku septembra je stisko kmetov v občini Kamniška Bistrica vsaj delno omililo dovoljenje oblasti, da je paša na visokogorskih pašnikih znova dovoljena: »Z velikim veseljem so kmetje gnali živino na planino, ker so zgoraj na planini pašniki res bogati in je tudi dovolj vode. V dolini je morala živina zaradi vročine namreč že stradati in zelo trpeti tudi zaradi pikov insektov. Ker pa se na planini nahaja tudi policija, je za mir in red vsestransko poskrbljeno.« Septembra, ko so kmetovalci začeli obirati fižol in krompir, je bilo ugotovljeno, »da je suša v zadnjih tednih obema vrstama pridelka povzročila veliko škodo, ker je pridelek slabši kot je bilo pričakovati še v juniju in juliju«, <sup>82</sup> zato donos teh dveh poljščin ni zadostoval potrebam občine. Podobno je bilo glede pridelave ajde, za katero so se bali, »da če ne bo v najkrajšem možnem času padlo vsaj nekaj dežja, se bo ajda vsa posušila in od nje ne bo ostalo nič drugega kot posušena slama«. <sup>83</sup> Tudi pri žetvi v precej hriboviti občini Trebeljevo pri Litiji so ugotovili, da je »donos žitaric tako slab kot že več let ni bil. Zato je zares nemogoče, da bi žito celo oddajali. Zaradi velike suše bo tudi jesenska žetev še slabša kot je bilo predvideno. Poleg tega so gosenice uničile še peso in zelišča«. <sup>84</sup>

Težav s sušo pa niso imeli le v goratih predelih kamniškega okrožja, pač pa tudi v najbolj žitorodnih krajih, kot sta denimo Mengeš in Vodice. Iz Mengša so sredi septembra 1942 poročali, da je bil pridelek prosa dober, žetev ajde pa se še ni začela, »vendar od nje zaradi dolgotrajne suše ni veliko pričakovati, pa tudi toča je uničila del pridelka«. <sup>85</sup> Pobiranje pozne sorte krompirja se še ni začelo, »obstajajo pa dobra pričakovanja za pridelek, vsaj od novega semenskega krompirja«. <sup>86</sup> Vendar so že novembra ugotovili, da zaradi suše ne morejo zbrati več kot 82.559 kg krompirja, »ker je v občini večina polj iz proda, ki ne zadrži nobene vlage«. <sup>87</sup> Iz Vodice so v istem času poročali, da je zaradi trajajoče suše pridelek ajde zelo slab, tako da bodo kmetje od nje komaj dobili seme za naslednjo setev. Tudi krompir je v tem kraju precej trpel zaradi suše in njegov pridelek je bil mnogo manjši od pričakovanega; obstajala je celo bojazen, da bi bili zaradi pomanjkanja sena mnogi kmetje primorani veliko goveje živine prodati klavcem. Sicer

78 Ibid.

79 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Blagovica, 10. 9. 1942.

80 Ibid.

81 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kresnice, 10. 9. 1942.

82 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kamniška Bistrica, 11. 9. 1942.

83 Ibid.

84 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Trebeljevo pri Litiji, 11. 9. 1942.

85 Ibid.

86 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Mengeš, 18. 9. 1942.

87 Ibid.

pa naj bi oskrbovanje z živilskimi kartami v občini dobro delovalo, saj se »pomanjkanja tistih dobrin, ki se jih da dobiti na živilske karte, ne opazi«. <sup>88</sup> Suša se je vlekla še v zimo 1942/43, ko so pri mletju krušnega žita na področju občine Vodice decembra 1942 nastopile težave, ker zaradi pomanjkanja vode, ki je bilo posledica dolgotrajne suše, žita niso zmogli pravočasno zmlati. Nekateri kmetje so zato žito nosili v mletje v mlin k Erzarju (ob potoku Brnik med Lahovčami in Nasovčami), ki pa so ga kmalu zaprli, zato iz tega mlina niso mogli dobiti niti žita niti kart za mletje in so se bali, da bi zaradi tega ostali brez kruha. <sup>89</sup> Tudi v Črnučah ni bilo dosti bolje, saj so v začetku oktobra poročali: »Ajdo so sedaj kmetje že večinoma poželi, vendar je kvaliteta tako slaba, da jim bo komajda kaj ostalo za seme za naslednjo setev.« <sup>90</sup> Konec novembra so poročali, da se je delo, povezano s setvijo, začelo pred nekaj dnevi: »Zaloga semen za setev je dobra, zaradi dolgotrajne suše pa se v vodnjakih posameznih hiš že opaža pomanjkanje vode.« <sup>91</sup>

Nekaj dežja je v kamniškem okrožju padlo sredi septembra, vendar – kot so ugotavljali na terenu – za žitarice veliko prepozno. Iz Kamniške Bistrice so tako poročali, da je »v zadnjih dneh [ ... ] prišel tako dolgo pričakovan dež, vendar mnogo prepozno. Ajda in ostali jesenski pridelki so deloma uničeni, in tako ne bodo imeli pričakovanega donosa.« <sup>92</sup> Ajda je bila zaradi suše tako uničena, da so jo želi le zato, da bi jo imeli za steljo živini v hlevih. Presenetljivo pa so bili gozdovi na območju tisto leto bogati z gobami, zato je tamkajšnji občinski komisar občanom svetoval, »naj pridno nabirajo in sušijo gobe, da bi lahko tudi otroci kaj zaslužili in si s tem kupili kar potrebujejo.« <sup>93</sup> Boljše stanje je bilo pri sadju, saj so kmetje pripeljali sadje v kmetijsko zadrugo v Mekinje <sup>94</sup> v predpisani količini, drugo sadje pa so posušili ali iz njega skuhali žganje. <sup>95</sup> Paša kmetov iz te občine na planinah je v letu 1942, kljub omenjeni trimesečni prepovedi paše, trajala skoraj 50 dni in je zelo pripomogla k temu, da so kmetje posušeno seno iz doline prihranili za zimo in jim ni bilo treba klati živine. <sup>96</sup> Septembrski dež je v občini odpravil najhujše težave pri preskrbi s pitno vodo: »Dež, ki je v zadnjem času prišel, je napolnil vodnjake, tako da ljudem ni potrebno več hoditi po vodo v oddaljeno reko ali potoke.« <sup>97</sup>

Suša se je odrazila tudi pri gašenju požarov. V tovarni peči Battelino v Mengšu je 5. decembra 1942 ob 7. uri izbruhnil požar v sušilnici. Gašenje požara je bilo zelo oteženo, ker so bili vsi vodnjaki v okolici prazni zaradi dolgotrajne suše. Zato se je morala voda za gašenje zajemati iz gozdnega potoka Pšata, ki je bil od kraja požara oddaljen okoli 600 metrov, zaradi česar je bil pritisk v ceveh manjši. <sup>98</sup> Sicer so poročali, da se pomanjkanje vode čuti »iz tedna v teden močneje in se je zato bati, da bo potok

88 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Vodice, 18. 9. 1942.

89 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Vodice, 4. 12. 1942.

90 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Črnuče, 3. 10. 1942.

91 SI AS 1603, š. 37, Tedensko občinskega komisarja Črnuče, 27. 11. 1942.

92 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kamniška Bistrica, 18. 9. 1942.

93 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kamniška Bistrica, 2. 10. 1942.

94 Kmetijska zadruga Mekinje je delovala v prostorih ukinjenega uršulinskega samostana v Mekinjah, od koder so Nemci že 20. 4. 1941 izgnali vse redovnice.

95 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kamniška Bistrica, 2. 10. 1942.

96 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kamniška Bistrica, 9. 10. 1942.

97 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kamniška Bistrica, 25. 9. 1942.

98 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Mengeš, 5. 12. 1942.

*Pšata pozimi čisto presahnil, kar bi za občino pomenilo katastrofo*«. <sup>99</sup> Zaradi pomanjkanja vode se težave v Mengšu niso kazale le pri zmanjšanem pridelku poljščin in oteženem gašenju požara, pač pa tudi na zdravju ljudi. Konec decembra 1942 so poročali o treh primerih tifusa. Nekateri občani so namreč pili vodo iz potoka Pšata, ne da bi jo prekuhali, čeprav jih je občinska uprava z obvestilom, nalepljenim na vse občinske oglasne table, obvestila, da je uporaba vode iz Pšate za pitje in gospodinjsko/gospodarsko rabo strogo prepovedana. Ker so se takšni primeri v občini dogajali že tudi pretekla leta, se je občinski komisar še bolj energično zavzel za izgradnjo krajevnega vodovoda. Že leta 1941, takoj po njegovi nastavitvi na ta položaj, je dal narediti posnetek terena z navedbo izvira in izravnave, pri čemer je konec decembra 1942 deželnemu svetniku v Kamniku ponovno poslal to kopijo in ga pozval, naj posreduje pri državnem uradu za vode, da bi izdelali projekt za vodovod. <sup>100</sup> Okoli novega leta 1943 sta se v Mengšu pojavila še dva primera tifusa, kar je občinski komisar povezal z dejstvom, da naj bi nekateri občani za pitje uporabljali vodo iz potoka Pšata. <sup>101</sup> Vendar so kmalu našli začasno rešitev za preskrbo s čisto vodo. Občina je namreč dobila iz Kamnika vozilo za prevoz vode (cisterno), ki jo je voznik dostavljal do prebivalcev. <sup>102</sup>

V sosednji občini Homec so bili že v začetku januarja 1943 na osnovi razglasa deželnega svetnika vsi zasebni vodnjaki v občini razglašeni za javne in povsod so bile nabite table z napisom »Pitna voda«. V krajih, kjer so se vodnjaki že posušili, pa so jih poglobili, tako da so bili prebivalci oskrbljeni s pitno vodo. Kljub temu so se pojavili tudi problemi s tifusom, saj so v občini zaznali osem primerov te bolezni. <sup>103</sup>

Sredi leta 1943 je v kamniškem okrožju po večmesečnih težavah s sušo nastopilo dolgotrajno deževje, doletelo pa jih je tudi poletno neurje s točo. V Vodicach so tako sredi junija 1943 poročali, da »bo zaradi vztrajnega dežja košnja sena zamujala. Količina sena pa bo zaradi hude suše v mesecu aprilu in maju slaba«. <sup>104</sup> Kasneje se je suša ponovno pojavila, saj so avgusta ugotavljali, »da bodo imeli jesenski pridelki slabši donos. Sadja bo komaj kaj, saj vse odpada z drevja«. <sup>105</sup> V občini Dob pri Domžalah julija 1943 »zaradi vremena žetev oljne repice ni tako dobro izpadla kot se je sprva mislilo«. Čutili pa so tudi posledice junijske poplave, saj je bila pri njihovem sicer dobro obiskanem in komaj leto dni starem letnem kopališču potrebna temeljita prenova jezua. <sup>106</sup> Tudi v občini Blagovica »zaradi stalno slabega vremena delo na polju ni potekalo tako kot bi moralo«. Žetev žita je bila zaradi trajajočega deževnega vremena zelo slaba, pa tudi pri drugih kulturah so ugotavljali, »da ni kaj posebnega za pričakovati«. <sup>107</sup> Na področju občine Kresnice so v začetku julija »kmetje s strahom zrli v prihodnost«. <sup>108</sup> Škoda na poljih, ki jo

99 Ibid.

100 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Mengeš, 28. 12. 1942.

101 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Mengeš, 2. 1. 1943.

102 Ibid.

103 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Homec, 12. 1. 1943.

104 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Vodice, 18. 6. 1943.

105 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Vodice, 20. 8. 1943.

106 SI AS 1603 š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Dob, 9. 7. 1943.

107 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Blagovica, 10. 9. 1942.

108 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kresnice, 2. 7. 1943.



je povzročilo neurje s točo konec junija, je bilo veliko: »Nekaterim kmetom je toča uničila ves pridelek. Prizadeta niso le žitna polja, ampak tudi druge kulture. Pozne sorte češenj, ki so bile že tako borne, je dež še razklal/razpokal, tako da niso primerne za ponudbo na trgu.«<sup>109</sup> Vsemu temu se je na kmetijah pridružil še pojav svinjske rdečice (*erizipeloida*) pri prašičih, tj. vnetje kože in podkožja zaradi pogostih padavin. Tudi donos oziroma količina sena je bila slaba,<sup>110</sup> prihajalo je do težav pri sušenju, zaradi dežja so kasneje začeli žetev pšenice.<sup>111</sup> Poročali so tudi, da je »po zadnjih nalivih dežja [...] Sava doseglja najvišji vodostaj v zadnjih dveh letih, zato je promet na prevozu zelo otežen.«<sup>112</sup> Padala je celo toča, ki je v mnogih krajih občine povzročila veliko škodo. Zaradi narasle reke so bila motena tudi javna dela pri regulaciji reke Save.<sup>113</sup> Vremenske razmere so se čez približno dva tedna v Kresnicah še poslabšale, saj je nevihta, ki se je razbesnela 21. julija zvečer, povzročila veliko škode na stavbah in sadnem drevju. Posebej hudo je bilo na desnem (južnem) bregu Save, kjer je prevrnilo kozolec, razbilo opeko na strehah in polomilo oziroma izruvalo odraslo, s sadeži obloženo sadno drevje in ga podrlo po tleh. Škoda je bila zelo velika, zlasti v vasi Kresnice in njeni najbližji okolici.<sup>114</sup> Žetev pšenice in rži pa je bila kljub vremenskim težavam končana in začeli so setev ajde in bele repe. Tudi javna dela pri regulaciji Save in apnenici v Kresnicah so se nemoteno nadaljevala.<sup>115</sup> Čez teden dni pa so zaradi obilnega dežja in zlasti toče imeli težave v višjih predelih občine: na Kresniškem vrhu, Golišču in Mali Štangi. Škoda na poljskih pridelkih je bila znatna, zaradi zapore cestnega prevoza pri Senožetih in Ribčah pa je imel promet v občini velike časovne zamude, »kar je bilo še zlasti neugodno sedaj poleti ob pomanjkanju delovne sile.«<sup>116</sup> Sredi avgusta so poročali, da je mlačva v polnem teku, da je donos povprečen, v krajih, ki jih je prizadela toča, celo zelo nizek. Konec leta pa je bilo »zaradi lepega vremena v zadnjih dnevih mogoče kljub pomanjkanju delovne sile uspešno zaključiti poljska dela.«<sup>117</sup> Vendar je bil donos krmila za prašiče tisto leto zelo nizek, »ker je krmna pesa v zadnjem času pozebla od pozebe.«<sup>118</sup>

---

## Drugi vzroki oviranja kmetijske in gospodarske proizvodnje v okrožju

---

Dodatno težavo pri zagotavljanju obvezne oddaje kmetijskih pridelkov so hribovitim občinam, kjer je bilo bolj razvito partizansko gibanje, povzročale tudi posledice krutih okupatorjevih maščevalnih ukrepov, zlasti požigi vasi. Tako so v začetku oktobra

---

109 Ibid.

110 Ibid.

111 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Dob, 9. 7. 1943.

112 Ibid.

113 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kresnice, 9. 7. 1943.

114 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kresnice, 22. 7. 1943.

115 Ibid.

116 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kresnice, 30. 7. 1943.

117 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kresnice, 5. 11. 1943.

118 Ibid.

1942 v občini Lukovica urad kamniškega deželnega svetnika obvestili, da bodo obvezno oddajo krompirja v obsegu 190.000 kg težko dosegli, »ker je bilo 6 vasi v občini Lukovica požganih, določeni ljudje iz Tuhinjske doline pa so iz tukajšnjih njiv pokradli krompir in ga odpeljali s seboj v Tuhinj«. <sup>119</sup> Žito iz požganih vasi, ki so ga tik pred požigom poslopij v vasi Nemci odpeljali iz vasi, je po ukazu DAG <sup>120</sup> na Bledu prevzela grajska uprava Brda pri Lukovici in ga 8.000 kg že oddala. Tudi požgana vas Koreno v občini Krašnja je na predlog občinskega komisarja opravila oddajo žita v iznosu 3.700 kg. <sup>121</sup>

Prav pod vtisom požiga vasi Gradišče v občini Šmartno v Tuhinju in pravkar omenjene vasi Koreno je že sredi julija 1942 spisal protest tudi sam kmetijski poverjenik Burgstaller. <sup>122</sup> Pri tem ga je motila velika gospodarska škoda, ki je pri tem nastajala, in sicer tako z uničevanjem hiš in gospodarskih poslopij, ki bi bila sicer primerna za naselitev nemških kolonistov, kot tudi poljskih pridelkov in krme za živino; ob tem je živina iz požganih vasi večkrat ostala brez krme in tako padla na pleča preostalih, tudi nemških prebivalcev. Zato je predlagal, da bi bodisi nekoliko počakali s požigom določenih hiš in gospodarskih poslopij, dokler se ne porabi vsa krma in zaloge hrane, bodisi požgali samo takšne objekte, ki bi bili že tako namenjeni rušitvi. Vsekakor pa bi se pred požigom organi pregona morali posvetovati z DAG in z njo uskladiti akcije v zvezi s tem, tako da bi namesto požiga nemški naseljenci nepremičnine takoj vzeli v svojo upravo. Ti so na začetku naselitve običajno živeli v slabih razmerah, zato bi jim ti objekti prišli še kako prav. <sup>123</sup>

Gospodarsko škodo so kmetom povzročali tudi partizani, ker so jim odnašali živila, zlasti klavno živino. Tako se je v noči s 6. na 7. maj 1942 zgodil vlom s tatvino pri neki kmetiji v Buču, kjer so partizani s seboj odvedli vola in dva prašiča. <sup>124</sup> V začetku oktobra 1942 so kmetu Francu Burkeljca iz Cirkuš v Tuhinju odpeljali vola, <sup>125</sup> že sredi septembra pa so vola pobrali v istem kraju pri kmetu Janezu Zavasniku in zahtevali od njega mast in kruh. <sup>126</sup> 5. oktobra zvečer je v Repne prišlo približno deset partizanov, ki so mizarju in kmetu Valentinu Stoparju pobrali več oblek in živil. <sup>127</sup> Sredi oktobra 1942 so partizani tudi kmetu Vincencu Drolcu iz Šmartnega v Tuhinju odvedli »*enega najboljših volov*«. <sup>128</sup> Podobno so v tistem času v zaselku Podrečje pri Dobu posestniku Jožefu Senici odpeljali 240 kg težkega prašiča, <sup>129</sup> v noči s 5. na 6. november 1942 pa so podobno storili še pri kmetu Jožefu Jeretini iz Rafolč. <sup>130</sup> Sredi decembra 1942 so

119 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Lukovica in Krašnja, 3. 10. 1942.

120 Deutsche Ansiedlungsgesellschaft (DAG); Družba za naselitev Nemcev, ki je delovala pri šefu civilne uprave in imela sedež na Bledu, je imela nalogo, da gospodarji na zemljiških posestvih od njihove zaplembe pa do izročitve nemškim preseljencem.

121 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Lukovica o stanju v občinah Lukovica in Krašnja, 3. 10. 1942.

122 SI AS 1603, š. 41, Dopis kmetijskemu poverjeniku pri DS v Kamniku »*Nemški protest proti požiganju vasi kot posledice maščevanja*«, 8. 7. 1942.

123 Ibid.

124 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Šmartno v Tuhinju, 8. 5. 1942.

125 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Zg. Tuhinj, 9. 10. 1942.

126 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Zg. Tuhinj, 17. 9. 1942.

127 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Vodice, (10/12). 10. 1942.

128 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Šmartno v Tuhinju 16. 10. 1942.

129 SI AS 1603, š. 37; Tedensko poročilo občinskega komisarja Dob, 15. 10. 1943.

130 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Lukovica Deželnemu svetniku okrožja Kamnik, 6. 11. 1942.

partizani »obiskali veliko hiš v občini Zg. Tuhinj in povsod zahtevali živila«. Partizani so 17. decembra 1942 v Buču, v občini Šmartno v Tuhinju, napadli in popolnoma izropali vprežni voz trgovca Antona Burkeljca, ki je bil v celoti naložen z živili, in »ob belem dnevu z voza v gozd znosili moko, prehrembene izdelke in emajlirano posodo«. <sup>131</sup>

Konec leta 1942 in v letu 1943 je postajalo čedalje bolj aktualno tudi pomanjkanje moške delovne sile za težja kmečka in gozdarska opravila. Na to med drugim zelo očitno kaže poročilo občinskega komisarja Kamniška Bistrica z začetka septembra 1942; to stanje je bilo posledica več tragičnih dogodkov v omenjenem letu: pomladanskega prisilnega rekrutiranja mladih moških v partizane, streljanje 45 (moških) talcev iz te občine 9. julija v Črni in izselitev družin talcev sredi avgusta. <sup>132</sup> Občinski komisar je namreč poročal, da niti pri občinskih opravilih nima zadosti strokovnih ljudi za to odgovorno delo, kajti »že pred izselitvijo določenih prebivalcev je bilo zaznati pomanjkanje delovne sile pri občinskem uradu in KVB. Delovno mesto knjigovodkinje je še vedno nezasedeno, ker ne moremo dobiti nobene ustrezno usposobljene delovne sile. Za izpustitev iz preselitvenega taborišča sem se obrnil s poizvedbo na gestapo, vendar ta zadeva še do danes ni urejena. Sicer pa je tudi na splošno v občini problem pomanjkanja delavcev. Imetniki/upravljalci premoženja izseljenih družin imajo zelo veliko za postoriti.« <sup>133</sup> Na koncu poročila je navedel podatek, da so v kraju Gozd, ki je štel 266 prebivalcev, imeli tedaj na razpolago samo pet močnih moških za delo. Tudi v drugih zaselkih ni bilo dosti boljše, saj je bilo 31. avgusta kar 25 moških pozvanih v tehnično reševalno službo. <sup>134</sup>

V letu 1943 in kasneje je bilo pomanjkanje moške delovne sile zaradi mobilizacije gorenjskih fantov različnih letnikov v nemško vojsko še bolj pereče. <sup>135</sup> Tako je bilo denimo v občini Kresnice, kjer jih je poleg vremenskih razmer pestilo še pomanjkanje moške delovne sile na polju, ki je bilo »iz dneva v dan večje«. <sup>136</sup> Vendar to tedaj še zdaleč ni bil problem le kamniškega okrožja ali Gorenjske, pač pa celotnega Tretjega rajha. <sup>137</sup>

---

## Preskrba prebivalstva in skrb oblasti za večjo kmetijsko proizvodnjo

---

Že v uvodu sem opozoril, da je morala nemška okupacijska oblast na zasedenih območjih slovenskega ozemlja poskrbeti za uvoz hrane in artiklov, ki jih je tu primanjkovalo. Tako občine niso le oddajale določenih presežkov pridelkov, ampak so bile deležne tudi določene pomoči, torej je proces oskrbe potekal tudi v obratni smeri. Po pomoč

---

131 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Zg. Tuhinj, 18. 12. 1942.

132 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kam. Bistrica, 4. 9. 1942.

133 Ibid.

134 Ibid.

135 Monika Kokalj Kočever ugotavlja, da je bilo mobiliziranih najmanj 11.000 Gorenjcev. Poleg mož, rojenih od 1916 do 1926, ki so bili uradno vpoklicani, so bili med njimi iz različnih razlogov tudi starejši in mlajši. Starejših je bilo okoli 900. – Gl. Monika Kokalj Kočever, *Mobiliziranci v nemško vojsko z Gorenjske v letih 1943–1945* (Ljubljana: Založba Inštituta za novejšo zgodovino, 2017), 197.

136 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kresnice, 19. 8. 1943.

137 Šorn, »Preskrba Tretjega rajha«, 83–92.

na višje oblasti so se jeseni 1942 obrnili na primer v občini Kamniška Bistrica, ker so ob začetku šolskega leta opazili, da »so sedaj ko se je začela šola, otroci brez obutve. Če pa otroci vsak dan ne obiskujejo šole, sledijo hude kazni. Prosili bi, če bi se dalo priskrbeti večjo količino otroške obutve. Za oktober smo dobili odobritev zgolj za 20 parov otroške obutve. To je občutno premalo. V naši občini je namreč 400 šoloobveznih otrok in mnogi so s čevlji slabo oskrbljeni.«<sup>138</sup> Občina Lukovica je novembra 1942 od prehranjevalnega urada dobila 2.000 kg semenskega krompirja, ki ga je razdelila uporabnikom oziroma zainteresiranim kmetom, da so ga spomladi posejali. Prav tako je naknadno dobila še kalijevo sol in thomasovo žlindro (fosfatno gnojilo), v začetku novembra pa še sedem ovac, ki so jih nato prodali zainteresiranim kmetom.<sup>139</sup> V istem času so v Motniku od ovčerejske zadruge Südmark iz Špitala ob Dravi s 50-odstotnim popustom dobili 41 pasemskih ovac.<sup>140</sup> Za kritje potreb po kurjavi za šole, vrtce in zdravstveni dom je občina Lukovica konec decembra 1942 prejela devet ton premoga, ki je bil razdeljen glede na izražene potrebe po njem. Ob božiču so po vseh občinah razdelili še dodatne božične živilske karte, »ki so pri ljudeh vzbudile veliko veselje«,<sup>141</sup> tako da se je ponekod celo govorilo, »da takšnega božiča še nikoli niso imeli.«<sup>142</sup> Prehranjevalni urad je občini Črnuče sredi januarja 1943 dodelil traktor in pomožne stroje, saj so v občini načrtovali ustanovitev strojne skupnosti (zadruge), ki bi ji pripadali vsi kmetje. Financiranje nabave je bilo načrtovano z izdajo delniških certifikatov, višino solastniškega deleža v zadrugi pa so določili glede na obseg obdelovalne površine posameznega kmeta, pri čemer so vanjo vključili tudi orodjarno za vzdrževanje združnih strojev, tako da je bila tudi kmetom z manjšim zemljiškim deležem dana priložnost, da povečajo svoj delež v zadrugi s pomočjo večjega deleža svojega dela v orodjarni.<sup>143</sup> V občinah Lukovica in Krašnja so bile v začetku leta 1943 uvedene mlečne karte. Za določene prebivalce so bili izdani tudi zahtevki za izdajo znižanih kart za mast, kar je zelo pomagalo revnemu prebivalstvu.<sup>144</sup> V marcu 1943 je prehranski urad seme za setev dal na razpolago več občinam, na primer občini Šmartno v Tuhinju, kmetom so tudi povedali, pod kakšnimi pogoji je seme na voljo.<sup>145</sup>

Nemške okupacijske oblasti so si skratka na vsak način prizadevale izogniti se velikemu pomanjkanju prehranskih artiklov, kot se je zgodilo »cesarski« Nemčiji (in tudi Avstro-Ogrski) med prvo svetovno vojno četrto stoletja pred tem.<sup>146</sup> Tako so v poročilu o stanju v občini Domžale sredi oktobra 1942 navedli, da je »povečanje ponudbe mesa in kruha mnoge prepričal[o], da velike Nemčije ne bodo izstradali, zlasti starejši ljudje se še vedno dobro spominjajo zadnje vojne in vlečejo vzporednice med takratnim in današnjim stanjem«.<sup>147</sup>

138 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Kamniška Bistrica, 23. 10. 1942.

139 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Lukovica, 6. 11. 1942.

140 Ibid.

141 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Lukovica, 24. 12. 1942.

142 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Motnik, 25. 12. 1942.

143 SI AS 1603, š. 37, Poročilo občinskega komisarja Črnuče, 15. 1. 1943.

144 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Lukovica, 9. 1. 1943.

145 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Zg. Tuhinj, 10. 3. 1943.

146 Šorn, »Preskrba Tretjega rajha«, 84.

147 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja občine Domžale, 16. 10. 1942.

---

## Tihotapljenje dobrin

---

Uradi za prehrano so imeli težave z zagotavljanjem preskrbe s prehrano, a so se popolnemu pomanjkanju večinoma izognili. Pri tem so na podeželju proizvajalci, kljub uradno predpisani obveznosti oddaje, še vedno imeli več hrane, kot so jo potrebovali, česar pa nemško uradništvo seveda ni moglo v celoti nadzorovati.<sup>148</sup> Zaradi presežkov hrane na podeželju sta cvetela tihotapstvo in črni trg.<sup>149</sup>

Čeprav so občinski komisarji, zlasti v občinah na jugu kamniškega okrožja, ki so mejile na italijansko Ljubljansko pokrajino, občasno poročali o prijetju več tihotapcev na meji,<sup>150</sup> bi tukaj omenil primer tihotapljenja iz obmejne občine Šmartno pri Litiji konec leta 1942. Tamkajšnji občinski komisar je poročal, da jim je gradbena družba, ki je v letih 1941/42 utrjevala novozačrtano državno mejo med Nemčijo in Italijo, ostala v zelo slabem spominu, »saj je za seboj pustila veliko dolgov[,] in tudi ko je že odšla v bližino Königsberga, posamezni zaposleni še vedno pišejo tukajšnjim prebivalcem in prosijo za živila«. <sup>151</sup> Pri tem je poudaril primer, ko se je eden od zaposlenih pri tej firmi osebno odpravil v nakup žganja, čeprav je moral med Köningsbergom ob Baltskem morju v tedanji Vzhodni Prusiji do Šmartnega pri Litiji premagati razdaljo okoli 1.400 km. Ob tem je komisar zapisal, »kako je prav nerazumljivo, da je ta mož premogel toliko poguma, da se je odpravil na tako dolgo pot nakupit 30 litrov žganja«. <sup>152</sup> Da pa ne bi kdo opazil, da gre za žganje, je tega s pomočjo zaupnika skrnil za saharin, ki bi ga ta po prejemu žganja izročil dobavitelju. Ker je občinski komisar »na zaupen način izvedel za to dejstvo«, je na njegovo zahtevo tukajšnja žandarmerija pri tem zaupniku zaplenila tri četrtilograma saharina, katerega cena na črno bi onstran meje (v LP) znašala okoli tisoč rajhmark.<sup>153</sup>

---

## Zaključek

---

Iz predstavljenih primerov je mogoče potegniti zaključek, da je bilo območje kamniškega okrožja v letih 1941 do 1943 oskrbno nezadostno, nemški okupator pa si je v prvih dveh letih okupacije prizadeval po eni strani zagotoviti zadostno, pravočasno (zlasti zaradi težav v prometni povezanosti okrožja z drugimi predeli rajha) in uravnoteženo oskrbo in preskrbo prebivalstva z najnujnejšimi dobrinami, po drugi strani pa doseči pogoje za prehransko samozadostnost okrožja in za izvoz morebitnih viškov pridelave. Huda suša v letu 1942, ki je vztrajala tudi še v začetnih mesecih leta 1943, je

---

148 Ferenc, »Problem raziskovanja gospodarstva pod okupacijo«, 371–78. Ferenc, »Landwirtschaft und Ernährung in Slowenien«, 379–402.

149 Ibid.

150 Občinski komisar občine Šmartno pri Litiji je sredi novembra 1942 poročal, da so preprečili tihotapljenje ob meji in da so bili nekateri tihotapci aretirani. – SI AS 1603, š. 37, Poročilo občinskega komisarja Šmartno pri Litiji Deželnemu svetniku okrožja Kamnik, 21(?). 11. 1942.

151 SI AS 1603, š. 37, Tedensko poročilo občinskega komisarja Šmartno pri Litiji, 6. 12. 1942.

152 Ibid.

153 Ibid.

mnogim krajem v okrožju povzročila preglavice, ne samo zaradi zmanjšane proizvodnje žita, krompirja in ajde, ampak tudi pomanjkanja pitne vode za prebivalstvo in ponekod celo za gašenje požarov. To je mestoma povzročilo intenzivno razmišljanje o gradnji krajevnih vodovodov (denimo v Mengšu). Težave v živinoreji pa je poleg suše sredi leta 1942 povzročala tudi trimesečna prepoved uporabe gorskih pašnikov, zaradi česar je kmetom ob siceršnjem zmanjšanju količine pridelanega sena zaradi hude suše grozilo, da bodo morali pozimi zavoljo pomanjkanja ozimnega sena precej razredčiti število glav goveje živine. Dolgotrajna suša je v najrodovitnejših krajih povzročala tudi težave pri mletju žita v mlinih na vodo, ki so takrat predstavljali edini vir mletja. Proti koncu leta 1942 in v letu 1943 je čedalje večjo težavo tako v kmetijstvu kot drugih panogah začelo predstavljati pomanjkanje moške delovne sile. Ob meji z ljubljansko pokrajino se je pojavljalo tudi tihotapstvo. Vsekakor pa so se nemške okupacijske oblasti izognile velikemu pomanjkanju prehranskih artiklov, kot se je zgodilo med prvo svetovno vojno četrto stoletja pred tem.

## Viri in literatura

---

### Arhivski viri

---

- SI AS – Arhiv Republike Slovenije:
  - SI AS 1603, Deželni svetnik Kamnik.
  - SI AS 1613, Koroška ljudska zveza, Tedenska poročila političnega komisarja v Kamniku.

### Časopisni viri

---

- *Karawanken Bote*, slovenska izdaja, 1942.

### Literatura

---

- Antoličič, Gregor in Petra Svoljšak. *Leta strahote : Slovenci in prva svetovna vojna*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2018.
- Balkovec, Bojan. »O okupacijskih mejah na Dolenjskem.« V: *En krompir, tri države: Okupacijske meje na Dolenjskem 1941–1945*. Ur. Bojan Balkovec, 5–38. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2021.
- Ferenc, Tone. *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor: Založba Obzorja, 1968.
- Ferenc, Tone. »Gospodarstvo pod okupacijo.« V: *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*. Ur. Jasna Fischer et al., 592–601. Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Ferenc, Tone. »Izkoriščanje človeških sil in gmotnih sredstev.« V: *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*. Ur. Jasna Fischer et al., 590, 591. Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.

- Ferenc, Tone. »Problem raziskovanja gospodarstva pod okupacijo na slovenskem med drugo svetovno vojno.« V: *Izbrana dela, Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 3. Nasilje in izkoriščanje gmotnih sil za potrebe okupatorskih držav*. Ur. Mitja Ferenc, 371–78. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2009.
- Ferenc, Tone. »Landwirtschaft und Ernährung in Slowenien (1941–1945).« V: *Izbrana dela, Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 3. Nasilje in izkoriščanje gmotnih sil za potrebe okupatorskih držav*. Ur. Mitja Ferenc, 379–402. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2009.
- Ferenc, Tone. »Polom raznarodovalnih načrtov nemškega okupatorja v okrožju Kamnik.« V: *Izbrana dela, Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 2. Raznarodovanje*. Ur. Mitja Ferenc, 331–42. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2010.
- Hančič, Damjan. »Komunistična partija in njeno delovanje na Kamniškem med drugo svetovno vojno in v prvih letih po njej.« *Dilema 2*, št. 1 (2018): 67–93.
- Hančič, Damjan. »Gradbeni projekti nemškega okupatorja v Kamniku.« *Kronika 71*, št. 1 (2023): 195–216.
- Himmelreich, Bojan. *Namesto zemlje črni kruh, Organizacija preskrbe z živili v Celju v času obeh svetovnih vojn*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2001.
- *Krajevni leksikon Dravske banovine: krajevni repertorij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujskoprometnimi podatki vseh krajev dravske banovine*. Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona dravske banovine, 1937.
- Kokalj Kočvar, Monika. *Mobiliziranci v nemško vojsko z Gorenjske v letih 1943–1945*. Ljubljana: Založba Inštituta za novejšo zgodovino, 2017.
- Lazarevič, Žarko. »Kmetijsko in kmečko združništvo.« V: *Slovenska novejša zgodovina: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*. Ur. Jasna Fischer et al., 441–46. Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Lazarevič, Žarko in Jože Prinčič. *Zgodovina slovenskega bančništva*. Ljubljana: Združenje bank Slovenije, 2000.
- Lazarevič, Žarko. »Kmetovanje v vojni vihri na podlagi dnevniških zapisov.« V: *Mikro in makro: pristopi in prispevki k humanističnim vedam ob dvajsetletnici UP Fakultete za humanistične študije; 1. knjiga*. Ljubljana: Fakulteta za humanistične študije, 2020. Pridobljeno 22. 5. 2023. [https://www.researchgate.net/publication/347118512\\_Kmetovanje\\_v\\_vojni\\_vihri\\_na\\_podlagi\\_dnevniških\\_zapisov](https://www.researchgate.net/publication/347118512_Kmetovanje_v_vojni_vihri_na_podlagi_dnevniških_zapisov).
- Mikuž, Metod. *Slovensko partizansko gospodarstvo v luči partizanskih dokumentov*. Ljubljana: Zavod Borec, 1969.
- Skitek, Vinko. *Delovanje nemškega okupatorja v Mežiški dolini med letoma 1941 in 1945. Doktorska disertacija*. Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2016.
- Šorn, Mojca. »Preskrba Tretjega rajha.« *Prispevki za novejšo zgodovino 42*, št. 1 (2002): 83–92.
- Šorn, Mojca. *Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007.
- Vodopivec, Peter in Katja Kleindienst. *Velika Vojna in Slovenci*. Ljubljana: Slovenska Matica, 2005.
- Žnidarič, Marjan. »Vpliv okupacije na življenje Slovencev leta 1941.« *Prispevki za novejšo zgodovino 41*, št. 2 (2001): 191–200.

Damjan Hančič

---

## POPULATION SUPPLY AND AGRICULTURAL PRODUCTION DIFFICULTIES IN THE KAMNIK DISTRICT DURING THE INITIAL PERIOD OF THE OCCUPATION

---

### SUMMARY

---

The German occupiers did not exploit the occupied Upper Carniola – which included the Kamnik district and belonged to the narrower German “living space” according to the Nazi ideologues – in the same sense as some other occupied provinces. Instead, they even constructed new industrial and energy plants, roads, and railways during the first two years of the occupation and introduced a few improvements in agriculture and livestock farming (artificial fertilisers, soil tillage machinery), which soon resulted in increased production and processing. Moreover, the Germans had to import essential goods and foodstuffs, which were in short supply in the area. The reviewed documents suggest that the District Food Office strived to ensure a stable food supply and balance the goods available in the district. In the district of Kamnik – which had even before the occupation not been self-sufficient in terms of food and raw materials and which was very isolated from the rest of the Reich due to the interruption of rail transport through Ljubljana, occupied by Italy – several additional factors caused further difficulties with agricultural production and thus population supply in 1942 and 1943. The severe drought of 1942, which lasted well into the early months of 1943, caused hardship in many places in the district – not only because of reduced wheat, potato, and buckwheat production but also due to drinking water shortage. In some parts, this resulted in intense deliberations on the potential construction of a local water distribution system (e.g. in Mengeš). On the other hand, in addition to the drought, livestock farming problems were also caused by the three-month ban on the use of mountain pastures imposed by the occupation authorities due to the increased Partisan activity in the area. Because of this – and due to the poor hay production caused by the severe drought – farmers would soon have no choice but to thin out their livestock considerably during the winter due to the shortage of winter hay. In the most fertile areas, the prolonged drought also made it difficult to mill grain in the water-powered mills, which were the only option at the time and caused firefighting problems. However, in 1943, prolonged rains delayed grass cutting and encouraged the appearance of certain moisture-related diseases in plants and animals, while summer storms also resulted in some material damage, especially in the southern part of the district, along the border with the Ljubljana Province. Meanwhile, another growing problem in both agriculture and other industries was the shortage of male labour. The latter was scarce due to the forced mobilisation of young men into either the Partisan or the German Army, as well as because of the shooting of hostages (mainly men) and the forced deportation of the relatives or associates of the resistance movement



members to various concentration camps. In the south of the district, along the border with the Ljubljana Province, the smuggling of goods also flourished. The contribution at hand is limited to the first period of the occupation, i.e. from the spring of 1941 to the autumn of 1943, as most of the preserved materials regarding this area are related to this time.

Dunja Dobaja\*

# Delovnoppravna zakonodaja v Sloveniji in pravice iz dela s poudarkom na pokojninskem zavarovanju 1945–1990\*\*

## IZVLEČEK

*Prispevek v prvem delu sledi razvoju postopnega preoblikovanja klasičnega pogodbenega delovnega razmerja v t. i. medsebojno asociativno delovno razmerje, to je razmerje delavca z drugimi delavci, samostojnimi proizvajalci. Takšno razmerje je nastalo z vključitvijo delavca v delovno organizacijo in ne s sklenitvijo delovne pogodbe. Prehod v nov koncept delovnih razmerij je pomenil postopno oblikovanje nove delovnoppravne zakonodaje, ki je bila odraz vsakokratnih gospodarskih razmer v Jugoslaviji. V drugem delu se prispevek osredotoča na pravice iz dela in posebno pozornost posveti pokojninskemu zavarovanju, prav tako podvrženemu zakonskim spremembam, ki niso bile vedno zagotovilo za urejen položaj upokojujencev. To je bilo zlasti izrazito v drugi polovici osemdesetih let, med gospodarsko krizo in postopnim zatonom skupne jugoslovanske države.*

*Ključne besede: delo, zakon, socializem, Slovenija, delovnoppravna zakonodaja, pokojninsko zavarovanje*

\* Dr., znanstvena sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana; [dunja.dobaja@inz.si](mailto:dunja.dobaja@inz.si)

\*\* Članek je nastal v okviru temeljnega raziskovalnega projekta J5-4587 *Vsakdanje življenje in življenjski potek starih ljudi, ki živijo v revščini*, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno in inovativno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

## ABSTRACT

### LABOUR LEGISLATION IN SLOVENIA AND LABOUR RIGHTS, WITH AN EMPHASIS ON PENSION INSURANCE 1945–1990

*The first part of the contribution follows the evolution of the gradual transformation of the classic contractual employment relationship into a so-called mutual associative employment relationship, i.e. a relationship between a worker and other workers as independent producers. This sort of relationship was established when a worker joined a work organisation rather than with the conclusion of an employment contract. The transition to the new concept of employment relationships entailed the gradual development of new labour legislation that reflected the economic situation in Yugoslavia at the time. In the second part, the contribution focuses on labour rights, with a particular emphasis on pension insurance, which also underwent legislative changes that did not always ensure a well-regulated situation for the pensioners. The latter was particularly pronounced in the second half of the 1980s, during the economic crisis and gradual decline of the common Yugoslav state.*

*Keywords: labour, law, socialism, Slovenia, labour law, pension insurance*

## Uvod

V predvojni jugoslovanski državi so bili odnosi med delavci in delodajalci urejeni s službeno pogodbo, ki je bila prevzeta iz avstrijskega Občega državlanskega zakonika (1811).<sup>1</sup> Ta je v 26. poglavju z naslovom *Odplačne službene pogodbe* službeno pogodbo opredelil kot pogodbo, s katero se je nekdo zavezal opraviti določeno delo za plačilo. Stranki pogodbe sta bili označeni kot »naročnik« na eni in »najetnik« na drugi strani. Pogodba je bila sklenjena le za določen čas, torej za čas dela.<sup>2</sup>

V obdobju med obema vojnama sta bila osrednjega pomena za delovnopravno urejanje Zakon o zaščiti delavcev iz leta 1922<sup>3</sup> in Zakon o obrtih iz leta 1931.<sup>4</sup> Kljub naslovu je prvi zakon obsegal predvsem ureditev temeljnih institucij na področju delovne zakonodaje. Vrsta varstvenih določb individualnega delovnega prava, skupaj z varstveno ureditvijo prenehanja službenega razmerja, je bila v drugem zakonu, ki je

- 1 Andreja Kavar-Vidmar, »Stanovanjsko razmerje povezano z delovnim razmerjem v SFRJ z vidika delovnega prava« (poročilo o doktorski disertaciji, Inštitut za javno upravo, 1964), pridobljeno 5. 5. 2023, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-POAL21FQ>
- 2 Barbara Kresal, »Razvoj pravne ureditve prenehanja delovnega razmerja na Slovenskem od sredine 19. stoletja do danes«, *Zgodovinski časopis* 52, št. 4 (1998): 497.
- 3 *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*, 13. 7. 1922, št. 74, Zakon o zaščiti delavcev.
- 4 *Zakoni in uredbi*, XVI. zvezek. *Zakon o obrtih, ponatis iz Službenega lista kraljevske banske uprave Dravske banovine* (Ljubljana: tiskarna Merkur, 1931), pridobljeno 5. 5. 2023, <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-NNUMWHYR/fb32d4b2-d893-492e-833f-b0f1d23cef63/PDF>.

urejal predvsem opravljanje pridobitne dejavnosti.<sup>5</sup> V primerjavi z Obrtnim redom je Zakon o obrtnih razširil področje veljave in v posebno varstvo vključil vse več oseb, ki so bile v službenem razmerju. Pojem delavca se je širil.<sup>6</sup>

Obdobje po koncu druge svetovne vojne je pomenilo povsem novo urejanje delovnih razmerij. Takoj po vojni je sicer nekaj časa še ostajal koncept »mezdnega delovnega razmerja«, le da je klasičnega delodajalca nadomestila država. Po ustavi Federativne ljudske republike Jugoslavije (FLRJ) iz leta 1946 je država zagotavljala zaščito delovnega razmerja.<sup>7</sup>

Prvo povojno obdobje razvoja na vseh področjih družbenega življenja imenujemo administrativni socializem, ki ga označuje prevladujoča vloga države. Obdobje je trajalo do leta 1952, ko mu je sledilo obdobje samoupravljanja. Obdobji sta se razlikovali po obliki lastnine proizvodjalnih sredstev in različnih odnosih proizvajalcev do njih. Z odpravljanjem zasebne lastnine je postala prevladujoča državna lastnina, ki se je postopoma preoblikovala v družbeno lastnino. S tem se je spremenil tudi položaj delavcev v odnosu do proizvodjalnih sredstev.<sup>8</sup>

V prvih dveh povojnih letih je bila obnova med vojno uničene države osnovni cilj državne ekonomske politike. Zaradi pomanjkanja materialnih sredstev in delovne sile so bila obnovitvena dela večinoma opravljena brezplačno, s prostovoljnim delom zaposlenih, študentov, dijakov in s prisilnim delom vojnih ujetnikov in političnih zapornikov. Obnova ni bila zgolj gospodarsko vprašanje, ampak tudi simbol politične moči socialistične Jugoslavije.<sup>9</sup> Hkrati z obnovo je potekalo izvajanje prve faze industrializacije države. V tem obdobju naj bi bili oblikovani vsi materialni in drugi pogoji, ki so bili potrebni za prehod v drugo razvojno stopnjo socializma, to je uvajanje načrtnega gospodarstva.<sup>10</sup>

Ljudska skupščina FLRJ je 28. aprila 1947 sprejela zakon o petletnem načrtu razvoja narodnega gospodarstva FLRJ v letih 1947–1951, s čimer je država prešla v drugo fazo razvoja, to je obdobje načrtnega gospodarstva. Vzpostavljena je bila torej centralnoplanska ureditev. Jugoslovanski komunisti so namreč v skladu s sovjetsko izkušnjo zagovarjali stališče, da mora biti socialistično gospodarstvo centralistično plansko gospodarstvo.<sup>11</sup>

Petletni načrt ni imel samo gospodarskega značaja, ampak tudi političnega. Usmerjen je bil proti vsem ostankom kapitalizma. Komunistična stranka je bila odločilni dejavnik v proizvodnem procesu in upravljanju gospodarstva. V ta namen je komunistična oblast tesno povezala partijske organe z državno in gospodarsko upravo, kar je pomenilo, da so bili sekretarji in člani partijskih birojev in komitejev hkrati tudi ministri, predsedniki gospodarskih svetov in planskih komisij ter direktorji podjetij. S

5 Kresal, »Razvoj pravne ureditve,« 501.

6 Ibidem.

7 Ibid., 503.

8 Zdenko Čepič, »Nekatere značilnosti gospodarske politike v obdobju 1945–1952,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 25, št. 1-2 (1985): 146, 147.

9 Mateja Jeraj, *Slovenke na prehodu v socializem* (Ljubljana: Arhiv RS, 2005), 260, 261.

10 Ibid., 261.

11 Jože Prinčič, »Socialistično gospodarstvo – več države, manj trga in podjetništva,« v: *Med državo in trgom: cikli in prelomi v zgodovini*, ur. Nina Vodopivec (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2014), 54.

tem je vladajoča stranka dosegla, da so postali njeni sklepi obvezujoči v gospodarstvu, gospodarski problemi pa so postali tudi politični.<sup>12</sup>

Prvi petletni načrt je za vsako republiko podrobno urejal razvoj posameznih panog in podjetij. Določal je količino in vrste proizvodov, ki jih je bilo treba izdelati v posameznem planskem obdobju.<sup>13</sup>

Petletka je potekala v dveh stopnjah, in sicer od 1947 do 1948/49, ko je gospodarska rast potekala v načrtovani smeri, v drugi stopnji pa je zaradi novih razmer na gospodarskem področju kot posledici spora z Informburojem prišlo do preusmeritve investicijske izgradnje.<sup>14</sup>

Centralnoplanska ureditev je imela svoje pomanjkljivosti, saj je sistematično razvijala birokratski mehanizem. Šele spor s Sovjetsko zvezo in njenimi zaveznicami je odločilno prispeval k odločitvi jugoslovanskega vodstva, da je treba odpraviti monopol države in centralno plansko ureditev. Sprejeta je bila kompromisna rešitev, ki je državi ohranila vlogo usmerjevalca narodnega gospodarstva, a obenem prepustila podjetjem neposredne pristojnosti pri načrtovanju proizvodnje, sprejemanju poslovnih odločitev, vstopanju na trg in svobodnejšemu delovanju tržnih zakonitosti.<sup>15</sup>

---

## Čas po drugi svetovni vojni

---

### Obdobje od leta 1945 do leta 1956

---

Sprememb ni doživljalo samo gospodarstvo. Socialna in delovnopravna ureditev sta bili prav tako postopoma prilagojeni socialističnim družbenopolitičnim razmeram. Komunistična oblast se je zgledovala po sovjetskem delovnem pravu.<sup>16</sup>

Najpomembnejše področje delovnega prava je bilo urejanje delovnih razmerij, v katerih je bila poleg redne zaposlitve najpomembnejši element plača. V obdobju administrativnega socializma so bili prejemki delavcev in nameščencev poenoteni z uredbami. Centralno urejanje plač s predpisi pristojnih državnih organov je veljalo do leta 1952.<sup>17</sup>

Uredba o ureditvi mezd in plač delavcev ter nameščencev v državnih gospodarskih in zasebnih podjetjih, zasebnih ustanovah in organizacijah, veljavna od 20. aprila 1945, je začasno uredila plačilni sistem.<sup>18</sup> Uredba je izenačila plačilo žensk in moških za isto delo. Delavci so bili plačani na uro, nameščenci pa na mesec. V sporazumu s sindikalno podružnico je uprava podjetja višino mezde lahko prilagodila glede na

12 Jože Prinčič, *Slovensko gospodarstvo v drugi Jugoslaviji* (Ljubljana: Modrijan, 1997), 20.

13 Prinčič, »Socialistično gospodarstvo«, 54, 55.

14 Čepič, »Nekatere značilnosti gospodarske politike«, 147.

15 Prinčič, »Socialistično gospodarstvo«, 55.

16 France Kresal, »Primerjava razvojnih značilnosti jugoslovanskega delovnega prava s sovjetskim do leta 1953«, v: *Evropski vplivi na slovensko družbo*, ur. Nevenka Troha et al. (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2008), 334.

17 France Kresal, »Mezde in plače na Slovenskem od novele obrtnega reda 1885 do kolektivnih pogodb 1991«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 35, št. 1–2 (1995): 16.

18 Mateja Jeraj, *Slovenski sindikati in socialna politika 1945–1950* (Ljubljana: Arhiv RS, 1995), 98.

strokovno izobrazbo posameznega delavca, odgovornost, učinkovitost in značaj dela, ki ga je opravljal. Mesečne plače nameščencev so bile odvisne od delovnega mesta in druginjskega razreda.<sup>19</sup>

Uredba plačilnega sistema ni uredila na zadovoljivi ravni, saj naj ne bi uveljavila socialističnega načina nagrajevanja. Do napak pa je prihajalo tudi na terenu. Mnogi sindikalni funkcionarji in vodilni kadri gospodarskih podjetij so namreč naredili več napak, denimo izplačevali najvišje možne plače brez upoštevanja potrebnih dejavnikov, ki so bili predpogoj za zvišanje plače, izplačevali posebne dodatke delavcem, ki do tega niso bili upravičeni, in podobno.<sup>20</sup>

V letu 1946 in 1947 je izšlo več zakonskih predpisov, ki so oblikovali nov plačilni sistem, temelječ na plačevanju po delu, v skladu s postavljenimi normami. Plača je bila odvisna od količine in kakovosti posameznikovega dela in pomena določenih panog gospodarstva v okviru socialističnega družbenega reda. Namen je bil oblikovanje plačilnega sistema, ki bi vzpodbujal delovno storilnost delavcev in njihovo odgovornost, načrtoval zaposlovanje novih delavcev ter hkrati preprečeval vse pojave kapitalističnega značaja.<sup>21</sup>

Osrednji delovnopравни predpis v obdobju takoj po drugi svetovni vojni je bila Uredba o ustanovitvi in prenehanju delovnih razmerij iz leta 1948.<sup>22</sup> Obvezujoča je bila tako za delavce kot nameščence, pri čemer se je razlika med obojimi močno zmanjšala.

Vzpostavitev delovnega razmerja je pomenila sklenitev delovne pogodbe med delojemalci in delodajalci, ki so bili po uredbi državna in združna podjetja, gospodarstva in ustanove, državni uradi, ljudske in družbene organizacije pa tudi zasebne fizične in pravne osebe.<sup>23</sup> Delovna pogodba je lahko bila pisna ali ustna. Uredba je prvič sistematično urejala načine prenehanja delovne pogodbe, to je z iztekom določenega časa, dovršitvijo dogovorjenega dela, odpovedjo, odpustom ali izstopom z dela, z nastopom določenih zakonskih dejstev, odločbo pristojnega ministrstva za delo, disciplinskim ukrepom ali smrtjo delavca oziroma nameščenca. Delodajalec je pri odpovedi delovnega razmerja imel omejitve; odpoved ni bila mogoča med boleznijo, ki je trajala več kot sedem dni, prav tako je moral odpoved utemeljiti.<sup>24</sup> Uredba je torej pomenila širitev varstvenih določb.

Začetek petdesetih let je pomenil novo gospodarsko usmeritev kot posledico gospodarske blokade držav vzhodnega bloka zaradi Informbiroja in neurejenih odnosov z zahodnoevropskimi državami. Centralistični planski sistem je odpovedal pri reševanju gospodarskih težav, zato se je partijsko vodstvo odločilo za spremembe, pri čemer se ni bilo pripravljeno odreči glavni vlogi pri oblikovanju razvojne politike in razdeljevanju narodnega dohodka.<sup>25</sup> Novi gospodarski sistem je bila srednja pot, po kateri je

19 Ibid., 98, 99.

20 Ibid., 99.

21 Ibid., 100.

22 *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije*, 2. 10. 1948, št. 84, Uredba o ustanovitvi in prenehanju delovnih razmerij.

23 Ibid.

24 Ibid.

25 Prinčič, *Slovensko gospodarstvo*, 8.

država usmerjala gospodarsko življenje z upoštevanjem zakonitosti blagovne proizvodnje in večjo vlogo podjetij. To pomeni, da ni več nastopala kot njihova neomejena lastnica. Upravljanje proizvodnih sredstev je prepustila delavskim svetom.<sup>26</sup> Njihovo vlogo je opredelil Temeljni zakon o gospodarstvu z državnimi gospodarskimi podjetji in z višjimi gospodarskimi združenji po delovnih kolektivih iz leta 1950.<sup>27</sup> Po zakonu so delovni kolektivi izvajali gospodarjenje z državnimi gospodarskimi podjetji kot splošnim ljudskim premoženjem po delavskih svetih in upravnih odborih podjetij. Zakon je v delovno razmerje vnesel nov element – pravico do upravljanja. Teoretiki delovnega prava v obdobju socializma so razpravljali o novonastalih razmerah in razvili več teorij. Ena izmed njih je bila t. i. negatorska teorija o delovnem razmerju, ki sta jo zagovarjala predvsem novinar in politik Zdenko Has ter pravnik Ljubomir Purić.<sup>28</sup> Bistvo teorije je bila trditev, da v delavskem samoupravljanju ni delovnih razmerij, ampak le medsebojna razmerja enakopravnih proizvajalcev. V ospredju je bilo urejanje medsebojnih razmerij proizvajalcev in ne urejanje odnosov med posameznikom in gospodarsko organizacijo kot pravno osebo. Zagovorniki teorije so svoja stališča argumentirali tudi s tem, da je plačo nadomestil osebni dohodek, kar je pomenilo, da so imeli delavci neposredno korist od svojega dela, a so hkrati nosili odgovornost za slabo poslovanje.<sup>29</sup>

Kritiki omenjene teorije (denimo pravnik Aleksandar Baltić) so nastopali predvsem proti enačenju gospodarske organizacije in delovnega kolektiva.<sup>30</sup> Baltić se je vključil tudi v razpravo o delovnih razmerjih, in sicer glede vprašanja, ali je delovno razmerje v svojem bistvu dejansko še pogodbeno razmerje. Večina teoretikov je vse bolj zavračala delovno pogodbo, sprva samo v normativnem, pozneje pa tudi v konstitutivnem delu. Baltić je izhajal s stališča, da je vprašanje delovnih razmerij urejeno z normativnimi akti. Delovno razmerje torej predstavlja posebno pravno institucijo, ki ima posebne pravne norme; pomeni objektivno pravno situacijo – status, v katero vstopa delavec ali uslužbenec s sklenitvijo delovnega razmerja. Na takšnih stališčih se je razvila t. i. statusna teorija.<sup>31</sup>

Ne glede na različne teorije o delovnih razmerjih lahko zaključimo, da je uvajanje sistema samoupravljanja in družbene lastnine pomenilo preoblikovanje klasičnega pogodbenega delovnega razmerja v t. i. medsebojno asociativno delovno razmerje, to je razmerje delavca z vsemi drugimi delavci – samostojnimi proizvajalci. Tako razmerje je nastalo z vključitvijo delavca v delovno organizacijo, ne s sklenitvijo delovne pogodbe. Prehod v nov koncept delovnih razmerij je bil postopen.<sup>32</sup> Korak v to smer je pomenil Zakon o delovnih razmerjih iz leta 1957.<sup>33</sup>

26 Ibid.

27 *Uradni list FLRJ*, 5. 7. 1950, št. 43, Temeljni zakon o gospodarstvu z državnimi gospodarskimi podjetji in z višjimi gospodarskimi združenji po delovnih kolektivih.

28 Kavar-Vidmar, »Stanovanjsko razmerje.«

29 Ibid. Osebni dohodek v ožjem pomenu besede je prevzel pomen plače v obdobju delavskega samoupravljanja, ko so nekdanje tarifne pravilnike zamenjali pravilniki o delitvi dohodka in osebnih dohodkov. – Kresal, »Mezde in plače«, 16.

30 Kavar-Vidmar, »Stanovanjsko razmerje.«

31 Ibid., 29, 30.

32 Kresal, »Razvoj pravne ureditve«, 504, 505.

33 *Uradni list FLRJ*, 25. 12. 1957, št. 53, Zakon o delovnih razmerjih.

## Obdobje od leta 1957 do leta 1970

LRS je tudi v letu 1957 sledila gospodarskim smernicam, ki jih je določal Zvezni družbeni plan za celotno gospodarstvo FLRJ za to leto, kar je pomenilo nadaljevanje politike stabilizacije gospodarstva, nadaljnji razvoj in krepitev t. i. komunalnega sistema (lokalna skupnost) ter delavskega samoupravljanja in večjo produktivnost dela.<sup>34</sup> S tem naj bi bila ustvarjena podlaga za sistematično izboljševanje življenjskih razmer prebivalstva.

Leto 1957 pa je bilo tudi v znamenju sprejetja novega zakona o delovnih razmerjih. Pomen sprejetja novega zakona je bil večplasten. Izpolnil bi praznino v delovni zakonodaji, zlasti na področju delovnih razmerij v gospodarstvu, okreplil varstvene določbe delavcev in prispeval k utrditvi in nadaljnjemu razvoju sistema delavskega samoupravljanja in družbenega upravljanja.<sup>35</sup> Z njegovim sprejetjem je bilo pričakovati boljše sodelovanje med uradi za posredovanje dela in organizacijami ter drugimi ustanovami glede konstruktivnega zaposlovanja delavcev.<sup>36</sup> Zakon je namreč predvideval, da so uradi za posredovanje dela obvezani obvestiti pristojni organ o vsaki podani prekinitvi delovnega razmerja kakor tudi o vsakem novem ali izpraznjenem delovnem mestu. Poleg tega so bile organizacije dolžne prijaviti uradam za posredovanje dela tudi tiste delavce, ki so bili takrat zaposleni pri njih, a naj bi se njihovo delovno razmerje v doglednem času prenehalo. Z omenjeno evidenco bi uradi predhodno sprejeli ukrepe za njihovo ponovno zaposlitev.<sup>37</sup> Z omenjenim zakonom se je povečala odgovornost uradov za posredovanje dela. Vodili so evidenco brezposelnih, gospodarske organizacije pa so bile dolžne prijaviti prosta delovna mesta in jih zasesti s pomočjo uradov za posredovanje dela. Po predpisih pred Zakonom o delovnih razmerjih so uradi za posredovanje dela na podlagi evidence brezposelnih in prijav gospodarskih organizacij o prostih delovnih mestih zgolj posredovali med brezposelnimi in gospodarskimi organizacijami.<sup>38</sup>

Predlog zakona, ki ga je izdelala skupna komisija Zvezne ljudske skupščine in Zveznega izvršnega sveta na podlagi dotedanje prakse pri izvajanju predpisov o delovnih razmerjih, je bil del široke javne razprave v delovnih kolektivih in sindikalnih organizacijah. Centralni svet Zveze sindikatov Jugoslavije je od sindikalnih vodstev in delovnih kolektivov prejel 510 načelnih in konkretnih pripomb k predlogu zakona, kar

34 *Stenografski zapisniki Ljudske skupščine LRS*, Seje od 1. 1. do 31. 3. 1957, Osnovne naloge in nameni gospodarskega razvoja v letu 1957.

35 »Pred uveljavitvijo Zakona o delovnih razmerjih,« *Naša skupnost (Jugoslavija)*, 24. 11. 1957, 16.

36 »Ob zakonu o delovnih razmerjih,« *Naša skupnost (Jugoslavija)*, 22. 12. 1957, 22. Svet za zdravstvo in socialno politiko Ljudske republike Slovenije (LRS) je na svoji seji junija 1954 ugotavljal, da obstoječa ureditev posredovanja dela ne ustreza več novim družbenim razmeram. Načelo zaposlovanja namreč ne more imeti značaja socialnega skrbstva, ampak je sestavni del gospodarske graditve in družbene ureditve po drugi svetovni vojni. Zato je svet sprejel sklep o reorganizaciji posredovalnic za delo, in sicer na način, da bodo skrbele za zaposlitev vseh aktivnih državljanov in ne samo tistih, ki so sami iskali delo s pomočjo posredovalnic za delo. – »Iz zasedanj Sveta za zdravstvo in socialno politiko LRS,« *Vestnik Sveta za zdravstvo in socialno politiko LRS*, 19. seja dne 18. in 19. junija 1954.

37 »Ob zakonu o delovnih razmerjih,« 22. Po podatkih iz leta 1957 so bile med iskalci zaposlitve večinoma ženske in nekvalificirani delavci. – *Ibid.*

38 »Vloga uradov za posredovanje dela po novem Zakonu o delovnih razmerjih,« *Naša skupnost (Jugoslavija)*, 22. 12. 1957, 14.



je pričalo o velikem zanimanju.<sup>39</sup> V javnih razpravah so bili predlogi o sprejetju sprva splošnega zakona o delu, ki bi urejal osnovna ustavna načela o delu in delovnih razmerjih. Bil bi podlaga za sprejetje zakonov, ki bi konkretnije obravnavali vprašanja o delovnih razmerjih. Zakonodajalec je pripombo zavrnil z argumentom, da bi njeno sprejetje pomenilo odlog sprejetja zakona, ki naj bi bil v tistem trenutku nujen in potreben.<sup>40</sup> Sprejetje novega zakona o delovnih razmerjih bi namreč pomenilo uskladitev pravic iz delovnih razmerij z že izvršenimi političnimi, gospodarskimi in družbenimi spremembami kot posledicami uvedbe delavskega in družbenega upravljanja.

Določbe prvega dela Zakona o delovnih razmerjih so veljale za vse osebe v delovnem razmerju ne glede na zaposlitev (delavce, javne uslužbenke in zaposlene pri zasebnih delodajalcih), določbe njegovega drugega dela pa so veljale le za zaposlene v gospodarskih organizacijah. Zakon načelno ni razlikoval med delavci in javnimi uslužbenci, razen določenih pravic, ki jih je urejal Zakon o javnih uslužbencih.<sup>41</sup>

Zakon o delovnih razmerjih ni več omenjal delovne pogodbe, ampak je govoril o sporazumu med delavcem in gospodarsko organizacijo, s sklenitvijo katerega je delavec privolil v delovne pogoje ter pravice in obveznosti, ki jih je določal zakon (člena 131 in 132).<sup>42</sup> Delovno razmerje med delavci in zasebnimi delodajalci pa je zakon urejal s kolektivno pogodbo (člen 377), ki je urejala delovne pogoje, pravice in obveznosti iz delovnega razmerja med delavci in zasebnim delodajalcem (člen 378). Kolektivne pogodbe so torej ostale kot sredstvo urejanja delovnih razmerij le za delavce v zasebnem sektorju, a so izgubile večino prvotnih značilnosti, denimo prostovoljnost sklepanja in avtonomijo strank glede vsebine. Novemu razvoju kolektivnih pogodb v Sloveniji sledimo leta 1990.<sup>43</sup>

Hkrati je zakon ohranil do tedaj že veljavne določbe glede sklenitve in prenehanja delovnega razmerja, pri čemer je močno okreplil varstvo delavca pred odpovedjo. V členu 322 je zakon določal pisno odpoved, pri čemer je lahko delavec podal ugovor na upravni odbor oziroma delavski svet (člen 323). V določenih situacijah odpoved delovnega razmerja ni bila dopustna, na primer med boleznijo, nosečnostjo, materi z otrokom do osmega meseca starosti, med orožnimi vajami in služenjem vojaškega roka, strokovnim izobraževanjem, delom v okviru mladinskih delovnih brigad, v primeru opravljanja različnih funkcij in med potekom disciplinskega postopka (člen 330). Pri disciplinski odpovedi delovnega razmerja je zakon predvidel zahteven disciplinski postopek pred disciplinsko komisijo oziroma delovnim kolektivom. Obravnava je bila ustna in javna (člen 287). Novost v zakonu je bila tudi odpoved delovnega razmerja večjemu številu delavcev iz poslovnih razlogov, pri čemer je delavski svet ali delovni kolektiv določil število delavcev (člen 319).<sup>44</sup>

39 Ljuba Mijatović, »Zakon o delovnih razmerjih v gospodarstvu bo kmalu izdelan,« *Naša skupnost (Jugoslavija)*, 31. 10. 1956, 3.

40 Ibid.

41 *Uradni list FLRJ*, 25. 12. 1957, št. 53, Zakon o javnih uslužbencih.

42 Ibid.

43 France Kresal, »Zgodovina kolektivnih pogodb na Slovenskem,« *Kronika* 45, št. 3 (1997): 85.

44 *Uradni list FLRJ*, 25. 12. 1957, št. 53, Zakon o javnih uslužbencih.

Po zakonu je torej kadrovska politiko v podjetju vodil delavski svet, ki je lahko načelno ohranil tudi izključno pravico odločanja o konkretnem sprejemanju in odpuščanju delavcev. Lahko se je ustanovila tudi posebna komisija za vzpostavitev in prenehanje delovnega razmerja. Na ta način je zakon izključil možnost odločanja posameznikov o tem, ali bo nekdo sprejet v delovni kolektiv, kar je prav tako pokazatelj novih odnosov znotraj delovnega kolektiva in novega delovnega razmerja v podjetju.<sup>45</sup> Za zaščito pravice delavca do dela in drugih pravic, izhajajočih iz delovnega razmerja, je zakon določal vrsto ukrepov, ki so ščitili delavca pred enostransko prekinitvijo delovnega razmerja. Že sam postopek odpovedi delovnega razmerja je predstavljal določeno jamstvo za delavca v smislu, da samovoljna prekinitev delovnega razmerja ni bila mogoča. Pri odpovedi delovnega razmerja so bile novosti, in sicer v primeru zaščite starejših delavcev, ki so bili v istem podjetju zaposleni več kot petnajst let ali so imeli več kot dvajset let delovne dobe. Upravičeni so bili do odpravnine glede na delovno dobo.<sup>46</sup>

Poleg rešitve osnovnih vprašanj in problemov iz delovnih razmerij je zakon razširil vrsto dotedanjih pravic delavcev. Tako so imeli delavci pravico do plačanega letnega dopusta od najmanj dvanajst in do največ trideset delovnih dni v letu, zakon je določal posebno zaščito žensk, mladine in invalidov, varnost pri delu in pravice med brezposelnostjo.<sup>47</sup>

Naslednjo stopnjo v novem konceptu delovnih razmerij je pomenil Temeljni zakon o delovnih razmerjih iz leta 1965.<sup>48</sup> Zakon je uveljavljal z ustavo iz leta 1963 zagotovljeno pravico do dela. Ustava je bila rezultat potreb po novih ustavnih opredelitvah, ki jih je izzvala kriza glede različnih pogledov na vlogo državnega centra in posameznih republik, zlasti glede upoštevanja načel samoupravljanja o delitvi ustvarjenega dohodka.<sup>49</sup>

Šestdeseta leta so se pričela z gospodarsko krizo. Po nekaj letih gospodarske rasti je namreč prišlo do zastoja, saj je bila poraba v državi večja kot proizvodnja in delovna storilnost. Končalo se je obdobje, ko so bile dosežene stopnje nacionalnega dohodka in industrijske proizvodnje ene izmed največjih v primerjavi z drugimi državami.<sup>50</sup>

Poleti 1961 je gospodarski zastoj dosegel vrhunec. Partijsko državno vodstvo si je moralo priznati, da jugoslovanski tip socializma ni imun proti gospodarski krizi, ki se je razširila tudi na politično področje.<sup>51</sup>

Šestdeseta leta so tako pomenila poskus spremembe gospodarske in socialne podobe Slovenije. Gospodarske reforme naj bi zagotovile okrevanje gospodarstva, višji dohodek podjetij in konkurenčnost gospodarstva na tujih trgih. Reforme so potekale v okviru komunistične ideologije in niso smele ogroziti temeljev komunistične

45 »Prvič dosledno uzakonjeno delovno razmerje,« *Slovenski Poročevalec*, 11. 12. 1957, 2.

46 Ibid.

47 *Uradni list FLRJ*, 25. 12. 1957, št. 53, Zakon o javnih uslužbencih.

48 *Uradni list Socialistične federativne republike Jugoslavije*, 7. 4. 1965, št. 17, Temeljni zakon o delovnih razmerjih.

49 Zdenko Čepič, »Jugoslovanske reforme v šestdesetih letih,« v: *Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*, ur. Zdenko Čepič (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2010), 53.

50 Avdo Hum, »Ekspoze,« v: *Družbeni plan gospodarskega razvoja Jugoslavije od 1961 do 1965*, ur. Djuro Šmicberger (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961), 49.

51 Čepič, »Jugoslovanske reforme,« 46.

politične, socialne in gospodarske ureditve. Komunistična oblast se ni odrekla vsem mehanizmom nadzora gospodarstva.<sup>52</sup>

V takšnih razmerah je postala varnost zaposlitve še pomembnejša. Temeljni zakon o delovnih razmerjih je še povečal varnost zaposlitve z uvajanjem novega koncepta, ki je določal, da delovna skupnost ne more odločati o prenehanju delovnega razmerja delavca brez njegove privolitve (člen 97). Zakon ni več govoril o delovni pogodbi niti o delovnem sporazumu. Z vstopom v delovno organizacijo je delavec postal enakopraven član delovne skupnosti ter sprejel dolžnosti in pravice, izhajajoče iz dela (člen 2).<sup>53</sup>

Večja pravna varnost zaposlovanja ni pomenila odsotnosti težav v samem zaposlovanju. Postopna preusmeritev od ekstenzivnega k intenzivnemu zaposlovanju v okviru reformnih gospodarskih ukrepov je v šestdesetih letih povzročila upad zaposlovanja in ekonomske emigracije iz Slovenije.<sup>54</sup>

Med nezaposlenimi so prevladovala ženske brez potrebnih kvalifikacij, tudi brez popolne osnovnošolske izobrazbe.<sup>55</sup> Zavodi za zaposlovanje so omenjeno problematiko reševali z vlaganjem sredstev v izobraževanje in podporo delovnim organizacijam pri vzpostavljanju novih delovnih mest. Reševanje omenjenega problema v praksi navajam na primeru dveh občin, Novo mesto in Trebnje.<sup>56</sup> V obeh občinah je bila razvita predvsem lahka industrija. Zavod za zaposlovanje je na podlagi ankete o potrebah zaposlovanja v podjetjih novomeške občine ugotovil, da je bila v podjetjih potreba po približno 1630 delavcih, od tega je bilo 284 delovnih mest za žene.<sup>57</sup> V letu 1965 je osnovno šolo končalo 573 deklet. Na zavodu za zaposlovanje je bilo iz obeh občin prijavljenih že 400 delavk, iskalk zaposlitve, kar je situacijo glede zaposlovanja še poslabšalo. Pri zaposlovanju žena je zavod za zaposlovanje kot prednostni kriterij upošteval socialni status prosilke.<sup>58</sup> V letu 1965 so se odpirale nove možnosti zaposlovanja žena z novimi delovnimi mesti v Novoteksu in v podjetju Modna oblačila v Trebnjem.<sup>59</sup>

Gospodarska reforma, katere cilje in načela je julija 1965 predstavil podpredsednik zvezne vlade Boris Kraigher (1914–1967), je do konca leta 1965 določala izvedbo davčne reforme in devalvacijo dinarja.<sup>60</sup> Postavila je osnove za zagotovitev takih ekonomskih pogojev, ki bi omogočili skladnejši gospodarski razvoj. Prve ocene in rezultati reforme so konec leta 1965 pokazali postopen prehod na učinkovitejši način gospodarjenja in na povečanje produktivnosti dela. Gospodarska usmeritev je težila k zniževanju investicijske potrošnje, ki je v preteklem obdobju s svojim ekstenzivnim značajem in s svojo strukturo v veliki meri prispevala k nestabilnosti v gospodarskem razvoju.<sup>61</sup>

52 Žarko Lazarevič, *Spremembe in zamišljanja. Gospodarsko-zgodovinske refleksije* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015), 209.

53 *Uradni list SFRJ*, 7. 4. 1965, št. 17, Temeljni zakon o delovnih razmerjih.

54 Marta Rendla, »Kam ploveš standard?« *Življenjska raven in socializem* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018), 34.

55 Miloš Jakopec, »Službo bi rada!« prosijo žene,« *Dolenjski list*, 5. 3. 1965, 1.

56 Ibid.

57 Ibid.

58 Ibid.

59 Ibid.

60 Prinčič, *Slovensko gospodarstvo*, 59, 60.

61 *Sejni zapisniki Skupščine SRS*, seje od 15. 11. 1965 do 31. 12. 1965, 31. seja, 32.

## Obdobje od leta 1966 do leta 1976

Gospodarska reforma je sprva prinesla pozitivne rezultate, ki so se odražali v ugodnem gospodarskem razvoju; življenjski stroški, cene in inflacija so se ustalili, zmanjšala se je vloga države pri razpolaganju z dohodki podjetij, začelo se je prestrukturiranje gospodarstva in uvajanje novih tehnologij.<sup>62</sup> Konec šestdesetih let, zlasti po smrti ustvarjalca gospodarske reforme Borisa Kraigherja, so reformna prizadevanja zastala in ostala nekako na polovici poti, saj se najpomembnejših področij gospodarskega sistema (denimo planskega sistema, razširjene reprodukcije) niso niti lotila.<sup>63</sup>

Razloga za neuspešnost reforme sta predvsem dva – naravnost gospodarske stabilizacije, ki jo je ekonomska politika razumela kot politiko omejevanja povpraševanja, in razhajanja na državni ravni ter različni interesi republik.<sup>64</sup>

Skupščina SRS je na svojih zasedanjih osnovno rešitev za nadaljevanje gospodarske reforme v Jugoslaviji videla predvsem v sprejetju finančnih ukrepov, ki bi zaustavili negativna gibanja.<sup>65</sup> Predsednik Skupščine SRS Sergej Kraigher je med drugim opozoril na »logiko starega administrativnega sistema« oziroma njegovih posledic v finančnih odločitvah tako v domovini kot v odnosu s tujino kot enega osrednjih zaviralcev nadaljevanja gospodarske reforme.<sup>66</sup>

Osredotočenost na osnovno temo prispevka, to je delovnopravno zakonodajo, konkretnje na Temeljni zakon o delovnih razmerjih iz leta 1965, postavlja v ospredje ugotovitve, da so osnovna načela omenjenega zakona predstavljala enega izmed temeljev v razvoju samoupravljanja kljub pomanjkljivi pravni tehniki in nekaterim nejasnostim.<sup>67</sup> Pojavljale so se pobude po dopolnitvi oziroma spremembah zakona, a v okviru razmisleka, saj bi lahko vse nagle spremembe zakona le ovirale razvoj samoupravljanja. Spremembe bi namreč vzbudile nezaupanje v stalnost in veljavnost izvirnih samoupravnih rešitev in pasivizirale člane delovnih skupnosti.<sup>68</sup>

Služba družbenega knjigovodstva za Slovenijo je 21. avgusta 1969 poslala vsem podružnicam okrožnico glavne pisarne v zvezi s spremembami Temeljnega zakona o delovnih razmerjih, ki so se nanašale na nadurno delo, delo s skrajšanim delovnim časom in honorarno delo.<sup>69</sup> Okrožnica je opozorila na določbe 38. člena zakona o spremembah in dopolnitvah Temeljnega zakona o delovnih razmerjih, na podlagi katerega so lahko delovne organizacije uporabljale določbe temeljnega zakona, vse dokler niso bili izdani republiški predpisi, največ pa tri mesece od dneva, ko je pričel veljati zakon o spremembah in dopolnitvah, to je od 16. avgusta 1969.<sup>70</sup> Služba družbenega knjigo-

62 Princič, *Slovensko gospodarstvo*, 60.

63 Ibid.

64 Aleksander Lorenčič, »Gospodarske razmere v Jugoslaviji v obdobju 1968–1988: na poti v razpad,« v: *Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*, ur. Zdenko Čepič (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2010), 263.

65 *Sejni zapisniki Skupščine SRS*, seje od 1. 9. 1969 do 30. 11. 1969, 1. zasedanje delegatov občin, 13. 11. 1969, 514.

66 Ibid., 533.

67 *Sejni zapisniki Skupščine SRS*, seje od 1. 7. 1967 do 30. 11. 1967, 44. seja, Organizacijsko-politični zbor, 306.

68 Ibid.

69 *Sejni zapisniki Skupščine SRS*, seje od 1. 9. 1969 do 30. 11. 1969, 5. seja, 48.

70 Ibid.

vodstva je prav tako opozorila na spremembo 138. člena Temeljnega zakona o delovnih razmerjih, ki je določal, da se za delovno razmerje ne šteje opravljanje dela oziroma nalog, ki po svoji naravi niso bile take, da bi bilo v delovnih organizacijah potrebno zanje posebno delovno mesto. Mišljene so bile občasne naloge, ki niso trajale več kot 30 dni.<sup>71</sup> Predvidena je bila tudi sprememba 44. člena Temeljnega zakona o delovnih razmerjih, na podlagi katerega je lahko delovna organizacija uvedla tudi daljši delovni čas od polnega, a samo v skladu s statutom. Statut je moral biti v skladu z republiškim predpisom, ki bi natančno določal primere in pogoje za uvedbo nadurnega dela.

Dokler omenjene spremembe niso bile natančno definirane z republiškimi predpisi, so v delovnih organizacijah povzročale nejasnosti v zvezi z možnostmi in pogoji za uvedbo dela s skrajšanim delovnim časom, dela, daljšega od polnega delovnega časa, ter honorarnega dela.

V letu 1970 je Izvršni svet Skupščine SRS pričel s pripravo osnutka zakona o zaposlovanju delavcev s skrajšanim delovnim časom, uvedbi nadurnega dela in opravljanju dela, ki ni bilo delovno razmerje, upoštevajoč pri tem tudi predloge, podane v razpravah na sejah gospodarskega zbora.<sup>72</sup> Predlogi so se nanašali na občasno delo, ki ne bo omejeno s točno določenim številom dni, ampak z urami glede na različen značaj in zahtevnost občasnega dela. Pri nadurnem delu je bil poudarek na njegovi občasnosti, torej na izjemi, ki traja krajši čas.

Začetek sedemdesetih let je pomenil postopno stabilizacijo gospodarskih razmer v Jugoslaviji. Razmere so se izboljševale predvsem zaradi posojil iz tujine in ne zaradi konstruktivne gospodarske politike, ustvarjanja visoke dodane vrednosti ali konkurenčnosti gospodarstva.<sup>73</sup>

Pomemben pokazatelj uspešnosti gospodarskega razvoja je bila kadrovska politika, ki je bila v Sloveniji opredeljena v srednjeročnem družbenem planu razvoja SRS.<sup>74</sup> Gledano v celoti, so bila gibanja na področju zaposlovanja zadovoljiva. Dosežena je bila visoka stopnja zaposlenosti delovno sposobnega prebivalstva. Kot primer navajamo leto 1974, ko je bilo v povprečju zaposlenih 662.020 delavcev, kar je predstavljalo 37,2 odstotka skupnega števila prebivalstva.<sup>75</sup> Brezposelnost je bila minimalna, konec leta 1975 je bilo denimo 9.976 brezposelnih delavcev, kar je predstavljalo 1,3 odstotka zaposlenih.<sup>76</sup> Ta zadovoljiva slika zaposlenosti pa je imela tudi svoje pomanjkljivosti, ki so se kazale v prevelikem obsegu zaposlovanja, kar pomeni, da je bil ta dejansko večji od predvidenega obsega. Načrtovana je bila 3-odstotna rast, dejansko pa se je na primer v letu 1974 gibala na ravni 4,5 odstotka.<sup>77</sup> Negativne posledice so se kazale v tem, da se je obseg proizvodnje v veliki meri povečeval z dodatnim zaposlovanjem,

71 Ibid.

72 *Sejni zapisniki Skupščine SRS*, seje od 1. 2. 1970 do 31. 3. 1970, 10. seja (primer seje, na kateri se je obravnavala zgoraj omenjena problematika).

73 Rendla, »Kam ploveš standard?«, 64.

74 *Poročevalec Skupščine SRS za delegacije in delegate*, 14. 3. 1975, 3, Osnutek sklepov in priporočil za reševanje problematike na področju zaposlovanja v SRS.

75 Ibid.

76 Ibid.

77 Ibid.

premalo pa z uvajanjem modernejše tehnologije, izboljšanjem organizacije dela in racionalnejšim izkoriščanjem delovnega časa zaposlenih. Kritike so bile usmerjene tudi v pomanjkanje razvojnih kadrovskih programov, v neustrezne sistematizacije delovnih mest, kar je oviralo dolgoročno načrtovanje potreb po novih delavcih, v neustrezno prostorsko in poklicno mobilnost delavcev. Vse omenjeno je seveda vplivalo na nizko rast storilnosti dela.<sup>78</sup> Za premostitev negativnih dejavnikov gospodarskega razvoja na področju zaposlovanja je republiški sekretariat za delo pripravil osnutek priporočil, ki jih je izvršni svet predložil skupščini in so predvsem poudarjala racionalno sistematizacijo delovnih mest, ki bo odraz realnih potreb po strokovni usposobljenosti delavcev, učinkovito politiko nagrajevanja, ki bo spodbujala storilnost, in zaposlovanje v skladu z dejanskimi potrebami.<sup>79</sup>

V prvem tromesečju leta 1976 so bila gospodarska gibanja v Sloveniji podobna kot v preteklem letu. Stopnja rasti industrijske proizvodnje je bila v upadanju zaradi pomanjkanja povpraševanja na domačem trgu, ki ga ni bilo mogoče nadomestiti s povečanjem prodaje na tujih trgih. Povečeval se je obseg zalog končnih izdelkov, predvsem proizvodov za široko potrošnjo.<sup>80</sup> Stopnja rasti zaposlovanja je bila v upadanju, zlasti v gospodarstvu. Zmanjševanje proizvodnje ni pomenilo naraščanja produktivnosti dela. Težave v proizvodnji so se odražale tudi v manjšem povečanju števila zaposlenih. V mesecu marcu je bilo denimo skupno število zaposlenih v industriji le za 0,4 odstotka večje kot ob koncu leta 1975 oziroma za 1,9 odstotka večje kot v istem mesecu leta 1975.<sup>81</sup>

Leto 1976 je bil čas, ko je proces transformacije narave delovnega razmerja prešel v končno fazo z Zakonom o združenem delu iz istega leta.<sup>82</sup> Zakon je pomenil uvod v novo delovnopravno zakonodajo, v Sloveniji je bil to Zakon o delovnih razmerjih leta 1977.<sup>83</sup>

Zakon o združenem delu, poimenovan tudi »mala ustava«, je bil zbirka določil, ki so urejala družbenoekonomski položaj delavca v združenem delu.<sup>84</sup> Sredi sedemdesetih let je namreč pričel veljati nov način družbenega načrtovanja, ki je temeljil na ideji, da bi delovanje tržnih zakonitosti lahko uspešneje nadomestili s samoupravnim dogovarjanjem med podjetji. Izhodišče te ideje je bil omenjeni zakon. Ob sprejetju zakona je predsednik skupščine SFRJ Kiro Gligorov na seji zveznega zbora ter zbora republik in pokrajin opozoril, da gre za zakon, ki ponuja rešitve, a ne odgovarja na vsa vprašanja.<sup>85</sup>

Pred sprejetjem je bil osnutek zakona deležen široke javne razprave z namenom vključitve čim širšega kroga javnosti v aktivno in ustvarjalno javno razpravo. Poudarjanje pomena javne razprave je izhajalo iz stališča Centralnega komiteja Zveze

78 Ibid.

79 Ibid.

80 *Poročevalec Skupščine SRS in Skupščine SFRJ za delegacije in delegate*, 4. 5. 1976, 1, Razvojna politika.

81 Ibid., 3.

82 *Uradni list SFRJ*, 3. 12. 1976, št. 53, Zakon o združenem delu.

83 *Poročevalec Skupščine SRS in skupščine SFRJ za delegacije in delegate*, 14. 6. 1977, 1, Zakon o delovnih razmerjih.

84 Ustava iz leta 1974 je sprejela koncept samoupravljanja, zasnovanega na združenem delu. V: Lorenčič, »Gospodarske razmere«, 266.

85 Ibid., 267.

komunistov Slovenije (CK ZKS), da bo zakon okrepil delavski razred v nadaljnjem razvoju socialističnih samoupravnih odnosov.<sup>86</sup>

Sprejetje zakona je pomenilo uzakonitev drugačnih, specifičnih delovnih razmerij, kjer je bil središče delavec – samoupravljaec. Delavci so bili po zakonu »lastniki« družbenega premoženja, ki so ga sami samoupravljali.<sup>87</sup> Omenjenemu konceptu je bila prilagojena tudi ureditev prenehanja delovnega razmerja. Če njegovo delo v temeljni organizaciji ni bilo več potrebno zaradi združitve temeljnih organizacij ali tehnoloških izboljšav, ki bi prispevale k večjemu uspehu organizacije, delavcu delovno razmerje ni prenehalo (člen 213).<sup>88</sup> Omenjeno je bilo pogojevano s prekvalifikacijo na drugo delovno mesto (člen 211), zavrnitev takšne prekvalifikacije pa je bila vzrok prenehanja delovnega razmerja (člen 211).<sup>89</sup>

Uresničevanje določil Zakona o združenem delu v delovnih organizacijah je bilo mišljeno kot stalnica, ne pa enkratna naloga. Uresničevanje zakona v praksi je pokazalo pomanjkljivosti predvsem v manjših organizacijah združenega dela (ozdih). Vzemimo kot primer občino Ljubljana Center, v kateri je občinska komisija za izvajanje Zakona o združenem delu ugotovila, da v mnogih manjših ozdov do konca leta 1977 niso mogli uresničiti določil zakona. Ta ugotovitev pa ni veljala za večino večjih, bolje organiziranih ozdov v občini.<sup>90</sup> Osrednja pozornost občinske komisije je bila namenjena predvsem vprašanju povezanosti med trgovino in proizvodnjo, izvozno-uvoznega ravnotežja, načrtovanja, investiranja in uvajanja meril uspešnosti dela.<sup>91</sup>

## Obdobje od leta 1977 do leta 1990

Leta 1977 je bil v Sloveniji sprejet Zakona o delovnih razmerjih.<sup>92</sup> Bil je realizacija in konkretizacija Zakona o združenem delu na republiški ravni in je delovnopravne odnose urejal v skladu z republiškimi razmerami. Zakon o združenem delu je namreč prepuščal urejanje določenih delovnopravnih zadev republiški oziroma pokrajinski zakonodaji.<sup>93</sup>

86 D. K., »Družbenoekonomske in idejne zasnove osnutka Zakona o združenem delu,« *Naša skupnost (Glasilo SZDL Ljubljana Moste-Polje)*, 31. 5. 1976, 1.

87 Kresal, »Razvoj pravne ureditve,« 506.

88 *Uradni list SFRJ*, 3. 12. 1976, št. 53, Zakon o združenem delu.

89 *Ibid.* Zakon je določal tudi druge vzroke prenehanja delovnega razmerja, ki so bili del delovnopravne zakonodaje že pred sprejetjem Zakona o združenem delu (op. a.).

90 »Uresničevanje Zakona o združenem delu,« *Dogovori. Glasilo občinske konference SZDL Ljubljana-Center*, november 1977, 6.

91 *Ibid.*, 1. Primer tovarne Angora: Angora se je na podlagi novega koncepta razvoja organizirala kot skupnost temeljne organizacije združenega dela (tozda trikotazerjev. Nov koncept je bil uspešen, saj je v letu 1977 zabeležila višek dohodka. Z boljšo organizacijo je proizvedla za 140.000 kosov več pletenin. Število zaposlenih se je povečalo za 100 delavcev. Kljub težavam z nabavo surovin je dosegla ugodne rezultate pri izvozu. Na domačem tržišču je bil razvoj manj ugoden, Angora se je srečevala s težavami pri prodaji, zlasti v večjih središčih. – »Uresničevanje Zakona o združenem delu,« *Dogovori. Glasilo občinske konference SZDL Ljubljana-Center*, november 1977, 6.

92 *Uradni list SRS*, 30. 12. 1977, št. 24, Zakon o delovnih razmerjih.

93 *Poročevalec Skupščine SRS in skupščine SFRJ za delegacije in delegate*, 14. 6. 1977, 1, Zakon o delovnih razmerjih.

Zakon o delovnih razmerjih je definiral delovno razmerje delavcev v združenem delu kot medsebojno razmerje delavcev v tozdu in delovni organizaciji, ki ni imela pogojev, da bi se njeni posamezni deli organizirali v temeljne organizacije. Hkrati pa je zakon opredelil delovno razmerje tudi kot razmerje med delovnimi ljudmi, ki so samostojno opravljali dejavnost z osebnim delom in delovnimi sredstvi v lasti občanov.<sup>94</sup> Delavec v delovnem razmerju je bil seveda odgovoren za izvrševanje delovnih obveznosti in izvajanje samoupravnih funkcij.

Triletna analiza izvajanja določil Zakona o združenem delu v praksi je pokazala pozitivne premike v smeri načela, da je delavec gospodar rezultatov svojega dela. Republiška zakonodaja, temelječa na omenjenem zakonu, je omogočila boljše pogoje za uveljavljanje delavca. Samoupravna organiziranost je bila kakovostnejša in je omogočila uveljavljanje novih družbenogospodarskih odnosov.<sup>95</sup> Dohodek je bil prevladujoča kategorija, ki se je postopoma uveljavljal kot del delavčevega rezultata tudi izven ozdov. Spričo tega je bila povezava gospodarstva na osnovi dohodkovnih odnosov uspešnejša. Družbeno dogovarjanje in samoupravno sporazumevanje sta postala prevladujoč način medsebojnega urejanja odnosov.<sup>96</sup>

Pozitivni rezultati izvajanja zakona v praksi pa niso pomenili uresničitve vseh določil zakona, zlasti na področju angažiranja in usposabljanja množice delavcev, ki naj bi na vseh ravneh razumeli in izvajali Zakon o združenem delu. Zato je bila prihodnja naloga predvsem privzganje odgovornosti za izvajanje tistega, kar je že bilo sestavni del samoupravnih aktov in drugih aktov družbenopolitičnih organizacij in skupnosti.<sup>97</sup>

Izvajanje konstruktivnih samoupravnih odnosov, temelječih na delovnopравни zakonodaji, je bilo v praksi tudi moteno, tako da je bila potrebna vključenost družbenega pravobranilca samoupravljanja, ki je poročal o kršitvah samoupravnih pravic delavcev in zakonskih kršitvah v poslovanju nekaterih delovnih organizacij. Da bi samoupravljanje dejansko prešlo »s papirja med ljudi«,<sup>98</sup> so bile aktivnosti usmerjene v nadaljnji kontinuiran razvoj delovnih razmerij kot pomembnega dela samoupravnih družbenoekonomskih odnosov.

Korak k temu je bil predlog zakona o spremembah in dopolnitvah republiškega Zakona o delovnih razmerjih, ki je bil rezultat široke družbene aktivnosti, med drugim mnogih ozdov, delovnih teles in organov družbenopolitičnih organizacij, z namenom hitrejšega razvoja samoupravnih odnosov na področju delovnih razmerij.<sup>99</sup> Predlagatelj je predlog zakona oblikoval na spoznanju, da je treba delovna razmerja konstantno usklajevati z razvojem drugih sestavin samoupravnih odnosov v združenem delu. Šele tako naj bi bilo mogoče uresničevati ustavno pravico do dela in hkrati upoštevati stopnjo razvoja materialne podlage združenega dela. Na teh izhodiščih je predlog zakona vseboval določila o fleksibilnejšem urejanju in razporejanju delovnega

94 Uradni list SRS, 30. 12. 1977, št. 24, Zakon o delovnih razmerjih.

95 Andija Vlahović, »Tri leta zakona o združenem delu,« *Naša skupnost (Ljubljana Moste-Polje)*, 25. 12. 1979, 3.

96 Ibid.

97 Ibid.

98 »Družbeni ukrep za zdrave odnose,« *Naša komuna*, 7. 7. 1981, 4.

99 *Sejni zapisniki Skupščine SRS*, seje 14. 7. 1982, 28. 7. 1982, 15, 16.



časa, razporejanju delavcev na delo v druge tozde, omejevanju nadurnega dela in oblik začasnega dela, prenehanju delovnega razmerja zaradi izpolnjenih pogojev za upoko-jitev in posledičnega odpiranja možnosti hitrejšega zaposlovanja mladih ter tesnejšem povezovanju izobraževanja in dela.<sup>100</sup>

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o delovnih razmerjih je bil sprejet konec decembra 1982<sup>101</sup> med naraščajočo gospodarsko krizo, ki je zaznamovala osem-deseta leta oziroma že drugo polovico sedemdesetih let. Državno partijsko vodstvo je novembra 1978 ugotovilo, da je gospodarski položaj v državi na stopnji, ki bi lahko ogrozila stabilnost političnih odnosov. Domačim težavam so se pridružile tudi krize na svetovnem trgu.<sup>102</sup>

Po smrti Josipa Broza Tita leta 1980 se je Jugoslavija soočila z resno gospodar-sko krizo, katere glavna vzroka sta bila primanjkljaj v trgovinski in plačilni bilanci ter naraščajoče zadolževanje v tujini. To je že spomladi 1980 doseglo 15 milijard dolar-jev in je za odplačevanje dolgov zahtevalo 15 odstotkov vseh deviznih dohodkov v enem letu.<sup>103</sup> Neuspešni gospodarski sistem ni bil edini razlog ekonomskih težav države. Upoštevati je treba tudi velike razlike v razvoju njenih posameznih delov, kar je Jugoslavija poskušala regulirati po sistemu »razviti manj razvitim«. <sup>104</sup> Takšen sistem ni zadovoljil nikogar, saj so razvite republike nasprotovale prerazporejanju finančnih sredstev preko fiskalnega sistema v prid manj razvitim, v nerazvitih delih države pa so izvor nezadovoljstva bile nižja stopnja gospodarskega in socialnega razvoja, pre-vladujoča enostranska gospodarska struktura in nekonkurenčnost na notranjem in zunanem tržišču.<sup>105</sup> Krepil se je občutek, da v okviru komunističnega ekonomskega in političnega sistema ni bilo več mogoče najti rešitve, ki bi bila sprejemljiva za vse dele države. Povezovalne sile, ki bi svobodno regulirala jugoslovanske različnosti, ni bilo več. Nastopila je t. i. federalizacija jugoslovanske komunistične stranke. Republiške komunistične stranke, ki naj bi bile le regionalne izpostave enotne komunistične stranke, so se »nacionalizirale« in opuščale identifikacijo z delavskim razredom.<sup>106</sup>

100 Ibid., 16. O problematiki zaposlovanja mladih je spregovoril tudi predstavnik Republiške konference Zveze soci-alistične mladine Slovenije na Zboru združenega dela septembra 1981. Bil je kritičen do obravnave problematike zaposlovanja, ki ji v preteklosti naj ne bi posvečali zadostne pozornosti v smislu njenega pomena v družbenem razvoju. Problematike naj bi se lotevali preveč »kampanjsko«, zato je poudaril pomen uskladitve ponudbe dela in povpraševanja po njem, tako kvantitativno kot kvalitativno. Opozoril je na negativni trend počasne rasti zaposlenih ob sočasnem trendu naraščanja števila brezposelnih in povečevanju števila mladih do 26. leta kot iskalcev prve zaposlitve. Pozval je k celostni obravnavi problematike zaposlovanja v povezavi z dogajanjem v celotni jugoslovanski družbi. Izrazil je dvom o prilagajanju izobraževanja tedanjim trenutnim potrebam združenega dela glede na to, da so organizacije združenega dela izkazovale potrebe po zaposlitvi več kot 50 odstotkov kadrov ozkega profila. Težnje razvitejših držav so namreč sledile načelu povečevanja deleža strokovnega kadra v celotni zaposlitveni strukturi. In ne nazadnje je bil v imenu mladih oster do zaposlovanja oseb, ki so izpolnile pogoje za upoko-jitev. Podprl je predlog Izvršnega sveta o zaostritvi politike zaposlovanja upoko-jencev. – *Sejni zapisniki Skupščine SRS*, seje 1. 9. 1981 do 31. 10. 1981, Zbor združenega dela, 65. seja, 30. 9. 1981, 90–92.

101 *Uradni list SRS*, 30. 12. 1982, št. 45, Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o delovnih razmerjih.

102 Lorenčič, »Gospodarske razmere«, 268.

103 Ibid., 270.

104 Ibid.

105 Žarko Lazarević, »Raznovrstnost, decentralizacija in ekonomska suverenost v Jugoslaviji«, *Zgodovinski časopis* 69, št. 3-4 (2015): 439.

106 Ibid., 438.

Zunanji znaki gospodarske krize v začetku osemdesetih let so bili devalvacija dinarja za 30 odstotkov v juniju 1980, v naslednjih letih pa naraščajoča inflacija in pomanjkanje nekaterih osnovnih artiklov.<sup>107</sup> Konec leta 1989 je inflacija dosegla najvišjo stopnjo, decembra so namreč na mesečni ravni izmerili 58,8-odstotno rast.<sup>108</sup>

Ob nastopu predsednika zvezne vlade Anteja Markovića marca 1989 je stekel poskus gospodarske reforme, ki bi zagotovila delovanje trga blaga, kapitala in dela. Za dejansko izvedbo reformnih ukrepov so bile pomembne tudi politične reforme, kar se ni zgodilo. Gospodarska reforma ni bila uspešna zaradi prevlade politike v gospodarstvu in, seveda, gospodarskih razlogov, denimo velikega presežka zaposlenih, nizke produktivnosti<sup>109</sup> in drugih že omenjenih.

Vzporedno z gospodarskimi, političnimi in družbenimi spremembami je transformacijo doživljala tudi delovnopravna zakonodaja, ki se je konec osemdesetih let postopoma vračala h konceptu pogodbenega delovnega razmerja, temelječega na delovni pogodbi med posameznim delavcem in delodajalcem. Razvoj v to smer je pomenilo sprejetje Zakona o temeljnih pravicah iz delovnega razmerja.<sup>110</sup>

Nova delovnopravna zakonodaja je posegla v enega najpomembnejših temeljev socializma, v stabilnost zaposlitve, saj je dopuščala prekinitev delovnega razmerja (tudi) zaradi ekonomskih razlogov.<sup>111</sup>

---

## Pravice iz dela s poudarkom na pokojninskem (starostnem) zavarovanju

---

Jugoslovska država se je tudi na področju pravic iz dela oziroma na področju socialnega zavarovanja zgledovala po sovjetskem vzoru. Spremembe je vpeljevala postopno. Prvi korak v to smer je bil sicer storjen že proti koncu vojne, ko je Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije (NKOJ) 30. januarja 1945 sprejel odlok o vrhovnem državnem nadzorstvu poverjeništvu za socialno politiko nad vsemi ustanovami obveznega socialnega zavarovanja.<sup>112</sup>

Z Zakonom o izvajanju socialnega zavarovanja na območju DFJ<sup>113</sup> je bil ustanovljen Osrednji zavod za socialno zavarovanje s sedežem v Zagrebu kot edini nosilec vseh vrst socialnega zavarovanja v državi (za bolezni, onemoglost, starost, smrt, poškodbe in brezposelnost). Zavarovanje je izvajal po federalnih zavodih za socialno zavarovanje, ki so imeli sedeže v glavnih mestih federalnih enot. Zakon je ukinitel vse

---

107 Lorenčič, »Gospodarske razmere,« 272.

108 Lazarević, »Raznovrstnost,« 442.

109 Božo Repe, »Vpliv politike na ekonomski položaj Slovenije v Jugoslaviji,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 52, št. 2 (2002): 49.

110 *Uradni list SFRJ*, 6. 10. 1989, št. 60, Zakon o temeljnih pravicah iz delovnega razmerja.

111 Kresal, »Razvoj pravne ureditve,« 507.

112 Dunja Dobaja, »Zdravstveno in socialno varstvo v Sloveniji v letih 1945–1953 s poudarkom na razvoju zakonodaje,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 74, št. 2 (2009): 126.

113 *Službeni list Demokratične federativne Jugoslavije*, 4. 5. 1945, št. 29, Zakon o izvajanju socialnega zavarovanja na območju DFJ.

dotedanje samostojne nosilce socialnega zavarovanja, ki so se spremenili v izpostave Osrednjega zavoda za socialno zavarovanje.<sup>114</sup>

Z uredbo Ministrstva za socialno politiko Narodne vlade Slovenije, ki je stopila v veljavo 1. julija 1945, je bil v Sloveniji ustanovljen Federalni zavod za socialno zavarovanje v Sloveniji (FZSZ) s sedežem v Ljubljani.<sup>115</sup>

Spremembe na področju socialnega zavarovanja je pomenilo sprejetje Zakona o socialnem zavarovanju delavcev, nameščencev in uslužbencev leta 1946.<sup>116</sup> Delavci, nameščenci in uslužbenci so imeli po zakonu pravico do državnega socialnega zavarovanja za primer bolezni, nosečnosti, poroda, nesreče pri delu, onemoglosti, starosti in smrti, pri čemer so bili še vedno izvzeti tisti delavci, ki so imeli drugačne delovne pogoje kot industrijski (na primer poljedelski delavci, ribiči, nosači). Država je izvajala socialno zavarovanje preko Državnega zavoda za socialno zavarovanje in njegovih organov po načelu, da se socialno zavarovanje približa zavarovancem. To je pomenilo, da se socialno zavarovanje organizira v samih podjetjih, kjer je bilo to mogoče.<sup>117</sup>

Po zakonu je zavarovancu v primeru onemoglosti pripadala pravica do pokojnine ne glede na starost. Pravico do invalidske pokojnine je imel zavarovanec z dnem nastopa onemoglosti oziroma po vložitvi zahteve za pokojnino. Po dosegu predpisane starosti in predpisanega staža za upokojitev je bil zavarovanec upravičen do starostne pokojnine. V primeru smrti zavarovanca ali uživalca pokojnine je družinskim članom pripadala pravica do družinske pokojnine in pogrebnine. Osnova za denarne dajatve iz zavarovanja za primer nesreče pri delu in pokojninskega zavarovanja je bil povprečni mesečni zaslužek zavarovanca.<sup>118</sup> Prispevke za kritje stroškov s področja socialnega zavarovanja sta si še vedno delila delodajalec in zavarovanec, saj povojno gospodarstvo še ni bilo sposobno v celoti prevzeti bremena socialnega zavarovanja.

Zakon je imel na področju pokojninskega in invalidskega zavarovanja določene pomanjkljivosti. Upokojenci so prejeli pokojnino le za čas svoje delovne dobe, v katerem so bili plačani vsi zahtevani prispevki. V predvojni Jugoslaviji je obvezno pokojninsko zavarovanje začelo veljati šele leta 1937, problem pa je predstavljalo tudi to, da nekateri delodajalci niso plačevali prispevkov.<sup>119</sup>

Pomanjkljivosti Zakona o socialnem zavarovanju delavcev, nameščencev in uslužbencev je reševal novi Zakon o socialnem zavarovanju delavcev, uslužbencev in njihovih družin iz leta 1950.<sup>120</sup> Zakon je izenačil pravice vseh delavcev in uslužbencev ne glede na delo in zaposlitev, in sicer za ves čas trajanja delovnega razmerja. Pridobitev in obseg posameznih pravic sta bila odvisna od trajanja delovnega razmerja in višine plače. Vir finančnih sredstev za socialno zavarovanje je bila država. S socialnim zavarovanjem je država delavcem, uslužbencem in njihovim družinam nudila pravice v

114 Ibid.

115 *Uradni list SNOS in Narodne vlade Slovenije*, 25. 7. 1945, št. 20, Uredba o ustanovitvi Federalnega zavoda za socialno zavarovanje v Sloveniji.

116 *Uradni list FLRJ*, 13. 8. 1946, št. 65, Zakon o socialnem zavarovanju delavcev, nameščencev in uslužbencev.

117 Ibid.

118 Ibid.

119 Dobaja, »Zdravstveno in socialno varstvo«, 130.

120 *Uradni list FLRJ*, 8. 2. 1950, št. 10, Zakon o socialnem zavarovanju delavcev, uslužbencev in njihovih družin.

primeru bolezni, delovne nezmožnosti in porodniškega dopusta ter pravico do invalidske, starostne in družinske pokojnine ter pogrebne.<sup>121</sup>

Glede na vsebinski poudarek v poglavju, to je pokojninsko (starostno) zavarovanje, je zakon določal pravico do starostne pokojnine zavarovancu ob dopolnitvi 35 let delovne dobe in 55 let starosti, zavarovanki pa ob dopolnitvi 30 let delovne dobe in 50 let starosti. Pravico do starostne pokojnine je imel tudi zavarovanec, ki je dopolnil 65 let starosti, in zavarovanka ob dopolnitvi 55 let pod pogojem, da sta imela najmanj petnajst let delovne dobe.<sup>122</sup>

S popolnim poddržavljanjem je izvajanje socialnega zavarovanja v Sloveniji leta 1950 prevzelo Ministrstvo za socialno skrbstvo LRS, leta 1951 pa Svet za ljudsko zdravstvo in socialno skrbstvo LRS.<sup>123</sup> Leta 1952 so bili v Sloveniji z Uredbo o ustanovitvi zavodov za socialno zavarovanje ustanovljeni okrajni zavodi za socialno zavarovanje, ki so združevali pokojninsko, invalidsko in zdravstveno zavarovanje.<sup>124</sup> Navodilo k uredbi je določalo, da mora biti v vsaki jugoslovanski republiki en republiški zavod. Na podlagi tega je bil 20. junija 1952 ustanovljen Zavod za socialno zavarovanje LRS, ki je deloval vse do 31. decembra 1971. Julija 1971 je Skupščina skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja sprejela sklep o ustanovitvi enotne službe skupnosti in njeni organizaciji v SRS. Potrebne organizacijske in kadrovske priprave so bile izvedene v drugi polovici leta 1971. Med letoma 1972 in 1992 je bila nosilec pokojninskega in invalidskega zavarovanja Skupnost pokojninskega in invalidskega zavarovanja Slovenije (SPIZ).<sup>125</sup> SPIZ v SRS je prevzela vse pravice in obveznosti nekdanjega republiškega Zavoda za socialno zavarovanje v Ljubljani po stanju z dne 31. decembra 1971.<sup>126</sup>

Financiranje socialnega zavarovanja iz državnega proračuna se je izvajalo le do leta 1952, ko je tako financiranje ponovno postalo domena zavarovancev, a ne kot individualni prispevek, ampak kot kolektivni prispevek v višini 45 odstotkov sklada plač delavcev in uslužbencev.<sup>127</sup>

Sistem financiranja je že naslednje leto ponovno doživel spremembo z Uredbo o financiranju socialnega zavarovanja,<sup>128</sup> ki je določala ustanovitev sklada pri vsakem zavodu za socialno zavarovanje. Torej, namesto enotnega sklada na zvezni ravni so bili oblikovani republiški in lokalni skladi z lastnimi viri financiranja. Glavni vir sredstev skladov socialnega zavarovanja so bili prispevki za socialno zavarovanje, ki so jih bili

121 Ibid.

122 Ibid.

123 Dobaja, »Zdravstveno in socialno varstvo«, 131.

124 Elizabeta Hriberšek Balkovec, »Dokumentarno gradivo Zavoda za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Slovenije«, v: *Zbornik referatov z dopolnilnega izobraževanja iz arhivistike, dokumentalistike in informatike*, ur. Slavica Tovšak (Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2007), 362, pridobljeno 7. 6. 2023, [www.pokarh-mb.si/pdf\\_datoteke/Radenci2007/Hriber\\_ek.pdf](http://dk.um.si/pdf_datoteke/Radenci2007/Hriber_ek.pdf).

125 Ibid.

126 SI AS 2168 Skupnost pokojninskega in invalidskega zavarovanja Slovenije, Gradivo za 57. sejo skupščine, t. e. 1, Sklep o prevzemu premoženja Zavoda za socialno zavarovanje v SRS, 1972.

127 Beno Lapajne, *Reforme pokojninskega sistema v Sloveniji od leta 1985 naprej: diplomska naloga* (Univerza v Mariboru, Ekonomsko-poslovna fakulteta, 2010), 18, pridobljeno 29. 6. 2023, <http://dk.um.si/Dokument.php?id=18833&lang=eng>.

128 *Uradni list FLRJ*, 29. 12. 1953, št. 54, Uredba o financiranju socialnega zavarovanja.

zavezanci dolžni plačati. Prispevki so se računali po predpisani stopnji prispevka od celotnih izplačil za plače in druge izdatke.<sup>129</sup>

Začetek petdesetih let je tudi čas sprememb kriterijev za določanje višine pokojnine. Uredba o določanju in prevedbi pokojnin in invalidnin iz leta 1952<sup>130</sup> je kot glavni kriterij za višino pokojnine določala delovno dobo, strokovno izobrazbo in višino plače. Z uredbo plača ni bila več edini element za določitev pokojninske osnove, bila pa je dopolnilni element.

Pokojninsko zavarovanje je ponovno doživelo spremembe v letu 1957 z Zakonom o pokojninskem zavarovanju,<sup>131</sup> ki je sicer ohranil osnovne smernice glede pravic do starostne in družinske pokojnine, a je kot glavno merilo za določitev pokojninske osnove ponovno uvedel plačo, pri čemer pokojninska osnova ni bila določena z višino plače, pač pa z določenim odstotkom te plače. Ta je bil določen v obratnem sorazmerju z višino plače, in sicer v mejah od 78 odstotkov za najnižji zavarovalni razred do 68,5 odstotka za najvišji zavarovalni razred.<sup>132</sup> Družinska pokojnina je bila seveda odvisna od osebne pokojnine zavarovanca in položaja upravičencev v družini.

Nova pokojninska zakonodaja je povzročila materialne spremembe zaradi ponovne prevedbe pokojnin, ki so jih zavodi za socialno zavarovanje izvedli po uradni dolžnosti. Pri prevedbi so se pokojnine povečale za 14 odstotkov.<sup>133</sup> Uvedla pa je tudi nove, še danes veljavne institute, kot sta dodatek za pomoč in postrežbo ter varstveni dodatek.

Pogled od spodaj pokaže, da zakonska določila niso bila zagotovilo za urejen položaj upokojujencev in njihovo zadovoljstvo. Poglejmo primer. Podružnica Društva upokojujencev LRS iz Slovenske Bistrice je v svojem dopisu z začetka leta 1952<sup>134</sup> izrazila nezadovoljstvo nad kasnejšim datumom izplačevanja pokojnin v primerjavi z aktivnimi državljani, kar jim je pogosto onemogočalo koriščenje popustov za industrijsko blago in sladkor ali nakup osnovnih živil pred prazniki. Kritični so bili tudi glede izdajanja industrijskih bonov<sup>135</sup> in izplačila denarnih nadomestil za živilske bone, pri čemer so bili prav tako spregledani. Na neuresničevanje zakonskih določil v praksi so opozorili lokalne oblasti. Na Mestni ljudski odbor (MLO) in Okrajni ljudski odbor (OLO) so naslovili pritožbo ter poslali tudi svoje predstavnike, »a je bilo vse zaman; nekaj premoga se je razdelilo, a drv sploh ne. Povsod naletiš na gluha ušesa. In tako ostajajo navodila, izdana od višjih oblasti, le na papirju.«<sup>136</sup>

129 Ibid.

130 Uradni list FLRJ, 25. 7. 1952, št. 39, Uredba o določanju in o prevedbi pokojnin in invalidnin.

131 Uradni list FLRJ, 11. 12. 1957, št. 51, Zakon o pokojninskem zavarovanju.

132 Lapajne, »Reforme«, 18, 19.

133 Ibid, 19.

134 SI AS 242 Svet za blagovni promet vlade LRS, t. e. 5, a. e. 202, Dokument št. 119/52, 6. 2. 1952.

135 Del plače in pokojnine so bili industrijski boni, ki so predstavljali dopolnilno plačilo v naravi. Vrednost je bila različna, odvisna od kategorij potrošnikov. – SI AS 236 Ministrstvo za delo LRS 1946–1951, t. e. 107, Življenjski standard delavca, 5.

136 SI AS 242 Svet za blagovni promet vlade LRS, t. e. 5, a. e. 202, Dokument št. 119/52, februar 1952. Kritika pogoste nepovezanosti v odnosu državna uprava – republiška uprava – lokalni organi je bila prisotna tudi v časopisju. Vzroke je videlo v samem mehanizmu državne uprave, ki ni bila sposobna v popolnosti izvajati zakonov niti preprečevati njihove kršitve, kljub temu da je bila to njena temeljna, z ustavo določena funkcija. – Leon Gerskovič, »Izgradnja državne uprave – pereč družbeni problem«, *Naša skupnost*, 25. 10. 1955, 12.

Dopis podružnice Društva upokojencev LRS iz Slovenske Bistrice je primer nepovezanosti republiških in lokalnih oblasti pri uresničevanju zakonskih določil, kar je praksa pogosto pokazala in zaradi česar so se vrstile pritožbe, tudi v pokojninskih zadevah. Odbor za predloge in pritožbe pri Ljudski skupščini LRS je ugotavljal naraščanje števila pritožb v pokojninskih in invalidskih zadevah, ki so denimo v letu 1957 zavzele prvo mesto med različnimi pritožbami, kar je bil pokazatelj o nujnosti novega zakona o pokojninskem zavarovanju.<sup>137</sup> Pritožbe so bile usmerjene predvsem proti pristojnim organom zaradi prepočasnega reševanja konkretnih primerov in samega načina reševanja pritožb, saj so se končne rešitve v podobnih primerih večkrat bistveno razlikovale med seboj.

Šestdeseta leta so bila v znamenju začetkov decentralizacije pravne ureditve sistema pokojninskega in invalidskega zavarovanja. Temeljni zakon o pokojninskem zavarovanju,<sup>138</sup> Temeljni zakon o invalidskem zavarovanju<sup>139</sup> in Temeljni zakon o organizaciji in financiranju socialnega zavarovanja<sup>140</sup> so bili prva zakonska podlaga za urejanje decentralizacije tega področja. Sistem je bil urejen na treh ravneh, kar pomeni, da je federacija v temeljni zakonodaji opredelila vsebino in organizacijo socialnega zavarovanja, republike pa so nato s svojimi predpisi urejale posamezna vprašanja in konkretizirale posamezne določbe zveznih zakonov. Pravice iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja oseb svobodnih poklicev in drugih, ki so opravljali samostojno dejavnost, so bile urejene s pogodbami.<sup>141</sup>

Dejansko je bilo socialno zavarovanje še vedno enotno urejeno za vso državo. V praksi so posamezne republike svoje pristojnosti omejile le na izdajo nekaterih predpisov.<sup>142</sup>

Bistvena novost omenjenih temeljnih zakonov je bila uvedba rednega usklajevanja dajatev iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja, saj so se do takrat pokojnine in druge dajatve povečevale le na podlagi zveznih predpisov. Skupščina republiške skupnosti socialnega zavarovanja je morala v začetku koledarskega leta uskladiti pokojnine v skladu z gibanjem povprečnih življenjskih stroškov.<sup>143</sup>

Praktično izvajanje zakonskih določil je pokazalo pomanjkljivosti. Kritike so bile v prvi vrsti usmerjene na izpolnjevanje obveznosti republike in federacije do pokojninskega sklada, saj ni bilo konkretnih rešitev. V letu 1967 je namreč dolg znašal 3,5 milijarde, pokriti pa bi ga morali v pokojninsko-invalidskem skladu.<sup>144</sup> Kritika je bila usmerjena tudi v vprašanje uskladitve pokojnin z gospodarskimi gibanji, pri čemer je gospodarstvo nasprotovalo vsakršnemu zvišanju obveznosti. Republiška skupnost socialnega zavarovanja je mogočo rešitev videla v spremembi 97. člena Temeljnega zakona o pokojninskem zavarovanju, ki je določal uskladitev pokojnin z gibanjem

137 Stenografski zapiski Ljudske skupščine LRS, seje od 1. 4 do 30. 9. 1957, Priloge, 179.

138 *Uradni list SFRJ*, 30. 12. 1964, št. 51, Temeljni zakon o pokojninskem zavarovanju.

139 *Uradni list SFRJ*, 5. 2. 1965, št. 5, Temeljni zakon o invalidskem zavarovanju.

140 *Uradni list SFRJ*, 31. 3. 1965, št. 13, Temeljni zakon o organizaciji in financiranju socialnega zavarovanja.

141 Lapajne, »Reforme«, 19.

142 Ibid.

143 Ibid., 20.

144 *Sejni zapisniki Skupščine SRS*, seje od 1. 7. 1967 do 30. 11. 1967, 66. seja, 21.

povprečnih življenjskih stroškov v začetku vsakega koledarskega leta pod pogojem, da se je raven omenjenih stroškov v preteklem letu zvišala najmanj za 3 odstotke.<sup>145</sup> Sprememba bi skupščini republiške Skupnosti socialnega zavarovanja omogočila izvedbo diferencirane uskladitve v letu 1969, ki je bila v povprečju za vse upokojence določena na 4,5 odstotka.<sup>146</sup> To naj bi zmanjšalo razlike v višinah pokojnin med upokojenci.

V letu 1968 so bili storjeni določeni premiki na področju financiranja pokojninskega zavarovanja in pravic upokojencev, ki jih je predstavil republiški izvršni svet oziroma njegov podpredsednik Vinko Hafner.<sup>147</sup> Doseženo je bilo redno izplačevanje pokojnin, kar je bilo v preteklih letih pogosto moteno. Izvedena je bila uskladitev vseh pokojnin v skladu z življenjskimi stroški. Opravljena so bila tudi prva dela pri usklajevanju starih pokojnin z novimi, s tem, da so se v letu 1968 pokojnine približno 104.000 staroupokojencem, to je upokojenim po splošnih predpisih, povečale za približno 10,4 odstotka.<sup>148</sup> Za leto 1969 je v imenu izvršnega sveta predlagal dosledno izvajanje zakonskih obveznosti, torej redno izplačevanje pokojnin, uskladitev pokojnin zaradi zvišanja življenjskih stroškov za približno 4,5 odstotka, odvajanje rednih prispevkov od pokojnin in za stroške rehabilitacije invalidov. Za izvedbo teh nalog bi pokojninski sklad potreboval 1421 milijonov sredstev, ki bi jih zagotovili tudi z 12,4-odstotno prispevno stopnjo, kar je bilo za desetinko manj, kot je znašala stopnja prispevkov v letu 1968.<sup>149</sup>

Ker so bili glavni vir dohodkov pokojninsko-invalidskega sklada prispevki iz osebnega dohodka, so bili v zvezi z gibanjem potrebne stopnje osnovnega prispevka odločilni naraščanje števila zavarovancev pokojninskega in invalidskega zavarovanja, gibanje življenjskih stroškov in usklajevanje prejšnjih pokojnin z novimi.

Po sklepu o uskladitvi pokojnin in invalidnin zaradi nesreče pri delu, ki ga je skupščina Skupnosti socialnega zavarovanja SRS sprejela 22. oktobra 1970, so se s 1. januarjem 1971 pokojnine zaradi porasta življenjskih stroškov povečale za 10 odstotkov na podlagi 97. člena (usklajevanje pokojnin z rastjo življenjskih stroškov) Temeljnega zakona o pokojninskem zavarovanju.<sup>150</sup> Na podlagi istega sklepa so se pokojnine uskladile tudi po 102. členu omenjenega zakona, ki je določal, da Skupščina Jugoslovanske skupnosti socialnega zavarovanja obravnava raven pokojnin najkasneje po preteku vsakega petletnega obdobja.<sup>151</sup> Omenjena uskladitev je pomenila povečanje pokojnin, uveljavljenih do 30. decembra 1968, za 7 odstotkov in pokojnin, uveljavljenih v letu 1969, za 4,5 odstotka.<sup>152</sup> Vsi upokojenci so 1. januarja 1971 prejeli že usklajene

145 *Uradni list SFRJ*, 30. 12. 1964, št. 51, Temeljni zakon o pokojninskem zavarovanju.

146 *Sejni zapisniki Skupščine SRS*, seje od 1. 7. 1967 do 30. 11. 1967, 66. seja, str. 22.

147 *Sejni zapisniki Skupščine SRS*, seje od 1. 11. 1968 do 10. 12. 1968, 66. seja, 14.

148 *Ibid.*

149 *Ibid.*, 15.

150 SI AS 2168 Skupnost pokojninskega in invalidskega zavarovanja Slovenije, t. e. 1, Poročilo o poslovanju v letu 1971, Ljubljana, april 1972.

151 *Uradni list SFRJ*, 30. 12. 1964, št. 51, Temeljni zakon o pokojninskem zavarovanju.

152 SI AS 2168 Skupnost pokojninskega in invalidskega zavarovanja Slovenije, t. e. 1, Poročilo o poslovanju v letu 1971, Ljubljana, april 1972.

pokojnine. Skupščina Skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja v SRS je na seji 23. aprila 1971 analizirala stanje pokojnin in gmotni položaj upokojenecv glede na povečanje življenjskih stroškov v prvem četrtletju leta 1971 in ugotovila, da je naraščanje življenjskih stroškov povečalo nesorazmerje med starimi in novimi pokojninami.<sup>153</sup> Analiza je pokazala tudi zaostajanje pokojnin, ki so bile uveljavljene do konca junija 1970, v primerjavi s pokojninami, uveljavljenimi po 1. juliju 1970, v povprečju za 5 odstotkov. To je spodbudilo skupščino k ponovni uskladitvi pokojnin iz decembra 1970, in sicer s povečanjem za 6 odstotkov, kar je pomenilo povečanje pokojnin iz januarja 1971 za 5 odstotkov.<sup>154</sup> Usklajevanje pokojnin zaradi višjih življenjskih stroškov, zlasti pa uskladitev pokojnin od leta 1968 dalje po 102. členu Temeljnega zakona o pokojninskem zavarovanju sta pokazala, da so se pokojnine povečevale v večji meri kot osebni dohodki. Razmerje med povprečnim zneskom pokojnine in osebnim dohodkom se je v obdobju 1967–1971 nagnilo v dobro pokojnin.<sup>155</sup>

V strukturi izdatkov so najhitreje naraščali izdatki za pokojnine, za katere je bilo v letu 1967 namenjenih 74,5 odstotka, v letu 1971 pa že 81,3 odstotka vseh izdatkov.<sup>156</sup>

Na zvezni in republiški ravni ter v skupnostih pokojninskega in invalidskega zavarovanja<sup>157</sup> so z večjo ali manjšo intenzivnostjo razpravljali o reviziji pokojninskega in invalidskega sistema. V ospredju razprav je bilo predvsem vprašanje, kaj naj ureja zvezni oziroma republiški zakon in kaj samoupravni akt skupnosti zavarovancev, pri čemer so bila stališča različna. Dilema je bila vsaj načelno rešena z ustavnimi dopolnili leta 1971, in sicer v tem smislu, da si zavarovanci sami v svojih interesnih skupnostih na podlagi načela vzajemnosti in solidarnosti določajo svoje skupne in posamične obveznosti do skupnosti in pravice, ki jih v njih uveljavljajo, zvezni zakon pa naj bi določal le temeljne pravice iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja.<sup>158</sup>

Ustavna dopolnila so torej omogočila večjo samoupravno ureditev pokojninskega in invalidskega zavarovanja v okviru interesne skupnosti zavarovancev. Na tej osnovi je Skupščina SRS sprejela osnutek zakona o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, ki je bil pred sprejetjem dan v javno razpravo, tako kot tudi osnutek statuta Skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja. V ospredju so bila predvsem vprašanja v zvezi z oblikovanjem pokojninske osnove, razmerjem med najvišjimi in najnižjimi pokojninami, beneficirano delovno dobo, zaposlovanjem upokojenecv, razmejitvijo samoupravnih pristojnosti, minulim delom in drugim.<sup>159</sup> Na javnih razpravah je bila izražena zahteva, da se z novim zakonom uveljavijo vsa tista načela in merila pri določanju pokojninske osnove, s katerimi naj bi se zagotovila višja pokojnina osebam, ki

153 Ibid.

154 Ibid.

155 Ibid.

156 Ibid.

157 Skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja so pričele delovati 1. aprila 1971, nadaljevale so delo nekdanjih republiških skupnosti socialnega zavarovanja, a le za področje pokojninskega in invalidskega zavarovanja. – SI AS 2168 Skupnost pokojninskega in invalidskega zavarovanja Slovenije, t. e. 1, Poročilo o poslovanju v letu 1971, Ljubljana, april 1972.

158 SI AS 2168 Skupnost pokojninskega in invalidskega zavarovanja Slovenije, Gradivo za 56. sejo skupščine, t. e. 1, Potek priprav za spremembo in dopolnitev sistema pokojninskega in invalidskega zavarovanja, 27. 2. 1972.

159 »Kakšne bodo nove pokojnine?«, *Javna tribuna*, avgust 1972, 3.



so imele v aktivni dobi nizke osebne dohodke. Prav tako naj bi se omenjena načela uveljavila pri usklajevanju najnižjih pokojnin. Upokojenci, ki so se upokojili s 35 leti delovne dobe, so zahtevali izenačitev pravic z upokojenci s 40 leti delovne dobe.<sup>160</sup>

Kmečko prebivalstvo je v razpravah zahtevalo izenačitev pokojninskega zavarovanja kmetov z drugimi kategorijami zavarovancev.

Za ugotavljanje pokojninske osnove za starostno pokojnino je bil v javnih razpravah podprt predlog, po katerem skupnost določi maksimalno osnovo za vsako kvalifikacijsko skupino zavarovancev. K temu predlogu je bil dodan še predlog, da se za nekvalificirane in polkvalificirane delavce določi minimalna pokojninska osnova.<sup>161</sup>

V razpravah so se pokazale tudi težnje po razširitvi beneficirane dobe na več poklicev, kot je bilo to do tedaj zakonsko urejeno, čeprav so v sindikatih, komisijah republiške skupščine in strokovnih službah takšni širitvi nasprotovali. Prizadevanja so bila usmerjena v izboljšanje delovnih razmer na vseh tistih delovnih mestih, ki bi prišla v poštev za beneficirano dobo.

Na podlagi zveznega Zakona o temeljnih pravicah iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja<sup>162</sup> je bil sprejet republiški Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju,<sup>163</sup> s katerim je Slovenija v veliki meri samostojno in celovito uredila področje pokojninskega in invalidskega varstva. Zvezni zakon je urejal načela in osnove, na katerih so posamezne republike oblikovale svoje zakone. Sicer je ohranil bistvene značilnosti prejšnjega sistema pokojninskega in invalidskega zavarovanja, je pa prinesel spremembe pri izračunavanju pokojninske osnove. Temelj izračuna pokojninske osnove so bili osebni dohodki od 1. januarja 1966.<sup>164</sup>

Za izračun pokojninske osnove je republiški zakon razvrstil zavarovance v skupine glede na zahtevnost delovnega mesta. Skupnost pokojninskega in invalidskega zavarovanja je za vsako skupino zavarovancev določila za vsako leto najvišji osebni dohodek, ki ga je bilo mogoče všteti v pokojninsko osnovo, in najnižji znesek, ki ga je bilo mogoče šteti kot osebni dohodek za to skupino zavarovancev. Pri tem je upoštevala povprečne osebne dohodke posameznih skupin v preteklem letu in zaščito življenjskega minimuma zavarovancev z najnižjimi osebnimi dohodki. Od tako izračunane pokojninske osnove se je starostna pokojnina določila po enotni lestvici, po kateri je za 40 oziroma 35 let delovne dobe znašala 85 odstotkov pokojninske osnove.<sup>165</sup> Zavarovancu, ki je po dopolnitvi 40 oziroma 35 let delovne dobe še ostal v zavarovanju, ne da bi uveljavljal pravico do pokojnine, se je pokojnina za vsako nadaljnje leto zavarovanja povečala za odstotek. Skupnost je bila tista, ki je po zakonu določila lestvico odstotkov za odmero pokojnine, prav tako je določila tudi najvišji odstotek povečanja.<sup>166</sup>

160 »Pripombe na osnutek zakona o pokojninskem in invalidskem zavarovanju,« *Javna tribuna*, avgust 1972, 6.

161 Ibid.

162 *Uradni list SFRJ*, 6. 7. 1972, št. 35, Zakon o temeljnih pravicah iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja.

163 *Uradni list SRS*, 28. 12. 1972, št. 54, Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju.

164 *Uradni list SFRJ*, 6. 7. 1972, št. 35, Zakon o temeljnih pravicah iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja.

165 *Uradni list SRS*, 28. 12. 1972, št. 54, Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju.

166 Ibid.

Republiški zakon je določal tudi pogoje za upoštevanje trajanja članstva v kmečki delovni zadrugi. Zavarovancu se je v posebno dobo upošteval čas v kmečki zadrugi za obdobje od 15. maja 1945 do 31. decembra 1959, če je po prekinitvi zaposlitve, prihodu iz tujine ali koncu strokovnega usposabljanja v roku šestih mesecev postal član kmečke delovne zadruge.<sup>167</sup> Obvezno starostno zavarovanje kmetov je urejal Zakon o starostnem zavarovanju kmetov,<sup>168</sup> ki je določal minimalni krog kmečkih upravičencev, katerim je zakon zagotovil minimalno pokojnino za starost.

Druga polovica sedemdesetih let je bila v znamenju prizadevanj za nov sistem pokojninskega in invalidskega zavarovanja, ki bi uveljavil tudi nove odnose med zakonsko in samoupravno regulativo, zagotovil dolgoročnojšo stabilno financiranje Skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja v SRS, ohranil realno vrednost pokojnin in njihovo razmerje do osebnih dohodkov zaposlenih glede na minulo delo upokojujecev.<sup>169</sup>

Z republiškim Zakonom o pokojninskem in invalidskem zavarovanju iz leta 1983<sup>170</sup> se je zaključil dolgotrajen proces oblikovanja novega pokojninsko-invalidskega sistema, usklajenega z ustavo, Zakonom o združenem delu in Zakonom o razširjeni reprodukciji in minulem delu.<sup>171</sup> Zakon je prinašal novosti in je bil zamišljen kot eden najpomembnejših sistemskih zakonov za zagotavljanje socialne varnosti. Najpomembnejša novost je bilo obvezno zavarovanje vseh kmetov, torej nosilcev kmečkih gospodarstev, njihovih zakoncev, otrok in drugih članov, ki so delali na kmetiji in jim je bilo opravljanje kmetijske dejavnosti edini in glavni poklic. Zakon je nadalje prinesel t. i. zajamčeno in najnižjo pokojnino, do katere so imeli pravico upokojeenci s pokojninsko dobo 40 let (moški) in 35 let (ženske) ter tisti invalidski upokojeenci, katerih invalidnost je bila posledica poškodbe pri delu ali poklicne bolezni. Spremembe so doživele tudi družinske pokojnine v smislu izenačitve starosti kot pogoja za pridobitev pravice do družinske pokojnine za vse upravičence. To pomeni, da je bila za vdove, vdovce in starše določena starost 50 let.<sup>172</sup> Omenjeno novost so v Skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja pojasnjevali s tem, da dotedanje razlike v letih starosti za pridobitev pravice do družinske pokojnine niso imele pravne

167 Ibid. Priznavanje članstva v kmečkih delovnih zadrugah v posebno dobo ni bilo ustrezno in celovito rešeno. Zakon je problematiko reševal zgolj načelno. Primer: na Primorskem, zlasti v Goriških brdih, so postali člani kmečkih delovnih zadrug večinoma nekdanji koloni, ki jim je članstvo v zadrugi predstavljalo edini vir preživetja. Na območju Goriških brd je bilo v zadruge vključenih okoli 550 zadrugnikov. Za večino je bil čas v delovnih zadrugah nepriзнan, kar je pomenilo izgubo priznanja delovne dobe. Nerešeno vprašanje glede priznavanja članstva v kmečkih delovnih zadrugah v pokojninsko (posebno) dobo je predstavljalo oviro tudi pri izvajanju pogodbe o pokojninskem in invalidskem zavarovanju predvsem starejših kmetov – kooperantov, ki so jim bile s tem odvzete pravice iz minulega dela. Spričo takšnih dilem je bil cilj priznanje članstva v kmečkih delovnih zadrugah v pokojninsko dobo brez pogojev, kar naj bi se reševalo celostno, ne parcialno. V: *Poročevalec Skupščine SRS in Skupščine SFRJ za delegacije in delegate*, 29. 1. 1976, 21. Problematiko sta pričela reševati republiški sekretariat za delo in Skupnost pokojninskega in invalidskega zavarovanja v letu 1976 s pripravo ustrezne dokumentacije in ugotovitvijo števila članov nekdanjih kmetijskih delovnih zadrug. – »Za pokojnino,« *Javna tribuna*, junij 1976, 23.

168 *Uradni list SRS*, 29. 3. 1972, št. 13, Zakon o starostnem zavarovanju kmetov.

169 »Samoupravni sporazum o osnovah plana Skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja v SRS za obdobje 1976–1980,« *Naša komuna – delegatska priloga*, 1976, 9.

170 *Uradni list SRS*, 5. 8. 1983, št. 27, Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju.

171 Vlado Barabaš, »Novosti v pokojninskem in invalidskem zavarovanju,« *Zbor občanov*, 29. 3. 1983, 5.

172 *Uradni list SRS*, 5. 8. 1983, št. 27, Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju.

podlage, saj je bila tudi večina žensk zaposlenih in si je s tem zagotavljala socialno varnost. Izjema so bile le nezaposlene vdove, ki so lahko pravico do družinske pokojnine uveljavljale pri 45 letih.<sup>173</sup>

Zvezni Zakon o temeljnih pravicah iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja iz leta 1982<sup>174</sup> je uvedel obvezno usklajevanje pokojnin med letom z gibanjem nominalnih osebnih dohodkov vseh delavcev, zaposlenih na območju republik. Podrobneje je usklajevanje določila vsaka republika sama. Že v osnutku zakona za SRS je bila predvidena medletna uskladitev pokojnin najmanj za 90 odstotkov povprečnega nominalnega osebnega dohodka v tekočem letu. To določbo je morala skupnost uresničiti do 31. decembra 1986, in sicer v skladu s svojim samoupravnim splošnim aktom.<sup>175</sup> Zakon je ponovno uvajal možnost predčasne pokojnine ob izpolnitvi dveh pogojev – zavarovanec je moral biti star najmanj 55 let in imeti najmanj 35 let delovne dobe, zavarovanka pa najmanj 50 let s 30 leti delovne dobe.<sup>176</sup> Zakon je omogočil tudi dokup pokojninske dobe za vse zavarovance, torej zavarovane iz naslova delovnega razmerja, opravljanja samostojnega poklica ali kmetijske dejavnosti. Invalidsko zavarovanje je z zakonom pridobilo novo obliko v smislu, da so morale organizacije združenega dela, delovne skupnosti in nosilci samostojne dejavnosti delavca – zavarovanca, pri katerem je nastala invalidnost, obdržati v delovnem razmerju in ga prerazporediti k delom in nalogam, ki jih je lahko opravljal glede na nove razmere.<sup>177</sup>

Zakon je bil sprejet v obdobju naraščajoče gospodarske in politične krize, ki je zaznamovala zlasti drugo polovico osemdesetih let ter bila uvod v razpad jugoslovanske države.

Skupščina Skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja v SRS je v svojem programu dela tudi sredi osemdesetih let kot glavni cilj poudarila zagotovitev socialne varnosti uživalcev pravic iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja ter potrebnih sredstev za uresničitev izplačevanja pokojnin in drugih dajatev iz omenjenega zavarovanja.<sup>178</sup>

---

## Zaključek

---

Komunistična oblast si je po sovjetskem zgledu takoj po koncu druge svetovne vojne prizadevala na vseh področjih odpraviti vse sledi kapitalističnih odnosov, kar je veljalo tudi za delovnopravno zakonodajo in iz nje izhajajoče pravice. Zgledovala se je po sovjetskem delovnem pravu in postopoma izgrajevala delovno zakonodajo, ki je pomenila počasno širitev varstvenih določb in preoblikovanje klasičnega pogodbenega

---

173 Barabaš, »Novosti«, 5.

174 *Uradni list SFRJ*, 30. 4. 1982, št. 23, Zakon o temeljnih pravicah iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja.

175 Barabaš, »Novosti«, 5.

176 *Uradni list SRS*, 5. 8. 1983, št. 27, Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju.

177 *Ibid.*

178 SI AS 2168 Skupnost pokojninskega in invalidskega zavarovanja, Skupščina, t. e. 13, 14. seja, 21. 12. 1984, Program dela Skupščine Skupnosti za leto 1985.

delovnega razmerja v razmerje delavca z vsemi drugimi delavci, samostojnimi proizvajalci.

Večja pravna varnost zaposlovanja pa ni pomenila odsotnosti težav v samem zaposlovanju, kar se je pokazalo v šestdesetih letih, ki so se pričela z gospodarsko krizo. Šestdeseta leta so tako zaznamovali upad zaposlovanja in ekonomske emigracije. Začetek sedemdesetih let je pomenil postopno stabilizacijo gospodarskih razmer v Jugoslaviji in zadovoljive rezultate na področju zaposlovanja.

Sredina sedemdesetih let je bila čas, ko je proces preoblikovanja narave delovnega razmerja prešel v končno fazo z Zakonom o združenem delu, ki je pomenil uvod v novo delovnopravno zakonodajo. V Sloveniji je bil to Zakon o delovnih razmerjih iz leta 1977.

Nova delovnopravna zakonodaja je uzakonila delovno razmerje, v katerem je bil središče delavec, samoupravljevec. Za dejansko izvajanje določil nove zakonodaje v praksi je bil razvoj usmerjen v nadaljnje kontinuirano preoblikovanje delovnih razmerij kot pomembnega dela samoupravnih odnosov. Upočasnila in nato zaustavila ga je naraščajoča gospodarska kriza v osemdesetih letih. Socialistična delovnopravna zakonodaja se je konec osemdesetih let vrnila h konceptu pogodbenega delovnega razmerja, torej h konceptu, ki ga je z razvojem želela preseči. S tem je posegla v svoj temelj, v stabilnost zaposlitve, saj je dopuščala prekinitev delovnega razmerja tudi zaradi ekonomskih razlogov.

Gospodarska kriza se je kmalu odrazila tudi pri izplačevanju pokojnin. Upokojenci so javno izrazili kritiko nad odločitvijo o izplačevanju pokojnin za nazaj na podlagi Zakona o dopolnitvah zakona o temeljnih pravicah iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja<sup>179</sup> v letu 1987. Zakon je namreč določal izplačevanje pokojnin in denarnih nadomestil, ki so bila uveljavljena do 1. julija 1983, za nazaj, in sicer s postopnim pomikanjem izplačila v šestih mesecih od dneva uveljavitve omenjenega zakona.<sup>180</sup> Spremembe so prizadele predvsem upokojence z najnižjimi pokojninami. Poleg materialne škode so upokojenci opozarjali tudi na možnost pojava politične apatije in nezaupanja v politično vodstvo pri upokojencih.<sup>181</sup>

Konec osemdesetih let je izvršni svet Skupščine SRS na podlagi poročil mnogih republiških organov o izvajanju sistema pokojninskega in invalidskega zavarovanja v SRS ocenil, da so bili vsi temeljni cilji v glavnem uresničeni.<sup>182</sup> Kritike in predlogi o spremembi posameznih institutov pokojninsko-invalidskega sistema glede na materialne možnosti družbe so se zdeli preuranjeni, saj naj bi šlo za sistem z dolgoročnim učinkom, za katerega naj bi bilo bistveno načelo stabilnosti,<sup>183</sup> ki pa ni šlo v korak s političnimi in gospodarskimi spremembami.

179 *Uradni list SRS*, 5. 10. 1987, št. 21, Zakon o dopolnitvah zakona o temeljnih pravicah iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja.

180 *Ibid.*

181 Stanko Hvale, »Ukrep, da bodo izplačevali pokojnine za nazaj, šokiral' upokojence,« *Javna tribuna*, 23. 10. 1987, 3.

182 Anka Tominšek, »Izvajanje sistema pokojninskega in invalidskega zavarovanja,« *Javna tribuna*, 18. 3. 1988, 3.

183 *Ibid.*

## Viri in literatura

---

### Arhivski viri

---

- SI AS – Arhiv Republike Slovenije:
  - SI AS 236, Ministrstvo za delo LRS 1946–1951.
  - SI AS 242, Svet za blagovni promet vlade LRS.
  - SI AS 2168, Skupnost pokojninskega in invalidskega zavarovanja Slovenije, Skupščina.

### Časopisni viri

---

- »Družbeni ukrep za zdrave odnose.« *Naša komuna*, 7. 7. 1981.
- »Kakšne bodo nove pokojnine?.« *Javna tribuna*, avgust 1972.
- »Ob zakonu o delovnih razmerjih.« *Naša skupnost (Jugoslavija)*, 22. 12. 1957.
- »Pred uveljavitvijo Zakona o delovnih razmerjih.« *Naša skupnost (Jugoslavija)*, 24. 11. 1957.
- »Pripombe na osnutek zakona o pokojninskem in invalidskem zavarovanju.« *Javna tribuna*, avgust 1972.
- »Prvič dosledno uzakonjeno delovno razmerje.« *Slovenski Poročevalec*, 11. 12. 1957.
- »Samoupravni sporazum o osnovah plana Skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja v SRS za obdobje 1976–1980.« *Naša komuna – delegatska priloga*, 1976.
- »Uresničevanje Zakona o združenem delu.« *Dogovori. Glasilo občinske konference SZDL Ljubljana-Center*, november 1977.
- »Vloga uradov za posredovanje dela po novem Zakonu o delovnih razmerjih.« *Naša skupnost (Jugoslavija)*, 22. 12. 1957.
- »Za pokojnino.« *Javna tribuna*, junij 1976.
- Barabaš, Vlado. »Novosti v pokojninskem in invalidskem zavarovanju.« *Zbor občanov*, 29. 3. 1983.
- D. K. »Družbenoekonomske in idejne zasnove osnutka Zakona o združenem delu.« *Naša skupnost (Glasilo SZDL Ljubljana Moste-Polje)*, 31. 5. 1976.
- Gerškovič, Leon. »Izgradnja državne uprave – pereč družbeni problem.« *Naša skupnost*, 25. 10. 1955.
- Hvale, Stanko. »Ukrep, da bodo izplačevali pokojnine za nazaj »šokiral« upokojenca.« *Javna tribuna*, 23. 10. 1987.
- Jakopec, Miloš. »Službo bi rada!« prosijo žene.« *Dolenjski list*, 5. 3. 1965.
- Mijatović, Ljuba. »Zakon o delovnih razmerjih v gospodarstvu bo kmalu izdelan.« *Naša skupnost (Jugoslavija)*, 31. 10. 1956.
- Tomišek, Anka. »Izvajanje sistema pokojninskega in invalidskega zavarovanja.« *Javna tribuna*, 18. 3. 1988.
- Vlahović, Andija. »Tri leta zakona o združenem delu.« *Naša skupnost (Ljubljana Moste-Polje)*, 25. 12. 1979.

### Literatura

---

- Čepič, Zdenko. »Jugoslovanske reforme v šestdesetih letih.« V: *Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*. Ur. Zdenko Čepič, 41–65. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2010.
- Čepič, Zdenko. »Nekatere značilnosti gospodarske politike v obdobju 1945–1952.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 25, št. 1-2 (1985): 145–59.
- Dobaja, Dunja. »Zdravstveno in socialno varstvo v Sloveniji v letih 1945–1953 s poudarkom na razvoju zakonodaje.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 74, št. 2 (2009): 125–47.

- Hum, Avdo. »Ekspoze.« V: *Družbeni plan gospodarskega razvoja Jugoslavije od 1961 do 1965*. Ur. Djuro Šmicberger, 45–93. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961.
- Jeraj, Mateja. *Slovenke na prehodu v socializem*. Ljubljana: Arhiv RS, 2005.
- Jeraj, Mateja. *Slovenski sindikati in socialna politika 1945–1950*. Ljubljana: Arhiv RS, 1995.
- Kresal, Barbara. »Razvoj pravne ureditve prenehanja delovnega razmerja na Slovenskem od sredine 19. stoletja do danes.« *Zgodovinski časopis* 52, št. 4 (1998): 497–510.
- Kresal, France. »Mezde in plače na Slovenskem od novele obrtnega reda 1885 do kolektivnih pogodb 1991.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 35, št. 1-2 (1995): 7–23.
- Kresal, France. »Primerjava razvojnih značilnosti jugoslovanskega delovnega prava s sovjetskim do leta 1953.« V: *Evropski vplivi na slovensko družbo*. Ur. Nevenka Troha, Mojca Šorn in Bojan Balkovec, 333–47. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2008.
- Kresal, France. »Zgodovina kolektivnih pogodb na Slovenskem.« *Kronika* 45, št. 3 (1997): 82–86.
- Lazarevič, Žarko. »Raznovrstnost, decentralizacija in ekonomska suverenost v Jugoslaviji.« *Zgodovinski časopis* 69, št. 3–4 (2015): 426–47.
- Lazarevič, Žarko. *Spremembe in zamišljanja. Gospodarsko-zgodovinske refleksije*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015.
- Lorenčič, Aleksander. »Gospodarske razmere v Jugoslaviji v obdobju 1968–1988: na poti v razpad.« V: *Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988*. Ur. Zdenko Čepič, 261–78. Ljubljana: Vpogledi. Inštitut za novejšo zgodovino, 2010.
- Prinčič, Jože. »Socialistično gospodarstvo – več države, manj trga in podjetništva.« V: *Med državo in trgov: cikli in prelomi v zgodovini*. Ur. Nina Vodopivec, 53–81. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2014.
- Prinčič, Jože. *Slovensko gospodarstvo v drugi Jugoslaviji*. Ljubljana: Modrijan, 1997.
- Rendla, Marta. »Kam ploveš standard?« *Življenjska raven in socializem*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018.
- Repe, Božo. »Vpliv politike na ekonomski položaj Slovenije v Jugoslaviji.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 52, št. 2 (2002): 43–51.

### Spletni viri

- Hriberšek Balkovec, Elizabeta. »Dokumentarno gradivo Zavoda za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Slovenije.« V: *Zbornik referatov z dopolnilnega izobraževanja iz arhivistike, dokumentalistike in informatike*. Ur. Slavica Tovšak, 359–65. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2007. Pridobljeno 7. 6. 2023. [www.pokarh-mb.si/pdf\\_datoteke/Radenci2007/Hriber\\_ek.pdf](http://www.pokarh-mb.si/pdf_datoteke/Radenci2007/Hriber_ek.pdf).
- Kavav-Vidmar, Andreja. »Stanovanjsko razmerje povezano z delovnim razmerjem v SFRJ z vidika delovnega prava.« Poročilo o doktorski dizertaciji, Inštitut za javno upravo, 1964. Pridobljeno 5. 5. 2023. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-POAL2IFQ>.
- Lapajne, Beno. *Reforme pokojninskega sistema v Sloveniji od leta 1985 naprej. Diplomaska naloga*. Univerza v Mariboru, Ekonomsko-poslovna fakulteta, 2010. Pridobljeno 29. 6. 2023. <http://dk.um.si>.
- *Zakoni in uredbe. XVI. zvezek. Zakon o obrtih, ponatis iz Službenega lista kraljevske banke uprave Dravske banovine*. Ljubljana: Merkur, 1931. Pridobljeno 5. 5. 2023. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-NNUMWHYR/fb32d4b2-d893-492e-833f-b0f1d23cef63/PDF>.

### Tiskani viri

- Poročevalec Skupščine SRS in Skupščine SFRJ za delegacije in delegate, 14. 3. 1975.
- Poročevalec Skupščine SRS in Skupščine SFRJ za delegacije in delegate, 29. 1. 1976.
- Poročevalec Skupščine SRS in Skupščine SFRJ za delegacije in delegate, 4. 5. 1976.
- Poročevalec Skupščine SRS in Skupščine SFRJ za delegacije in delegate, 14. 6. 1977.

- Sejni zapisniki Skupščine SRS, seje od 15. 11. 1965 do 31. 12. 1965.
- Sejni zapisniki Skupščine SRS, seje od 1. 7. 1967 do 30. 11. 1967.
- Sejni zapisniki Skupščine SRS, seje od 1. 11. 1968 do 10. 12. 1968.
- Sejni zapisniki Skupščine SRS, seje od 1. 9. 1969 do 30. 11. 1969.
- Sejni zapisniki Skupščine SRS, seje od 1. 2. 1970 do 31. 3. 1970.
- Sejni zapisniki Skupščine SRS, seje 1. 9. 1981 do 31. 10. 1981.
- Sejni zapisniki Skupščine SRS, seje 14. 7. 1982, 28. 7. 1982.
- *Službeni list Demokratične federativne Jugoslavije (DFJ)*, 4. 5. 1945, št. 29.
- Stenografski zapisniki Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije (LRS), seje od 1.1. do 31. 3. 1957
- Stenografski zapiski Ljudske skupščine LRS, seje od 1. 4 do 30. 9. 1957
- *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije (FLRJ)*, 13. 8. 1946, št. 65.
- *Uradni list FLRJ*, 2. 10. 1948, št. 84.
- *Uradni list FLRJ*, 8. 2. 1950, št. 10.
- *Uradni list FLRJ*, 5. 7. 1950, št. 43.
- *Uradni list FLRJ*, 25. 7. 1952, št. 39.
- *Uradni list FLRJ*, 29. 12. 1953, št. 54.
- *Uradni list FLRJ*, 11. 12. 1957, št. 51.
- *Uradni list FLRJ*, 25. 12. 1957, št. 53.
- *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*, 13. 7. 1922, št. 74.
- *Uradni list SFRJ*, 5. 2. 1965, št. 5.
- *Uradni list SFRJ*, 31. 3. 1965, št. 13.
- *Uradni list SFRJ*, 7. 4. 1965, št. 17.
- *Uradni list SFRJ*, 6. 7. 1972, št. 35.
- *Uradni list SFRJ*, 3. 12. 1976, št. 53.
- *Uradni list SFRJ*, 30. 4. 1982, št. 23.
- *Uradni list SFRJ*, 6. 10. 1989, št. 60.
- *Uradni list Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) in Narodne vlade Slovenije*, 25. 7. 1945, št. 20.
- *Uradni list Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ)*, 30. 12. 1964, št. 51.
- *Uradni list Socialistične republike Slovenije (SRS)*, 28. 12. 1972, št. 54.
- *Uradni list SRS*, 29. 3. 1972, št. 13.
- *Uradni list SRS*, 30. 12. 1977, št. 24.
- *Uradni list SRS*, 30. 12. 1982, št. 45.
- *Uradni list SRS*, 5. 8. 1983, št. 27.
- *Uradni list SRS*, 5. 10. 1987, št. 21.
- *Vestnik Sveta za zdravstvo in socialno politiko LRS*, 19. seja dne 18. in 19. junija 1954.

## Dunja Dobaja

---

# LABOUR LEGISLATION IN SLOVENIA AND LABOUR RIGHTS, WITH AN EMPHASIS ON PENSION INSURANCE 1945–1990

---

## SUMMARY

---

The period after World War II was characterised by a completely new regulation of employment relationships. Under the 1946 Constitution of the Federative People's Republic of Yugoslavia, the state guaranteed the protection of the employment

relationship. The social and labour law systems were gradually adapted to the socialist socio-political situation. The Communist authorities took the Soviet labour law as a model. The 1948 Regulation on the Establishment and Termination of Employment Relationships represented the central piece of labour legislation in the immediate post-World War II period. The Regulation was the first to systematically regulate the methods of termination of employment contracts and extend the protective provisions.

The 1957 Employment Relationships Act represented the first step in moving beyond the classic contractual employment relationship towards a new concept of employment relationships. The Act filled a gap in the existing labour legislation, particularly regarding the employment relationships in the economic sector. It also strengthened the workers' protective provisions and contributed to the consolidation and further development of the system of workers' self-management and social governance. The Act no longer referred to employment contracts but to the agreements between workers and economic organisations. By entering into these agreements, the workers accepted the working conditions as well as the statutory rights and obligations.

The 1965 Basic Act on Employment Relationships represented the next level of the new concept of employment relationships. The Act enforced the right to work, guaranteed by the 1963 Constitution. The Constitution resulted from the need for new constitutional definitions, provoked by the crisis related to the various views on the role of the national centre and the individual republics, particularly the observation of the self-government principles regarding income distribution. During the 1960s, an attempt was made to alter Slovenia's economic and social image. The economic reforms were supposed to ensure economic recovery but were implemented within the framework of communist ideology. The greater legal certainty of employment did not automatically imply the absence of employment problems. The gradual shift from extensive to intensive employment under the economic reform measures led to a decline in employment and economic emigration from Slovenia in the 1960s.

At the beginning of the 1970s, the economic situation in Yugoslavia gradually stabilised, though the improvement mainly resulted from foreign loans. In 1976, the transformation process of the nature of the employment relationship entered its final phase with the 1976 Associated Labour Act. The Act was a prelude to new labour legislation – in Slovenia, the latter was introduced with the 1977 Employment Relationships Act. Its adoption represented the enactment of different, specific employment relations focused on workers – self-managers. Workers were legally the “owners” of social property, which they also self-managed.

In parallel with economic, political and social change, labour law was also undergoing a transformation. In the late 1980s, it gradually returned to the concept of contractual employment relationships based on employment contracts between individual workers and employers. The adoption of the Basic Employment Rights Act represented a step in this direction. At the end of the 1980s, the Executive Council of the Assembly of the Socialist Republic of Slovenia assessed that, with regard to the



implementation of the pension and disability insurance system in Slovenia, all the primary objectives had also mainly been achieved. The emphasis was on the principle of stability of the pension and disability system, which, nevertheless, was not aligned with the political and economic changes in the country.

Nesa Vrečer\*

# »Tu smo – vaši smo« – prvi referendum o samoprispevku v Ljubljani\*\*

## IZVLEČEK

Pričujoči članek preučuje dogodke, ki so pripeljali do prvega ljubljanskega referenduma o samoprispevku. Ta je predstavljal največji krajevni samoprispevek v Socialistični republiki Sloveniji do tega datuma. Analizira vpliv različnih dejavnikov, ki so prispevali k odločitvi o referendumu, in razmere v Ljubljani pred letom 1971. Leta 1971 se je Ljubljana soočala z naraščanjem prebivalstva, ki je takrat predstavljalo skoraj šestino prebivalstva Socialistične republike Slovenije. Pomanjkanje šolskih in vzgojno-izobraževalnih ustanov je povzročalo prenatrpane razmere v obstoječih šolah. Leta 1967 je sprememba zakona o financiranju šolstva privedla do vpeljave temeljnih izobraževalnih skupnosti, ki so omogočile financiranje izobraževanja s prispevki občanov, davki in drugimi sredstvi. V Ljubljani so se pojavile težave pri financiranju izobraževanja in otroškega varstva, kar je sprožilo razprave o uvedbi samoprispevkov. Leta 1971 je bil izveden referendum, na katerem je večina volivcev podprla uvedbo samoprispevka za izboljšanje šolstva in otroškega varstva. Referendum je spremljala intenzivna propagandna kampanja, ki je vključevala širok spekter propagandnih aktivnosti in se je končala s prepričljivim rezultatom, saj se je skoraj 58 odstotkov volivcev izreklo za samoprispevek.

*Ključne besede:* samoprispevek, referendum, samoupravljanje, izobraževanje, Ljubljana

\* Mlada raziskovalka, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana; [nesa.vrecer@inz.si](mailto:nesa.vrecer@inz.si)

\*\* Raziskava je bila izvedena v okviru raziskovalnega programa P6-0281 *Politična zgodovina*, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno in inovativno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

## ABSTRACT

---

### “WE ARE HERE – WE ARE YOURS” – THE FIRST REFERENDUM ON SELF-IMPOSED CONTRIBUTIONS IN LJUBLJANA

---

*The present article examines the events leading to Ljubljana's first referendum on self-imposed contributions, which represented the largest local voluntary contribution in the Socialist Republic of Slovenia until then. It analyses the impact of various factors influencing the decision to hold the referendum and the conditions in Ljubljana before 1971. That year, Ljubljana faced an increasing population, which represented almost one-sixth of the population of the Socialist Republic of Slovenia. The shortage of educational and childcare institutions had led to overcrowding in the existing schools and kindergartens. In 1967, a change in the legislation on the financing of education had resulted in the introduction of the communities of interest in education, allowing education to be financed with citizens' contributions, taxes, and other means. Ljubljana had encountered difficulties in financing education and childcare, leading to discussions about the introduction of self-imposed contributions. In 1971, a referendum was held, where the majority of voters supported the introduction of a self-imposed contribution to improve education and childcare. The referendum was accompanied by an intensive propaganda campaign that included a broad range of activities and concluded with a convincing result, as nearly 58 % of the voters expressed support for the relevant self-imposed contribution.*

*Keywords: self-imposed contributions, referendum, self-management, education, Ljubljana*

---

## Uvod

---

Pričujoči članek orisuje pot do prvega ljubljanskega referenduma o samoprispevku, do največjega krajevnega samoprispevka v Socialistični republiki Sloveniji do tistega trenutka. 21. november 1971 je bil dan, ki je na eni strani dal občanom moč odločanja o financiranju infrastrukturnih projektov in vsaj na videz aktivno vlogo pri reševanju lokalne problematike, hkrati pa je utrdil položaj mestnih struktur v primerjavi z občinskimi na področju mesta Ljubljane.

Na odločitve za referendum o samoprispevku je vplivalo več vzporednih dejavnikov. Število prebivalcev v Ljubljani je v desetletju pred referendumom korenito poskočilo, večina novopriseljenih pa so bili mlajši zaposleni, ki so že imeli otroke ali so jih še nameravali imeti. Skoraj polovico delovne sile so predstavljale ženske, kar je pomenilo razpad bolj tradicionalističnih modelov vzgoje, v katerih so ženske ostajale doma in skrbele za otroke. Zgrajenih in v postopku izgradnje je bilo več sosesk, katerih

kapacitete pa so presegale razpoložljivost lokalnih šol in vrtcev. V prvotne finančne načrte so pogosto pozabili vključiti tudi vzgojno-izobraževalne ustanove, kar je pomenilo, da so otroke vključevali v prenatrpane okoliške šole. Denarja za izgradnjo novih institucij je občinam primanjkovalo.

Tudi sprememba zakona o financiranju šolstva in kasneje vzgojnih zavodov, ki je prinesla s seboj ustanovitev temeljnih izobraževalnih skupnosti v občinah, tega problema ni rešila. Financiranje, ki se je preneslo na skupnosti, ni moglo kriti gradenj celotnih novih institucij, občine pa niso imele zadostnih sredstev, da bi pokrile razliko. Po večletnih razpravah so se ljubljanske občine tako odločile za skupen mestni referendum o samopriskvku, do katerega je prišlo 21. novembra 1971. Okrog referendumu se je spletla zelo razvejana in neposredna propagandna kampanja, ki je v mesecu pred referendumom zasičila Ljubljano.

Razprave, posveti, sestanki in seje raznih družbenopolitičnih organizacij v letih pred referendumom lepo pokažejo prepletenost delovanja vseh organizacij in določene spore, ki jih je referendum privlekel na dan. Krajša epizoda zgodovine Ljubljane za časa socializma tako razkriva moč kolektivizma, uspešnost propagandnih kampanj in način delovanja socialistične družbe. Uspeh referendumu na koncu ni pomenil le povečanja financiranja za šolske in vzgojne ustanove, pač pa je odprl tudi pot za naslednje referendume in javne razprave v socialistični družbi.

---

## Upravna ureditev

---

Ljubljana je po koncu druge svetovne vojne doživela velik skok v številu prebivalcev. V letu 1971 je v Ljubljani živel 257.640 prebivalcev, skoraj šestina vsega prebivalstva Socialistične republike Slovenije in kar 50.000 več kot le deset let prej.<sup>1</sup>

Do leta 1971 se je ustalila tudi upravna podoba Ljubljane – sestavljalo jo je pet občin: Ljubljana-Center, Ljubljana-Šiška, Ljubljana-Bežigrad, Ljubljana Moste-Polje, Ljubljana Vič-Rudnik. Center je bil edina popolnoma urbana občina, medtem ko so imele druge štiri širše podeželsko zaledje – največja med njimi je bila občina Vič-Rudnik. Poleg občinskih organov petih občin so življenje v Ljubljani urejale še mestne strukture, v katerih je bilo zbrano predstavništvo vseh občin. Na strukturni ravni je v delovanju Ljubljane med občino in republiko obstajala še vmesna raven mesta. Na mestni ravni ni delovala le mestna skupščina, pač pa tudi vse družbenopolitične organizacije. Mestne konference družbenopolitičnih organizacij so bile v precej pogledih celo bolj aktivne od občinskih vej, kot kažejo zapisniki sej raznih organizacij. V letu 1971 jim še ni uspelo vzpostaviti mestnih konferenc vseh družbenopolitičnih organizacij – na ravni Zveze komunistov<sup>2</sup> je deloval le mestni aktiv in vodstvene strukture, razširjena mestna konferenca pa še ne.<sup>3</sup>

---

1 SI ZAL LJU 70, t. e. 469, a. e. 451, Brošura akcijskega odbora Samopriskvek, 4.

2 V nadaljevanju ZK.

3 SI ZAL LJU 102, t. e. 5, a. e. 17, Zapisnik seje izvršnega odbora mestne konference SZDL, 22. 12. 1971.

Po številu prebivalcev in glede na rast je bila leta 1971 največja občina Šiška. Med letoma 1961 in 1971 je število prebivalcev Šiške poskočilo s 45.000 na 63.000, jasno pa je bilo, da bo ta številka še rastla, saj je bila nova soseska Koseze v zaključnih fazah izgradnje, začele pa so se tudi že razprave o širitvi na sever, v Dravljah.<sup>4</sup> Ob zaključku izgradnje šišenskih sosesk v Zgornji Šiški je že tako hudo primanjkovalo prostora v vrtcih in šolah, ob novih gradnjah pa je situacija postajala kritična. Center je na drugi strani stagniral, saj zaradi prostorske omejenosti gradnja novih sosesk ni bila mogoča. Nasprotno, število prebivalcev centra se je v desetih letih celo zmanjšalo s 43.000 na 38.000. Centrske šole so ostajale napolnjene, a tudi zaradi tega, ker so spodbujali vpis učencev iz drugih, prenatrpanih šolskih območij. Občini Moste-Polje se je bližala kritična situacija, saj je bila soseska Štepanjsko naselje že skoraj dokončana, brez sredstev za izgradnjo nove šole, okoliški šoli v Mostah in na Kodeljevem pa sta bili že precej polni.<sup>5</sup> Rast Bežigrada je bila v tem obdobju še bolj počasna, ampak danes vemo, da je eksplodirala v drugi polovici sedemdesetih in v osemdesetih letih z izgradnjo več velikih sosesk, kot so Bratovševa ploščad in BS3.<sup>6</sup>

V Ljubljano so se večinsko priseljevali mlajši ljudje, ki so že imeli otroke ali pa se je lahko sklepalo, da jih bodo imeli v bližnji prihodnosti. Varstvo je leta 1971 tako potrebovalo 24 odstotkov Ljubljančanov, starih med 0 in 14 let, takih, ki bodo varstvo in šolanje potrebovali kmalu, pa je bilo 14 odstotkov.<sup>7</sup> Ljubljana je imela tudi izredno veliko populacijo zaposlenih žensk, ki je bila v letu 1971 45-odstotna (za primerjavo, v vsej Sloveniji je delalo slabih 41 odstotkov žensk). A le 24 odstotkov otrok, primernih let za obisk vrtca, je tega lahko obiskovalo. Šolo so obiskovali vsi šoloobvezni otroci, a pogosto v dveh izmenah, šole pa tudi niso mogle poskrbeti za podaljšano bivanje manjših otrok v šolah, ko so njihovi starši še delali. Določenim ljubljanskim šolam je zaradi pomanjkanja prostora začela groziti že tretja izmena pouka.<sup>8</sup>

Kljub precej velikim vložkom (leta 1970 so ljubljanske občine vložile 44 odstotkov svojega proračuna za vzgojo in izobraževanje)<sup>9</sup> proračunske finance niso zadovoljevale za naraščajoče potrebe občanov. Občinski in mestni organi so tako začeli razmišljati o alternativah in se po večletnih razpravah odločili za razpis referenduma za samoprispevek.

---

## O samoprispevku

---

Krajevni samoprispevek,<sup>10</sup> kot ga je opredelila *Politička enciklopedija*, predstavlja posebno obliko zagotavljanja finančnih virov za zadovoljevanje določenih oblik

---

4 SI ZAL LJU 70, t. e. 469, a. e. 451, Brošura akcijskega odbora Samoprispevek. 6.

5 »Otrok privezan k postelji – mati v službi,« *Naša skupnost (Ljubljana Moste-Polje)*, oktober 1971, 2.

6 SI ZAL LJU 70, t. e. 469, a. e. 451, Brošura akcijskega odbora Samoprispevek, 6.

7 Ibidem.

8 Ibid., 7.

9 Ibid., 8.

10 V srbohrvaščini *mesni samodoprinos*.

splošnih družbenih potreb državljanov na relativno ozkih območjih. Gre za vrsto samoprispevanja, pri katerem se državljeni nekega kraja ali celotne občine prostovoljno zavežejo k določenim plačilom ali dejanjem, da bi zadovoljili nekatere nujne občinske in druge potrebe. V naši državi je bil prvič uveden leta 1946, na osnovi iste oblike obveznosti v Sovjetski zvezi (*samooblozhenie*). Osnovne značilnosti krajevnih samoprispevkov so, da gre za izbirni dohodek krajevnih skupnosti, tj. občin, da je pobuda za njegovo uvedbo podana s strani državljanov na zborih volivcev ali na druge primerne načine, da gre za dohodek, ki se zbira poleg denarja tudi v naravi – v fizični obliki (gradbeni material, itd.), tj. lahko se izrazi tudi kot delovna obveznost. Poleg tega je krajevni samoprispevek strogo namenjen za gradnjo skupnostnih, kulturnih, izobraževalnih, zdravstvenih, socialnih ali drugih objektov, ali za druge namene neposrednega interesa za državljanke. Obvezniki krajevnega samoprispevka so samo državljanji, tisti, ki imajo dovoljenje za prebivanje na določenem območju, tj. ozemlju, kjer je bil uveden samoprispevek.<sup>11</sup>

To pomeni, da so samoprispevki predstavljali dodatno financiranje za občinsko infrastrukturo in socialno blaginjo, za katero proračunski viri niso zadostovali, pa tudi za načrte prebivalcev, da bi pospešili napredek svoje skupnosti. V letu 1947 je vlada Ljudske republike Slovenije izdala uredbo o krajevnem samoprispevku. Prvi člen je določal, da je »krajevni samoprispevek s sklepom davčnih zavezancev odrejen davek ali prevzem obveznosti dela ali oddaje materiala za izvršitev določenih nalog za pospeševanje in dviganje materialnega in kulturnega življenja državljanov, n. pr. za zgraditev in popravilo šol, bolnic, cest, mostov, kulturnih ustanov itd.« Drugi člen je dodatno določal, da je krajevni samoprispevek dovoljeno uvesti samo v krajih, vaseh, trgih ali manjših mestih. Sklep o samoprispevku je moral biti sprejet z večino glasov navzočih volivcev. Zbor volivcev je ob sprejemu določil tudi namen, višino zneska oziroma količino materiala, časovnico ter kdo je oproščen plačevanja samoprispevka.<sup>12</sup> V tem prvem obdobju so tako samoprispevke sprejemale predvsem manjše skupnosti za ureditev nujne infrastrukture, a tudi zamejeni predeli znotraj Ljubljane.

Samoprispevke je ponovno uredil Zakon o prispevkih in davkih občanov iz leta 1969.<sup>13</sup> Namen krajevnega samoprispevka je ostal isti kot v zakonu iz leta 1947, ključna sprememba pa je bila v uveljavitvi referendumu, na katerem se občani lahko izrečejo o samoprispevku. Samoprispevek sta lahko vpeljali krajevna ali občinska skupnost za območja, kjer krajevnih skupnosti ni bilo, ali pa za več krajevnih skupnosti oziroma celotno občino skupaj. Zakon je ponovno določal, kaj mora obsegati sklep oziroma odlok o uvedbi samoprispevka, ter tudi jasno navajal, kdo je plačevanja samoprispevka oproščen. Skupščina SRS je leta 1973 sprejela nov zakon o samoprispevku, ki je bolj natančno določal takrat že vedno pogosteje uporabljeno institucijo samoprispevka. Po letu 1973 so se občani o samoprispevku odločali le še po referendumu, ne pa več tudi na zborih volivcev. Prav tako je bilo zamejeno obdobje, za katero se je samoprispevek

11 Milutin Srđić in Adamović Ljubiša, *Politička enciklopedija* (Beograd: Savremena administracija, 1975), 177.

12 »Uredba o krajevnem samoprispevku,« *Uradni list LRS*, št. 21/1947, 24. 5. 1947, 138, 139.

13 »Zakon o prispevkih in davkih občanov,« *Uradni list SRS*, št. 7/1969, 4. 3. 1969, 135.

uvajal na pet let. Zakon je vpeljal tudi možnost nadzora občanov nad zbiranjem in uporabo sredstev, po drugi strani pa kazni za nevplačevanje samoprispevka tako za družbenopravne osebe kot za občane.<sup>14</sup>

Pred referendumom je vsaka krajevna skupnost ali občina pripravila petletni program (največ za pet let, program pa je lahko bil tudi krajši), v katerem je podrobno opisala, kaj v njihovi skupnosti bi finančno podprl ta sklad. To je lahko bila nova šola, nova cesta ali telefonski kabli. Če je bil referendum uspešen, je določil, kako prebivalci prispevajo k skladu: na primer tisti, ki so imeli osebni dohodek iz zaposlitve, so prispevali dva odstotka (oziroma več ali manj) svojega neto osebnega dohodka. Vedno je obstajal določen odstotek državljanov, ki niso bili dolžni plačevati samoprispevka zaradi svojega dohodka ali življenjskega položaja.<sup>15</sup>

Število samoprispevkov se je posebej povečalo po letu 1965, ko so plače začele hitreje rasti, kar je prebivalcem omogočilo, da prispevajo finančna sredstva namesto fizičnega dela. Razlika je bila v tem, da so občine po letu 1965 začele uporabljati samoprispevke tudi kot vir financiranja večjih projektov.<sup>16</sup> Že v drugi polovici šestdesetih let je tako samoprispevek za gradnjo šol sprejelo več občin – Kranj, Žalec, Radovljica, Tržič, med mesti iz drugih republik pa je najbolj odmevala bližnja Reka. V določenih občinah, kot je Maribor, je bil samoprispevek tudi neuspešen.

Ko je Ljubljana leta 1971 pričela priprave na referendum za samoprispevek, se je tako zgledovala po kampanjah v krajih, kjer je samoprispevek uspel. Je pa treba poudariti, da je bila Ljubljana prva prestolnica ene od republik, ki se je podala na pot samoprispevka, kar jo je v tistem obdobju postavilo pod drobnogled jugoslovanske javnosti. Prav tako je do referenduma prišlo v obdobju pred novo ustavo leta 1974, ki je samoupravljanje dokončno razširila na večino vidikov družbenega življenja. Bolj kot sama zakonodajna osnova samoprispevka je bila ključna dikcija, ki so jo v propagandnem materialu uporabljali za umestitev koncepta samoprispevka v sistem samoupravljanja. Najbolj povedni so štirje bilteni, katerih namen je bil predstaviti referendum družbenopolitičnim aktivistom med pripravami nanj. Samoprispevka ne obravnavajo zgolj kot dodatnega vira financiranja za izobraževalne in vzgojne institucije, pač pa na eni strani predvsem kot način izražanja subjekta v samoupravni družbi, na drugi pa tudi kot družbeni preizkus odnosa občanov do same družbe. Propagandni material tako na eno stran postavlja tehnokrate in etatizem, ki želijo odločanje o občanih ohraniti v svojih rokah, na drugo pa delovnega človeka, ki ima z referendumom priložnost, da izrazi lastno voljo.<sup>17</sup> To je razvidno iz naslednjih besed:

»Namesto da bi izdali občinski predpis, da se od vsake plače odtegne en odstotek, se raje politično borimo, da bi se vsak meščan prostovoljno odločil, če hoče doseči višji standard za svoje otroke. Samoprispevek tako ni zgolj prozaična akcija, da ‚ljudstvu‘ odvzamemo del

14 »Zakon o samoprispevku,« *Uradni list SRS*, št. 3/1973, 31. 1. 1973, 98, 99.

15 Dušan Voglar in Alenka Dermastia, *Enciklopedija Slovenije, 10 Pt-Savn* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996), 378.

16 Ana Kladnik, »Local Self-Governance, Voluntary Practices, and the Sinnwelt of Socialist Velenje,« v: *Making Sense of Dictatorship: Domination and Everyday Life in East Central Europe After 1945* (Budapest: Central European University Press, 2022), 83–110, pridobljeno 2. 6. 2023, <https://muse.jhu.edu/book/94682/>.

17 SI ZAL LJU 70, t. e. 469, a. e. 451, Bilten Samoprispevek 2, 29. 9. 1971.

njegovega denarja, temveč je nova oblika neposredne demokracije v podpiranju družbenih potreb, to je oblika, ki jamči, da bomo v prihodnosti lahko z vsemi družbenimi sredstvi razpolagali neposredno občani sami.«<sup>18</sup>

»Zelo važno je dejstvo, da pri samoprispevku občan postane subjekt, posameznik, ki je vprašan, ki sam odloča. Samoprispevek animira, pritegne občane v skupno razmišljanje. Razprave o samoprispevku socializirajo posameznika, ki brez te skrbi o družbenih interesih ne bi bil dovolj družben in ne bi niti razmišljal o svojem mestu in skupnih interesih.«<sup>19</sup>

»Ko se bomo z referendumom odločili ,za', bo samoprispevek postal povsem zakonita oblika družbenega prispevka, za katerega veljajo zakonska določila o odmeri, plačevanju in uporabi.«<sup>20</sup>

Kljub že predhodno uspešno izvedenim referendumom za samoprispevke v drugih občinah se poraja občutek, da je ljubljanski referendum leta 1971 predstavljal večjo prelomnico v razvoju novih samoupravnih organov, ki so kulminirali v ustavi leta 1974. A pot do dejanskega razpisa referendumov ni bila enoznačna, nanjo pa je ključno vplivala nova zakonodaja o financiranju izobraževanja.

---

## Nova zakonodaja o financiranju izobraževanja

---

Leta 1966 je jugoslovanska zvezna skupščina sprejela Splošni zakon o finančnih virih za izobraževanje.<sup>21</sup> Zakon o izobraževalnih skupnostih in o financiranju vzgoje in izobraževanja v SR Sloveniji je bil sprejet leto dni kasneje, aprila 1967, in je sprožil mnogo vprašanj in dilem. Ideološka podlaga za spremembo zakonodaje je bila širitev samoupravljanja v izobraževalne ustanove. V prvem členu zakona je bilo zapisano: »Organizacija vzgoje in izobraževanja v SR Sloveniji temelji na samoupravljanju delavcev vzgojnih in izobraževalnih zavodov ter na neposrednem sodelovanju družbenopolitičnih skupnosti, zainteresiranih delovnih organizacij in občanov.«<sup>22</sup>

Ključni dve spremembi v novem zakonu sta bili vezani na odpravo fiksnega financiranja iz proračuna in na ustanovitev temeljnih izobraževalnih skupnosti. Izobraževanje in vzgoja sta se tako financirala najprej s stalnimi in obveznimi viri sredstev – ti so bili prispevek za izobraževanje iz osebnega dohodka občanov, del občinskega in republiškega davka od prometa blaga na drobno ter drugi viri, določeni z zakonom –, če ti niso zadoščali, pa tudi s sredstvi, ki so jih delovne organizacije in druge družbenopravne osebe namenile same, s samoprispevki ali prostovoljnimi dajatvami občanov ter s sredstvi, ki so si jih izobraževalni zavodi pridobili z opravljanjem svoje dejavnosti.

---

18 Ibid., 11.

19 Ibid., 11, 12.

20 SI ZAL LJU 70, t. e. 469, a. e. 451, Bilten Samoprispevek 4, 23. 10. 1971.

21 Peter John Georgeoff, *The Educational System of Yugoslavia* (Washington: U.S. Dept. of Education, International Education Programs, 1982), pridobljeno 30. 5. 2023, <http://books.google.com/books?id=oQdXuQz5bR0C>.

22 »Zakon o izobraževalnih skupnostih in o financiranju vzgoje in izobraževanja v SR Sloveniji,« *Uradni list SRS*, št. 16/1967, 22. 4. 1967, 268.



Deveti člen je določal ustanovitev temeljne izobraževalne skupnosti<sup>23</sup> za območje občine in izobraževalno skupnost SR Slovenije za območje republike. Če je obstajal interes med zainteresiranimi organi, so lahko ustanovili tudi temeljne izobraževalne skupnosti za območje več občin.<sup>24</sup>

Izobraževalne skupnosti so bile samoupravne organizacije in pravne osebe. Glede na 11. člen so jih sestavljali občani, izobraževalni zavodi, delovne organizacije v gospodarstvu in družbenih službah ter druge zainteresirane organizacije. Med nalogami TIS so bili skrb za organizacijo in razvoj izobraževalnih dejavnosti, sodelovanje pri sprejemanju načrtov in programov o razvoju izobraževanja, upravljanje pripadajočih jim sredstev, skrb za zagotavljanje sredstev. Dajali so tudi soglasje k ustanovitvi izobraževalnega zavoda, katerega dejavnost naj bi se financirala iz njihovih sredstev.<sup>25</sup>

Temeljne izobraževalne skupnosti so imele skupščino in izvršni odbor. Skupščino so sestavljali predstavniki občanov, izobraževalnih zavodov, delovnih organizacij v gospodarstvu in družbenih službah, drugih zainteresiranih organizacij in predstavniki občine. Več kot polovico članov skupščine so morali predstavljati člani, ki niso bili predstavniki izobraževalnih zavodov. Nad temeljnimi izobraževalnimi skupnostmi so bdele občinske skupščine, ki so imele v razmerju do TIS več dolžnosti: potrjevale so statute, obravnavale finančne načrte, dajale soglasje k programu, priporočila za izvajanje smernic programa, organizirale skupne seje.<sup>26</sup>

Decembra 1967 so sprejeli tudi Zakon o skupnostih otroškega varstva in o financiranju nekaterih oblik otroškega varstva v SR Sloveniji, ki je naslovil pereč problem pomanjkanja varstvenih institucij. Zakon je natančneje opredeljeval, kako se financira otroško varstvo, uveljavil pa je tudi ustanovitev temeljnih skupnosti otroškega varstva. Kot TIS so tudi skupnosti otroškega varstva delovale na republiški in občinski (ali medobčinski) ravni. Četrty člen je kot stalni obvezni vir financiranja določal prispevek za otroško varstvo. Tega so za delavce plačevale delovne in druge organizacije iz sredstev, namenjenih za osebne dohodke, za upokojene in delovne invalide sklad pokojninskega in invalidskega zavarovanja, zasebni delodajalci pa za svoje zaposlene delavce. Viri za financiranje varstva otrok so bila tudi lastna sredstva delovnih in drugih organizacij ter krajevnih skupnosti in prostovoljna sredstva ali samoprispevek.<sup>27</sup>

Ključen je bil status skupnosti otroškega varstva. Občinska skupščina je lahko določila, da naloge skupnosti otroškega varstva prevzame in opravlja TIS, ki je tudi zbiral sredstva na posebnem računu.<sup>28</sup> V Ljubljani se je to tudi res zgodilo in skupnost otroškega varstva je delovala kot del TIS Ljubljana. Pomembno je tudi, kako je zakon opredeljeval dnevno varstvo otrok. Triintrideseti člen zakona je določil, da je »dnevno varstvo otrok oblika organizirane družbene pomoči družini pri vsakodnevnem

23 V nadaljevanju TIS.

24 »Zakon o izobraževalnih skupnostih in o financiranju vzgoje in izobraževanja v SR Sloveniji,« *Uradni list SRS*, št. 16/1967, 22. 4. 1967, 268.

25 *Ibid.*, 269.

26 *Ibid.*

27 »Zakon o skupnostih otroškega varstva in o financiranju nekaterih oblik otroškega varstva v SR Sloveniji,« *Uradni list SRS*, št. 16/1967, 29. 12. 1967, 230.

28 *Ibid.*, 232.

varstvu otrok, vzgoji in prehrani otrok. Z dnevnim varstvom se dopolnjuje družbena skrb za otroke in mladino na vzgojno izobraževalnem, socialnem in zdravstvenem področju.«<sup>29</sup> Varstvo otrok je tako pridobilo pomembno vzgojno noto, ki je kazala na spodbujanje vključevanja otrok v varstvene procese. Iz razprav družbenopolitičnih organizacij Ljubljane je razvidno, da so vrtce obravnavale kot neke vrste uravnilovko, ki naj bi izenačila predznanje otrok iz različnih socialnih krogov in jim s tem zagotovila boljši položaj ob vstopu v osnovno šolo.

Pred sprejemanjem zakona so se družbenopolitične organizacije Ljubljane srečevale z več težavami. Sprva ni bilo jasno, ali bodo skupnosti interesov v izobraževanju financirale samo osnovne šole in vrtce ali tudi srednje in višje šolstvo, kar bi Ljubljano postavilo v izredno težaven položaj. Imela je namreč največ srednjih šol in edino univerzo v republiki, kar je pomenilo, da bi se omejene finance razporejale na veliko število izobraževalnih institucij, ki jih je obiskovalo tudi mnogo dijakov in študentov, ki sicer niso bili občani Ljubljane. Na koncu je bilo visoko šolstvo neposredno preneseno na republiko, srednje šole pa so ostale pod okriljem TIS.<sup>30</sup>

Vseh pet občin v Ljubljani se je odločilo ustanoviti skupno TIS Ljubljana, vključno s temeljno skupnostjo otroškega varstva. Vodja TIS je bila Aleksandra Kornhauser, profesorica na univerzi in aktivistka na področju izobraževanja. Program ljubljanske TIS je določal, da TIS zagotavlja petdeset odstotkov financiranja za gradnjo ali posodobitev izobraževalne ustanove, preostanek pa je morala občinska skupščina pridobiti sama – bodisi iz svojega proračuna, z dodatnim financiranjem republiških organizacij, z večjim sodelovanjem podjetij ali z bančnimi posojili. Težava je bila v tem, da republiška sredstva niso bila takoj na voljo, banke pa niso bile najbolj naklonjene posojilom brez že zagotovljenih prvih petdesetih odstotkov. V drugem letu delovanja TIS, leta 1969, je tako denar ostajal, saj skupščine niso bile zmožne zagotoviti preostalih petdesetih odstotkov za gradnjo.<sup>31</sup>

Ker skupščine niso mogle porabiti sredstev, ki so bila na voljo, se je odprla razprava o samoprispevkih.

---

## Družbenopolitične organizacije in pot do referendumu

---

Ideja o samoprispevku, ki ne bi bil niti krajevni niti občinski, pač pa mestni, je najprej prišla iz občine z največjo rastjo v tistem obdobju – iz Šiške. Oktobra 1967 so problematiko otroškega varstva najprej obravnavali v predsedstvu občinske Socialistične zveze delovnega ljudstva,<sup>32</sup> nato pa v istem mesecu še na občinski konferenci SZDL. Razpravo na obeh sejah je vodila Zora Tomič, ki je v letu 1967 nastopala na več ključnih funkcijah tako na občinski kot na republiški ravni – poleg tega, da je bila aktivna članica

---

29 Ibid., 268.

30 SI ZAL LJU 612, t. e. 1., Zapisnik 4. razširjene seje Mestnega odbora SZDL, 23. november 1966.

31 SI ZAL LJU 612, t. e. 1., Zapisnik skupne seje predsedstva mestnega sveta zveze sindikatov, predsedstva mestnega odbora ZPM, sveta za otroško varstvo pri TIS in predsedstva mestne konference SZDL, 6. 7. 1970.

32 V nadaljevanju SZDL.

občinske in mestne konference SZDL, je bila tudi predsednica mestne Konference za družbeno aktivnost žensk,<sup>33</sup> članica Sekcije za izobraževanje in varstvo pri Socialistični zvezi Ljubljana ter članica izvršnega sveta SR Slovenije. Sam potek razprav sicer ni ohranjen, je pa ohranjen njun rezultat. V oktobru so pobudo poslali na več naslovov – mestno in republiško konferenco SZDL, mestno skupščino Ljubljana in na Mestno zvezo prijateljev mladine Ljubljana.<sup>34</sup> Iz arhivskega gradiva je razvidno, da sta mestna skupščina in ZPM dokument prejeli in da sta tako ZPM kot mestna konferenca SZDL predlagano v celoti sprejeli.

Občinska konferenca je formirala šest ključnih sklepov:

- »1. da se tako obč. konferenca, kakor tudi obč. skupščina zavzema za ustanovitev skupnosti otroškega varstva za območje vseh ljubljanskih občin.
2. izdelaj naj se program razvoja otroškega varstva za celotno mesto. V programu otroškega varstva naj bo zajeto dnevno varstvo otrok, zdravstveno varstvo otrok, letovanja, mlečne malice, male šole, igrišča itd.
3. zagotovi naj se stroga namenska uporaba prispevka za otroško varstvo, le-ta naj služi za razširjanje kapacitet vzgojno varstvenih ustanov.
4. uvede naj se samoprispevek za otroško varstvo v vseh občinah Ljubljane.
5. mestna konferenca SZDL naj predlaga mestnemu svetu, da bi mestni svet obravnaval problematiko otroškega varstva na eni izmed svojih sej.
6. Socialistična zveza oz. krajevna konferenca SZDL naj takoj začne z razpravo o vprašanih otroškega varstva v krajevnih skupnostih, kar naj bo predpriprava za kasnejše politične priprave na referendum.«<sup>35</sup>

Zavoljo odsotnosti arhivskega gradiva ni jasno, kakšne razprave so o pobudi potekale v drugih družbenopolitičnih organizacijah. Predvsem zaradi spremembe zakonodaje je problematika varstva otrok ostajala pomembna točka razprav v SZDL, toda o samoprispevku naslednjih nekaj let ni bilo govora.

Družbenopolitični organizaciji, ki sta se v obdobju med letoma 1967 in 1971 bolj intenzivno ukvarjali s problematiko otroškega varstva, sta bili KDAŽ in ZPM. KDAŽ je v delovnem programu za leto 1968, ki je bil sprejet decembra 1967, zapisala: »Družbenopolitična aktivnost žensk je v veliki meri odvisna od družbene pomoči družini pri vzgoji in varstvu otrok, v gospodinjstvu in v ureditvi različnih uslužnostnih dejavnosti, ki neposredno vplivajo na življenje družine. Zlasti v zadnjem času pa postaja z novim delovnim časom ta problematika še bolj zaostrena.«<sup>36</sup> KDAŽ se je tako zavezala, da bo sodelovala pri urejanju problemov otroškega varstva in tudi pri revitalizaciji servisne dejavnosti.

V letu 1969 je KDAŽ uresničila šesto točko iz načrta OK SZDL Šiška – septembra so organizirali prvi posvet predsednikov krajevnih skupnosti, na katerem so razpravljali o trenutnih vprašanih varstva otrok v krajevnih skupnostih. Na krajevne skupnosti so

33 V nadaljevanju KDAŽ.

34 V nadaljevanju ZPM.

35 SI ZAL LJU 612, t. e. 1, Sklepi občinske konference SZDL Ljubljana Šiška, 20. 11. 1967.

36 SI ZAL LJU 102, t. e. 10, Sekretariat KDAŽ, Program dela mestne konference za družbeno aktivnost žensk za leto 1968, 11. 12. 1967.

prav tako naslovili vprašalnik o stanju varstva otrok na ravni krajevnih skupnosti in občin. Dve vprašanji sta neposredno naslovili možnost samoprispevka za varstvene institucije: »Kaj menite o samoprispevkih za varstvo otrok? Je primerno, da se za to odločimo?«; »Menite, da se bodo občani za to odločili?«<sup>37</sup>

Obsežnejše razprave o možnosti referendumov za samoprispevek so se začele v letu 1970 z dvema pomembnima razširjenima srečanjema o problematiki varstva otrok. Prvo sta marca 1970 organizirala KDAŽ in ZPM, kjer so se prisotni strinjali, da je referendum za samoprispevek edini mogoč način za zagotovilo potrebnih sredstev. Sklenili so, da bosta KDAŽ in ZSM pripravila predlog za mestno konferenco SZDL.<sup>38</sup> Predsedstvo SZDL je razširjeno srečanje sklicalo 6. julija 1970, nanj pa so bili poleg predstavnikov ZPM vabljeni tudi člani predsedstva mestnega sveta Zveze sindikatov Ljubljane in člani sveta za otroško varstvo pri TIS.

V mesecu pred razširjenim srečanjem se je najprej sestal izvršni odbor SZDL Šiška,<sup>39</sup> nato pa še občinska konferenca, kjer so se predstavniki najhitreje rastoče občine uskladili o samoprispevku. Zavzeli so isti položaj kot v dopisu dobri dve leti nazaj ter s tem potrdili tudi sklepe marčevskega sestanka KDAŽ in ZPM. Prav tako so sklenili, da bodo v primeru zavrnitve ljubljanskega referendumov aktivno delali na referendumu za občino Šiška.<sup>40</sup>

Na seji 6. julija so se predstavniki družbenopolitičnih organizacij v Ljubljani strinjali, da se problemi otroškega varstva pojavljajo hitreje, kot so načrtovali ob razpravah o novem zakonu in ustanovitvi TIS. Delno zaradi tega, ker so takrat postavili nižja programska izhodišča, kot pa so bile dejanske potrebe. Prav tako so izrazili podporo solidarnostni akciji, niso pa se še izjasnili o virih financiranja, saj so predvideli, da bosta to pokazala ponoven pretres programa otroškega varstva in nova analiza potreb in materialnih stroškov. Tako je ostalo odprto vprašanje samoprispevka in splošnega povišanja stopnje prispevka.<sup>41</sup>

Po jesenskih zborih volivcev so razprave v organizacijah nadaljevali v novem letu. Leto 1971 je bilo leto referendumov. Ta je potekal 21. novembra, vendar so se v mesecih pred tem odvijala številna pomembna srečanja med družbenopolitičnimi organizacijami v Ljubljani. V prvih mesecih leta lahko opazimo tendenco poskusa zaobidenja referendumov in samoprispevkov s spreminjanjem odstotka že obstoječega obdavčenja, s prispevkom tudi na pokojnine, kjer prej niso zbirali za šolstvo in otroško varstvo. Na združeni seji KDAŽ, ZPM in predstavnikov TIS 16. januarja je predstavnik TIS predstavil rebalans programa otroškega varstva na mestnem območju. Po dveh letih so ugotovili, da so potrebe mnogo večje, kot so sprva menili. Izrazili so dvom, da bodo posamezne občine dvignile prispevek za šolstvo in vzgojo, zato je razprava vseeno

37 SI ZAL LJU 102, t. e. 10, Sekretariat KDAŽ, Vprašalnik za krajevne skupnosti v Ljubljani, 19. 9. 1969.

38 SI ZAL LJU 612, t. e. 1, Zapisnik posveta o otroškem varstvu, 3. 3. 1970.

39 SI ZAL LJU 517, t. e. 13, a. e. 52, Zapisnik seje izvršnega odbora občinske konference SZDL Ljubljane-Šiška, 16. 6. 1970.

40 SI ZAL LJU 517, t. e. 23, Zapisnik seje občinske konference SZDL Ljubljane-Šiška, 2. 7. 1970.

41 SI ZAL LJU 612, t. e. 1, Zapisnik skupne seje predsedstva mestnega sveta zveze sindikatov, predsedstva mestnega odbora zveze prijateljev mladine, sveta za otroško varstvo pri temeljni izobraževalni skupnosti in predsedstva mestne konference socialistične zveze delovnega ljudstva Ljubljane, 6. 7. 1970.

zahajala k samoprispevku. Razširila se je tudi na problem pomanjkanja osnovnih šol in razredov na šolah, kar je že nakazovalo smer, v katero je na koncu referendum zares šel. Zora Tomič je dotično sejo zaključila s precej zanimivim pozivom, ki mu žal umanjka kasnejše poročilo:

»Ob 8. marcu pa poziva Mestna konferenca za družbeno aktivnost žensk v Ljubljani vse delovne organizacije, da v pripravah nanj proučijo osnutke programa razvoja otroškega varstva v Ljubljani in jih konfrontirajo s potrebami v svoji delovni organizaciji. Denar, ki ga namenijo delovne organizacije za te proslave, naj prispevajo za gradnjo Vzgojno varstvene ustanove 8. marec v Ljubljani.«<sup>42</sup>

Seja mestne konference SZDL v marcu je zanimiva, saj je na njej prišlo do konfrontacije več pozicij in do notranje kritike delovanja družbenopolitičnih organizacij v Ljubljani in tudi sami Sloveniji. Slovenija je bila označena kot najbogatejša republika in Ljubljana kot eno najbogatejših mest, ki pa svojega proračuna ni znala razporejati in izkoriščati. Za to je bila kriva tudi relativna šibkost SZDL, ki bi naj bila v drugih republikah močnejša. Potrebna je bila širša razprava o proračunu in porabi z zainteresiranimi ljudmi. Končne rešitve za zbiranje sredstev za otroško varstvo v marcu še ni bilo.<sup>43</sup> Mesec dni kasneje so debato o otroškem varstvu ponovno odprli na seji predsedstva mestne konference SZDL, kjer so potrdili, da je treba vso Ljubljano obravnavati enotno. Kljub temu da do konsenza še ni prišlo, so se razprave razširile na vprašanje o nujnih predpogojih za uspeh referendumov – kot ključen je bil poudarjen predvsem skupen nastop vseh družbenih akterjev: predsedstva, sindikatov, mladine, krajevnih skupnosti in drugih. Vsi bi morali biti enako odgovorni, enako obvezani in zavzeti, da se referendum izpelje.<sup>44</sup>

V maju je prišlo do preloma. Najprej aprila, nato pa maja so o samoprispevku in zbiranju sredstev za uresničitev programa otroškega varstva govorili na dveh sestankih mestnega oziroma političnega aktiva ZK Ljubljana, kar je bilo prvič, da se je v razprave aktivno vpleta ZK. Na političnem aktivu so bili prisotni najprej seznanjeni s takrat že izgotovljenim načrtom otroškega varstva za Ljubljano za obdobje 1971–1976, nato pa so se uskladili v nekaj ključnih točkah: prva je ustanovitev akcijskega odbora, ki bi bil sestavljen iz predstavnikov vseh družbenopolitičnih organizacij in bi povezoval tudi akcijske odbore iz vseh krajevnih skupnosti – morala pa bi jih imeti tudi vsaka šola ali vrtec. Mestni aktiv je zelo hitro prešel na bolj praktične vidike izvedbe referendumov, predvsem na vprašanje propagande. Poudarili so, da bi potrebovali zelo sposobno propagandno skupino, ki bi preučila, kako psihološko in družbenopolitično pripraviti Ljubljano na referendum. Razprava se je vrtela tudi okrog vprašanja širine samoprispevka, ali naj se poraba sredstev omeji le na šole in vrtce ali pa tudi na druge infrastrukturne potrebe, kot so ceste.<sup>45</sup>

42 SI ZAL LJU 612, t. e. 1, Zapisnik z razširjene seje o razvoju otroškega varstva, 13. 1. 1971.

43 SI ZAL LJU 102, t. e. 1, a. e. 6, Zapisnik seje mestne konference SZDL, 16. 3. 1971.

44 SI ZAL LJU 102, t. e. 1, a. e. 6, Zapisnik seje predsedstva mestne konference SZDL, 21. 4. 1971.

45 SI ZAL LJU 685, t. e. 14, a. e. 56, Zapisnik sestanka mestnega aktiva zveze komunistov, 20. 5. 1971.

Možnost razširitve so dokončno zavrnil na seji mestne konference SZDL 26. maja.<sup>46</sup> Po seji mestnega aktiva ZK je bilo jasno, da je odločitev za izvedbo referendumu zdaj dokončna in da bo namenjen šolstvu in otroškemu varstvu. Na seji predsedstev sindikatov, SZDL, ZPM in TIS 23. junija so predstavniki potrdili akcijski program in akcijski odbor za uvedbo samoprispevka.

Znotraj akcijskega odbora so izločili pet delovnih skupin: za vsebinsko pripravo referendumu, za finančna vprašanja, za pravna vprašanja, za propagando in za organizacijska vprašanja. Prvič bi se moral sestati že v začetku julija, da bi sprejel program vseh delovnih teles, saj se med poletno stagnacijo ni pričakovalo nadaljnega napredka. V akcijski odbor so bili izbrani predsednik ljubljanske mestne skupščine Miha Košak kot predsednik odbora in predsedniki vseh družbenopolitičnih organizacij, občinskih skupščin, TIS ter sveta za otroško varstvo – skupaj osemnajst članov. S sestankov družbenopolitičnih organizacij se je koordinacija referendumu s tem dokončno prenesla na delo akcijskega odbora.<sup>47</sup>

---

## Načrtovanje referendumu

---

Glavni načrti za referendum in informacijsko gradivo za aktiviste družbenopolitičnih organizacij so bili objavljeni v štirih informativnih biltenih jeseni 1971. Prvi bilten je izšel 16. septembra in aktivistom predstavil ozadje referendumu, pomen samoprispevka in prve korake delovanja, kot so zbiranje podatkov, oblikovanje profesionalne skupine za pripravo gradiva in povezovanje akcijskega odbora mesta z akcijskimi odbori v občinah. V idejnem smislu je bil ključni napotek biltena naslednji: »Samoprispevka, ki naj bi ga izglasovali na referendumu, ne sme nihče pojmovati kot sredstvo razbremenjevanja občinskega proračuna, temveč obratno: SAMOPRISPEVEK JE SOLIDARNOSTNA AKCIJA OBČANOV MESTA LJUBLJANE, ki bo pospešila prizadevanja proračunov h kar najhitrejšemu odpravljanju premajhnih kapacitet v vrtcih in dvoizmenskega pouka.«<sup>48</sup> Predvideli so tudi izhajanje krajših informativnih biltenov po štirih glavnih, ki jih je med 18. oktobrom in referendumom pripravljala posebna komisija, na mizo pa so jih aktivisti mesta prejeli vsak ponedeljek.

Drugi bilten Samoprispevek je izšel 29. septembra in predstavil stališča družbenopolitičnih organizacij, predloga sklepa in odloka o uvedbi krajevnega samoprispevka ter razpisu referendumu. Prav tako so objavili prva navodila organizatorjem zborov volivcev in zborov delovnih skupnosti. Mestna konferenca SZDL je jasno poudarila enega od ključnih argumentov za referendum – preizkus sistema in skupnosti. »Samoprispevek je trajno dejanje: politično, moralno (solidarno) in ekonomsko dejanje. Osnova za uspeh sta složnost in usmerjenost dejanj. V bistvu je referendum

---

46 SI ZAL LJU 102, t. e. 1, a. e. 6, Zapisnik seje mestne konference SZDL, 26. 5. 1971.

47 SI ZAL LJU 102, t. e. 4, a. e. 16, Zapisnik 23. seje predsedstva mestnega sveta Zveze sindikatov Ljubljane, ter mestne konference SZDL in mestne zveze prijateljev mladine, sveta TIS za otroško varstvo, 23. 6. 1971.

48 SI ZAL LJU 70, t. e. 469, a. e. 451, Bilten Samoprispevek 1, 16. 9. 1971.

preizkus ljubljanske skupnosti. – Samoprispevek je ljubljanska akcija.«<sup>49</sup> Poudarila je tudi pomen zborov volivcev in ekip, ki jih koordinirajo, zaradi pomembnosti političnega trenutka (tik pred ustavnimi amandmaji) in gospodarskih premikov (cene, stanarine, komunalne storitve).

V obdobju do 28. septembra se je uresničil že kar lep del programa za izvedbo referenduma. Konstituirala se je komisija za vsebinsko in organizacijsko pripravo referenduma, znotraj katere so delovale skupine za propagando, tisk in RTV, organizacijska tehnična komisija in skupina za delo s šolami in vzgojno-varstvenimi zavodi. Za konstrukcijo propagande je bil sklenjen dogovor za intelektualne storitve z Agencijo za društvene komunikacije Zagreb, ki je sodelovala pri uspešni izvedbi že sedmih referendmov.<sup>50</sup> Prav tako je bil sklenjen dogovor z Inštitutom za raziskavo javnega mnenja pri Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo. Delo v zvezi z redakcijo, obdelavo in oblikovanjem propagandnega gradiva (brošure, letakov, prospektov, žiga) je prevzel Ljubljanski dnevnik.

Delovna skupina za propagando je v drugem biltenu predstavila tudi zaščitni znak in slogan referenduma. Oba sta v središče postavila otroke Ljubljančanov, ki zahtevajo izgradnjo šol, telovadnic in vzgojno-varstvenih ustanov. Vse nadaljnje publikacije o samoprispevku so tako vsebovale zaščitni znak s sloganom, tudi časopisje v zadnjih tednih pred referendumom. V središču znaka sta bila dva otroka – spredaj dojenček in za njim malce starejša deklica z dvignjenimi rokami. Nad njima je bil polkrožno zapisan glavni slogan propagandne kampanje: »TU SMO – VAŠI SMO«, pod njima pa še: »ZA SAMOPRISPEVEK LJUBLJANA«. Že iz zaščitnega znaka je tako mogoče razbrati, da je kljub številnim besedam o referendumu kot preizkusu solidarnosti družbe v ospredju vseeno bila podoba otroka, ki si ne more pomagati sam, lahko pa mu pomagajo občani Ljubljane.<sup>51</sup>

Tretji informativni bilten, ki je izšel 4. oktobra 1971, se je bolj osredotočal na dejansko stanje Ljubljane – zaposlitveno strukturo, osebne dohodke, gradnjo stanovanj, raspored proračunskih in namenskih sredstev občin in mesta, novogradnje šol in vzgojno-varstvenih zavodov v preteklih letih in načrtovane nove gradnje. Prikazano je bilo število otrok, ki obiskujejo vrtce po občinah, število odklonjenih otrok, statistični podatki, povezani z velikostjo oddelkov, razpoložljivost učilnic in podaljšano bivanje pa sta bila predstavljena tudi za osnovne šole. Podrobno so bili predstavljeni in razloženi načrti za gradnjo po letih in občinah za obdobje zbiranja samoprispevka – do leta 1976.<sup>52</sup>

Četrty informativni bilten je izšel 23. oktobra in se je osredotočal na poročilo o že izvedenem delovnem programu, delu občinskih akcijskih odborov in ustanovitvah akcijskih odborov krajevnih skupnosti. Na kratko je predstavil tudi rezultate ankete Centra za raziskovanje javnega mnenja in tri ključne teme, ki so med občani sprožale

49 SI ZAL LJU 70, t. e. 469, a. e. 451, Bilten Samoprispevek 2, 29. 9. 1971.

50 SI ZAL LJU 70, t. e. 32, a. e. 147, Zapisnik 25. skupne seje mestnega zbora in zbora delovnih skupnosti skupščine mesta Ljubljane, 23. 9. 1971.

51 SI ZAL LJU 70, t. e. 469, a. e. 451, Bilten Samoprispevek 2, 29. 9. 1971.

52 SI ZAL LJU 70, t. e. 469, a. e. 451, Bilten Samoprispevek 3, 4. 10. 1971.

največ vprašanj: več informacij o stanju otroškega varstva, o višini samoprispevka glede na posamezne kategorije zavezancev in o tem, kdo jamči, da se bodo sredstva iz samoprispevka porabljala namensko.

Na koncu biltena je bil naveden tudi seznam vseh zborov volivcev po občinah, ki so se izvajali v obdobju med 15. in 29. oktobrom. Skupno jih je bilo izvedenih 123. Informativni bilteni za vse aktiviste Ljubljane so s tem tudi nehali izhajati, saj je bil eden od njihovih glavnih namenov ravno natančno informiranje aktivistov pred zbori volivcev, ko so morali odgovarjati na dileme in vprašanja občanov.

V ospredju naslednjega meseca je tako bila propaganda referendumu na štirih ravneh: na zborih volivcev, v medijih, na delovnih svetih in roditeljskih sestankih.

---

## Javno mnenje

---

Javno mnenje občanov so presojali predvsem na dva načina: z anketo javnega mnenja Centra za raziskavo javnega mnenja in na zborih volivcev.

Anketa javnega mnenja je bila naslovljena kot »mnenja občanov o problemih Ljubljane«, izvajali pa so jo med 25. septembrom in 5. oktobrom 1971. Prvi del ankete je preizpraševal, kaj občani v mestu ali krajevni skupnosti vidijo kot najbolj problematično, drugi del pa je neposredno zagrizel v vprašanje podpore referendumu za samoprispevek. S prvim delom ankete so nameravali po eni strani zbrane podatke o aktualnih problemih ljubljanske skupnosti uporabiti kot osnovo za usmerjanje družbenorazvojne politike Ljubljane, po drugi pa pokazati, katere probleme naj aktivisti poudarjajo v javnih razpravah ob razpisu referendumu. Z drugim delom so želeli ugotoviti, ali občani samoprispevek dojemajo kot legitimen način zbiranja sredstev, potrebnih za reševanje aktualnih problemov skupnosti. Zadnja vprašanja naj bi preverjala, kakšna stališča imajo občani o izidu referendumu in kako ocenjujejo, da se bodo odločili sami. Vzorec občanov je vključeval 1080 izbranih oseb iz različnih predelov, starostnih skupin, z različno izobrazbo in zaposlitvijo.<sup>53</sup>

Rezultati ankete so pokazali, da so na ravni skupnosti najbolj izstopali prometno-varnostni problemi, sledili pa so jim problemi otroškega varstva. Področje šolstva ni imelo enako visoke stopnje aktualnosti. Glede na izobrazbo so bili anketiranci s srednjo, višjo oziroma visoko šolo bolj kritični kot druge kategorije. Problem otroškega varstva se je zdel aktualen kar petdesetim odstotkom višje izobraženih, kar je bilo precej več kot v preostalih izobrazbenih kategorijah. Podobno so ga glede na službeno kvalifikacijo kot problematičnega videli predvsem uslužbenci z višjo ali visoko izobrazbo ter visokokvalificirani delavci, najmanj pa kmetje in kmečke gospodinje (le malce manj kot šest odstotkov). Glede na občinsko pripadnost so občani vseh petih občin postavili problem na drugo mesto, s tem da so ga kot bolj perečega označili v Bežigradu in Mostah. Med aktualnimi problemi je močno izstopal problem prometa in varnosti v prometu. Raziskovalci so smotrnost referendumu o samoprispevku za

---

<sup>53</sup> SI ZALLJU 70, t. e. 469, a. e. 451, Mnenja občanov o problemih Ljubljane: Informacija o rezultatih, 19. 10. 1971, 2–6.



otroško varstvo in šolstvo videli drugje – v tem, da imata obe problematiki izrazitejši socialni pomen in bolj aktivirata solidarnostna čustva kot druge. Program graditve varstvenih ustanov za otroke naj bi tako dajal boljšo akcijsko osnovo za učinkovito izpeljavo samoprispevka kot pa urejanje mestnega prometa.<sup>54</sup>

Splošno pripravljenost občanov za samoprispevek so presojali z vprašanjem:

»Za reševanje perečih problemov daje denar seveda predvsem občan. Ob tem obstajata v glavnem le dve možnosti: a) da občine zberejo potrebna finančna sredstva s povečevanjem davkov in same odločajo o namenih porabe ali b) da občani za povsem določene namene, načrte, sami zberejo del potrebnega denarja s samoprispevkom. Ali se vam zdi bolje, da občine z davki zberejo povprečen denar, ali da vsi občani zberemo denar s samoprispevkom, ali eno in drugo oz. kaj drugega?«<sup>55</sup>

Stališča v prid samoprispevka je izrazilo kar 57,2 odstotka anketiranih, izključno za davke kot obliko zbiranja sredstev za družbene programe pa se je opredelilo 30,7 odstotka vprašanih. Občani Bežigrada so se večinsko postavili na stran zbiranja denarja z davki (44,1 odstotka), Šiška pa se je, zanimivo, opredelila za eno in drugo – torej za davke in samoprispevke (31,3 odstotka). V drugih treh občinah so bili rezultati pretežno enakomerno razporejeni, z malce izrazitejšo podporo ali davkom (Center) ali samoprispevku (Moste-Polje, Vič-Rudnik).<sup>56</sup>

O aktualnem samoprispevku je bila večina občanov med izvajanjem ankete že seznanjena, najmanj (51,7 odstotka) pa jih je zanj vedelo v občini Moste-Polje. Respondenti so bili mnenja, da bi se velika večina ali več kot polovica občanov odločila za samoprispevek – manj kot 10 odstotkov jih je menilo, da bo samoprispevek podprlo le malo občanov. Ta odgovor je v veliki meri odražal lastna prepričanja občanov, ki so odgovarjali na anketo – v povprečju je 80 odstotkov vprašanih odgovorilo, da bi na referendumu glasovali za samoprispevek, 9 odstotkov pa, da bi bili proti. Največjo podporo je imel za Bežigradom (83-odstotno), najmanjšo pa v občini Moste-Polje (76,7-odstotno).<sup>57</sup>

Rezultati ankete so torej izražali izrazito podporo občanov samoprispevku. Občani so podobne sentimente izrazili tudi na zborih volivcev. Ti so se v krajevnih skupnostih izvajali po anketi med 15. in 30. oktobrom, izvedli pa so jih skupaj 123. Mestna skupščina Ljubljana je obljubila, da na zborih ne bo odgovarjala le na vprašanja, povezana z otroškim varstvom in šolstvom, pač pa tudi na druga vprašanja, povezana z lokalno problematiko. Če odborniki in aktivisti na vprašanja ne bi imeli odgovorov, so se zavezali nanje pisno odgovoriti na zasedanjih občinskih skupščin med 4. in 8. novembrom. Skrb za organizacijo so prevzele občinske skupščine oziroma občinski akcijski odbori.<sup>58</sup> Odborniki so poročali, da se je na zborih razvila zelo široka in vsebinsko bogata razprava. Tudi obisk na zborih volivcev v krajevnih skupnostih in delovnih organizacijah

54 Ibid., 26.

55 Ibid., 27, 28.

56 Ibid., 29.

57 Ibid., 33–39.

58 SI ZAL LJU 70, t. e. 32, a. e. 148, Zapisnik 26. skupne seje mestnega zbora in zbora delovnih skupnosti skupščine mesta Ljubljane, 14. 10. 1971.

je bil precej večji kot običajno. V krajevnih skupnostih je bil odstotek prisotnih sicer višji kot običajno, a še vedno nizek (petodstoten), v delovnih organizacijah pa je bila udeležba na zborih 30–50-odstotna. Na zborih je bilo prisotnih tudi več mlajših kot običajno. Razlog za to so videli v tem, da je bilo že pred zbori izvedenih več širokih razgovorov – od sindikalnih do roditeljskih sestankov po vseh osnovnih šolah in vrtcih z zelo visoko udeležbo (80-odstotno). Vsi zbori volivcev so izglasovali predlog, da se gre v akcijo za samoprispevek. So pa imeli občani več pripomb in predlogov, nekateri so bili povezani s cenzusom, drugi z višino samoprispevka (zakaj le en odstotek in ne več), tretji so prevpraševali namembnost uporabe sredstev, transparentnost porabe denarja, četrti pa so odprli razpravo o samem delovanju vzgojno-varstvenih zavodov.<sup>59</sup> Glavne pripombe in komentarje občanov so člani akcijskega odbora dejansko tudi upoštevali, ko so pripravljali končno gradivo za razpis referendumov. Glavni in skupni zaključki zborov so torej bili:

»Zahteva po strogi namembnosti s samoprispevkom zbranih sredstev.

Racionalnost in funkcionalnost gradenj ter tipizacija gradbenih elementov.

Krajevni samoprispevek v stopnji odstotka naj plačujejo tisti občani, katerih osebni dohodki iz delovnega razmerja in pokojnin presegajo 1.000 din mesečno oz. krajevnega samoprispevka naj bodo oproščeni tisti občani, katerih osebni dohodek iz delovnega razmerja in pokojnin znaša manj kot 1.000 din. Prvotni predlog je bil 900 din.

Obrtniki pavšalniki naj ne bodo oproščeni plačevanja krajevnega samoprispevka.

Na lasten predlog naj bodo krajevnega samoprispevka oproščeni tisti občani, ki imajo osebni dohodek iz delovnega razmerja ter pokojnin, če dohodek enega družinskega člana ne presega 400 din, variantni predlogi so bili tudi 450 oz. 500 din.

Pri delu posebnih komisij pri občinskih skupščinah, ki bodo odločale za oprostitev občanov, naj sodelujejo predstavniki zainteresiranih krajevnih skupnosti.

Dokumentacijsko gradivo za gradnjo šol oz. vzgojno-varstvenih zavodov je treba pred pričetkom gradenj razgrniti pred občane.

Uredi naj se popoldansko varstvo otrok in določijo kriteriji za sprejem otrok v vzgojno-varstvene zavode, kakor tudi višina prispevka staršev.

Glede na gibanje življenjskih stroškov oz. osebnih dohodkov naj se valorizirajo cenzusi za plačevanje oz. oprostitev od plačevanja krajevnega samoprispevka.«<sup>60</sup>

---

## Propaganda

---

Propagandna kampanja za referendum je bila izredno obsežna in podrobno načrtovana. Kratek pregled kranjskega časopisa pred referendumom v Kranju pokaže precej skromnejšo kampanjo, z nekaj omembami samoprispevka v lokalnem časopisu. Ljubljanska kampanja je delovala na več ravneh vzporedno, od osebne stika aktivistov z občani do večjih medijskih akcij. Propagandno akcijo je izdelal Reklamservis – podjetje

<sup>59</sup> SI ZAL LJU 70, t. e. 32, a. e. 149. Zapisnik 27. skupne seje mestnega zbora in zbora delovnih skupnosti skupščine mesta Ljubljane, 4. 11. 1971.

<sup>60</sup> Ibid., 24, 25.

za družbeno in ekonomsko propagando. V načrtu, ki so ga poslali akcijskemu odboru, so akcijo opisali takole:

»Družbeno propagandna akcija za samoprispevek v Ljubljani ne sme biti vsiljena, niti naivna. Ustvariti je treba primerno ozračje, v katerem bodo ne samo prizadeti občani, ampak tudi ostali spoznali, da je uvedba samoprispevka v korist naše celotne družbe, posebno generacijam, ki prihajajo za nami.«<sup>61</sup>

Propagandni načrt je bil razdeljen v štiri faze: zmerna propaganda, močnejša propaganda, intenzivna propaganda in kulminacija v zadnjih dneh pred referendumom. Končni fazi propagande je Komisija za vsebinsko organizacijsko pripravo akcijskega odbora namenila razširjen razmislek. Kot glavne naloge propagande so poudarili informiranje, animiranje (apel na ljubezen do najmlajših, solidarnost), difuzijo in mobilizacijo (dan referendumu mora biti povzdignjen nad druge dneve).<sup>62</sup>

Propagando so začeli v drugi polovici oktobra, torej mesec dni pred referendumom. V medijih so se začeli pojavljati pogovori s strokovnjaki s področja šolstva in vzgoje ter z določenimi aktivisti, ki so risali podobo šolstva in vzgoje v Ljubljani. Namen je bil občane, ne da bi neposredno omenjali samoprispevek ali referendum, opozoriti na problematiko in pomanjkanje prostora. Hkrati sta se tudi v kinih pred filmi začeli vrteti prvi dve seriji diapozitivov, ki sta problem kazali na podoben način. Kasneje sta sledili še dve seriji, na koncu vsakega filma pa se je projiciral tudi datum referendumu – 21. november 1971. Zmerna faza je trajala dva tedna, do prvih dni novembra.<sup>63</sup>

V močnejši fazi so Ljubljano začeli polniti vizualni opomniki na samoprispevek. Natisnili in odposlali so sporočila predsednika občinske skupščine in mestne skupščine, začeli so plakirati in postavljati panoje v centru mesta. Na koncu so postavili skupaj dvajset panojev, v močnejši fazi pa le pred Figovcem in Konzorcijem – do širitve v občinskih centrih je prišlo kasneje.<sup>64</sup> Pričeli so razdeljevati tudi brošure ZPM<sup>65</sup> in letake na športnih prireditvah in v delovnih organizacijah. Akcijski odbor je izdelal in razdelil tudi lastno, obsežnejšo brošuro Samoprispevek.<sup>66</sup> Letake so obiskovalcem prireditev razdeljevali športniki sami v skupinah, ki so se na letak tudi podpisali z avto-gramom.<sup>67</sup> Brošura ZPM z naslovom »TU SMO VAŠI SMO« je ciljala na močan emocionalen odziv občanov – polnile so jo slike žalostnih otrok, otrok v nevarnosti, ker niso v šoli ali vrtcu, tragične zgodbe staršev. Na zadnjih straneh so občani lahko prebrali zelo neposreden apel za udeležbo na referendumu: »Le s skupnimi močmi

61 SI ZAL LJU 70, t. e. 469, a. e. 451, Dopis Reklamservisa Komisiji za organizacijska in vsebinska vprašanja Akcijskega odbora za samoprispevek v Ljubljani, kjer orišejo potek propagandne akcije. 18. 10. 1971.

62 SI ZAL LJU 70, t. e. 469, a. e. 451, Časovnica propagandne akcije z datumi in kategorijami dia-kino, tv-radio tisk, panoji, transparenti, letaki, plakati, sporočilo, povorke, ostalo.

63 Ibid.

64 SI ZAL LJU 70, t. e. 469, a. e. 451, Akcijski odbor za uvedbo samoprispevka v Ljubljani: Program propagandnega dela do novembra 1971, 10. 11. 1971.

65 SI ZAL LJU 70, t. e. 469, a. e. 451, Brošura ZPM Tu smo Vaši smo.

66 SI ZAL LJU 70, t. e. 469, a. e. 451, Brošura akcijskega odbora Samoprispevek.

67 SI ZAL LJU 70, t. e. 469, a. e. 451, Primer besedila za letak, ki naj bi ga športniki razdeljevali občinstvu na športnih prireditvah.

bomo lahko dosegli tisto, za kar si prizadeva vse človeštvo, in sicer, da bi imeli vsi otroci enake pravice do oskrbe, vzgoje, izobraževanja in zdravstva. Vsi starši želimo imeti zdrave otroke. Zato moramo to osnovno skrb vsakega posameznika in družine spremeniti v NAŠO SKRB. [ ... ] Ali bomo res dovolili nenehno skrb tisočev odraslih oseb: »**Kje je, kaj dela moj otrok?**«. Taka duševna stiska staršev ne ostaja brez posledic. **Torej recimo DA, ko bomo glasovali za samoprispevek.**« Med fazama propagande je tako prišlo do zelo očitnega preskoka od apeliranja na razum do apeliranja na čustva.<sup>68</sup>

V intenzivni kampanji osem dni pred referendumom so nadaljevali plakatiranje, postavljanje panojev tudi izven centra mesta, predvajanje informativnih filmov na televizijah ter reportaž na radiu, začeli pa so vrteti tudi TV-telope.<sup>69</sup> Tri dni pred referendumom je nastopila kulminacija kampanje. Otroci so hodili po okoliških tovarnah in črpalkah z letaki in spodbujali ljudi, naj se udeležijo referendumu. Namen deljenja letakov na črpalkah v petek in soboto je bil vzpodbuditi občane, ki so mesto čez vikend zapuščali, da se pravočasno vrnejo domov do referendumu. Na sam dan referendumu so v jutranjih urah po mestu hodile povorke otrok in pihalna godba, prav tako pa se je vrtele radijsko vabilo na referendum.<sup>70</sup>

Prav tako so na vsako poštno pošiljko, ki je v Ljubljano prispela med 7. in 21. novembrom, odtisnili žig s posebnim sporočilom o samoprispevku. Izdelali so tudi gumijasti žig in ga odtisnili na vseh izložbah trgovin in na vseh oknih avtobusov mestnega potniškega prometa.<sup>71</sup>

---

## Iztek referendumu

---

Ljubljana je bila v dneh pred 21. novembrom vizualno, zvočno in sporočilno nasičena s samoprispevkom in referendumom. Pa je bila tako intenzivna kampanja za referendum, na katerega so polagali tolikšno težo, na koncu uspešna?

Na nedeljsko jutro 21. novembra so občane prebudile povorke, pihalne godbe in radijski pozivi. Prve strani dnevnega časopisja je krasil velik poziv ZA, ki je vse občane vabil na referendum. Časopisi so poziv opremili z nekaj ključnimi informacijami o samoprispevku in o tem, kaj bo ta Ljubljančanom prinesel. Vreme je bilo slabo in Ljubljano je prekrival sneg, kar pa volivcev ne bi smelo ustaviti pri izražanju svojega mnenja na referendumu.<sup>72</sup>

V volilni imenik Ljubljane so bili v letu 1971 vpisani 184.803 volivci, referendumu pa se jih je udeležilo 148.878, torej 80,56 odstotka. Za razumevanje rezultatov je treba omeniti, da so se rezultati šteli drugače kot danes – neudeležba na referendumu je veljala kot glas proti. Na referendumu je možnost proti obkrožilo 39.047 občanov (21,13 odstotka),

---

68 SI ZAL LJU 70, t. e. 469, a. e. 451, Brošura ZPM Tu smo Vaši smo.

69 SI ZAL LJU 70, t. e. 469, a. e. 451, Akcijski odbor za uvedbo samoprispevka v Ljubljani: Program propagandnega dela do novembra 1971, 10. 11. 1971.

70 Ibid.

71 Ibid.

72 A. R. »ZA!«, Delo, 21. 11. 1971, 1.

za pa je glasovalo 107.032 občanov, skupno torej 57,92 odstotka. Dober odstotek glasovnic je bil neveljaven. Največjo, 60,38-odstotno podporo samoprispevku so dali v občini Moste-Polje, najmanjšo (55,92-odstotno) pa za Bežigradom. Referendum je bil na koncu torej uspešen, Ljubljančani so se odločili za samoprispevek.<sup>73</sup>

Mestna skupščina je uspeh samoprispevka videla kot odprta vrata za prihodnje referendume.

»Prav gotovo odziv na referendum obvezuje tudi za v bodoče in sicer, da se vsi problemi Ljubljane široko razgrnejo pred občane, da se da možnost Ljubljančanom, da pri vseh pomembnih zadevah aktivno in odgovorno sodelujejo, da z modernim, sodobnim pristopom pojasnjujejo probleme in jih na osnovi večinskih mnenj občanov tudi rešujemo.«<sup>74</sup>

Za zagotavljanje transparentnosti porabe denarja in nadzor nad tem denarjem so ustanovili sklad za gradnjo osnovnih šol in vzgojno-varstvenih zavodov. V decembru je grozila nevarnost, da bi se vodilne strukture mesta in občin sprle, kdo bo s sredstvi razpolagal in kako z njimi gospodariti. Razpoke so se pojavile tudi v komunikaciji med družbenopolitičnimi organizacijami – na seji mestne konference SZDL je bilo eksplicitno omenjenih več razgovorov in sestankov občinskih komitejev ZK, ki jih je organiziral Franc Popit, o katerih pa aktivisti SZDL niso nič vedeli. Želja je bila izboljšati in koordinirati delo družbenopolitičnih organizacij na področju mestnih zadev. Na ravni odnosov v mestu je izvršni odbor SZDL tako prišel do sklepa, da naj bi bila mestna konferenca SZDL pobudnica za delovanje v mestu na kateremkoli področju. Članom SZDL se je zdelo ključno, kako izbrati člane upravnega odbora novooblikovanega sklada. Končna odločitev je bila, da mestna skupščina v odbor izvoli štiri člane, občinske skupščine pa po tri člane. Dodatno naj bi v sklad povabili še strokovno telo iz ZPM, TIS in republiške izobraževalne skupnosti.<sup>75</sup> Nov sklad je začel v novem letu, prihodnjih pet let pa je predstavljalo preizkus za mestne funkcionarje in aktiviste, ali so sposobni realizirati načrt gradenj šol in otroških vrtcev do leta 1976.

---

## Zaključek

---

Uspeh referenduma 21. novembra 1971 deluje le kot uvod v večje ustavne spremembe v letu 1974, ki so s seboj prinesle temeljne organizacije združenega dela v proizvodnih obratih in interesne skupnosti različnih oblik v kulturnih in izobraževalnih ustanovah. Že pred novo ustavo so se te začele ustanavljati na posameznih področjih. Prva je bila temeljna izobraževalna skupnost, ki jo je ustanovil nov zakon o financiranju šolstva iz leta 1967, leto pred zakonom pa je bila ustanovljena tudi ljubljanska kulturna skupnost. Namen interesnih skupnosti je bil prenesti načela samoupravljanja v institucije, ki prej niso delovale samoupravno.

---

73 SI ZAL LJU 70, t. e. 32, a. e. 150. Zapisnik 28. skupne seje mestnega zbora in zbora delovnih skupnosti skupščine mesta Ljubljane, 2. 12. 1971, 27.

74 Ibid., 28.

75 SI ZAL LJU 102, t. e. 5, a. e. 17, Zapisnik seje izvršnega odbora mestne konference SZDL, 22. 12. 1971.

Ključni del samouprave je bil seveda tudi lastno razpolaganje delavcev s financami. Samoprispevek se je ukalupil točno v ta del samoupravnega delovanja. Kaj pa je druga kot samostojno odločanje občanov, kako bodo razpolagali s financami in kam jih bodo usmerjali? Na ideološki ravni je govor o samoprispevkih točno to – korak naprej k leninističnemu uničenju države in diktaturi proletariata, v katero naj bi vodilo jugoslovansko samoupravljanje.

Uspeh referendumu in nova ustava iz leta 1974, ki je še utrdila samoupravne družbene postopke, sta pomenila, da referendum leta 1971 ni bil zadnji ljubljanski referendum. Sledili so mu še trije. Referendum leta 1976 je gradnji šol in vrtcev pridal še gradnjo domov za starejše, glavni strošek referendumu iz leta 1981 pa je bila izgradnja nove ljubljanske porodnišnice. Zadnji in četrti samoprispevek leta 1986 sta spremljala okoljevarstvena nota in urejanje vodohramov in kanalizacije. Drugi in tretji samoprispevek sta bila uspešna, četrti, izveden v zadnjih letih pred razpadom države, pa je padel.

Referendume o samoprispevkih omogoča tudi zakonodaja samostojne Slovenije, a hiter pregled pokaže, da so se zadnji izvajali v manjših krajih v devetdesetih letih. Pogosto so bili neuspešni. Solidarnostne akcije v obliki sprejemanja odločitev o financiranju javnega dobra so se tako zaključile z razpadom države.

## Viri in literatura

---

### Arhivski viri

---

- SI ZAL LJU – Zgodovinski arhiv Ljubljana:
  - SI ZAL LJU/0070, Mestna skupščina Ljubljana.
  - SI ZAL LJU/0102, Mestna konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Ljubljana.
  - SI ZAL LJU/0517, Občinska konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Ljubljana Šiška.
  - SI ZAL LJU/0612, Mestna zveza prijateljev mladine Ljubljana.
  - SI ZAL LJU/0685, Mestna konferenca ZKS Ljubljana.

### Literatura

---

- Georgeoff, Peter John. *The Educational System of Yugoslavia*. Washington: U.S. Dept. of Education International Education Programs, 1982. Pridobljeno 30. 5. 2023. <http://books.google.com/books?id=oQdXuQz5bR0C>.
- Kladnik, Ana. »Local Self-Governance, Voluntary Practices, and the Sinnwelt of Socialist Velenje.« V: *Making Sense of Dictatorship: Domination and Everyday Life in East Central Europe After 1945*, 83-110. Budapest: Central European University Press, 2022. Pridobljeno 2. 6. 2023. <https://muse.jhu.edu/book/94682/>.
- Srđić, Milutin in Ljubiša S. Adamović. *Politička enciklopedija*. Beograd: Savremena administracija, 1975.
- Voglar, Dušan in Alenka Dermastia. *Enciklopedija Slovenije. 10 Pt-Savn*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.

### Tiskani viri

---

- *Delo*, 21. 11. 1971. »ZA!.«
- *Naša skupnost (Ljubljana Moste-Polje)*, oktober 1971. »Otrok privezan k postelji – mati v službi.«
- *Uradni list LRS*, št. 21/1947, 24. 5. 1947. »Uredba o krajevnem samoprispevku.«
- *Uradni list SRS*, št. 16/1967, 22. 4. 1967. »Zakon o izobraževalnih skupnostih in o financiranju vzgoje in izobraževanja v SR Sloveniji.«
- *Uradni list SRS*, št. 3/1973, 31. 1. 1973. »Zakon o samoprispevku.«
- *Uradni list SRS*, št. 43/1967, 29. 12. 1967. »Zakon o skupnostih otroškega varstva in o financiranju nekaterih oblik otroškega varstva v SR Sloveniji.«
- *Uradni list SRS*, št. 7/1969, 4. 3. 1969. »«Zakon o prispevkih in davkih občanov.

## Nesa Vrečer

---

### “WE ARE HERE – WE ARE YOURS” – THE FIRST REFERENDUM ON SELF-IMPOSED CONTRIBUTIONS IN LJUBLJANA

---

#### SUMMARY

---

The following article outlines the circumstances leading to Ljubljana's first referendum on self-imposed contributions, which represented the largest local voluntary contribution in the Socialist Republic of Slovenia until then. 21 November 1971 was the day that, on the one hand, gave the citizens the power to decide on the financing of infrastructure projects and at least conveyed the appearance of their active role in addressing the local issues while simultaneously solidifying the position of the city structures over the municipal ones in the city of Ljubljana.

The first part of the article discusses the circumstances leading to the self-imposed contribution. Several simultaneous factors influenced the decision to hold the relevant referendum. Ljubljana had experienced a significant increase in its population: its 257,640 citizens in 1971 represented almost one-sixth of the population of the Socialist Republic of Slovenia. The city was divided into five municipalities: Ljubljana-Centre, Ljubljana-Šiška, Ljubljana-Bežigrad, Ljubljana Moste-Polje, and Ljubljana Vič-Rudnik. Centre was the only completely urban municipality, while the other four had broader rural hinterlands. Vič-Rudnik was the largest of these four. Šiška became the largest municipality in terms of population, while Ljubljana-Centre stagnated due to the limited space for construction. The size of the several newly completed and still developing neighbourhoods exceeded the capacities of the local schools and kindergartens. The original financial plans often failed to include educational institutions, meaning that children were enrolled in the overcrowded schools nearby. The municipalities lacked the funds to build new institutions.

In 1967, a change in the legislation on the financing of education and childcare institutions had resulted in the introduction of the communities of interest in education. The main reason for the legislative change was the expansion of self-management in educational institutions. The new law allowed for the financing of education and childcare through flexible sources such as contributions from the citizens' personal incomes, municipal and republic taxes, and other funds as determined by law. If these funds were insufficient, funds contributed by labour organisations and other social legal entities could also be used. The communities of interest in education were self-governing organisations and legal entities consisting of citizens, educational institutions, labour organisations, and others. These communities were tasked with organising and developing educational activities, participating in the planning of education development, and managing resources.

Ljubljana faced difficulties in financing education and childcare, leading to discussions about introducing self-imposed contributions. The city's social and political organisations met and discussed this issue, examining various options for financing and ways of ensuring funding for educational institutions and childcare. The discussions intensified in 1971 when the referendum on the self-imposed contributions for education and childcare took place. At the referendum, people decided to introduce a self-imposed contribution for these purposes. All these discussions and activities aimed to improve the funding of education and childcare in Ljubljana and find ways of providing the necessary resources for these sectors.

The referendum was accompanied by an intense and extensive propaganda campaign based on public opinion research and numerous voter assemblies. It took place in various stages, including the use of media, posters, brochures, and field activities to raise awareness about the importance of self-imposed contributions among the citizens. On the day of the referendum, parades and radio calls were organised to encourage citizens to participate. The referendum result was compelling, with nearly 58 % of participating voters supporting the introduction of a self-imposed contribution to improve childcare and education.



Saša Hajzler\*

# »Zgodovina od spodaj« med historiografijo in emancipatornim političnim projektom\*\*

## POVZETEK

*Prispevek v prvem delu teoretično opredeli »zgodovino od spodaj«, kritično analizira njeno umeščenost kot pristop znotraj širšega zgodovinoписja in klasifikacijo znotraj ožjega okvira politične zgodovine. S tem članek prispeva k natančnejši tipizaciji in sistematizaciji teorije »zgodovine od spodaj«. V drugem delu se osredotoča na vlogo in emancipatorni politični potencial »zgodovine od spodaj« v kontekstu skupnostnih zgodovin. Konkretnije opredeli samozgodovinenje kot orodje emancipatornega političnega projekta zapostavljenih družbenih skupin. Osredotoča se na študijo primera anarhistične skupnosti in »zgodovino od spodaj« v vlogi orodja politične emancipacije. Na ta način članek začrta potencialne raziskovalne poti za pomanjkljivo obdelano polje politične »zgodovine od spodaj« ter sooči in analizira sistematične napetosti njenih kategorizacij.*

*Ključne besede: »zgodovina od spodaj«, aktivistično zgodovinoписje, skupnostne zgodovine, politična emancipacija*

## ABSTRACT

### “HISTORY FROM BELOW” BETWEEN HISTORIOGRAPHY AND AN EMANCIPATORY POLITICAL PROJECT

*The following article theoretically delineates “history from below”, critically analyses its position within broader historiography, and revises its conceptual placement in the narrow*

\* Mlada raziskovalka, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, 1000 Ljubljana; doktorska študentka, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistiko (program Zgodovina Evrope in Sredozemlja), Titov trg 6, 6000 Koper; [sasa.hajzler@inz.si](mailto:sasa.hajzler@inz.si)

\*\* Raziskava je bila izvedena v okviru raziskovalnega programa P6-0281 *Politična zgodovina*, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno in inovativno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

*context of political history, contributing to its concrete typification and systematisation. The article further explores the role of "history from below" in the context of community history. It concretely approaches the process of writing one's history as a tool for the emancipatory political projects of neglected social groups through the case study of a local anarchist community. In this way, the article outlines the potential research paths for the insufficiently addressed field of "history from below" within political history while confronting systematic tensions regarding its categorisation.*

*Keywords: "history from below", activist historiography, community histories, political emancipation*

---

## Uvod

---

»Zgodovina od spodaj« je tako distinktivni historiografski pristop kot uveljavljen znanstveni korpus.<sup>1</sup> Pričujoči prispevek temu prišteje tudi njen pomen emancipatornega političnega projekta skupnosti. Pristop politične »zgodovine od spodaj« se osredotoča na delovanje in mišljenje skupnosti in posameznikov, katerih habitus se v odnosu do centra, aparata ali hegemonia politične moči nahaja »spodaj« in ki sebe razumejo kot subjekte ali delujoče akterje s specifično aktivno vlogo v političnem imaginariju lastnega ter širšega političnega okolja. To opredelitev »zgodovine od spodaj« je lažje razumeti s pomočjo njenega umeščanja v pojmovno-kategorialni ustroj politične zgodovine. Zato v prvi vrsti problematiko obravnavam teoretično: z metodo analitične revizije opravim pregled posameznih koncepcij v znanstveni in strokovni literaturi na temo »zgodovine od spodaj« ter opredelim temeljna pojmovno-klasifikacijska neskladja. V prispevku se nato kritično opredelim do problema nesistematičnega tolmačenja »zgodovine od spodaj« skozi njeno enačenje z mikrozgodovino in zgodovino vsakdanjega življenja. Teoretični obravnavi »zgodovine od spodaj« sledi osredotočanje na aktivistično in skupnostno zgodovinopisje. Na primeru mreže samoniklih političnih avtonomističnih in lokalnih anarhističnih skupnosti obravnavam *samozgodovinjene* kot orodje »zgodovine od spodaj«. V drugem delu prispevka konkretnije obravnavam tenzijo med razumevanjem »zgodovine od spodaj« z vidika historiografije in njeno uporabo kot emancipatornim<sup>2</sup> projektom skupnosti. Tako »zgodovino od spodaj« interpretiram ne le v njeni vlogi korektiva konvencionalne zgodovine, temveč kot ključni dejavnik pri sooblikovanju natančnejše historične vednosti o političnih procesih in akterjih v družbenopolitičnem prostoru.

---

1 Kot znanstveni korpus predstavlja »zgodovina od spodaj« skupek produkcije zgodovinarjev v obliki nakopičene zgodovinske vednosti ter specifičnih zgodovinskih virov ustvarjalcev »zgodovine od spodaj«.

2 Mišljena je emancipacija od neenakopravnega položaja nekaterih političnih pojavov v zgodovinopisju, zaradi česar so obveljali kot marginalizirani. Težnja po emancipaciji tako cilja k razgaljanju globokih korenin vztrajnih strukturnih neenakosti in nepravčnosti.

## Teoretična opredelitev »zgodovine od spodaj«

Eden izmed načinov, na katerega je zgodovina postala znanstvena disciplina, je potekal preko njenega uokvirjenja in zamejevanja v razponu potreb specifičnega zgodovinskega časa in konteksta, znotraj katerih se je pisala. S tem sta se t. i. »opazovalo« zgodovinskega diskurza in njeno (zgodovinsko skonstruirano) »gibalo« nevarno približali drugo drugemu: zgodovina je bila takšna, kakršni so bili pogoji, pod katerimi je bila skonstruirana in znotraj katerih je delovala. Taka sestava je zgodovini snovala temelje, perspektive, načela in omejitve. Uokvirjala pa je tudi metode, kategorialni aparat in referenčna polja, znotraj katerih je lahko ta bivala in se razvijala.<sup>3</sup> Primer tega je zgodovina nacionalnih držav. To so »potrjevale« že same razmere časa, v katerih je nastajala, medtem ko je bilo njeno zamišljanje in pisanje v rokah vladajočih skupnosti in razredov. Sčasoma so razvojni zgodovinski procesi pripeljali tudi do sprostitve uzanc ter obogatitve in razširitve (t. i. demokratizacije) zgodovine s celim spektrom tipologij, orientacij in paradigem. Politični zgodovinar Jon Lawrence je zato poudaril »pretirano stališče, da obstaja toliko pojmovanj zgodovine, kolikor je zgodovinarjev«,<sup>4</sup> ki se »ne nujno strinjajo glede običajnih vprašanj teorije in metode, temveč tudi glede tega, kaj bi sploh moral biti njihov osnovni predmet«. <sup>5</sup> Lawrence je pomenljivo nadaljeval, da je »za nekatere [...] prava politika stvar, rezervirana za oblikovalce politik in vladne funkcionarje, za druge pa je stvar vsakdanjega življenja, gonilna sila za individualnimi in kolektivnimi težnjami v množični družbi«. <sup>6</sup> Ravno to zadnje razumevanje politike je bilo v ospredju interesov marksističnih zgodovinarjev. Upirali so se dominantno-diskurzivnim historiografskim silnicam in zgodovino preusmerili k »nižjerazrednemu« agensu ter tolmačenju dogodkov s historično-materialistične perspektive. S tem so pripravili podlago za »zgodovino od spodaj«, katere pojmovanje kot kritike »zgodovine velikih mož in junaštva« je le delno precizno. Poleg dialektičnega odnosa do t. i. »diplomatske zgodovine«<sup>7</sup> se je »zgodovina od spodaj« osredotočala na avtonomni agens in njegove stvaritve v lastnem in širšem svetu, kakor ga ta ustvarja.

Ne glede na ta »ustvarjalni element« so se tenzije med tema dvema načinoma preučevanja zgodovine vzdrževale v času: zgodovinarji »ljudske« politike so se upirali »visoki politiki« sveta elit, medtem ko so bili zgodovinarji »visoke politike« posredno ali neposredno kritični do enakopravne obravnave »političnih nepomembnežev«. A kljub antagonističnim vsebinam obe poddisciplini politične zgodovine v praksi nista povsem ločena svetova. Ker pa je politično zgodovino težko rekonceptualizirati tako,

3 Kot je poudaril zgodovinar Richard D. Brown: »Dejstvo, ki ga mnogi od nas raje ne bi priznali, je, da zgodovinarje, tako kot druge ljudi, oblikujejo trendi«. – Več Richard D. Brown, »Microhistory and the Post-Modern Challenge«, *Journal of the Early Republic* 23, št. 1 (2003): 1–20.

4 Jon Lawrence, »Political History«, v: *Writing History: Theory and Practice*, ur. Stefan Berger et al. (London, New York: Oxford University Press, 2003), 183.

5 Ibidem.

6 Ibid.

7 Včasih pojmovana kot rankejevska zgodovina (tako kot je bilo). Diplomatska zgodovina je najbolj klasična oblika zgodovine, ki preučuje »visoko politiko« pooblaščenih struktur za zastopanje narodov ali držav kot gibalno silo kontinuitet in sprememb v politiki.

da enakopravno zajema tako vprašanja elit kot politik »od spodaj«, je z vidika pravičnega zastopanja političnih agensov ključna vpeljava »zgodovine od spodaj«. Ta je v svetovnem zgodovinopisju razumljena bolj kot derivat socialne<sup>8</sup> in ne politične zgodovine, izenačuje pa se predvsem z »ljudsko zgodovino«, ki se je od sedemdesetih let prejšnjega stoletja do danes, predvsem v zadnjem desetletju, med zgodovinarji močno popularizirala. Že hiter arbitraren pregled nabora zgodovinopisne literature pokaže na množstvo naslovov, ki »ljudskost« postavljajo v ospredje.<sup>9</sup>

Izhodišče za »ljudsko zgodovino« v okviru »zgodovine od spodaj« sicer lahko poiščemo v številnih različnih fenomenih, odvisno od družbenopolitičnih ali kulturnih pogojev in kriterijev za njeno opredelitev. Ne nazadnje je tudi zgodovinar Eric Hobsbawm »ljudstvo« opredelil bolj kot oznako, etiketo, in ne kot tehnični izraz, kar demonstrirajo primeri *Darjeeling: v iskanju ljudske zgodovine hribovja* (2022), pa tudi *Ljudska zgodovina oblačnja* (2022) in *Ljudska zgodovina plesa* (2022). Našteti primeri tako ilustrirajo dejstvo, da zgodovine »od spodaj« ustvarjajo tudi skupine brez deklarirane politične pripadnosti. Podoben primer iz širokega nabora literature predstavlja tudi *Zgodovina norosti z vidika norcev* (1982), kjer je že v naslovu evidenten agens »od spodaj«. Zgornje navedbe krepijo trditev, da je spekter »zgodovine od spodaj« pravzaprav razmeroma obsežen.

Njena najbolj uveljavljena različica je britanska »zgodovina od spodaj«, ki je s svojim prebojem v šestdesetih letih 20. stoletja<sup>10</sup> odprla kulturno-družbena vprašanja nižjih razredov in vsakdanjega življenja »preprostih ljudi«. Ta zgodovinopisni premik šestdesetih let ni zaznamoval le evropskega »Zahoda« ali severnoameriškega zgodovinopisja, temveč je kot globalni pojav deloval vzporedno po vsem svetu. Spodbujen s procesi epistemološke, politične dekolonizacije in osvoboditvenih bojev, je spremljal predvsem procese t. i. »tretjega sveta«.<sup>11</sup>

---

## Zgodovinsko-pojmovna analiza »zgodovine od spodaj«

---

O začetkih zgodovinjena od spodaj obstajajo različne interpretacije. Zasnova temeljnih smernic »zgodovine od spodaj« se po navadi pripisuje angleškemu

8 Ellen Kay Trimberger, »E. P. Thompson: Understanding the Process of History«, v: *Vision and Method in Historical Sociology*, ur. Theda Skocpol (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), 211–43.

9 Takšni naslovi so: »Ljudska zgodovina Amerike« (1980), »Ljudska zgodovina sveta« (1999), po prelomu stoletja pa tudi: »Ljudska zgodovina antičnega Rima«, »Ljudska zgodovina vietnamske vojne« (2003), »Ljudska zgodovina mehiške revolucije« (2005), »Ljudska zgodovina tretjega sveta« (2007), »Ljudska zgodovina krščanstva« (2010), »Ljudska zgodovina francoske revolucije«, »Ljudska zgodovina druge svetovne vojne« (2012), »Ljudska zgodovina jedrskega zahoda« in »Ljudska zgodovina Škotske« (2014).

10 Radikalen duh šestdesetih let so zaznamovala množična gibanja ljudi. To je spodbudilo novo generacijo zgodovinarjev k intenzivnejšim analizam in interpretacijam pojavov od spodaj.

11 Znan tudi kot »svet v razvoju«, »nerazviti svet ali »globalni jug«. Vsa poimenovanja so del tekoče kritične razprave med različnimi disciplinami, neredko se uporabljajo izmenično, a niso sopomenke. Načeloma so vsi termini označevalci t. i. »subalterne« oziroma na neki način, sodeč po dinamikah vpliva in odločevalske moči, podrejenega sveta oziroma skupnosti znotraj globalne ureditve. »Tretji svet« pa je v nasprotju z drugimi termini po nekaterih ocenah označevalec, ki naj bi se vzpostavil kot pozitivna identiteta oziroma pojem, ki naj bi povezoval podrejene globalne skupnosti v občutku enakopravnosti do takrat dominantnih geopolitičnih struj.

zgodovinarju Edwardu Palmerju Thompsonu, ki je skupaj z Ericom Hobsbawmom in drugimi deloval znotraj britanske skupine zgodovinarjev komunistične partije.<sup>12</sup> S svojim esejem, naslovljenim *History From Below*, je že leta 1966 jasno nakazal njen obstoj,<sup>13</sup> s kulturnim delom *The Making of The English Working Class* pa jo zakoličil v anale zgodovine in dolgoročno vplival na njen nadaljnji razvoj. V praksi so jo uveljavili marksistični zgodovinarji, katerih zajeten del je takrat deloval pod okriljem britanske akademske revije *The History Workshop Journal*<sup>14</sup> v izdaji Oxford University Press. Leta 1976 ustanovljena revija je bila del istoimenskega gibanja za demokratizacijo zgodovine *History Workshop*.<sup>15</sup> Vzor gibanja je bil takrat inovativni gledališki projekt *Theatre Workshop*. Projekt, ki ga je zastavila antielitistična gledališka režiserka Joan Littlewood,<sup>16</sup> je spodbujal latentne ustvarjalne potenciale marginaliziranih skupnosti. Že hiter pregled arhivov *History Workshop* nam ponuja vpogled v desetletja zamišljanja, analiziranja in razvijanja marginaliziranih entitet s pomočjo pristopa »zgodovine od spodaj«. Preučevali so vprašanja čartizma, angleškega podeželja, perspektiv otrok, žensk, revščine in rasizma. V sredini devetdesetih let, pred usahnitvijo gibanja,<sup>17</sup> pa so obravnavali tudi vprašanja anarhizma in skupnostnih zgodovin. Vendar marksistični zgodovinarji niso bili edini, ki so delovali na tem področju. Zgodovinarji francoske šole *Annales* so prav tako preučevali življenja in ideje ljudi, a gre pri njih predvsem za t. i. »zgodovino mentalitet«, za katero političnost in razredni agens ljudi nista bila bistvenega pomena.<sup>18</sup>

Poleg navedenih argumentov, ki začetke »zgodovine od spodaj« zarisujejo v obdobje šestdesetih let dvajsetega stoletja, je bila razširjena tudi teza, ki nastanek pogojev za njeno mišljenje umešča že v pozno 18. stoletje. Tako je Hobsbawm, ki je

- 
- 12 Skupina zgodovinarjev komunistične partije (CPHG) je svoje delovanje začela kot pododdelek Komunistične partije Velike Britanije (CPGB). Vključevala je vplivne britanske marksistične zgodovinarje, ki so prispevali k »zgodovini od spodaj« v desetletju med 1946 in 1956. Kasneje se je preimenovala v še vedno aktivno *Socialistično zgodovinsko društvo*. – Več gl. »From Communist Party Historians' Group to Socialist History Society, 1946–2017,« *History Workshop*, 10. 4. 2017, pridobljeno 28. 8. 2023, <https://www.historyworkshop.org.uk/communism-socialism/from-communist-party-historians-group-to-socialist-history-society-1946-2017/>.
- 13 Thompson je esej objavil v *Times Literary Supplement* leta 1966. – Več gl. Jeffrey N. Wasserstrom, »New Ways in History, 1966–2006,« *History Workshop Journal* 64, št. 1 (2007): 271–94.
- 14 *The History Workshop Journal* je bil prvotno podnaslovljen kot »Časopis socialističnih zgodovinarjev«, nakar je bil spremenjen v »Časopis socialističnih in feminističnih zgodovinarjev«, preden je bil leta 1994 podnaslov povsem opuščen.
- 15 Gibanje *The History Workshop*, kot ga je zasnoval marksistični zgodovinar Raphael Samuel, je združevalo akterje v letne forume, ki so potekali med letoma 1967 in 1994. Forumi so bili posvečeni preučevanju in razvoju »zgodovine od spodaj« za uporabo kot orodje v levičarskih političnih kampanjah. Več na *About Us. History Workshop*, pridobljeno 28. 8. 2023, <https://www.historyworkshop.org.uk/about-us/>.
- 16 Režiserka Joan Littlewood, rojena 6. 10. 1914, umrla leta 2002, oklicana je bila za »mater modernega gledališča«. Oblasti so jo sicer imele za »provokativno«, predvsem pa je bila politična. Delovala je na polju gledališke umetnosti v povojnih časih, ko je svet teatra veljal za »teren« srednjerazrednih moških. S kantavtorjem in delavskim aktivistom Ewanom MacCollom – ter na podlagi pridobljene inspiracije v političnem aktivizmu med špansko državljansko in drugo svetovno vojno – sta skupaj ustanovila antielitistični *Theatre Workshop* ter zrušila meje med »popularnim« in »umetniškim« gledališčem. – Več gl. Nadine Holdsworth, *Joan Littlewood* (New York: Routledge, 2006).
- 17 »An Introduction & Index to the Material,« *History Workshop*, 5. 11. 2012, pridobljeno 29. 8. 2023, <https://www.historyworkshop.org.uk/public-history/the-history-workshop-archives-an-introduction>.
- 18 Robert Mandrou, »L'histoire des mentalités,« v: Patrick H. Hutton, »The History of Mentalities: The New Map of Cultural History,« *History and Theory* 20, št. 3 (1981): 237–59, <https://doi.org/10.2307/2504556>.

leta 1959 izdal monografijo »Razbojniki«, <sup>19</sup> pristop »od spodaj« razglasil za nasploh mogočega »šele od trenutka, ko so navadni ljudje postali stalni dejavnik pri sprejemanju takšnih odločitev in dogodkov. Ne samo med izjemnimi ljudskimi mobilizacijami, kot so revolucije, ampak vedno ali večino časa. Na splošno se to ni zgodilo vse do obdobja velikih revolucij ob koncu osemnajstega stoletja.« <sup>20</sup> Na to strujo se navezuje tudi indijski zgodovinar Sabyasachi Bhattacharya, ki »zgodovino od spodaj« iz osemnajstega stoletja veže na »čase evropskega romanticizma« in takratnih zgodovinarjev, ki so ravno v tem času »odkrili ljudi«, medtem ko so za rekonstrukcijo preteklosti uporabljali priljubljene kulturne vire, kot so balade, ljudske pesmi in zgodbe, miti in legende. <sup>21</sup> Medtem pa so pospešeno nastajale tudi prve knjige z naslovi *History of the [...] people*, kjer se »people« v pomenu »ljudstva« pojavlja v kontekstu konstitutivnega elementa državnosti in različnih nastajajočih nacionalnih agend. Ti dogodki zaznamujejo 18. stoletje in potrjujejo tezo o približanju gibala in opazovala zgodovine za začetka prispevka. Na račun tega Bhattacharya sklene, da »ljudska zgodovina ni ne nova ne leva«. <sup>22</sup>

Uveljavljen del širše teoretične razprave so tudi navedbe, da je »zgodovino od spodaj« pravzaprav skoval francoski zgodovinar Georges Lefebvre, medtem ko so jo britanski marksistični zgodovinarji le popularizirali. Argument v prid tej teoriji naj bi bila že sama Lefebvrova dela, ki so se empirično lotevala preučevanja kmečkega življenja tik pred revolucijo. V poglavju z naslovom *Kmetje severne Francije med francosko revolucijo* je tako Lefebvre orisoval različne odzive kmetov na revolucijo ter skušal razumeti njihove motive. Ta predmet raziskave je obravnaval tudi v monografiji *The Great Fear of 1789: Rural Panic in Revolutionary France* iz leta 1932, ki je ponekod obveljala za prvo besedilo »zgodovine od spodaj«. <sup>23</sup> Nekateri drugi pogledi na »zgodovino od spodaj« v prelomnem 18. stoletju pa jo primarno povezujejo z »lokalnimi zgodovinami«. <sup>24</sup> Lokalne zgodovine so tematsko zadevale neko skupnost, okolje ali družino. Z lokalno zgodovino se je lahko ukvarjal skoraj vsak, ki je imel možnost hraniti pisma, pamflete, slike, skulpture, zemljevide, medalje, nagrade in druge reči. Za to bi namreč lokalni starinar ali arhivist moral imeti predvsem materialne možnosti, kot sta prostor in čas. <sup>25</sup> Pri tem je izstopal amaterski status takšnega »zgodovinjena«, čeprav so se sčasoma nekateri namesto ljubiteljsko začeli tudi poklicno ukvarjati z zbiranjem artefaktov in

19 V originalu: Eric Hobsbawm, *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19<sup>th</sup> and 20<sup>th</sup> Centuries* (Manchester: Manchester University Press, 1959). Slovenski prevod monografije je prispevala Zoja Skušek za Založbo /\*cf., 2015, Maribor. Spremnno besedo je prispeval zgodovinar Lev Centrih.

20 Indira Gandhi, *National Open University, Approaches and Themes in Indian Historiography-II* (New Delhi: Indira Gandhi National Open University, 2020), pridobljeno 9. 4. 2023, <https://egyankosh.ac.in/bitstream/123456789/44480/1/Unit-24.pdf>.

21 Ibid., 6.

22 Ibid.

23 Peter M. Jones, »Georges Lefebvre and the Peasant Revolution: Fifty Years on,« *French Historical Studies* 16, št. 3 (1990): 645–63.

24 Mišljeno v kontekstu različnih topografskih praks zbiranja virov/artefaktov, ki so spodbudile razvijanje pogojev, ki so kasnejšemu znanstvenemu zgodovinopisju omogočile sodobne pristope »zgodovine od spodaj«.

25 Po eni strani je šlo za meščanske navdušence in lastnike antikvariatov, po drugi strani so takšno zgodovinjeno izvajale ženske, ki so zbirale različne materiale: fotografije, šaro, dokumente, spominke, pa tudi zgodbe in druge materialne in nematerialne artefakte z določenim osebno-intimnim ali skupnostno-relevantnim pomenom.

arhiviranjem dokumentov. Tako se je kasneje ta praksa izkazala kot ključna za mnoge bodoče strokovne zgodovinarje in muzealce<sup>26</sup> – v luči deelitizacije dejavnosti zbiralništva je to postalo poklic, dostopen različnim slojem ljudi.

Obrobnejše teorije »zgodovino od spodaj« retroaktivno prepoznavajo v najzgodnejših zapisih o izkušnjah »navadnih« ljudi, kot so zabeležene v *Koranu* ali *Bibliji*. To pokaže na širino in ohlapnost spektra »zgodovine od spodaj«, od koder izhajajo vsa njena različna poimenovanja in pojmovanja. Zgodovinar, avtor in aktivist Markus Rediker je njene temelje postavil v njeni najbolj priljubljeni metodi: »najbolj demokratični obliki komunikacije – pripovedovanju zgodb«, ki temelji na ljudski oralni tradiciji. Po Redikerjevi oceni je to »najbolj briljantno uspelo« urugvajskemu novinarju in pisatelju Eduardu Galeanu, ki je v svoji trilogiji *Memory of Fire* razodel 500 let zgodovine Amerike z uporabo oblik in tehnik staroselskega pripovedovanja zgodb.<sup>27</sup> Rediker je nato »zgodovino od spodaj« postavil tudi na svetovnem zemljevidu, na primer v Indoneziji (*sejarah dari bawah*), na Filipinih (*kasaysayan mula sa ibaba*) ali v Turčiji (*aşağıdan tarih*), prišel pa je tudi njene različice v arabščini, japonsščini, mandarinščini in bengalščini. Medtem ko so v evropskem okolju aktualni tudi njeni neposredni prevodi, kot so *histoire par en bas* v Franciji; *Geschichte von unten* v Nemčiji; *storia dal basso* v Italiji, je v splošnem njena razvejana prevodna nomenklatura manj problematična kot neurejeno vsebinsko pojmovanje. Tako se pogosto zamenjuje s pojmi, kot so ljudska zgodovina, zgodovina vsakdanjega življenja/*Alltagsgeschichte*, radikalna zgodovina ter mikrozmogovina. Kljub temu da ne gre za sopomenke, prevladuje vsesplošno medsebojno izmenjevanje teh pojmov, kar je tudi posledica obsežnosti njenega spektra. V nadaljevanju sledi razmejevanje nekaterih pojmovanj, ki so uveljavljena kot sopomenke za »zgodovino od spodaj«.

---

## Interakcije »zgodovine od spodaj«, zgodovine vsakdanjega življenja in mikrozmogovine

---

»Zgodovina od spodaj« kot pristop lahko zajema teme politične, gospodarske, socialne zgodovine ter tematike, pri katerih se navedeni pristopi medsebojno prekrivajo. Kljub tematski širini in podobnim pristopom pa se vseeno razlikuje od mikrozmogovine in zgodovine lokalnega življenja. Mikrozmogovina, ki je v Italiji postala priljubljena v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, se raziskovalno osredotoča na majhne vsakdanje in nevsakdanje teme: praznik skupnosti, eklektičen dogodek,

---

26 Kevin Myers in Ian Grosvenor, *Collaborative Research: History from Below*, ur. Keri Facer in Katherine Dunleavy (Bristol: University of Bristol/AHRC Connected Communities Programme, 2018), pridobljeno 28. 8. 2023, [https://pure-oai.bham.ac.uk/ws/portalfiles/portal/107152706/History\\_from\\_below\\_C\\_1\\_.pdf](https://pure-oai.bham.ac.uk/ws/portalfiles/portal/107152706/History_from_below_C_1_.pdf).

27 Rediker v nadaljevanju dodaja pregled besednih zvez, ki zaznamujejo »zgodovino od spodaj« po vsej Latinski Ameriki: »historia desde abajo«, »historia a ras de suelo« (»zgodovina na ravni zemlje«) ali »história a partir de baixo« – v Braziliji, kjer je njena uporaba povezana predvsem z raziskovanjem suženjstva. – Več gl. Marcus Rediker, »Reflections on History from Below«, *Trashumante. Revista Americana de Historia Social* 20, št. 1-4 (2022): 296–99.

markantnega posameznika (ne glede na razred) ipd. Najbolj mogočno mikrozdovinsko delo je tako knjiga Carla Ginzburga z naslovom *Sir in črvi*, ki obravnava življenje Menocchia<sup>28</sup> – italijanskega mlinarja iz 16. stoletja. Mikrozdovino je mogoče ločiti od študije primera glede na njen odnos do »velikih« vprašanj: mikrozdovina po navadi pripoveduje veliko zgodbo znotraj majhne, kar pa za študijo primera ni nujno. To je nakazal tudi eden izmed pionirjev mikrozdovine Giovanni Levi s svojim zapisom iz leta 1991, v katerem je poudaril, da »celo navidezno najmanjše dejanje, na primer kupovanje štruce kruha, dejansko zajema probleme veliko širšega sistema svetovnih žitnih trgov.«<sup>29</sup> Njegovo stališče o odnosu mikrozdovine do »zgodovine od spodaj« pa je bilo, da mikrozdovina ni nujno zgodovina izključenih ali nemočnih. Lahko se, denimo, osredotoči na življenje meščanskega dediča<sup>30</sup> ali plemiške družine, pri tem pa predela širšo zgodovino okoliške skupnosti ter življenjskega obdobja.<sup>31</sup> V praksi kljub temu drži, da so mikrozdovinarji velikokrat izhajali iz marksistične tradicije in usmerjali svojo pozornost na marginalizirane skupine, pri tem dejanju pa se najtesneje navezovali na politično »zgodovino od spodaj.«<sup>32</sup>

Manjše skupnosti obravnava tudi delo *Salem Possessed: The Social Origins of Witchcraft*, v katerem sta zgodovinarja Paul S. Boyer in Stephen Nissenbaum preučila problematiko čarovnic znotraj »večje zgodbe« okoliščin njihove lokalne skupnosti. Navedeno avtorsko delo predstavlja predvsem primer t. i. »lokalne zgodovine«,<sup>33</sup> toda zaradi ozkosti mikrolokalnih tematik so bila takšna dela predmet znanstvene kritike, katere posledica je bila razširitev znanstvenoraziskovalnega prostora na t. i. mezozgodovine.<sup>34</sup> Mezozgodovine se posledično osredotočajo na mrežne družbene odnose, torej »vzorce povezovanja med skupinami in/ali člani skupine«. Če se poigramo z domišljijo v zvezi s temo zgornjega primera, *Salem Possessed*, bi mezozgodovino lahko poiskali v morebitni konfederaciji čarovnic iz različnih regij.<sup>35</sup> A predmet preučevanja lokalnih zgodovin so lahko tudi izolirane in osamljene skupnosti in družbe. Takšen primer bi bile incestuozne prakse lokalnega prebivalstva na odmaknjenih otokih. Če

28 Carlo Ginzburg, *Sir in črvi: svet nekega mlinarja iz 16. stoletja* (Ljubljana: Studia Humanitatis, 2010).

29 Giovanni Levi, »On Microhistory«, v: *New Perspectives on Historical Writing*, ur. Peter Burke (University Park: The Pennsylvania State University Press 1992), 96. Gl. tudi *Inheriting Power: The Story of an Exorcist* (Chicago: University of Chicago Press, 1988).

30 Takšen primer bi bil življenje plemkinje, kot ga analizira Robin Bisha v delu »Reconstructing the Voice of a Noblewoman of the Time of Peter the Great. – Daria Mikhailovna Menshikova, »An Exercise in (Pseudo) Autobiographical Writing«, *Rethinking History* 2, št. 1 (1998): 51–63.

31 Glavna manifestacija italijanske mikrozdovine je bila serija enainvajsetih monografij *Microstorie*, ki jo je med letoma 1981 in 1991 izdal Einaudi. V teh monografijah je opazno prevajanje besede crowd z »delavski razred«, na zadnjih platnicah pa je stala napoved, da namerava serija biti pozorna »tudi, vendar ne nujno, na zgodovino majhnih (piccoli) in izključenih«. – Več gl. *Libri della collana Microstorie, dell'editore Einaudi*, pridobljeno 20. 5. 2023, [https://www.libreriauniversitaria.it/libri-collana\\_microstorie-editore\\_einaudi.htm](https://www.libreriauniversitaria.it/libri-collana_microstorie-editore_einaudi.htm).

32 Richard M. Tristano, »Microhistory and Holy Family Parish: Some Methodological Considerations«, *U.S. Catholic Historian* 14, št. 3 (1996): 26.

33 Richard D. Brown, »Microhistory and the Post-Modern Challenge«, *Journal of the Early Republic* 23, št. 1 (2003): 11.

34 V trenutku, ko se zgodovina preneha osredotočati na nacionalne države kot na osnovne raziskovalne enote, se izpostavi kritikam mikrozdovine z vidika omejitev metodologije mikro-makro. – Več gl. Matti Peltonen, »Clues, Margins, and Monads: The Micro-Macro Link in Historical Research«, *History and Theory* 40, št. 3 (2001): 347–59.

35 Patricia Lengermann in Gillian Niebrugge, »Moments in the Methodology of Meso History«, *The American Sociologist* 38 št. 4 (2007): 340–51.



poenostavimo z besedami Giovannija Levija, »mikrozgodovine ni mogoče definirati glede na mikrodimenzijo njenega subjekta obravnave«. <sup>36</sup> Za premišljanje odnosa med mikrozgodovino in »zgodovino od spodaj« je tako ključno razumevanje dejstva, da mikrozgodovina obravnava mikrosubjekte, jih vpenja v širše silnice, pri tem pa ni nujno, da ti subjekti nimajo dostopa do vzvodov moči. Lahko obravnava kmeta, čarovnico ali zapostavljeno vaško skupnost, ni pa nujno, da bo vsakič ubrala to pot. Če poenostavimo, bi lahko obravnavala tudi zgodovino delovanja katerega od veleposlaniških klubov na Japonskem, kar pa ne more biti predmet pri »zgodovini od spodaj«. Medtem pa »zgodovina od spodaj«, v nasprotju z mikrozgodovino, lahko zajema širše, makropojave ter jih obravnava »od spodaj«, torej z vidika marginaliziranih, zapostavljenih, v političnem odločanju neudeleženih skupin in posameznikov – kar pa je zanjo pravzaprav *bistveno*. Razpravo o mikrozgodovini bi lahko sklenili z interpretacijo, da vsako njeno morebitno enačenje z »zgodovino od spodaj« terja premislek, razumevanje in dialektično obravnavo njenega odnosa.

Pri *Alltagsgeschichte* (zgodovini vsakdanjega življenja) so zadeve jasnejše: ta v praksi večinoma obravnava vpetosti delavskega razreda, lahko pa denimo tudi vpetosti nižjih kast, podrejenih apolitičnih družbenih skupin ali posameznikov v širše družbene strukture, vendar primat daje doživljaljski dimenziji. Ščasoma se je vseeno pozicionirala bližje socialni kot politični zgodovini. Od pristopa marksističnih zgodovinarjev se je razlikovala po tem, da ni nujno poudarjala razredov, ekonomskih ali političnih skupin in političnega organiziranja. Namesto tega se je največkrat osredotočala na opravila in norme skupnosti ali posameznikov, vpetih v križišča, razpotja in stranpote afektivne izkušnje in socialnoekonomske življenjske plati. Zgodovinar David F. Crew je *Alltagsgeschichte* sicer definiral kot pristop, ki je »izpodbijal teoretično in metodološko hegemonijo *Strukturgeschichte* znotraj nemškega zgodovinskega ‚ceha‘ in se zavzemal za konstrukcijo radikalno nove paradigme družbenozgodovinskega raziskovanja«. <sup>37</sup> V znanstvenoraziskovalnem okviru Slovenije pa so na področju razvoja zgodovine vsakdanjega življenja v okviru »zgodovine od spodaj«, poleg izjemnih in relevantnih raziskovalnih del etnologov <sup>38</sup> ter antropologov, <sup>39</sup> izvrstno nalogo opravili tudi zgodovinarji. Takšen primer je opus zgodovinarja Andreja Studna. V uvodu svojega dela *Pedenarca, ksel, kelnerca, žnidar – socialnozgodovinska analiza izvora in poklicne strukture stanovalcev izbranih ljubljanskih ulic iz let 1869–1910* je ravno na temo obravnavane problematike avtor poudaril:

»Dandanašnji [je] tudi na Slovenskem vsaj med mlajšimi zgodovinarji ponovno porastlo zanimanje za vsakdanje življenje naših predhodnikov [...] za razliko od tradicionalnih zgodovinarjev, ki se ukvarjajo oziroma so se ukvarjali predvsem s politično in gospodarsko

36 Levi, »On Microhistory«, 93.

37 David F. Crew, »Alltagsgeschichte: A New Social History ‚From Below‘«, *Central European History* 22, št. 3/4 (1989): 395.

38 Marija Makarovič, »Medsebojna pomoč na vasi na Slovenskem«, *Slovenski etnograf* 27/28 (1974–1975): 35–61.

39 Takšni sta deli Nine Vodopivec, *Labirinti postsocializma: socialni spomini tekstilnih delavk in delavcev* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015) in *Tu se ne bo nikoli več šivalo: doživljanje izgube dela in propada tovarne* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2021), 64–67.

zgodovino, zgodovinarja vsakdanjega življenja ne zanima več samo ,topo, četudi več ali manj vestno registriranje vojnih pohodov, obleganj in mirovniških pogodb, diplomatskih spletk, zvijačnosti vladarjev ter parlamentarnih razprav,<sup>40</sup> pač pa ga bolj privlači človek kot tak, prodreti želi v njegovo notranjost in duševnost, razkriti hoče prepletanje materialne in duhovne kulture v njem, spoznati njegovo delovanje. [...] zanimajo ga torej vsi fenomeni, ki so zarisovali človekov vsakdanjik v preteklosti.«<sup>41</sup>

Studen se je kot eden izmed redkih zgodovinarjev posvečal raziskovanju stanovanjske kulture in bivanjskega vsakdanjika, kar po vzpostavljeni sistematizaciji tvori »zgodovino vsakdanjega življenja«. Na zamuden razvoj raziskovanja takih tematik je opozoril zgodovinar David Petelin: »Zgodovinarji, ki se ukvarjajo z ekonomsko zgodovino, so se izogibali socialne zgodovine socialističnega obdobja, saj je bila izkušnja socializma še preveč sveža – polna bolečih spominov in izkušenj ter pogosto problematična zaradi metodološkega pristopa, ki naj bi bil ideološko obremenjen.«<sup>42</sup> Poleg del Andreja Studna je avtor kot ključna poudaril dela Marka Štuhca in Janeza Cvirna in omenil tudi kasnejši razcvet »zanimanja na področju vsakdanjega življenja, od seminarskih, diplomskih, magistrskih, doktorskih nalog pa vse do znanstvenih člankov, posvetov in monografij različnih obdobj in lokalizacij.«<sup>43</sup> Petelin se je v svoji analizi v nadaljevanju osredotočil na ožje področje in metodologijo zgodovine vsakdanjega življenja.

Ključen pojav v slovenskem zgodovinopisnem okolju vsekakor predstavlja revija *Zgodovina za vse*, katere začetki segajo v leto 1994 in ki je nepogrešljiva zakladnica za vprašanja »zgodovine od spodaj« pa tudi »historične teorije in polemike.«<sup>44</sup> Poleg *Zgodovine za vse* ter podobnih revij in časopisov izstopa tudi produkcija *Prispevkov za novejšo zgodovino* – ene osrednjih slovenskih znanstvenih zgodovinopisnih revij, ki je v začetku imela poudarek<sup>45</sup> na zgodovini delavskega gibanja. Pomenljiva je tudi razprava ob okrogli mizi *Problemi slovenskega zgodovinopisja v 20. stoletju: ob 40-letnici Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani*. V uvodnih tezah razprave je bila poleg pohvale prispevkov Andreja Studna in Aleša Gabriča prisotna ugotovitev, da »sta predvsem kulturna zgodovina in zgodovina vsakdanjega življenja preveč zapostavljeni pri raziskovanju, kar naj bi bilo simptomatično.«<sup>46</sup> V zgornjem kontekstu pa bi pravzaprav enako lahko sklepali tudi za področje politične »zgodovine od spodaj«. To hipotezo lahko potrdi pregled arhivskih številk revije *Prispevki*: v vzorčnem obdobju zadnjih desetih let beležimo relativno redno, a nesistematično ali nerefektirano obravnavo

40 Josip Mal, *Stara Ljubljana in njeni ljudje* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1957), 5.

41 Andrej Studen, *Pedenarca, ksel, kelnerca, žnidar: socialnozgodovinska analiza izvora in poklicne strukture stanovalcev izbranih ljubljanskih ulic iz let 1869–1910* (Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 1993), 3.

42 David Petelin, »Raziskovanje vsakdanjega življenja: socialistični vsakdanjik in zgodovinopisje,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 57, št. 2 (2017): 148–69, pridobljeno 15. 6. 2023, <https://ojs.inz.si/pnz/article/view/165/321>.

43 Ibid.

44 Brane Piano, »Zgodovina za vse, vse za zgodovino,« *Delo*, 30. 1. 2014, pridobljeno 12. 6. 2023, <https://old.delo.si/kultura/dediscina/zgodovina-za-vse-vse-za-zgodovino.html>.

45 Več na *Prispevki za novejšo zgodovino*, pridobljeno 17. 5. 2023, <https://www.inz.si/sl/Prispevki-za-novejšo-zgodovino/>.

46 Ervin Dolenc, »Poročila o znanstvenih srečanjih,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 40 (2000): 117, pridobljeno 1. 4. 2023, [https://www.sistory.si/cdn/publikacije/1-1000/227/Prispevki\\_za\\_novejšo\\_zgodovino\\_2000\\_2.pdf#page=111](https://www.sistory.si/cdn/publikacije/1-1000/227/Prispevki_za_novejšo_zgodovino_2000_2.pdf#page=111).

»zgodovine od spodaj«. Večinoma so zastopane mikroštudije aktivističnih in prostovoljnih združenj ljudi, stavk delavcev in železničarjev, njihovega vsakdanjega življenja in spominov, spominov žensk, ustne zgodovine na temo velikih dogodkov ipd.<sup>47</sup> Toda kljub temu pozitivnemu trendu zgodovinopisja ostaja vprašanje *politične* »zgodovine od spodaj« odprto.

V primerih aktivističnih in prostovoljnih združenj so neredko prisotne teme transformacij vlog subjektov iz pasivnih v aktivne, pri čemer se *Alltagsgeschichte* prepleta z »zgodovino od spodaj (navzgor)«. Ni pa nujno, da bo zgodovina vsakdanjega življenja prednostno obravnavala politične pogoje za življenje (na primer delavskega razreda). Sodeč po njeni analitični kategoriji »izkušnje«, pa sploh ni nujno, da se bo osredotočala na delavski razred in marginalizirane subjekte. Nasprotno pa je »zgodovina od spodaj«, ki je sicer širši pojem, zajemajoč tako socialno kot gospodarsko zgodovino, v svoji *politični* konceptiji (ki se ji posveča ta prispevek) jasneje zastavljena. Kot takšna lahko preučuje načine, kako so določeni subjekti, ki niso imeli dostopa do

47 Gre predvsem za mešanico del s področja mikrozgodovine in zgodovine vsakdanjega življenja, pri čemer bi se določeni prispevki lahko v celoti ali delno opredelili kot »zgodovina od spodaj«, kakor jo definira ta članek. Za zainteresiranega bralca ali bralko sledi popis nekaterih relevantnih prispevkov. – Mojca Šorn, »Preskrba Ljubljane s hrano 1941–1945«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 48, št. 1 (2008). Bojan Himmelreich, »Organizacija preskrbe na osvobojenih ozemljih Slovenije in priprave na povojno obdobje 1944–1945«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 49, št. 2 (2009). Andrej Studen, »Izjava enega zanesljivega Slovenca zadostuje – denunciacije pronemških elementov po razpadu habsburške monarhije v dokumentih okrajnega sodišča Slovenske Konjice«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 49, št. 1 (2009). Dunja Dobaja, »Socialna in zdravstvena zaščita mater in otrok v letih 1919–1939 na območju Dravske banovine«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 50, št. 3 (2010). Avgust Lešnik, »Nuestros Espanoles. Donese k vlogi jugoslovanskih/slovenskih prostovoljcev v španski državljanski vojni 1936–1939«. Hellwig Valentin, »Koroški prostovoljci v mednarodnih brigadah v španski državljanski vojni 1936–1939«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 50, št. 2 (2010). Mateja Ratej, »Korošec vihti bič nad železničarji«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 50, št. 1 (2010). Ivan Vogrič, »Župančičeva Kovaška in gibanje prepородovcev«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 50, št. 1 (2010). Eva Mally, »Aktivisti Osvobodilne fronte«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 51, št. 2 (2011). Andrej Studen, »Pričakovani in dejanski krepotni svet ljubezni, spolnosti in morale služkinj v meščanskih gospodinjstvih«. Mojca Šorn, »Sobivanje med vojaštvom in civilnim prebivalstvom na Slovenskem v prvi Jugoslaviji«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 51, št. 2 (2011). Andrej Studen, »Vprežna konja, rjava, v najboljših letih, poceni prodam ... «: začetki oglaševanja v ljubljanskem časopisu Laibacher Zeitung«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 52, št. 2 (2012). Mateja Ratej, »Pogledi na revščino: iz korespondence Ivana Puclja, ministra za socialno politiko in narodno zdravje Kraljevine Jugoslavije«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 53, št. 2 (2013). Žarko Lazarevič, »Slovenski kmečki svet med fikcijo in gospodarsko zgodovino (Impresije iz imaginarijev kmečkega sveta do druge svetovne vojne)«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 54, št. 2 (2014). Polona Sitar, »Smo mel cel popoldan fraj – da ti to kot delavcu vzamejo ... « Spomin na prosti čas in delo žensk v obdobju socialistične Slovenije,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 55, št. 1 (2015). Rok Stergar, »Hrana na bojiščih 1. svetovne vojne: izkušnje slovenskih vojakov,« Irena Selišnik, »Skrb v službi vojne: bolniške strežnice na Kranjskem,« Urška Strle, »K razumevanju ženskega dela v veliki vojni« in Marta Verginella, »Ženske v vojni in o veliki vojni,« vsi štirje *Prispevki za novejšo zgodovino* 55, št. 2 (2015). Rok Filipič, »Brigadirski ho-rukl!: prva štiri leta mladinskih delovnih akcij v Brkinih 1975–1978,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 56, št. 2 (2016). David Petelin, »Raziskovanje vsakdanjega življenja: socialistični vsakdanjik in zgodovinopisje,« Jurij Hadalin, »Nihče jim ne zaupa, pa še kar nastajajo. Izvenparlamentarne politične stranke na Slovenskem od demokratičnih sprememb do danes« in Marko Zajc, »ZSMS iz družbenopolitične organizacije v politično stranko,« vsi trije *Prispevki za novejšo zgodovino* 56, št. 2 (2017). Jelka Piškurič, »Standard in potrošniške prakse v spominih na socializem,« Marta Rendla, »Alternativna kulturna gibanja in »konglomerat FV« v osemdesetih letih v Sloveniji« in Zdenko Čepič, »The Student Movement 1968/1971 in Ljubljana in Wider Context in Albert Bing, Titoism, Dissidents and Culture of Dissent,« vsi trije *Prispevki za novejšo zgodovino* 58, št. 3 (2018). Tjaša Konovšek, »Med idealom in resničnostjo: ženske v času druge svetovne vojne na Slovenskem,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 59, št. 3 (2019). Lilijana Trampuž: »Delovanje ilegalne KPJ v času šestojanuarske diktature,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 60, št. 1 (2020). Lev Centrih, »Kaj naj storim v slučaju, da naši častiti zadrugi ne bodo hoteli povišati deležev?« Konflikti v Prvi želbljarski in železoobrtni zadrugi v Kropi in Kamni Gorici in letih 1924–1927,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 60, št. 1 (2020) ipd.

vzvodov oblasti, zahtevali in uveljavljali svoje pravice, se samoorganizirali (v milico, stranko, frakcijo, iniciativo) ali kako drugače mobilizirali. Pri tem njena pozornost ni na vsakdanji izkušnji, temveč na specifični politični poziciji »od spodaj« z vidika organizacije, delovanja ali politične misli subjektov. Podobno lahko interpretiramo razlike med politično »zgodovino od spodaj« in konvencionalno zgodovino dela: zgodovino dela poleg vidikov širše socialne zgodovine dela bolj zanimajo delavske izkušnje, stavke, protestniška kultura, mobilizacija z vidika konkretnih delavskih struktur. Politično »zgodovino od spodaj« lahko zanima vse to, v ospredju pa so pogosto širši vidiki »politične (samo)organizacije<sup>48</sup> od spodaj« – delno od tod tudi »the making« v naslovu *The Making of the English Working Class* zgodovinarja E. P. Thompsona, kljub temu da je to delo generalno uveljavljeno kot emblematično za vejo socialne zgodovine. Poleg tega pa ni omejena na delavski razred, temveč lahko vključuje tudi druge subjekte (takšen primer je gibanje *Black Lives Matter*). Tako »zgodovina od spodaj« v referenčni okvir politične zgodovine povrne perspektive širokega spektra irelevantnih, pozabljenih, tlačenih in drugače zapostavljenih subjektov.

---

## Subjekti »zgodovine od spodaj«

---

Do znanstvenoraziskovalnega obrata in razširitve spektra potencialnih subjektov je prišlo ravno v času, ki je sledil ustanovitvi gibanja *History Workshop*. Raziskovanje se je s stroge marksistične preučitve delavcev v okviru »stare zgodovine od spodaj« razširilo na zgodovino žensk in drugih nerazredno opredeljenih subjektov. Socialni zgodovinar Andy Wood je ob tem dogajanju analiziral pomembno vprašanje za politično zgodovinopisje: Kako se izogniti izgubi materializma na račun morebitne kulturizacije ali premika k bolj »identitetnim« političnim vprašanjem, s katerimi so bili povezani subjekti »zgodovine od spodaj«? Wood je svojo analizo sklenil s poudarjanjem delovanja generacije socialnih zgodovinarjev iz devetdesetih let prejšnjega stoletja, ki se je kulturni preobrat večinoma pravzaprav ni dotaknil. Ta generacija je kot izolirani raziskovalni svet ostala zvesta vse bolj podcenjenemu, a še vedno močnemu materializmu: »ne glede na to, ali so bile obravnavane izkušnje žensk v Londonu (Laura Gowing), kriminal (Garthine Walker), urbana marginalnost (Paul Griffiths) ali življenje trpinčenih podeželskih revežev (Steve Hindle), so zgodovinarji vprašanja moči na koncu vpeli v materialni kontekst in družbene strukture«. <sup>49</sup> V nasprotju z Woodom, ki je obrat iz šestdesetih let prejšnjega stoletja poskušal uravnati z indeksiranjem posamičnih primerov materialistično naravnane zgodovine, je zgodovinar Markus Rediker ubral drugačen pristop.

---

<sup>48</sup> Kenneth O. Morgan, *Kenneth O. Morgan: My Histories* (Cardiff: University Of Wales Press, 2015).

<sup>49</sup> Andy Wood, »'History from below and early modern social history' in forum: The Future of 'History from Below': An Online Symposium,« *The Many-Headed Monster*, 2013, pridobljeno 7. 3. 2023, <https://manyheadedmonster.wordpress.com/history-from-below/>.

Rediker je obrat analiziral, sprejel in dopolnil z razvojem iz osemdesetih let prejšnjega stoletja. Poleg feminističnih je v spekter tematik vključil tudi gibanja za državljanske pravice temnopoltih v ZDA ter protikolonialna, protiimperialistična in tudi protivojna gibanja. Ob tem, da so v popularni politiki od šestdesetih let do danes ta gibanja vpeljala vprašanja o tem, kdo je sploh lahko subjekt zgodovine in kdo je iz nje izključen, so za Redikerja ta odprla tudi vprašanja rase, kolonizacije, odpora, izkoriščanja ipd. Ravno to naj bi »zgodovino od spodaj« zasukalo k njeni bolj politizirani in manj socialni različici.<sup>50</sup> Tukaj se vnovič porajajo vprašanja političnosti »nove zgodovine od spodaj« in novega subjekta: ali gre znova za vprašanje »ljudstev«, ki v nasprotju s trendi iz 19. stoletja, tokrat preko osvobodilnih gibanj (Kurdi, Palestinci), manj stremijo k državi kot k avtonomiji in svobodi? Ali gre pri novem subjektu »od spodaj« za uporniške kmete in njihovo mreženje na mezoravni in svetovni ravni (Via Campesina, zapatisti)? Ali pa gre še vedno za globalno vprašanje revnih proti eliti, torej za (post)razredno ozaveščene delavce – »prekarce«, ki se politično organizirajo? Kdo je torej danes *spodaj*?

Zgodovinar Tim Hitchcock je razpravo o tem, kateri so parametri »nove zgodovine od spodaj«,<sup>51</sup> in tudi potrebo po njej zagovarjal s širjenjem zgodovinpisne pokrajine (od tod »globalne« zgodovine od spodaj). Poudarjal je novejši odmik »zgodovine od spodaj« od binarnega nasprotovanja med revnimi in elito, kot ga je sprva zastavilo Thompsonovo izhodišče, k vprašanju današnjega političnega agensa, interseksionalnosti in skupnostnih izkušenj. Ta vprašanja so se prepletala v problemu, ki ga je artikulirala zgodovinarica Simone Cerutti: Kdo je spodaj?<sup>52</sup> V odgovoru na lastno vprašanje<sup>53</sup> je Cerutti ponudila svojevrsten kartografski zasuk: »bolj kot o agensu (gibal) v obliki vprašanja *kdo* je smiselno razmišljati o *zemljevidih razmerij moči*: spraševati se, kje so bila mesta pogajanj, soočanj, srečevanj, ki bi lahko proizvajala oblike pismenosti, oziroma drugače, pravnih sporov ali celo uporov.«<sup>54</sup> Cerutti je

50 Marksistični zgodovinarji po drugi svetovni vojni so se osredotočali na historiografski pristop, ki upošteva dejanja in izkušnje običajnih ljudi, pri čemer je šlo za politično motiviran metodološki premik k demokratizaciji zgodovine. To je pravzaprav pomenilo, da gre pri »zgodovini od spodaj« v njenem izhodišču tako za politično kot za socialno zgodovino in ne le socialno-kulturno, kot bi lahko izhajalo iz površnega branja opisa njenega predmeta preučevanja.

51 Tim Hitchcock, »A New History from Below«, *History Workshop Journal* 57 (2004): 294–98. *Reports on Essex Pauper Letters, 1731–1837*, ur. Thomas Sokoll (Oxford, Oxford University Press, 2001).

52 Vprašanje – »kdo« je tisti, ki je nekonformističen, preganjan ali marginaliziran – kljub svoji neizogibnosti vendarle odpre Pandorino skrinjico »tekme do dna«, brez orodij za smiselno analitično soočanje z nesorazmerji med morjem družbenih pozicij, vpetosti v strukture moči, identitet (ali etiket) znotraj večplastnih agensov. Obenem pa v sistemih, kjer so lahko marginalizirani vsi, vprašanje tako postane: kdo je bolj marginaliziran – starejši, kmeti, ljudstvo, ženske, revni, delavci, temnopolti, LGBTQI, otroci, avtohtoni prebivalci, etnične manjšine ipd. V tem smislu postaja jasno, da je morda »Kdo je spodaj?« napačno vprašanje, podobno pa je tudi z vprašanjem *kako* so bile ženske in drugi marginalizirani. Namesto tega se novejša raziskava osredotočajo na načine epistemoloških vplivov politike, spremembe razmerij moči in družbenih preobratov ali na t. i. protizgodovine (»counterhistories«), ki jemljejo svoj subjekt izven dominantnih smernic zgodovinpisja.

53 Simona Cerutti »Who is below?«. E. P. Thompson, *historien des sociétés modernes: une relecture*,« *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 70, št. 4 (2015): 931–56, pridobljeno 12. 4. 2023, <https://www.cairn.info/revue-Annales-2015-4-page-931.htm>.

54 David Featherstone in Paul Griffin, »Spatial Relations, Histories from Below and the Makings of Agency: Reflections on the Making of the English Working Class at 50«, *Progress in Human Geography* 40, št. 3 (2016): 375–93. Cornelia Hughes Dayton, »Rethinking Agency, Recovering Voices«, *The American Historical Review* 109, št. 3 (2004): 839. Cerutti, »Who is below?«, 951.

podala primer zgodovinarke Renate Ago, ki je v svojem delu *Popolo e papi. La crisi del sistema annonario* analizirala delovanje trga z žitom v Rimu v 18. stoletju, spremljala protagoniste trgovinskih izmenjav in

»rekonstruirala družbeno fiziognomijo ter dejavnost trgovcev in kupcev, pri čemer je dosegla zanimive rezultate: večina prebivalstva se je lahko v različnih obdobjih znašla v vlogi prodajalca, samopreskrbnika ali celo kupca; te kontingenčne vloge so vsakemu akterju narekemale določeno ravnanje v odnosu do trga. Dokler ni bilo vnaprej določenih vlog, ni bilo mogoče govoriti o pripadnosti določenemu ideološkemu sistemu.«<sup>55</sup>

Pri predlogu Simone Cerutti gre predvsem za osredotočanje na odnose in prostore dogajanja, prakse, mreže in delovanja – denimo na zgodovino poslušnosti in njenih meja. S tem je avtorica presekala s problemom agensa, skritega v vprašanih, kot je »Kdo je spodaj?«.

Na podoben način lahko pristopimo k problemu depolitizacije<sup>56</sup> »zgodovine od spodaj«. Namesto da bi se usmerjali na identitete subjektov, se lahko osredinimo na proces »vračanja zgodovine družbenim skupinam, njihovem vplivu v ustvarjanju svoje (in drugih) zgodovine(e)«. <sup>57</sup> Dober primer tega procesa vračanja in ustvarjanja – kartografij moči Hitchcocka in Cerrutijsve oziroma »globalnih zgodovine od spodaj« – so postkolonialne zgodovine in t. i. »*subaltern studies*«, katerih pomembna raziskovalna središča so se nahajala v Indiji, Južni Afriki, Latinski Ameriki in drugje. Zanje je relevantno vprašanje razvoja ali delitve sveta na t. i. »razviti sever in podrazviti jug«, zaznamuje pa jih tudi duh revolucionarnosti, osvobajanja in internacionalizma. V času zahodnih »novih levic« iz osemdesetih let, ko je pojenjala »dominacija« marksističnih zgodovinarjev, so prav raziskovalci »tretjega sveta« producirali znaten opus *dekolonizacijskih* perspektiv na zgodovino.

Konstrukt »Tretjega sveta« je desetletje kasneje, konec devetdesetih, analiziral zgodovinar Arif Dirlik. Kritično je obravnaval predvsem zgodovinsko ukoreninjeno idejo, da je razvoj za človeštvo tako »naraven kot zrak in voda«. Avtor je v nasprotju s tem razvoj določil kot razmeroma novo reč v človeški zgodovini, svojo argumentacijo pa je podprl s študijami antropologa Artura Escobarja. Ta je razvoj in »razvojnizem«<sup>58</sup> vzpostavil kot evropocentrična ne le v poljih diskurza in ideologije, temveč znotraj »institucionalnih struktur, ki se nahajajo v osnovi globaliziranega kapitala«. Poleg kritike kapitalističnega globalizma kot znanstvene in historične »resnice« je Dirlik opravil tudi kritiko postkolonializma, ki ga je razumel kot konformističnega. Kritičen pa je bil predvsem do samih zgodovinarjev, ki »še naprej pišejo zgodovino, kot da bi bilo doseganje ciljev razvoja merilo, po katerem je mogoče vrednotiti preteklost«. S

55 Cerutti, »Who is below?«, 945.

56 Peter Waterman, »The New Internationalisms: A More Real Thing Than Big, Big Coke?«, *Review – A Journal for the Fernand Braudel Center for the Study of Economies, Historical Systems and Civilizations* 11, št. 3 (1988): 289.

57 Jim Sharpe, »History from below«, v: Peter Burke, ur., *New Perspectives on Historical Writing* (University Park: Penn State University Press, 2001), 25–42.

58 Razvojnizem je meddisciplinarna šola mišljenja, ki je producirala ideologijo razvoja kot ključno strategijo za gospodarsko blagostanje. Več v: Tony Smith, »Requiem or New Agenda for Third World Studies?«, *World Politics* 37, št. 4 (1985): 533, 534, pridobljeno 12. 7. 2023, <https://doi.org/10.2307/2010343>.

svojim stališčem o »razvojnizmu« in njegovih alternativah je avtor poudaril ključnost procesa »radikalnega« preizpraševanja mišljenja in zgodovinenja preteklosti, ki dehistorizira. Pri tem je dehistorizacijo razumel kot proces ločitve ali odstranitve iz zgodovine oziroma »prikrajšanja za zgodovinski kontekst«. <sup>59</sup> Od tod tudi praksa t. i. »gverilskih zgodovin« <sup>60</sup> tistih protagonistov, ki so bili prikrajšani za obravnavo lastne preteklosti. Gverilska zgodovina je pravzaprav radikalna skupnostna zgodovina, ki vpoglede neakademskega protagonista upošteva enako kot vpoglede zgodovinarjev. Takšna bi bila, na primer, zgodovina sindikatov, kot so jo dojemali in napisali delavci sami, brez poudarka na viktimizaciji ali neagenskosti revnih in zatiranih. Vsekakor pa je tudi sama gverilska zgodovina lahko predmet kritične analize različnih disciplin.

Zgoraj opisani procesi so s teoretičnega vidika sicer zaključili problem osredotočenja na subjekt in agens, nov historiografski problem pa je postalo vprašanje, zakaj in kako so specifični (poleg denimo evropocentričnih še patriarhalni, nacionalistični ipd.) načini reprezentacije specifičnih zgodovinskih pojavov in odnosov pridobili takšno moč, kot jo imajo. Vse bolj osrednje je postajalo vprašanje, *kako* pisati zgodovino, ki ni le previdna ali kritična do »hegemonskih« historiografij, temveč je tudi sama zastavljena *izven* takšnega konteksta. Odgovor na to vprašanje so podale t. i. »aktivistične zgodovine«, ki so bile kot projekt družbene emancipacije <sup>61</sup> sicer vsehskozni prisotne v zgodovinopisju v obliki konkurenčnih različic preteklosti, napisanih z vidika tistih, ki so jih zmagoslavne in »disciplinirane« zgodovine utišale ali zapostavile: zatiranih, brezpravnih, revnih, upornih in nekonformističnih subjektov. Četudi so njihove vsebine in akterji zelo različni, so aktivistične zgodovine povezane predvsem s političnimi gibanji: poleg delavcev so vključena tudi kolonizirana ljudstva, ženske, temnopolte in etnične manjšine, LGBTQI skupnosti ipd. Aktivistične zgodovine so tako postale širši pojem, ki zajema dekolonialne, feministične, skupnostne in gverilske zgodovine. Kljub temu da so za aktivistične zgodovine obstajale pasti, v katere je lahko obravnava zapadla, kot so izkrivljenost pripovedi, prispevanje k naraščajočim polarizacijam ali selektivna uporaba virov, so se od petdesetih let prejšnjega stoletja do danes razcvetele.

59 Arif Dirlik, »Is There History after Eurocentrism?: Globalism, Postcolonialism, and the Disavowal of History,« *Cultural Critique* 42 (1999): 23.

60 Staughton Lynd, »Doing History,« Preface and Acknowledgments, v: *Doing History from the Bottom Up. On E. P. Thompson, Howard Zinn, and Rebuilding the Labor Movement from Below* (Chicago: Haymarket Books, 2014): 7-9.

61 Aktivistično zgodovinopisje je obenem tudi predmet kritike, saj se zaradi nagibanja k pravičnosti lahko odmakne od discipline zgodovine, (ne)namerno spodbuja družbene polarizacije ali prispeva k političnemu razkolu. Vsekakor pa, kot Carl R. Trueman pokaže v svoji monografiji »*Histories and Fallacies: Problems Faced in the Writing of History*«, objektivnost in nevtralnost nista nujno sopomenki. V središču zgodovinarjeve naloge naj bi zato bili namesto nevtralnosti ali objektivnosti preverljivost in odgovornost po splošnih in uveljavljenih merilih, še posebej pri obravnavi tematik, ki lahko imajo širše in dolgotrajne posledice. Trueman v svoji argumentaciji opomni tudi na študijo Roberta Novicka, ki je pokazal, kako se je sam ideal objektivnosti z leti preoblikoval: »v poznem devetnajstem stoletju sta bila pojma objektivnost in nevtralnost praktično zamenljiva pojma, z leti pa je med njima nastal prepad«. Četudi torej določena študija ni nevtralna, je ključno, da je njena argumentacija (metodologija, pristop k virom in dokazom) preverljiva s splošnimi merili.

## Aktivistične in skupnostne zgodovine

Po razcvetu skupnostnih, dekolonialnih, feminističnih in gverilskih zgodovin se je z njimi soočila »zgodovina od spodaj« kot historiografija, populariziralo pa se je predvsem »skupnostno« zgodovinjene. Zgodovinarica Alison Twells je v tem kontekstu kot primer obravnavala knjigo Svena Lindqvista *Dig Where You Stand*, prvič objavljeno leta 1978. Šlo je za »poziv delavcem, naj postanejo raziskovalci, sledijo denarnim tokovom in ,izkopljejo' skrito zgodovino svojega poklica ter tako naredijo pomemben korak k družbeni in gospodarski preobrazbi, ki je spodbudila gibanje zaposlenih za raziskovanje zgodovine dela na lastnih delovnih mestih«. Twells je analizirala tudi latinskoameriške in indijske projekte, ki so bili zasnovani na pedagoških tehnikah Paola Freireja za razvijanje pismenosti. Freirejeve tehnike je aplicirala na specifičen zgodovinski model ustne zgodovine. Ta je »pridobila mednarodni sloves zaradi svojega posebnega demokratizacijskega potenciala, terapevtske funkcije in pričevanj, ki so postala del političnih sprememb, na primer v južnoafriški komisiji za resnico in spravo ali med Čilenci, ki so preživeli politično represijo«. <sup>62</sup>

Drug markanten primer takega zgodovinoписja s primatom v ustni zgodovini predstavlja *I fatti di Genova – Una storia orale del G8* sodobnega zgodovinarja Gabriela Proglia in ustnega zgodovinarja Alessandra Portellija. Projekt dokumentira tabu temo za zgodovinoписje, zgodovino prelomnega dogodka v Genovi leta 2001 ob 27. srečanju svetovnega vrha G8. Dogodek je bil tudi vrhunec svetovnega alterglobalističnega gibanja <sup>63</sup> in je ostal v spominu zaradi nasilne smrti 23-letnega protestnika Carla Giulianija. Kot takšen je bil tudi predmet povsem nasprotnih tolmačenj in težav pri osmišljanju tega, kar se je v Genovi pravzaprav zgodilo med bojem, odporom in smrtjo.

Portelli je v uvodni besedi *I fatti di Genova – Una storia orale del G8* poudaril, da gre za »preplet javnih in zasebnih spominov, iz katerih izhaja močna zgodovina. Na eni strani so jo ustvarili mediji s tem, da so v javni imaginarij vsilili predstavo o razdejanju črnega bloka <sup>64</sup> in nasilju policije, na drugi pa zgodbe tistih (tudi naključno) prisotnih, ki se jim je dogodek v spomin vrezal kot prava vojna«. <sup>65</sup> Z denarjem od prodaje nosilcev zvoka z zbranimi intervjuji prisotnih v Genovi sta zgodovinarja prispevala k financiranju sodnih postopkov aktivistov, ki jih niso mogli plačati sami. V slovenskem

62 Deborah Posel in Graeme Simpson, *Commissioning the Past: Understanding South Africa's Truth & Reconciliation Commission* (Johannesburg: Witwatersrand University Press, 2002). – Alison Twells, *Community History, Making History*, The Institute of Historical Research, School of Advanced Study, pridobljeno 7. 4. 2023, [https://archives.history.ac.uk/makinghistory/resources/articles/community\\_history.html](https://archives.history.ac.uk/makinghistory/resources/articles/community_history.html).

63 »Mogoče je to alterglobalistično gibanje oziroma gibanje gibanj še najbolje opisal mehiški pisatelj in aktivist Gustavo Esteva, ki je zapisal, da to gibanje označuje ,en NE in mnogi DA'. Se pravi, skupna mu je kritika neoliberalne globalizacije, medtem ko so aspiracije, cilji in vizije teh gibanj mnogoteri.« – »Pogovor z Žigo Vodovnikom o protestih ob vrhu G-8,« *Prikladnejše je poročati o nasilju kot o krivicah* – RTV SLO, 7. 6. 2007, pridobljeno 28. 8. 2023, <https://www.rtvsl.si/svet/prikladnejse-je-porocati-o-nasilju-kot-o-krivicah/72108>.

64 Od decembra 1980 naprej se je stopnjeval cikel množičnih aretacij, uličnih bojev in novih skvotov v Berlinu in po vsej Nemčiji. To je bil kipeči kotel zatiranja in odpora, iz katerega se je rodil Črni blok kot taktika v odgovor na nasilno državno zatiranje. – Več gl. George Katsiaficas. *The Subversion of Politics: European Autonomous Social Movements And The Decolonization of Everyday Life* (New Jersey: Humanities Press International, Inc., 1997), 91, 92.

65 Alessandro Portelli, *I fatti di Genova. Una storia orale del G8* (Rim: Donzelli Editore, 2021), 352, pridobljeno 28. 8. 2023, <https://www.donzelli.it/libro/9788855221856>.



prostoru aktivističnih zgodovin so projekti, podobni *I fatti di Genova*, redki. Približek je najti v umetniško-filozofskih perspektivah avtoric in raziskovalk Marine Gržinič in Aine Šmid *Odpadniške zgodovine/Storie Dissidenti/Dissident Histories* (1982–2022) in v projektu *Paralelne zgodovine opolnomočenja in urbanosti Slovenije 1980–1990–2000*. Ta beleži nova družbena gibanja v okviru subkulturnega delovanja, pank glasbe, alternativnih medijev, kritičnih revij in alternativnih prostorov, kot je galerija ŠKUC. Čeprav tematsko drugačen, je z vidika »skupnostno-projektne« metode podoben projekt zgodovine izbrisanih v Sloveniji. Izvajalo ga je Društvo izbrisanih prebivalcev Slovenije, ki se je borilo za popravo krivic prisilno izgnanim ter protipravno izbranim državljanom bivše SFRJ s teritorija in iz državnega registra Republike Slovenije. Podoben primer predstavljajo tudi vestno zabeležene zgodovine lezbičnega gibanja na Slovenskem.<sup>66</sup>

Navedeni primeri kažejo, kako »zgodovina od spodaj« v sodobnejšem okviru razširja meje zgodovinskega raziskovanja z novimi temami, viri, razpravami, obravnavami, arhivirani ipd. Način, kako sta Portelli in Proglia izvedla projekt *I fatti di Genova – Una storia orale del G8*, je pomemben za zadnji element politične »zgodovine od spodaj«: skupnostno in emancipatorno soustvarjanje zgodovinske vednosti. Skupnostne aktivistične zgodovine presegajo horizonte preprostega ozaveščanja in razvijajo etike in prakse ustvarjanja raziskovalnih »partnerstev«. Gre za odmik od klasične akademske produkcije zgodovine: pobudniki raziskav niso v vlogi vodij, temveč so delavci znotraj etičnega okvira,<sup>67</sup> zavezanega ljudem, ki želijo pripovedovati in ustvarjati svoje zgodovine.<sup>68</sup> V tem delu se bolj politično motivirane aktivistične zgodovine razlikujejo od t. i. »zgodovine skupnosti« (ki se močneje osredotoča na dediščino), združuje pa jih skupno izhodišče afektivne tradicije »zgodovine od spodaj«.<sup>69</sup> Z vidika aktivističnih zgodovin skupnosti »od spodaj« pa najdemo zanimivo prakso med anarhisti. Ti politiko razumejo v njenem »temeljnem pomenu: kot upravljanje skupnih zadev oziroma kot proces odločanja o skupnih zadevah. Zavračajo v javnosti razširjeno razumevanje, ki politiko reducira na dejavnosti političnih strank, državnih organov in drugih institucij predstavnike demokracije«.<sup>70</sup> Anarhistične skupnosti v regiji so relevanten subjekt tudi za mezozgodovinsko obravnavo, saj so že na začetku devetdesetih let 20. stoletja

66 Suzana Tratnik in Nataša S. Segan, *Zbornik o lezbičnem gibanju na Slovenskem 1984–1995* (Ljubljana: Založba ŠKUC, 1995).

67 Praksa terja tehten premislek o etičnih, političnih in metodoloških vprašanih takega zgodovinjenja, predvsem glede motivacij in interesov vseh udeležencev, uporabe virov ter varnih in zaupnih pogojev za raziskovanje in analizo, vsekakor pa je oralna zgodovina naredila že veliko v kontekstu metodologije in etike.

68 Več o sodelovalnem zgodovinjenju *Collaborative History Writings*, pridobljeno 5. 5. 2023, <https://public-history-weekly.degruyter.com/10-2022-1/collaborative-history-writings/>.

69 Predmeti, umetniška dela, performansi, avtobiografije in ustna pričevanja so po navadi ključni deli njihovih zbirk in sestavni del zgodovine, ki si jo delijo. Pri uporabi spletnih dnevnikov, aplikacij in kampanj v družabnih medijih so skupnosti vključene tudi v proces gradnje spletnega arhiva, ki lahko olajša produkcijo zgodovin podrejenih družbenih razredov in skupin. Te zbirke so osrednjega pomena, a žal so mnogi artefakti, predmeti in zbirke podatkov za vedno izgubljeni, predvsem zaradi tega, ker akterji in izvajalci nimajo možnosti ohranjanja in zbiranja. K temu prispevajo nemarnosti, večkratne selitve akterjev zaradi nerešenega stanovanjskega vprašanja, morebitne evikcije pri skvotih, oblast, ki neredko uniči velik del materialov, manko časa za arhiviranje, manko prostora za zbiranje.

70 Peter Korošec, »Ideje in prakse organiziranega anarhizma pri nas (1999–2014)«, *Časopis za kritiko znanosti* 42, št. 257 (2014): 35.

ustvarile (post)jugoslovansko mrežo tovariške pomoči in solidarnosti Ex-yu-a-lista, ki je zaradi vojn časopis *Preko zidova nacionalizma i rata* tiskala v Italiji,<sup>71</sup> nato pa ga distribuirala v Jugoslaviji, kjer ga je pač lahko.

Ob tem je nastala elektronska mreža ZaMir, zgodili so se poskusi formiranja fizične aktivistične mreže, iz Slovenije pa je prišel predlog o vzpostavitvi Anarhistične federacije Jugoslavije.<sup>72</sup> Sčasoma so svoj položaj zasedle tudi nove generacije in mreže anarhističnega tovarištva, ki so se razvile za drugačne potrebe in čase. Interakcije družbenih skupin na tej ravni tvorijo pogoje za historiografsko analizo na temo, kdo vse in kako je lahko spreminjal zgodovino. Kot to opredeli politologinja Kathy Ferguson: »ravno mezoraven je tisti ključni prostor za oživitev političnega gibanja.«<sup>73</sup> Na tej ravni se je razvila Balkanska anarhistična mreža,<sup>74</sup> kasneje pa vse več neformalnih lokalnih skupin. Ti subjekti so v novejšem obdobju vzpostavili intenzivnejšo prakso samozgodovinjena. Za tako »zgodovino od spodaj« pa je značilen izrecen premik s historiografskega terena k emancipatornemu projektu.

---

## »Zgodovina od spodaj« kot projekt emancipacije skupnosti

---

»Mi, anarhisti in anarhistke vseh spolov, smo del te zgodovine od spodaj.«<sup>75</sup> Ta izjava izstopa predvsem po jasno definiranjem razumevanju sebe kot subjektov in dejavnih akterjev zgodovine. Pomenljiva je tudi z vidika odnosa do zgodovine – zelo jasno poudarja »zgodovino od spodaj«. Delovanje in razvoj anarhistične misli je sicer že leta 1986 v zborniku *Antologija anarhizma* zbral sociolog in politolog Rudi Rizman.<sup>76</sup> Zajel je široko paleto razprav o temi in utemeljil ozadje anarhizma kot enega izmed dveh glavnih revolucionarnih teorij in praks od 19. stoletja do danes, ki se osredotočajo na upor delavstva v boju proti kapitalizmu in drugim izkoriščevalskim praksam.<sup>77</sup> A to delo je teoretske narave in se ne osredotoča na lokalne pojave in prakse anarhističnih skupnosti. Nastali manko so v raziskovalnem prostoru zapolnili Jasna Fischer, Darko

---

71 »The Balkan Anarchist Network,« *Antipolitika* (julij 2023), 32.

72 Ibid., 35.

73 Kathy Ferguson, »Writing Anarchism with History from Below,« *Anarchist Studies* 30, št. 1 (2022): 24, 25.

74 Nekateri raziskovalci s področja politologije in sociologije so dodobra popisali gibanja, protestniške, plenumske aktivnosti in zasedbe univerz, borz, ploščadi ipd. v Sloveniji in njihovo navezavo na širše procese v času od ekonomske krize leta 2009 do danes, s poudarkom na obdobju po arabski pomladi, leta 2011, ko se je v celotnem postjugoslovanskem prostoru pričelo družbenopolitično vretje. Sem spadajo plenumi v BiH, gibanje Occupy v Sloveniji, Vseslovenske ljudske vstaje, gibanji za Pravo na grad Beograd in Zagreb ipd.

75 »The Balkan Anarchist Network,« 29. Knjiga, iz katere je vzeta citat, je pravzaprav tudi zanimiv primer skupnostne, kolektivne zgodovine (samozgodovinjena), pisal jo je nepodpisan posameznik, proces pa je kolektiven, saj so z intervjuji, nasveti, besedili, slikami ipd. prispevali številni »prijatelji in tovariši«. Sebe dojemajo v okviru t. i. Balkana od spodaj – regije, ki je »dom gibanj in skupnosti, ki se upirajo logiki nacionalne države«.

76 Rudi Rizman, ur., *Antologija anarhizma: zbornik* (Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije KRT, Univerzitetna konferenca ZSMS, 1986).

77 Napotke slovenskih zgodovinarjev za vpogled v vlogo anarhizma, predvsem v 19. stoletju, posredujeja Adin Crnkic in Daša Tepina v prevodu članka Johanna Mosta, »Misliti anarhizem v slovenskem prostoru: kronologija in zgodovinski razvoj,« *Časopis za kritiko znanosti* 42, št. 257 (2014): 15.

Štrajn, Žiga Vodovnik, Daša Tepina, Adin Crnkčič in drugi, ki so popisovali kronologijo in zgodovinski razvoj anarhizma v slovenskem prostoru. Jasna Fischer je orisala radikalizacijo delavskega gibanja na Slovenskem v osemdesetih letih 19. stoletja,<sup>78</sup> Darko Štrajn transformacijo teoretskih in praktičnih vidikov ideološke konfrontacije marksizma in anarhizma glede na kontekst nove levice,<sup>79</sup> Vodovnik je pisal o transformaciji sodobne anarhistične misli in prakse,<sup>80</sup> Crnkčič je obdelal anarhizem na Slovenskem v obdobju 1900–1999, nadaljnje delo pa je opravila Tepina in ga leta 2021 zaokrožila v monografiji *Revolucionarne utopije – anarhizem v praksah in teorijah*.

Medtem ko je Crnkčič poudaril relevantnost anarhistične politične misli »za preučevanje preteklih in aktualnih družbenih bojov«, <sup>81</sup> je Tepina podala kratek zgodovinski pregled libertarnih družbenih gibanj z anarhistične perspektive, kjer je že v začetku potrdila izhodiščno trditev anarhistov, da gre pri njih za »pogosto prezrto zgodovino od spodaj«. Skrivalo naj bi jo hegemonistično zgodovino: »anarhistične zgodovine ne gradijo velike osebnosti političnih procesov in velikih mislecev, ampak je primarno zgodovina posameznika, skupnosti in mnogoterih praks, ki skušajo presežati okvire obstoječega«. <sup>82</sup> Avtorica je uvodoma opravila historični pregled dogodkov, relevantnih za razvoj, razblinjanje (v novejšem obdobju predvsem v času Genove 2001) ter vnovično pojavljanje anarhističnih in drugih avtonomističnih gibanj in praks. Nato se je osredotočila na lokalno anarhistično gibanje, kakor se je to koherentneje manifestiralo v zadnjih treh desetletjih, »anarhistične misli in prakse pa so pred tem bežno vtakane v zgodovino družbenih gibanj«. <sup>83</sup>

Avtorica je popisala in opisala več praks lokalnega in regionalnega prepletanja gibanj, avtonomnih prostorov ter skupnih projektov mreženja. Eden izmed njih je Balkanska anarhistična mreža, ki je v letu 2023 izdala knjigo z naslovom *The Balkan Anarchist Network*,<sup>84</sup> v kateri se mreža samozgodovini v osmih različnih jezikih, priloženo pa je tudi fotografsko gradivo s kontekstualizacijo fotodokumentarnega materiala. Mreža je v svoji praksi samozgodovinenja vsebinsko izhajala iz kritike »pogleda oblasti«. Zapisi Balkanske anarhistične mreže v začetku pojasnijo, do katerih diskurzov zgodovine se njihovo samozgodovinenje postavlja v antagonistični odnos: gre za narative »boj[ev] za prevlado med osmanskim, habsburškim in ruskim imperijem, nasilne vzpostavitev nacionalnih držav, vrst vojn, prisilnega priseljevanja, genocidov ter nedavne izkušnje državnega socializma v drugi polovici 20. stoletja«. <sup>85</sup> Poudarili pa so tudi njihov kasnejši razvoj v diskurze agresije neoliberalizma in politik, »ki so jih

78 Jasna Fischer, »VII. znanstveno posvetovanje ‚Marx in sodobnost‘ z delovnim naslovom »Marksizem in anarhizem – zgodovina in sodobnost« v Arandjelovcu od 10. do 12. januarja 1980,« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 20, št. 1–2 (1980): 173.

79 Ibid.

80 Žiga Vodovnik, »Novi anarhizem? – o bifurkaciji in transformaciji sodobne anarhistične misli in prakse,« *Teorija in praksa* 48, št. 1 (2011): 87–107.

81 Adin Crnkčič, *Anarhistična politična misel na Slovenskem v 20. stoletju: magistrsko delo* (Univerza v Ljubljani, 2013), 5.

82 Daša Tepina, *Revolucionarne utopije – anarhizem v praksah in teorijah* (Maribor: Aristej, 2021), 13.

83 Ibid., 33.

84 »The Balkan Anarchist Network.«

85 Ibid., 29.

vsiljevali Mednarodni denarni sklad, Svetovna banka in Evropska unija«. <sup>86</sup> Mreža temu diskurzu znanosti in dominantni zgodovini zoperstavlja t. i. »Balkan od spodaj«, <sup>87</sup> ki ga je povezala s protiimperialističnimi in antinacionalističnimi gibanji, gibanji za nacionalno osvoboditev, družbeno enakost in upor proti vojnem.

Poleg Balkanske anarhistične mreže je v lokalnem prostoru kronološko po razpadu pobude Socialanarhistične federacije (SAF) <sup>88</sup> leta 2003 nastal drugi skupni mednarodni projekt – Balkanski anarhistični sejem knjig (BASK). <sup>89</sup> Vsakoletni dogodek je bil in še vedno je organiziran z namenom povezovanja lokalnih, regijskih in mednarodnih gibanj, posameznikov in kolektivov. Predstavlja tudi intelektualno, kulturno stičišče in fizični prostor srečevanja ter izmenjave stališč o aktualnih dogodkih, znanjih in praksah. Udeleženci so se v preteklosti dogovarjali za skupne akcije, pripravljali revije in časopise, ta proces pa je pripeljal tudi do močnejše želje po artikulaciji lastnih zgodovin in arhiviranju lastnih praks. Tako je bil na BASK-u leta 2023 razviden tudi korak naprej k procesu pisanja zgodovine: eden izmed organiziranih panelov je zadeval temo anarhističnih zgodovin in arhivov, kjer so prisotni predstavili spletne arhive in knjižnice ter projekte anarhističnih zgodovin in samozgodovinjena. <sup>90</sup> Z vidika na sejmu dostopnih materialov je smiselno omeniti tudi medije, ki bi lahko hranili podatke o politični misli in delovanju anarhističnih skupnosti in ki za zgodovinarje predstavljajo dragocen vir. Za lokalno raven skupnosti v Sloveniji so poleg materialne kulture in artefaktov, <sup>91</sup> ki jih je bilo mogoče dobiti na BASK-u, relevantni tudi časopis *Anarhistka*, spletni medij *Komunal* z videomaterialom ter radijska oddaja *Črna luknja* v produkciji lokalne skupnosti. <sup>92</sup> Osrednjega pomena pa je Acerbic distribucija, pri kateri je leta 2023 izšla knjiga *Boj proti militarizaciji in NATO paktu (2001–2003)*, ki v delu spremne besede predstavlja zgledno teoretsko besedilo skupnostne emancipatorne »zgodovine od spodaj«, skozi katero si lahko ogledamo specifična orodja, ki so jih avtorji in avtorice

86 Ibid.

87 Ibid.

88 Leta 2002 sta se združili dve neformalni skupini – Socialanarhistična iniciativa in Antifašistična akcija ter skupaj z drugimi posamezniki sprožili pobudo za nastanek anarhistične organizacije. Tako je nastala Socialanarhistična federacija (SAF). – Več gl. Korošec, »Ideje in prakse organiziranega anarhizma pri nas«, 39, 40.

89 Po prvem dogodku je na vsaki okrogli obletnici BASK gostoval v Ljubljani (kjer je bil organiziran prvi sejem), vmes pa krožil med drugimi balkanskimi mesti.

90 Samozgodovinjene v slovenskem prostoru z vidika politične zgodovine ni podrobno obravnavano. Večina zapisov, ki so na voljo, ga preučuje ali pregleduje z vidika umetnikov in umetniških praks, ki so to delovanje popularizirali za lastne namene. Slovensko muzeološko društvo ga opredeli »kot pojav, pri katerem poskušajo predstavniki malih, individualiziranih, samoprezentirajočih in seveda samopromovirajočih se (umetnostnih) zgodb ‚prehiteti‘ počasne družbene procese ‚zgodovinjena‘ [...] samozgodovinjene ni nov izum. Na veliko so ga v preteklosti izkoriščale vse politične ideologije, zlasti tiste, ki so hotele igrati vlogo ‚velikih zgodb‘, pa to, kot se je izkazalo v praksi, dejansko niso bile. Tudi one so skušale zgodovino in zgodovinjene prehitovati po intervencijskem zgodovinskem pasu. Od tod poleg klasičnih muzejev toliko specializiranih, kot so muzeji nacizma, fašizma, ateizma, revolucije itd.« – Več gl. Jožef Muhovič, »Univerza v Ljubljani, Akademija za likovno umetnost in oblikovanje Zgodba o ‚velikih‘ in ‚malih‘ zgodbah in njene etične implikacije v kulturi,« v: *Zborovanje Slovenskega muzejskega društva Kočevje*, ur. Ida Gnilišk (Ljubljana: Slovensko muzejsko društvo, 2014), 38, 39.

91 Gre za spekter materialov od izdelkov v samozaložbi – »zinov« do različnih plakatov, nalepk, umetniških del, fotografij, voščilnic in alternativnih zemljevidov, za zgodovinarja pa je ključen tudi dostop do življa skupnosti in akterjev, ki se prepletajo med dogodkom.

92 *Revolucionarne utopije* | *Radio Študent*, 29. 12. 2022, pridobljeno 25. 8. 2023, <https://radiostudent.si/druzba/crna-luknja/revolucionarne-utopije>.

priklicali za namene pisanja skupnostne zgodovine. Knjigo bom v nadaljevanju po eni strani obravnavala kot zgodovinski dokument oziroma vir, namenjen analizi, po drugi strani pa kot vsebino in besedilo, s katerim bom vstopala v kritično-analitični historiografski dialog. Vsebino publikacije sestavlja urejen transkript dogodka enega izmed treh antimilitarističnih pogovornih večerov iz leta 2019, ki je popisal in opisal »boje z začetka prvega desetletja 21. stoletja«.

Knjiga kot vir predstavlja obrat v dosedanjih možnostih za obravnavo zgodovine anarhistične skupnosti. V primeru, ki sta ga s svojim delom pokazala Tepina in Crnkić, je bila za dostop do teh zgodovin ključna vloga aktivista zgodovinarja kot člana skupnosti. Vsekakor pa bi to vlogo lahko opravil tudi »neaktivistični« zgodovinar, za katerega bi bila še bolj ključna zaupljiv odnos do skupnosti in odgovornost. Ta odgovornost za zgodovinarja ne pomeni nujno vključevanja v projekte obravnavane skupnosti. V duhu feministične »kritične solidarnosti« lahko pomeni »sposobnost odzivanja na ljudi, na njihove misli, občutke in dejanja, na njihove borbe in njihove svetove«. <sup>93</sup> V tem je tudi obrat, ki ga pripelje *Boj proti militarizaciji in NATO paktu (2001–2003)*: namesto metode javne zgodovine, pri kateri je osrednja vloga partnerja zgodovinarja sodelovanje s skupnostjo v stvaritvi gverilskih <sup>94</sup> ali aktivističnih zgodovin, pretehta metoda *samozgodovinjena* skupnosti v okviru načel »zgodovine od spodaj«.

Odgovor na vprašanje, od kod sploh potreba po samozgodovinjenu, zasledimo v pregledu širšega opusa »skupnostnih zgodovin«: izrazit katalizator zgodovinjena je *pomenljiva sprememba*. Gre za spremembo, ki je prispevala k izgubi nekaterih temeljev skupnosti oziroma jo neposredno izzvala ali ki spodbuja skupnost, da začne svojo zgodovino dokumentirati kot »nuj[o] in del preživetja ali oživitve« skupnosti. <sup>95</sup> *Boj proti militarizaciji in NATO paktu (2001–2003)* to izrecno naslovi. V spremni besedi knjige, v sekciji s podnaslovom »Pisanje lastne zgodovine«, so avtorji in avtorice opozorili:

»To pa je nevarnost izbrisa zgodovinskega spomina, in ko nova generacija ravno zato, ker išče potrditev za svoj obstoj in delovanje, to stori tako, da pozabi na doprinos prejšnje generacije, sebe pa vidi ne samo kot originalno in samoizvorno tako rekoč, temveč ravno zaradi tega tudi kot absolutno in privilegirano nositeljico vseh emancipatornih izkušenj in praks«. <sup>96</sup>

Tudi v nadaljnjem besedilu spremne besede je večkrat jasno poudarjena ravno ta težnja samozgodovinjena, ki jo lahko interpretiramo z vidika nastopanja zgodovine kot orodja v boju proti pozabi in iztirjenju iz občega in ožjega zgodovinskega spomina. Zgodovino od spodaj predvsem sami jasno interpretirajo kot emancipatorni projekt in orodje v boju:

»Zapisovanje lastne zgodovine, zgodovine radikalnih gibanj je eno od orodij v boju

93 Caroline Sweetman, »Introduction, Feminist Solidarity and Collective Action,« *Gender and Development* 21, št. 2 (2013): 217–29.

94 V kontekstu amaterskega zgodovinarja.

95 Barbara Franco, »Decentralizing Culture: Public History and Communities,« v: *Oxford Handbook of Public History*, ur. James B. Gardner in Paula Hamilton (Oxford: Oxford University press, 2022), 13.

96 *Boj proti militarizaciji in NATO paktu (2001–2003)* (Ljubljana: Acerbic distribution, 2023), 13.

proti kapitalizmu, militarizmu, državi in drugim hegemonskim tvorbam sedanjosti, ki onemogočajo človečnost in solidarno skupnost. Teksti popisa preteklih bojev niso namenjeni nostalgичnemu podoživljanju, ampak je njihov namen utilitaren, političen, z zavedanjem, da je preteklost zmožna informirati sedanjosti in tako oblikovati tudi drugačno prihodnost.«<sup>97</sup>

Poleg boja proti izbrisu *Boj proti militarizaciji* sloni na še nekaterih stebrih aktivističnega zgodovinopisja, denimo na navdihu: besedilo spremne besede kaže težnjo k nagovarjanju (prihodnjih generacij, bralca, uradnega zgodovinopisja, aparata moči ipd.) Eden izmed zastavljenih ciljev je tako »izzvati učinke na ravni posameznice in družbe, morda kot navdih za lastne intervencije, morda kot sredstvo opolnomočenja ali kot oporo za lastno rabo besed kot orožja v narativni propagandni vojni z oblastniki in njihovimi plenilskimi agendami.«<sup>98</sup>

Ta poudarek konkretne uporabnosti zgodovinske vednosti anarhisti nato nadgradijo z vlogo »orodja«:

»Medtem ko je običajen namen zgodovinskih knjig, da se jih prebira, je namen našega pisanja, da pri bralkah spodbudi soustvarjanje zgodovine v svojem sedanjem trenutku [...] da bi tudi materija govorila zgodbe upora, zgodbe deprivilegiranih in zatrtih, ki so v sebi in drug v drugem našli moč, jo socializirali v širšem družbenem prostoru za boj za boljšo družbo.«<sup>99</sup>

Iz citata je razvidno tudi vzpostavljanje distanciranega odnosa do morebitne (samo)viktimizacije. Še več, razvidna je potrditev lastne pozicije kot (borbenega) agensa v prepletu družbenopolitičnih silnic svojega časa. Tako zastavljena »zgodovina od spodaj« kot emancipatorni projekt skupnosti se stika z javno zgodovino in njenim osredotočenjem na socialno pravičnost (boj za boljšo družbo). Spremna beseda publikacije *Boj proti militarizaciji* tako nakazuje na »zgodovino od spodaj« kot projekt politične emancipacije.

Temelj za pristop politične »zgodovine od spodaj« predstavljata delovanje in mišljenje skupnosti, katere habitus se v odnosu do centra, aparata ali hegemonia politične moči nahaja »spodaj« in ki sebe razume kot subjekt ali delujočega akterja s specifično vlogo v imaginariju lastnega ter širšega relacijskega sveta. Tako zastavljena zgodovina pa je z vidika samozgodovinjena pravzaprav orodje v rokah samoorganiziranih ustvarjalcev družbenih sprememb »od spodaj« v njihovem boju za spomin, obstoj. Širše gledano – gre za pomožno vlogo pri širjenju boja v prostoru in času, še posebej v družbenopolitičnem prostoru, ki te skupine zavrača ali/in se jih boji. Avtorji in avtorice publikacije *Boj proti militarizaciji* se tega zavedajo: »na osnovi razumevanja, da je pomembno te zgodbe iz zgodovine zapisati, da se tudi v materialni obliki ohranijo za tiste, ki jih bo *mного kasneje* na novo nagovorila vsebina v omare zgodovine potisnjenih družbenih bojev in domišljija političnih praks od spodaj«. Nadaljujejo s konkretizacijo agende za prihodnost v luči neenakih razmerij moči in v odnosu do uradne zgodovine:

97 Ibid., 14.

98 Ibid.

99 Ibid.

»ko zapisujemo tisto preteklost, ki smo jo z lastno aktivnostjo tudi kolektivno sooblikovali, je pa v uradni zgodovini zatrta oziroma odrinjena izpod žarometov, to počnemo z jasno agendo. Svojo zgodovino pišemo *v sedanjosti in za prihodnost*«.

Iz zgoraj navedenega, kot tudi iz celotnega teksta, ki je zapisan v močnem enotnem in složnem tonu skupine, pa izhaja neizogiben razmislek o skupnostnem zgodovinjenu z vidika problema »kolektivnosti« spomina, ki to zgodovino piše: kaj se zgodi, ko primat kolektivnega spomina izbriše individualne spomine? Znotraj anarhističnih skupnosti namreč vsekakor obstajajo posamezniki oziroma obstajajo predvsem združeni posamezniki. V tem smislu so za prihodnje raziskovanje lahko zanimivi vprašanja pisanja skupnostnih zgodovin in premisleki, prilagajanja, dogovarjanja jezika in referenčnega polja pričakovani, prepričani, ideologij in želja, ki morebiti spremljajo ta proces in delujejo kot notranji pritiski na prakso pisanja skupnostne zgodovine.

Zgornjo perspektivo dopolnjuje tudi pragmatična linija: aktivistična zgodovina nemalokrat nastaja pod pritiskom zunanosti in v ozračju družbenega okolja, ki ga aktivistični svet čuti in dojema kot represivnega. Takšen kolektivni spomin je zato lahko pravzaprav utrjen v jasno zgodbo, lahko je tudi nepopustljiv, neizprosni in trden. Po drugi strani lahko gre za povsem navaden proces ustvarjanja kolektivnega spomina skupnosti,<sup>100</sup> ki tudi poenostavlja, enači in združuje. Ravno s tem procesom se gradi, legitimira in vzdržuje skupnost, hkrati pa je tudi smiselno, da so aktivisti po eni strani soustvarjalci skupnosti in po drugi strani negovalci njenega spomina ter identitete. Ta proces je razviden tudi v metodološkem ustroju, kot ga nakaže obravnavana publikacija *Boj proti militarizaciji in NATO paktu (2001–2003)*:

»Tu dokumentirane politične manifestacije so bile izrazi organiziranja in uporniške strategije ter so izhajale iz konkretnega konteksta njihovih soustvarjalcev. Prav tako so bila v specifičen kontekst prostora in časa umeščena tudi sama pričevanja o preteklih dogodkih, ki so bila posredovana preko konkretnih in seveda pristranskih interpretov. Sedaj so zgodbe teh družbenih vrenj iztrgane iz kolektivne govorne tradicije, zapisane in predane v arhive, s specifičnimi poudarki, ki so se v času in kraju njihovega zapisa zdeli najbolj smiselni.«<sup>101</sup>

Iz primera odkrite refleksije, kot jo navaja zgornji citat, je več kot očitno, da je pisec zgodovine anarhist, aktivist ali nekdo, ki uporablja metode feministične kritične solidarnosti ali je preprosto osebno vpet v skupnost, ki jo raziskuje kot »pristranski interpret«. Gre za odnos, v katerem so z vidika raziskovalca teh zgodovin potrebne previdnost, natančnost, odgovornost in (samo)refleksija. Za razumevanje so relevantni eksplicitna in implicitna stališča, spreminjajoči se pogoji in pomeni ter premolčana poglobljiva. Z vidika odnosa med uradnim zgodovinpisjem in samozgodovinjajem je tukaj smiselno vnovič opomniti na vprašanje »radikalne« odgovornosti do tistih, ki jim uradna zgodovina ni namenila prostora ali časa in jih aktualnopolitično medijsko (in družbeno) okolje zavrača.

100 Susan A. Crane, »Writing the Individual Back into Collective Memory,« *The American Historical Review* 102, št. 5 (1997): 1372–85.

101 *Boj proti militarizaciji in NATO paktu*, 14.

Za razumevanje teh svetov je smiselno tudi natančno identificiranje vloge zgodovinarja,<sup>102</sup> obravnavanih skupin in različnih aparatov moči: večkrat očitani problem aktivističnih zgodovin je, da se zanje pogosto zanimajo le simpatizerji. Pogled »od spodaj« pa ni celovit brez »druge plati zgodbe«, kar bi v primeru anarhističnih zgodovin zajemalo vse preostale dominantne sloje in okoliščine, v katerih so različne skupnosti sobivale, se medsebojno stikale, prihajale v sodelovalen ali konflikten odnos, z drugimi besedami – s katerimi so sooblikovale določeno obdobje. Zato je za »zgodovino od spodaj« kot historiografski pristop v odnosu do politične »zgodovine od spodaj« kot emancipatornega projekta poglavitno umeščanje skupnosti in pojavov, ki jih zaznamujejo, v dialektični odnos drug do drugega, prav tako pa tudi natančno sopostavljanje različnih svetov. Primer kulturnega dela »zgodovine od spodaj«, ki to nalogo dobro opravi, je *The Making of the English Working Class* E. P. Thompsona. Poleg podrobno orisanega doživljajsko-čustvenega, intelektualnega in družbenopolitičnega sveta delavcev in drugih subjektov ter skrbne odgovornosti do njihovega lastnega glasu, je E. P. Thompson uporabljal tudi klasične vire (poročila, policijske in sodne dokumente ter zapisnike) ter s tem nakazal, da se lahko samozgodovinenje skupnosti in »zgodovina od spodaj« dopolnjujeta.<sup>103</sup>

Skupnost, ki se samozgodovini, tudi dobro pozna procese, ki so zaznamovali njen nastanek, razvoj, konflikte in transformacije. Tako predstavlja dragocen vir za zgodovinarja, ki se ji je pripravljen analitično posvetiti. Po drugi strani lahko zgodovinar skupnost obravnava s pomočjo zanj nestandardnih prijemov, kot pokažejo primeri aktivističnih in marksističnih zgodovinarjev, na primer E. P. Thompsona ali Erica Hobsbawma. V tem smislu lahko vpelje nove percepcije, ki bi vsebino potencialno lahko približale ne le uradni zgodovini, temveč tudi drugačnemu tipu bralstva. Ožji krog bralstva in posledično pomanjkanje vpliva, ki ga samozgodovinenje lahko sproducira, sicer nista nujno problematična za aktivistične skupnosti. Te so bile vsaj v preteklosti dojete kot bolj zainteresirane za širjenje vednosti znotraj širših krogov podpornikov, manj pa za vključitev svojih zgodb v anale uradne zgodovine (čemur nasprotuje obravnavani primer publikacije *Boj proti militarizaciji in NATO paktu*). Vsekakor pa lahko imata s tako zgodovinsko pozabo večjo težavo konvencionalno zgodovino-pisje in uradna zgodovina s svojo uradno nalogo »objektivnega« zapisa preteklosti.

---

## Zaključek

---

Prispevek zariše natančnejšo klasifikacijo in problematiko politične »zgodovine od spodaj«, nato pa se opredeli do področja aktivističnega političnega organiziranja »od spodaj« s pomočjo orodja samozgodovinenja. S krajšo študijo primera in analizo

---

102 Peter Novick, *That Noble Dream: The »Objectivity Question« and the American Historical Profession* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), 442.

103 Denise D. Meringolo, *Radical Roots: Public History and a Tradition of Social Justice Activism*. (Amherst: Amherst College Press, 2021).



samozgodovinenja anarhistične skupnosti potrди tezo, da so samoorganizirano skupnostno raziskovanje, analiza in pisanje ključni za zgodovinenje političnih procesov, za katere klasični arhivi ne obstajajo ali niso na voljo. Poudari pomen tega pristopa za zagotovitev popolnejšega vpogleda v politična dogajanja znotraj samoniklih političnih skupnosti, ki ne le dopolnjujejo, temveč tudi soustvarjajo politično družbo in njene spremembe v času. Ker te skupine preprosto delujejo na robu družbe ali v konfliktu s politiko države, je za njihovo zgodovino ključen njihov lastni vložek. Napetosti med »zgodovino od spodaj« kot historiografskim pristopom in njeno vlogo emancipatornega projekta se tako ne stikajo v vlogi zgodovinarja ali problemu objektivnosti, kot bi bilo pričakovati na prvi pogled – predvsem gre za vprašanje dometa. Če se vrnemo k začetni tezi: zgodovina je takšna, kakršni so pogoji, znotraj katerih je skonstruirana in v katerih deluje. Tako kot so v časih vzpostavljanja nacionalne države njeno zgodovino zamišljali, opredeljevali in uporabljali vladajoče skupnosti in razredi, so to sčasoma lahko počeli tudi nevladajoče skupnosti in razredi. Zanje je zgodovina inherentno orodje in projekt politične emancipacije.

## Viri in literatura

### Literatura

- »The Balkan Anarchist Network.« *Antipolitika*, 2023.
- Bisha, Robin. »Reconstructing the Voice of a Noblewoman of the Time of Peter the Great: Daria Mikhailovna Menshikova: An Exercise in (Pseudo) Autobiographical Writing.« *Rethinking History* 2 št. 1 (1998): 51–63.
- Brown, Richard D. »Microhistory and the Postmodern challenge.« *Journal of the Early Republic* 23, št. 1 (2003): 1–20.
- *Boj proti militarizaciji in NATO paktu (2001–2003)*. Ljubljana: Acerbic distribution, 2023.
- Cerutti, Simona. »Who is below ?. E. P. Thompson, historien des sociétés modernes: une relecture.« *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 70, št. 4 (2015): 931–56.
- Crane, Susan A. »Writing the Individual Back into Collective Memory.« *The American Historical Review* 102, št. 5 (1997): 1372–85.
- Crew, David F. »Alltagsgeschichte: A New Social History 'From Below'?.« *Central European History* 22, št. 3–4 (1989): 395.
- Crnkič, Adin. *Anarhistična politična misel na Slovenskem v 20. stoletju. Magistrsko delo*. Univerza v Ljubljani, 2013.
- Dirlik, Arif. »Is There History after Eurocentrism?: Globalism, Postcolonialism, and the Disavowal of History.« *Cultural Critique* 42 (1999): 23.
- Dolenc, Ervin. »Poročila o znanstvenih srečanjih.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 40 (2000): 117.
- Featherstone, David in Paul Griffin. »Spatial Relations, Histories from Below and the Makings of Agency: Reflections on the Making of the English Working Class at 50.« *Progress in Human Geography* 40, št. 3 (2016): 375–93
- Fischer, Jasna. »VII. znanstveno posvetovanje »Marx in sodobnost« z delovnim naslovom »Marksizem in anarhizem – zgodovina in sodobnost« v Arandjelovcu od 10. do 12. januarja 1980.« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 20, št. 1–2 (1980): 171–74.
- Franco, Barbara. »Decentralizing Culture: Public History and Communities.« V: *Oxford Handbook of Public History*. Ur. James B. Gardner in Paula Hamilton. Oxford: Oxford University press, 2022.

- Ginzburg, Carlo. *Sir in črvi: svet nekega mlinarja iz 16. stoletja*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2010.
- Hitchcock, Tim. »A New History From Below.« V: *History Workshop Journal* 57 (2004), 294–98.
- Hobsbawm, Eric. *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19<sup>th</sup> and 20<sup>th</sup> Centuries*, Manchester: Manchester University Press, 1959.
- Holdsworth, Nadine. *Joan Littlewood*. New York: Routledge, 2006.
- Hughes, Cornelia. »Rethinking Agency, Recovering Voices.« *The American Historical Review* 109, št. 3 (2004).
- Jones, Peter M. »Georges Lefebvre and the Peasant Revolution: Fifty Years On.« *French Historical Studies* 16, št. 3 (1990): 645–63.
- Katsiaficas, George. *The Subversion of Politics: European Autonomous Social Movements And The Decolonization of Everyday Life*, 91, 92. New Jersey: Humanities Press International, Inc., 1997.
- Korošec, Peter. »Ideje in prakse organiziranega anarhizma pri nas (1999–2014).« *Časopis za kritiko znanosti* 42, št. 257 (2014): 30–52.
- Lawrence, Jon. »Political History.« V: *Writing History: Theory and Practice*. Ur. Stefan Berger, Heiko Feldner in Kevin Passmore, 183. London: Oxford University Press, 2003.
- Lengermann, Patricia in Gillian Niebrugge, »Moments in the Methodology of Meso History.« *The American Sociologist* 38 št. 4 (2007): 340–51.
- Levi, Giovanni. *Inheriting Power: The Story of an Exorcist*, Chicago: University of Chicago Press, 1988.
- Levi, Giovanni. »On Microhistory.« V: *New Perspectives on Historical Writing*. Ur. Peter Burke, 97–119. University Park: The Pennsylvania State University Press, 1992.
- Lynd, Staughton. *Doing History from the Bottom Up. On E.P. Thompson, 7–9, Howard Zinn, and Rebuilding the Labor Movement from Below*. Chicago: Haymarket books, 2014.
- Makarovič, Marija. »Medsebojna pomoč na vasi na Slovenskem.« *Slovenski etnograf* 27/28 (1974–1975): 35–61.
- Mal, Josip. *Stara Ljubljana in njeni ljudje*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1957.
- Meringolo, Denise D. *Radical Roots: Public History and a Tradition of Social Justice Activism*. Amherst College Press, 2021.
- Morgan, O.Kenneth, *Kenneth O. Morgan: My Histories*. Cardiff: University Of Wales Press, 2015.
- Most, Johann. »Misliti anarhizem v slovenskem prostoru: kronologija in zgodovinski razvoj.« *Časopis za kritiko znanosti* 42, št. 257 (2014): 15.
- Muhovič, Jožef. »O logiki malih velikih zgodb. Socio-kulturne implikacije in konsekvence »velikih« in »malih« zgodbah in njene etične implikacije v kulturi.« V: *Zborovanje Slovenskega muzejskega društva Kočevje*. Ur. Ida Gnilšak, 28–40. Radovljica: Slovensko muzejsko društvo, 2014. [http://www.smd-drustvo.si/Arhiv%20dokumentov/2%20Zborovanje/Zborovanje%202014%20Kocevje/2014\\_KO\\_zbornik%20SMD%20Kocevje.pdf](http://www.smd-drustvo.si/Arhiv%20dokumentov/2%20Zborovanje/Zborovanje%202014%20Kocevje/2014_KO_zbornik%20SMD%20Kocevje.pdf)
- Novick, Peter. *That Noble Dream: The "Objectivity Question" and the American Historical Profession*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Peltonen, Matti. »Clues, Margins, and Monads: The Micro-Macro Link in Historical Research.« *History and Theory* 40, št. 3 (2001): 347–59.
- Petelin, David. »Raziskovanje vsakdanjega življenja: socialistični vsakdanjik in zgodovinopisje.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 57, št. 2 (2017): 148–69.
- R. Trueman, Carl. *Histories and Fallacies: Problems Faced in the Writing of History*. Wheaton: Crossway Books, 2010.
- Rediker, Marcus. »Reflections on History from Below.« *Trashumante. Revista Americana de Historia Social*, št.1-4 (2022): 296–99.
- *Reports on Essex Pauper Letters, 1731–1837*. Ur. Thomas Sokoll. Oxford, Oxford University Press, 2001.
- Rizman, Rudi. *Antologija anarhizma: zbornik*. Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije KRT, Univerzitetna konferenca ZSMS, 1986.
- Sharpe, Jim. »History From Below.« V: Peter Burke, *New Perspectives on Historical Writing*, 25–42. Pennsylvania: University Park, Pa., 2001.

- Smith, Tony. »Requiem or New Agenda for Third World Studies.« *World Politics* 37, št. 4 (1985): 533, 534.
- Studen, Andrej. *Pedenarca, ksel, kelnerca, žnidar: socialnozgodovinska analiza izvora in poklicne strukture stanovalcev izbranih ljubljanskih ulic iz let 1869–1910*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 1993.
- Sweetman, Caroline. »Introduction, Feminist Solidarity and Collective Action,« *Gender and Development* 21, št. 2 (2013): 217–29.
- Taylor, Peter J. »Alternative Geography: A supportive Note on Arrighi and Drangel.« *Review, A Journal for the Ferdinand Braudel Center for the Study of Economies, Historical Systems and Civilizations* 11, št. 4 (1988): 569–79.
- Tepina, Daša. *Revolucionarne utopije – anarhizem v praksah in teorijah*. Maribor: Aristej, 2021.
- Tratnik, Suzana in Nataša S. Segan. *Zbornik o lezbičnem gibanju na Slovenskem 1984–1995*. Ljubljana: Založba ŠKUC, 1995.
- Trimberger, Ellen Kay. »E.P. Thompson: Understanding the Process of History.« V: *Vision and Method in Historical Sociology*. Ur. Theda Skocpol, 211–43. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- Tristano, Richard M. »Microhistory and Holy Family Parish: Some Methodological Press.« *U.S. Catholic Historian Press* 14, št. 3 (1996): 23–30.
- Vodopivec, Nina. *Labirinti postsocializma: socialni spomini tekstilnih delavk in delavcev*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015.
- Vodopivec, Nina. *Tu se ne bo nikoli več šivalo: doživljanje izgube dela in propada tovarne*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2021.
- Vodovnik, Žiga. *Demokracija kot glagol*. Ljubljana: Krtina, 2015.
- Vodovnik, Žiga. »Novi anarhizem? – o bifurkaciji in transformaciji sodobne anarhistične misli in prakse.« *Teorija in praksa* 48, št. 1 (2011): 87–107
- Wasserstrom, Jeffrey N. »New Ways in History, 1966–2006.« *History Workshop Journal* 64, št. 1 (2007): 271–94.
- Waterman, Peter. »The New Internationalisms: A More Real Thing Than Big, Big Coke?.« *Review - A Journal for the Fernand Braudel Center for the Study of Economies, Historical Systems and Civilizations* 11, št. 3 (1988): 289–328.

### Spletni viri

- »An Introduction & Index to the Material.« *History Workshop*, 5. 11. 2012. Pridobljeno 29. 8. 2023. <https://www.historyworkshop.org.uk/public-history/the-history-workshop-archives-an-introduction/> ().
- »Pogovor z Žigo Vodovnikom o protestih ob vrhu G-8. 7. junij, 2007.« *Prikladnejše je poročati o nasilju kot o krivicah – RTV SLO*. Pridobljeno 28. 8. 2023. <https://www.rtvsl.si/svet/prikladnejse-je-porocati-o-nasilju-kot-o-krivicah/72108>.
- *About us, History Workshop*, 10. 4. 2017. Pridobljeno 28. 8. 2023. <https://www.historyworkshop.org.uk/about-us/>.
- *Collaborative History Writings*. Pridobljeno 5. 5. 2023. <https://public-history-weekly.degruyter.com/10-2022-1/collaborative-history-writings/>.
- DeGruyter. *Public History Weekly*. 2022. Pridobljeno 5. 5. 2023. <https://public-history-weekly.degruyter.com/10-2022-1/collaborative-history-writings/>.
- *From Communist Party Historians, Group to Socialist History Society, 1946-2017. History Workshop*, 10. 4. 2017. Pridobljeno 28. 8. 2023. <https://www.historyworkshop.org.uk/communism-socialism/from-communist-party-historians-group-to-socialist-history-society-1946-2017/>.
- Hladnik Milharčič, Ervin. *Marko Klavora, zgodovinar: Država potrebuje vojno*, 23. 7. 2016. Pridobljeno 2. 3. 2023. <https://www.dnevnik.si/1042747236>.
- Indira Gandhi National Open University, *Approaches and Themes in Indian Historiography-II*. New Delhi: Indira Gandhi National Open University, 2020. Pridobljeno 9. 4. 2023. <https://egyankosh.ac.in/bitstream/123456789/44480/1/Unit-24.pdf>.

- *Libri della collana Microstorie, dell'editore Einaudi*. Pridobljeno 20. 5. 2023. [https://www.libreriauniversitaria.it/libri-collana\\_microstorie-editore\\_einaudi.htm](https://www.libreriauniversitaria.it/libri-collana_microstorie-editore_einaudi.htm).
- Myers, Kevin in Ian Grosvenor. *Collaborative Research: History From Below*. Ur. Keri Facer in Katherine Dunleavy. Bristol: University of Bristol AHRC Connected Communities Programme, 2018. Pridobljeno 28. 8. 2023. [https://pure-oai.bham.ac.uk/ws/portalfiles/portal/107152706/History\\_from\\_below\\_C\\_1\\_.pdf](https://pure-oai.bham.ac.uk/ws/portalfiles/portal/107152706/History_from_below_C_1_.pdf).
- Piano, Brane. Zgodovina za vse - Vse za zgodovino. *Delo.si*. 30. 1. 2014. Pridobljeno 12. 6. 2023. <https://old.delo.si/kultura/dediscina/zgodovina-za-vse-vse-za-zgodovino.html>.
- Portelli, Alessandro. Predgovor. V: *I fatti di Genova. Una storia orale del G8*, 352. Rim: Donzelli Editore, 2021. Pridobljeno 28. 8. 2023. <https://www.donzelli.it/libro/9788855221856>.
- *Prispevki za novejšo zgodovino*. Pridobljeno 17. 5. 2023. <https://www.inz.si/sl/Prispevki-za-novejso-zgodovino/>.
- *Revolucionarne utopije*. *Radio Študent*, 29. 12. 2022. Pridobljeno 25. 8. 2023. <https://radiostudent.si/druzba/crna-luknja/revolucionarne-utopije>.
- Twells, Alison. *The Institute of Historical Research, School of Advanced Study, University of London*. 2008. Pridobljeno 7. 4. 2023, [https://archives.history.ac.uk/makinghistory/resources/articles/community\\_history.html](https://archives.history.ac.uk/makinghistory/resources/articles/community_history.html).
- Wood, Andy. »History from below and early modern social history.« *The Future of »History from Below«*, 2013. <https://manyheadedmonster.com/2013/08/21/andy-wood-history-from-below-and-early-modern-social-history/>

Saša Hajzler

---

## “HISTORY FROM BELOW” BETWEEN HISTORIOGRAPHY AND AN EMANCIPATORY POLITICAL PROJECT

---

### SUMMARY

---

The primary task of the contribution at hand is to more precisely define the field of political “history from below”, which it primarily classifies as an established historiographical concept and, secondarily, as a project of the emancipation of subordinated or otherwise neglected communities. The article outlines the theoretical definition of the term and more clearly juxtaposes the diverse and inconsistent conceptions of “history from below” over time and through various examples of both foreign and national historiography. By emphasising its crucial distinction from the “history of everyday life” and “micro-history”, the contribution defines – according to its object of research – the political version of “history from below” as a historiography of the actions and viewpoints of those individuals and communities that are – in relation to the centre, the apparatus, or the hegemon of political power – located “below”. Moreover, these individuals and communities understand themselves as political subjects and therefore (self-)organise and embed themselves in the power relations in which they operate and/or are located. In this context, the contribution especially raises the question of activist histories and historians that move beyond critical historiography to

include the relevant actors as equal stakeholders in the process of writing history. By reviewing the different approaches and methods of “history from below” – from oral and guerrilla histories to decolonising perspectives of history – it enters the worlds of the oppressed, the lawless, the poor, the rebellious, and the non-conformist subjects, especially those that organise themselves politically, as was the case with the so-called new social movements. In the second part, the paper focuses on the question of the specific case of the “self-historicisation” of the anarchist communities, whose publication *The Struggle Against Militarisation and the NATO Pact (2001–2003)* is taken as a case study of emancipatory “history from below”. In this particular case, it serves as a project and tool in the struggle against the historical oblivion of one of the many self-organised and autonomous political groups operating on the fringes of society and the official state policy. At the same time, the article critically examines the processes of the “self-historicisation” of communities and highlights the complementary tasks of historiography as set out by the historiographical field of “history from below” in relation to its records of autonomous communities.

VPOGLEDI 26

## GOZD IN LJUDJE – RAZMERJA IN ZGODOVINA



Cena  
.....  
20 EUR

# Ocene in poročila – Reviews and Reports

## DIHUR Team Members Passing on the Enthusiasm for ParlaMint

In the summer of 2023, the Institute of Contemporary History (INZ) researchers involved with the Digital Humanities: Resources, Tools and Methods Research Programme (DIHUR) participated in two training activities aimed at demonstrating the potential of multilingual parliamentary corpora and their user-friendly querying via concordancers for research purposes in Social Sciences and Humanities.

On 11 July 2023, Dr Darja Fišer, Dr Anna Kryvenko, and Kristina Pahor de Maiti (all INZ), together with Dr Petya Osenova (Bulgarian Academy of Sciences; Sofia University “St. Kl. Ohridski”, Bulgaria), delivered a pre-conference tutorial at the Digital Humanities 2023 conference, organised by the Alliance of Digital Humanities Organizations (ADHO) and hosted in Graz, Austria. The DH 2023 conference theme, “Collaboration as Opportunity”, addressed the issue of transdisciplinary and transnational collaboration with a particular focus on the expanding South-Eastern European Digital Humanities community.<sup>1</sup>

The pre-conference tutorial *Put Them In to Get Them Out: the ParlaMint Corpora for Digital Humanities and Social Sciences Research* was designed in response to an ever-increasing interest in records of parliamentary debates across Europe as a fruitful object of study in a variety of disciplines in Social Sciences and Humanities. Its overarching goal was to engage a broad range of DH scholars into exploring the potential of parliamentary corpora as a language resource for studying socio-political phenomena by introducing them to the ParlaMint corpora (Erjavec et al. 2023).<sup>2</sup>

In this half-day tutorial, the instructors focused on an overview of the ParlaMint project and the description of the corpus structure, including types of metadata and linguistic annotation, the compatibility potential of the corpora in the project, as well as parliament and language-specific characteristics that impact cross-corpus compatibility. The overview was followed by an exploration of the ParlaMint corpora via the Crystal NoSketch Engine concordancer and a presentation of basic corpus analysis techniques. The hands-on part of the tutorial revolved around finding ways to answer

1 Read more about the INZ team activities at the DH 2023: <https://www.inz.si/sl/Dogodki/INZ-na-konferenci-Digital-Humanities-2023/:%20>.

2 Tomaž Erjavec et al., *Linguistically annotated multilingual comparable corpora of parliamentary debates ParlaMint.ana 3.0* (Slovenian language resource repository CLARIN.SI 2023), ISSN 2820-4042, <http://hdl.handle.net/11356/1488>.

research questions related to the discursive construction of socially significant concepts in the British parliamentary corpus (ParlaMint-GB) in the 2015–2022 period. Furthermore, the participants were invited to try the corpus analysis techniques learned on the ParlaMint corpora of their choice; and discuss the comparability potential compared to the ParlaMint-GB corpus both in view of metadata availability as well as content. The participants reported their results, compared and discussed their findings, and provided feedback on the applicability of the knowledge and skills acquired during the tutorial to their own research.

The tutorial was fully booked and well attended by registered participants representing nine countries from three different continents. Since neither programming skills nor prior experience in using language corpora or corpus querying tools were required to take part in this tutorial, it attracted the attention of scholars with various backgrounds ranging from computer science and information modelling to linguistics, history, art, and cultural studies. Extensive comments from the participants during the tutorial and the subsequent discussions between the instructors and the tutorial attendees on the margins of the conference in the following days proved the relevance of FAIR (findable, accessible, interoperable, and reusable) parliamentary corpora to the Digital Humanities community with regard to further research into specific national parliaments or trans-nationally as well as cross-disciplinary cooperation opportunities.

A few weeks later, from 31 July to 4 August 2023, Dr Anna Kryvenko and Kristina Pahor de Maiti conducted a one-week workshop titled *Combining Corpus Linguistics and Discourse Analysis to Explore the Parliamentary Debates across Europe* at the 13th European Summer University in Digital Humanities “Culture and Technology”, organised by the Transylvania Digital Humanities Centre (DigiHUBB) and hosted by the Babeş-Bolyai University, Romania. The target audience of the workshop comprised students and scholars in Digital Humanities or Social Sciences who work with language data. The participants interested in political discourse particularly benefited from the workshop, as the tasks included the topics of the discursive construction of Europe and the European Union by different political groups and actors, political polarisation, and gender representation in national parliaments.

The use cases for this workshop came solely from the ParlaMint corpora, including the parliamentary debates in national or regional languages (Erjavec et al. 2023) and their machine translation into English (Kuzman et al. 2023).<sup>3</sup> However, the instructors emphasised that the techniques and tools used during this workshop can be applied to a vast selection of resources and research questions. Among other things, they demonstrated how creating and comparing different data subsets can help refine research questions and improve research design. On the other hand, it was made clear that corpus linguistic techniques are not self-sufficient and that an interpretation of the

3 Taja Kuzman et al., *Linguistically annotated multilingual comparable corpora of parliamentary debates in English ParlaMint-en.ana 3.0* (Slovenian language resource repository CLARIN.SI 2023), ISSN 2820-4042, <http://hdl.handle.net/11356/1810>.



extracted patterns of language use as forms of social interaction requires the utilisation of one of the specific theoretical perspectives in the field of discourse analysis and a set of respective analytical approaches applied to the data extracted from the corpus with the help of corpus analysis techniques.

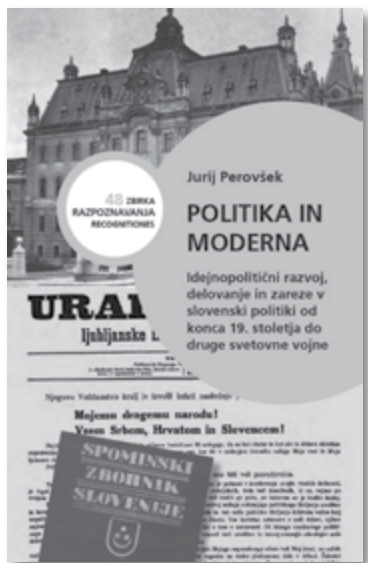
The instructors used mixed teaching strategies, including elements of personalised learning, inquiry-based learning, and project-based learning, to better tailor the workshop contents to the participants' individual learning goals and interests, where possible, and encourage them to incorporate the newly learned skills in their current and future research projects. Based on the end-course student feedback, the workshop was evaluated as useful and relevant for their research, although only a minority of the participants initially planned to work with parliamentary data. The overall outreach of this workshop exceeded the dedicated group, as there was a short teaser session open to participants of the other workshops at the European Summer University in Digital Humanities, which was also well attended.

Through a critical analysis of the lessons learned, it becomes evident that training courses aimed at empowering scholars and students within the Digital Humanities community on the one hand, and fostering innovative research on the other, should be balanced in terms of: a) being applicable to other similar resources and tools as well as being adaptable to individual research interests and goals; b) exploring the possibilities and addressing the challenges or limitations offered by the resources and tools in focus; c) tackling the issue of finding the right fit among the research questions, data, methods, and theory. Overall, the experience gained this summer by some of the DIHUR team members confirms the need for tailored training courses and underlines the added value of well-constructed comparable resources that can be reused from different scientific angles and explored with user-friendly tools such as concordancers.

*Anna Kryvenko  
Kristina Pahor de Maiti Tekavčič*

## **Jurij Perovšek, Politika in moderna. Idejnopolitični razvoj, delovanje in zarez v slovenski politiki od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne.**

Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2022, 359 str.



*Politika in moderna* je nova knjiga Jurija Perovška, s katero izpopolnjuje svojo bogato bibliografijo politične zgodovine od »ločitve duhov« do druge svetovne vojne, s poudarkom na medvojnem obdobju.

Knjiga je vsebinsko razdeljena na tri sklope. V prvem avtor predstavi idejnopolitično podlago in delovanje liberalne in katoliške stranke. Do prve svetovne vojne je v ospredju predvsem (ne pa izključno) politika na Kranjskem. Prvi del se začne z oblikovanjem ločenih političnih organizacij, ki jih avtor označuje kot enega od produktov moderne (politične stranke, ki nastanejo na podlagi ideoloških, političnih in socialnogospodarskih razlik). Leta 1890 je v Ljubljani nastalo Katoliško politično društvo, 1891 pa liberalno Slovensko društvo, iz katerih sta se kasneje izoblikovali politični stranki (1892 in 1894). Avtor v začetku predstavi predvsem programske in ideološke usmeritve obeh struj, nato pa tudi skozi dnevno politično dogajanje predstavi strankarsko delovanje in spremembe v političnih zahtevah.

Zarezo v politični zgodbi obeh strank predstavlja začetek prve svetovne vojne, saj je takrat politično življenje začasno zamrlo. Prve zahteve o obnovitvi parlamenta se pojavljajo od leta 1916 dalje, parlament pa je ponovno sklican maja 1917. Takrat Jugoslovanski klub predstavi Majniško deklaracijo. Preko deklaracijskega gibanja in drugih političnih zahtev glede oblikovanja državnih tvorb po koncu vojne Perovšek preide k drugemu delu prvega sklopa – spremenjenim političnim razmeram v Kraljevini SHS, kasneje Jugoslaviji.

Obe stranki sta se že pred nastankom Kraljevine oblikovali v »vseslovenski« politični organizaciji (JDS in VLS), v novi državi pa sta morali na novo oblikovati svoja politična stališča, predvsem glede notranje ureditve države in gospodarskega položaja v spremenjenih okoliščinah. Kljub sprva umirjenim strastem se je politični boj med strankama hitro nadaljeval. Skozi njune usmeritve avtor prikaže razvoj obeh strank (in njihovih političnih »satelitov«) ter način njune organizacije in delovanja v lokalnem ter državnem okviru vse do druge svetovne vojne.

Drugi vsebinski sklop obravnava delo vidnejših, a hkrati danes manj znanih politikov. Avtor poleg samega političnega življenjepisa poudarja tudi njihova nazorska prepričanja. Pri prvem, Marku Natlačenu, sicer ne moremo govoriti o neprepoznavnosti,

a se je Perovšek osredotočil na manj poznano obdobje njegovega političnega delovanja med letoma 1907 in 1927. V politiko je Natlačen vstopil še kot dijak, nekaj časa je bil tudi predsednik Slovenske dijaške zveze in se vse do prve svetovne vojne največ posvečal vprašanju katoliške izobrazbe. Po vojni se je bolj posvečal odvetniškemu poklicu, a se tudi vse bolj uveljavljal znotraj SLS. Avtor predstavitev zaključi z začetkom diktature, ko se je Natlačen že dodobra utrdil na položaju najvidnejših članov stranke. Prikazan je kot praktik, a ideološko načelen politik, zavzet katolik, vseskozi lojalen dinastijam in stranki.

Bralec o Juru Hrašovcu in njegovem političnem delovanju največ izve s predstavitvijo njegovih dveh županskih mandatov (1921–1927). Poglavje se začne z opisom razmer v Celju v medvojnem obdobju, velik del se nanaša na volitve in politične boje v Celju. Prva izvolitev Jura Hrašovca je bila pomembna za JDS, saj je bil to edini njihov izvoljen župan v avtonomnih mestih, hkrati pa prvi slovenski župan v Celju. Pravo »zmago« nad Nemci so takrat razglašali šele po drugih volitvah (saj je bil na prvih nemški stranki prepovedan nastop). Hrašovec je v svojih dveh mandatih skrbel za razvoj mesta, eden večjih projektov pa je bil načrt za regulacijo Savinje, ki je ni dočakal kot župan. Konec leta 1926 je namreč v celjskem občinskem svetu razpadla koalicija (Narodni blok) in novoizvoljeni veliki župan mariborske oblasti je zaradi nezmožnosti delovanja razpustil mestni svet.

Milan Jaklič je najmanj poznana oseba, ki jo avtor obravnava v drugem sklopu knjige. Njegovega življenjepisa ni niti v *Slovenski biografiji* (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013, <http://www.slovenska-biografija.si/>). Temu primerno Perovšek širše predstavi njegovo življenjsko pot od otroštva do smrti. Milan Jaklič ni bil politik v ozkem pomenu besede. Bil je časnikar, prevajalec, odvetnik. Za politiko se je zanimal že od mladih let, sodeloval pri Narodno radikalni mladini. Postopoma pa ga je bolj kot liberalna vedno bolj privlačila socialnodemokratska politična misel. Po opustitvi ideje o ustanovitvi nove stranke se je pridružil JSDS. V medvojnem obdobju je opravljal različna dela po ministrstvih in uradih, povezanih predvsem s socialno politiko. Malo pred drugo svetovno vojno in po njej pa se je posvetil kmetijskim vprašanjem, sodeloval pri agrarni reformi itn. Jaklič je med drugim prevedel *Komunistični manifest*, *Pravljice* Oscarja Wilda, sodeloval je z Antonínom Chrásko pri pripravi protestantske *Nove zaveze*, deloval pri časopisih *Naš list*, *Rdeči prapor*, *Zarja*, *Naprej* in drugih.

Vinko Möderndorfer je naslednji politik socialnodemokratske usmeritve. Möderndorfer je bil najbolj aktiven na domačem Koroškem, kjer je dlje časa tudi poučeval. Od leta 1921 dalje je bil učitelj v Mežiški dolini. Zaradi knjižice *Boji in napredek mežiških rudarjev* je postal tarča napadov, presedel zaporno kazen in na koncu izgubil še učiteljski položaj. Mežice kljub pritiskom ni zapustil. Dogajanje okoli rudnika ga je vedno bolj premikalo proti komunističnim idejam. Leta 1927 je bil izvoljen v mariborsko oblastno skupščino (skupna lista JSDS in komunistov). Poleg splošno družbenopolitičnega delovanja Perovšek analizira tudi Möderndorferjeva predvolilna razglasa in mežiško resolucijo ter tako podrobneje oriše njegovo idejnopolitično razmišljanje.

Zadnji med predstavljenimi osebami je politik in zgodovinar Dragotin Lončar. Zanj so bila najpomembnejša vprašanja prve Jugoslavije »slovenstvo, jugoslovanstvo in socializem«. Zato tudi Perovšek predstavi predvsem Lončarjeve poglede na te tri pojme. Največji del obsega položaj Slovencev znotraj Jugoslavije. Razliko med Slovenci in Srbi je videl v različnem zgodovinskem razvoju in različni duševnosti. Iskanje ali pa dokazovanje svojstvenega duha naroda je bilo v medvojnem obdobju pogosto, predvsem pri iskanju razlik med Jugoslovani (glej denimo Josip Vidmar, Stanko Gogala in drugi).

Lončar se je pridružil avtonomističnemu krilu JSDS, ki se je postopoma ločilo od stranke in se formiralo v samostojno združenje. Leta 1922 se je oblikovalo v Slovensko republikansko stranko kmetov in delavcev in se leta 1926 dokončno združila s Slovensko kmetijsko stranko. Lončar je zavračal komunizem, čeprav je razumel vzroke, ki so pripeljali do revolucije v Rusiji. Še bolj ga je motilo stalno obračunavanje z nasprotniki. Verjel je, da se bo z opolnomočenjem kmeta in delavca razvila pravičnejša družba, ki bo dejansko vladavina ljudstva (in ne kapitala) in v kateri bodo materialne dobrine pravičnejše razdeljene. Zemlja in sredstva za pridelovanje morajo biti last tistih, ki delajo. Kljub političnemu udejstvovanju pa Lončar ni bil politik v ožjem pomenu, temveč bolj komentator in kritik tistega časa.

Zadnji, tretji sklop knjige se ukvarja s političnimi dogodki med svetovnima vojnama v letih 1919, 1929 in 1939. Zadnja poglavja so bolj kot idejnopolično zasnovana na pregledu političnih dogodkov in njihovega vpliva na zgodovinski tok. Leto 1919 kot prvo polno leto v Kraljevini SHS, vzpostavljanje nove države in spremenjene politične realnosti, leto 1929 kot začetek kraljeve diktature in njen vpliv na slovensko politiko ter zadnje leto, 1939, kot leto, ko se je pričakovalo, da se bo z razširitvijo avtonomije v okviru naraščanja konfliktov v mednarodnem prostoru ter začetka vojne rešilo »slovensko« vprašanje. Če se takšno poudarjanje določenih letnic zdi pretirano, saj so te kljub nekaterim pomembnim dogodkom vseeno bolj kot ne arbitrarno izbrane in težko govorimo o nekakšnih usodnih deveticah, je treba priznati, da avtor dogajanje v teh letih dobro pozna in jih zato zelo uspešno poveže v pripoved o celotnem medvojnem obdobju. Omeniti velja, da Perovšek že sam poudari, da medvojno obdobje ni le nekakšno vmesno obdobje, kot si ga včasih zamišljamo. Gre za v zgodovinskem procesu zanimiv in razgiban čas, ki je v mnogočem vplival tudi na dogajanje po drugi svetovni vojni.

Perovšek večino svojih ugotovitev naslanja na časopisne objave političnega tiska, a hkrati ne pozabi na arhivsko gradivo in širok izbor predvsem domače literature. Pri poglavju o Milanu Jakliču veliko podatkov črpa tudi iz osebne arhiva družine. Knjiga se po eni strani ukvarja z že poznanimi dogodki in osebami, a hkrati to politično zgodbo dopolnjuje s številnimi nepoznanimi ali slabše poznanimi zgodbami in vidiki dogajanj. Med njimi zagotovo najbolj izstopa poglavje o Jakliču. Če je knjigi mogoče kaj očitati, je to pomanjkanje umeščanja v širši regionalni kontekst. Tega je sicer nekaj več v prvem (po prvi svetovni vojni) in v tretjem sklopu, a je tudi tu jugoslovanski (ali širši) kontekst povezan izključno z neposrednim vplivom na dogajanje v slovenski politiki. Mogoče pa je to že tema naslednje knjige.

## Meta Remec, ur., *Gozd in ljudje – razmerja in zgodovina.*

Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2023, 362 str.



Nova številka zbirke *Vpogledi* Inštituta za novejšo zgodovino *Gozd in ljudje – razmerja in zgodovina* je nastala na podlagi znanstvenega simpozija *Gozd in človek*, ki je potekal na Inštitutu za novejšo zgodovino marca 2022. Zbornik sestavlja trinajst prispevkov, ki se posvečajo večplastnosti razmerja med gozdnim ekosistemom in človekom. Rdečo nit monografije predstavljata temi pomena gozda v človekovem življenju in družbeni zgodovini ter spreminjanja odnosa do njega. Avtorji uporabljajo nove pristope k njegovemu preučevanju in preučevanju okoljske zgodovine nasploh, poleg tega interdisciplinaren pristop omogoča celostno obravnavo gozda kot ekosistema.

V prvem prispevku Alenka Kačičnik Gabrič analizira zgodovino gospodarjenja z gozdovi na današnjem slovenskem ozemlju. Avtorica se loteva kompleksnih razmerij in pravic, ki so vplivale na izkoriščanje gozdov, ter predstavi izzive, s katerimi so se srečevali lastniki zemljišč in upravičenci do služnosti. Te so bile pomemben del gospodarstva, saj so kmetom brez gozdne posesti omogočale, da s posebnim dovoljenjem lastnika izkoristijo gozd za potrebe svojega gospodinjstva in gospodarstva. Med predstavljenimi služnostmi avtorica pozornost nameni posebni obliki, pravici do rože. Ta je poleg pravice do visokogorske paše obsegala tudi pravico, da si je imetnik te na pašniku lastnika posesti postavil leseno poslopje za bivanje in prenočevanje med pašami. Kmetje v zemljišča, ki niso bila del njihovih kmetij, običajno niso vlagali, ampak so iz te pravice želeli pridobiti kar največ koristi, zato so bila zemljišča pogosto osiromašena. V povezavi s tem avtorica na podlagi predstavitve sporov zaradi koriščenja gozda in lesa raziskuje številne konflikte in pravna nesoglasja, ki so izvirali iz načina izkoriščevanja gozdov ter regulacije in odkupa s strani države.

V drugem prispevku Aleksander Panjek pozornost posveti človekovemu odnosu do okolja in narave v primeru Krasa. Zanima ga s tem povezano znanje kmečkega prebivalstva v preteklih stoletjih in njegovo »umno ali ne-umno« gospodarjenje z gozdovi. Modernizacija je po avtorjevem mnenju pripeljala do oddaljenosti človeka od narave in prehoda od vzajemnega k enostranskemu odnosu, kar je razkrilo ranljivost habitatov za ljudi, živali in rastline. Na podlagi primerjave zgodovinskih virov ter ugotovljenega (ne)znanja in rabe dreves, predvsem hrasta, na tem območju, dobimo sliko o različnih pogledih na gojenje in rabo dreves ter na razumevanje preteklih oblik kulturne krajine.

Filip Čuček nam na podlagi analize poslovanja ene izmed najuglednejših plemiških družin habsburške monarhije, rodbine Windisch-Graetz, predstavi njihovo upravljanje posesti na Pohorju. Na posestih na Kranjskem in Spodnjem Štajerskem, ki jih je knez Werian Alois kupil pred sredino 19. stoletja, je prevladovalo gospodarjenje z gozdovi. Na Spodnjem Štajerskem je bila veleposest sestavljena iz več delov (Konjice, Žiče, Podčetrtek in Bizeljsko). Največja rodbinska veleposest, ki je bila tudi najbolj gozdnata, je bila v Konjicah. Po skromnih začetkih so v 50. letih 19. stoletja prešli na kapitalistični način gospodarjenja in nadaljnjih nekaj desetletij gozdove precej brezobzirno izkoriščali, kmetom pa postopoma ukinjali služnostne pravice. Avtor natančneje analizira tudi vpliv prve svetovne vojne na poslovanje podjetja in njegove težave v obdobju med vojnama. Podrobno opisuje zgodovino lesne industrije Oplotnica. Neusmiljeno izkoriščanje pohorskih gozdov se je počasi začelo zmanjševati šele pred drugo svetovno vojno.

Prispevek Dunje Dobaja nam osvetli vzgojno-izobraževalni proces v gozdarskih šolah. Prikazuje razvoj področja od ustanovitve prve gozdarske šole s slovenskim učnim jezikom na Snežniku leta 1868. Ta je bila namenjena predvsem kmečkim sinovom iz revnejših družin, ki naj bi se po zaključku šolanja vrnili na domače kmetije in jih z novo pridobljenim znanjem gospodarno vodili. Šola se je od ustanovitve soočala s pomisleki kmečkega prebivalstva, ki ni videlo smisla v njenem obstoju. Čeprav je vzgojila prve gozdarske strokovnjake, šolane v slovenskem jeziku, ni obstajala dolgo. Leta 1875 je bila ukinjena, saj so menili, da ni dosegla prvotnega namena. Kmečke sinove so namreč bolj potrebovali na domačih kmetijah, v šolo pa so se večinoma vpisovali sinovi meščanov in uradnikov, ki so se želeli po koncu študija zaposliti na velikih posestvih ali pa nadaljevati študij. Po ukinitvi snežniške šole smo slovensko gozdarsko šolo dobili šele v Kraljevini Jugoslaviji leta 1930. Avtorica v nadaljevanju poudari izzive, ki so se pojavljali pri ustanavljanju kasnejših gozdarskih šol, tudi v kontekstu narodnostnih in političnih napetosti v obravnavanem obdobju. Dotakne se tudi povojnega razvoja gozdarskega šolstva, ki je s politično podporo imelo možnost kakovostnega vzgojno-izobraževalnega razvoja, rezultat katerega je bila ustanovitev gozdarske fakultete.

Članek Nikite Peresin Meden nam predstavi zgodovino upravljanja gozdov na Krasu v 19. stoletju, obdobju, ki je bilo zaznamovano z agrarnimi reformami. To je bilo tudi obdobje regulacije služnostnih pravic na Slovenskem. Prikazuje tudi vpliv zakonov in omejitev na koriščenje gozdov ter opozarja na socialne in ekonomske izzive, s katerimi so se soočali kmetje. Na posameznih primerih nam razkrije stisko kraškega kmeta, ki so ga pestile gozdne prepovedi in omejevanja, na podlagi prikazov gozdnih prekrškov pa nam opiše socialno stanje takratnega kmečkega prebivalstva. Anna Varga v svoji raziskavi poskuša odkriti informacije o drevesno-pašnih sistemih v madžarski etnografiji. Na podlagi virov predstavi, kako drevesno-pašne prakse predstavljajo ključen del madžarske krajine in ljudske kulture, prav tako pa želi poudariti, da lahko poznavanje preteklih etnografskih posebnosti prispeva k današnjim raziskavam in razvoju na področju gozdnega kmetijstva. Mojca Ramšak v svojem prispevku na podlagi tujih in domačih virov prikaže uporabnost smole in drugih delov iglavcev v tradicionalni medicini, gospodarstvu, ljudski medicini in prehrani. V preteklosti so

Ljudje uporabljali smolo (na primer smrekovo, macesnovo in borovo) za razne kožne bolezni in bolezni dihal, zdravljenje ran, glistavosti otrok in tudi v preventivne namene. Avtorica nam podrobneje prikaže postopek smolarjenja, njegov razvoj v Sloveniji in domačo uporabo smole na kmečkih gospodarstvih, kjer je smolarjenje predstavljalo tudi vir dodatnega dohodka. Na Slovenskem se je industrijsko smolarjenje v večjem obsegu začelo po drugi svetovni vojni, s centri panoge v Prekmurju in na Dravskem polju, vendar se zaradi različnih dejavnikov ni obdržalo.

Prav tako se ni obdržala gospodarska panoga, ki je predmet prispevka Nataše Henig Miščič. Ta se osredotoči na svilogojstvo in sviloprejestvo na Kranjskem v 19. stoletju. V ospredje postavi dve vprašanji – v kolikšni meri so se ideje o svilogojstvu kot priložnosti za dodaten zaslužek razširile na Kranjskem in zakaj panoga ni doživela večjega uspeha. Poleg tega želi odgovoriti na vprašanje, povezano s težavami, s katerimi so se pridelovalci surove svile soočali. Na primeru vzgoje japonskega prelca – jamamaja – ponazori pojav širjenja tujerodnih organizmov, ki vplivajo na okolje, gospodarstvo in družbo, pozornost pa nameni tudi človeškemu dejavniku pri tem procesu. Zaradi eksperimenta Jana Macha, ki je želel to vrsto prelca vzrediti na Kranjskem, se je ta naselil na širšem območju vzhodnih Alp in zahodnega Balkana.

Meta Remec v prispevku obravnava »državnega sovražnika« – *lubadarja*. Ta je postal sinonim za škodljivca tujega izvora, ki naj bi se v naših gozdovih razširil zaradi človekovih posegov v gozdni ekosistem, temelječih na pohlepu in celo načrtnem uničevanju gozda. S porušenim naravnim ravnovesjem in ustvarjanjem monokulturnih gozdnih sestavov je imel lubadar, poleg drugih gozdnih škodljivcev, idealne pogoje za širitev. Prva poročila o prisotnosti zajedavca na Slovenskem in nastali gospodarski škodi na Spodnjem Štajerskem segajo v drugo polovico 19. stoletja. Poročilo iz leta 1959 govori tudi o popolni neosveščenosti lastnikov gozdov, ki niso ukrepali proti zajedavcu in so se strokovnim nasvetom celo posmehovali. Ozaveščanje lastnikov gozdov je bilo dolgotrajno, osveščali pa so jih v časopisnih člankih in pratikah ter celo šolskih čitankah. Zajedavce so poskusili zatreti na več načinov, najprej popolnoma fizično, na primer s pomočjo domače kokoši, šele kasneje, po drugi svetovni vojni, so se zatiranja lotili z agresivnimi kemičnimi preparati, kot je DDT. Po vojni je oblast prepoznala gozdarstvo kot temeljno panogo za uresničitev socializma v Jugoslaviji. Poleg tega je bil prisoten tudi ideološki naboj, saj so risali vzporednice med bojem proti nemškemu okupatorju in škodljivimi posledicami nemške šole gozdarstva – lubadarjem. Zato je bilo treba gozdne škodljivce z vsemi silami zatreti v okviru povojnih gospodarskih načrtov in vprašanje škodljivcev dokončno razrešiti do leta 1948.

Željko Oset v prispevku osvetli fenomen »umiranja gozdov« in pomembnost okoljskih vprašanj v Sloveniji v osemdesetih letih, ko je prišlo do večje ozaveščenosti o okoljskih vprašanjih in težavah v Jugoslaviji. Razprave o tej problematiki so pritegnile pozornost politike, ki je zaznala državljansko zaskrbljenost. Tehtati je bilo treba med gospodarskimi interesi in kakovostjo življenja. V razpravi so prikazana tudi vprašanja, kako so poskusili rešiti probleme umirajočih gozdov. Javnost je onesnaževanje prepoznala kot problem in je bila pripravljena ukrepati, vendar so se pojavile finančne ovire. Slovenski gozdarji so

pripravili predloge za sanacijo umirajočih gozdov na robovih Velenjske in Celjske kotline ter v Zasavju. Opazno propadanje gozdov kot posledica onesnaženega zraka in medijske objave so v obdobju prehoda iz industrijske v postindustrijsko dobo povzročili, da so se okoljska vprašanja začela obravnavati bolj celostno in sistemsko.

Ivan Smiljanič se v svojem prispevku ukvarja s stečajni lesnih trgovcev na Slovenskem od konca prve do začetka druge svetovne vojne. S podatki iz stečajnih spisov ponazorijo propad številnih podjetnikov, na kar so vplivale bodisi slabe poslovne odločitve bodisi slabe gospodarske razmere in krize. Na podlagi ohranjenih sodnih dokumentov o stečajih lesnih trgovcev avtor predstavi konkretne okoliščine, ki so privedle do stečaja, opiše, kako so stečajni potekali in se zaključili. Zaključke postopkov poda za prezadolžena lesna podjetja, mizarstva in proizvodnje pohištva ter tudi za njihove upnike. Gospodarska kriza v tridesetih letih 20. stoletja, ki je prinesla skrčenje trgovine in padanje cen lesa, je imela močan vpliv na stečaje v panogi. Velik vpliv so imeli tudi polomi velikih odjemalcev lesa. Panoga je bila med prvimi in najhuje prizadetimi. V tem obdobju je avtor zabeležil šestnajst stečajev. Pozornost posveti tudi povezavi med stečajni podjetij ter njihovim kulturnim in političnem ozadjem. Stečajni so bili pogosto polje političnega obračunavanja, ki je imelo korenine že v obdobju pred prvo svetovno vojno. Opisuje primere, v katerih so politični nasprotniki krivili drug drugega za stečaje podjetij, s čimer so želeli prikazati nesposobnost oziroma neodgovornost nasprotujočega tabora.

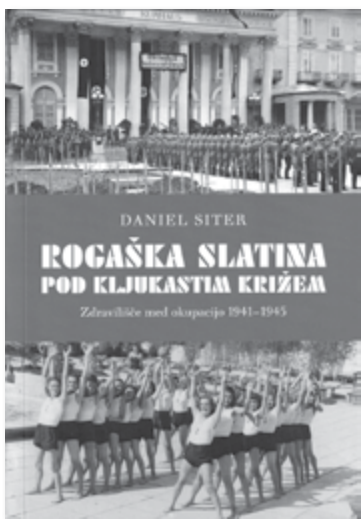
Besedilo Mihe Humarja in Mateja Jošta govori o zgodovini rabe lesa na območju današnje Slovenije. Avtorja ponazorita vzpon lesnopredelovalne panoge, ki je pred pol stoletja skupaj z gozdarskim sektorjem zaposlovala 40.000 ljudi in se je do leta 2020 skrčila na nekaj več kot 11.000 zaposlenih. Nekatere vzroke vidita v izgubi velikega dela trga v bivši skupni državi po osamosvojitvi, plačevanju nadpovprečnega davka zaradi povečanja vrednosti tolarja, večji obdavčenosti v primerjavi z drugimi panogami v obdobju po osamosvojitvi in prepočasnem prilagajanju podjetij na spremembe v globalnem gospodarstvu. Avtorja opišeta začetke lesnopredelovalnih obratov na Slovenskem od 14. stoletja naprej, postopen vzpon industrije po prvi svetovni vojni in še hitrejši razvoj po drugi svetovni vojni. Prav tako se dotakneta vpliva panoge na gozdni ekosistem v tem obdobju. Vrh je lesnopredelovalna industrija dosegla konec sedemdesetih in v prvi polovici osemdesetih let, od takrat do gospodarske krize leta 2008 pa se je število zaposlenih v panogi zmanjšalo za polovico. Besedilo se dopolnjuje z zadnjim prispevkom Marte Rendla, ki se osredotoči na predstavitev razvoja in vlogo pohištvene in lesnopredelovalne industrije v gospodarstvu ter družbi v času socializma. To analizira na podlagi literature, statističnih podatkov in revije *Les*. Potrebe po velikih količinah pohištvene opreme so narasle zaradi povojne obnove, gradnje novih sosesk ter tovarniških in mestnih naselij po drugi svetovni vojni. Pomembnejšo vlogo je panoga dobila po letu 1957, ko je oblast z večjimi investicijami in razvojnimi načrti sprožila modernizacijo industrije. Avtorica, prav tako kot raziskovalca v prejšnjem prispevku, ugotovi nesposobnost prilagajanja spremembam na trgu, pa tudi to, da se je lesna industrija od osemdesetih let naprej spopadala še z ekološkimi izzivi.



## **Daniel Siter, Rogaška Slatina pod kljukastim križem. Zdravilišče med okupacijo 1941–1945.**

2. izdaja. Ljubljana: Alma Mater Europaea,  
Fakulteta za podiplomski humanistični študij –  
Institutum studiorum humanitatis, 2023, 415 str.

---



Znanstvena monografija Daniela Siterja z naslovom *Rogaška Slatina pod kljukastim križem. Zdravilišče med okupacijo 1941–1945* predstavlja obdobje štiriletne nacistične okupacije zdraviliškega spodnještajerskega mesta Rogaška Slatina med drugo svetovno vojno. Monografija je prva, ki se sistematično, z velikim naborom različnih virov ukvarja s tem mestom in njegovo bližnjo okolico v omenjenem času. Monografijo je izdala Alma Mater Europaea, Fakulteta za podiplomski humanistični študij – Institutum studiorum humanitatis, in sicer v prvi izdaji novembra 2021, ko je minilo 80 let od začetka nacistične okupacije tega kraja, ter v drugi, dopolnjeni izdaji v začetku leta 2023.

Daniel Siter je magister zgodovine in diplomirani geograf. Kot mladi raziskovalec je zaposlen na mednarodni univerzi Alma Mater Europaea, Fakulteti za humanistični študij – Institutum Studiorum Humanitatis. Na tej fakulteti opravlja doktorski študij in je kot asistent habilitiran za področje zgodovino-pisja. Izhaja iz Rogaške Slatine. Z obsežno raziskavo doslej neraziskanega obdobja svojega domačega kraja med drugo svetovno vojno se je začel ukvarjati jeseni 2016, ko si je to temo izbral za svoje magistrsko delo z naslovom *Rogaška Slatina v obdobju nemške okupacije (1941–1945)*. V letu 2019 jo je uspešno zagovarjal na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Monografija je knjižna predelava in dopolnitev avtorjevega magistrskega dela. Ukvarja se z večplastnim in kompleksnim obdobjem nacistične okupacije tega mesta. V uvodnem delu monografije sta spremni besedi, predgovor in uvod, ki bralca vpeljeta v obravnavano tematiko in v ključnih obrisih predstavi vsebino monografije. Predvsem za zahtevnejše bralce je v tem delu monografije pomemben in zanimiv opis uporabljenih virov (arhivskih, časopisnih, ustnih itd.) ter institucij (arhivov, muzejev), ki jih hranijo. Prav tako predstavi dosedanje ključne raziskave nacistične okupacije na območju Štajerske na Slovenskem in ključno literaturo, ki jo je avtor uporabil za predstavitev širšega konteksta nacistične okupacije, na katerega je navezal podatke o dogajanju na lokalni ravni. Sledi sedemnajst vsebinskih poglavij, razdeljenih na podpoglavja, ki tematsko in kronološko opisujejo posamezne segmente dogodkov in življenja v okupirani Rogaški Slatini.

Prvo vsebinsko poglavje monografije poseže v čas pred začetkom druge svetovne vojne na Slovenskem, ki je pomemben za razumevanje nadaljnjih dogodkov iz obdobja okupacije. Opisuje delovanje Švabsko-nemške kulturne zveze, ki je bila krovna organizacija nemške narodne manjšine v Kraljevini Jugoslaviji. S Hitlerjevim vzponom na oblast so tudi predstavniki omenjene zveze postopoma sprejemali in podpirali politiko nacionalsocializma. S svojim obveščevalnim delom so začeli za nacistično državo zbirati podatke o zavednih Slovencih, ki naj bi bili sovražniki Nemcev. Za območje Rogaške Slatine je to počela krajevna skupina Kulturbunda iz Rogatca. Vodil jo je kasnejši župan okupacijske občine Rogaška Slatina. Zbrane obveščevalne podatke je nacistični okupator uporabil na začetku okupacije za izgon in aretacije prebivalcev. Naslednje poglavje opisuje prve znake o nameri nacistične Nemčije za napad na Kraljevino Jugoslavijo ter primerja razmere vojaške moči obeh držav. Avtor nadaljuje z opisom napada sil osi na Kraljevino Jugoslavijo, ki se je začel 6. aprila 1941 z bombardiranjem Beograda. Predvsem se posveti opisu vdora nemških vojaških enot na Slovensko in njihove zasedbe Rogaške Slatine, ki se je zgodila 11. aprila 1941. Ta dan je tudi v tem zdraviliškem mestu zaplapolala nacistična zastava s svastiko. Okupator je oblikoval svojo okupacijsko oblast z vzpostavljanjem lokalne civilne uprave, oblastnih in represivnih organov ter raznarodovalnih organizacij, kar avtor podrobno opisuje v naslednjem poglavju. Rogaška Slatina je bila okupacijska občina in nekaj tednov do njegove ukinitve tudi sedež političnega okraja Šmarje pri Jelšah. Imela je žandarmerijsko postajo in izpostavo Gestapa. S prevzemom oblasti in oblikovanjem institucij je nacistični okupator začel raznarodovalne in ponemčevalne ukrepe, s katerimi je slovenski narod obsodil na smrt. Slovenski jezik je bil prepovedan, sežigale so se slovenske knjige, razpuščena so bila društva in organizacije.

V naslednjem poglavju se avtor ukvarja s polvojaškim pomožnim oboroženim krimon – vermanšaftom. Predstavi delovanje teh enot, organiziranost in častniško šolo, ki je za usposabljanje poveljnikov vermanšafta z območja okupiranega slovenskega ozemlja delovala v Rogaški Slatini. Nadaljuje z opisom Štajerske domovinske zveze. Članstvo v tej ponemčevalni organizaciji je prebivalcem Spodnje Štajerske omogočalo pridobitev različnih tipov nemškega državljanstva in s tem obstoja na tem območju. Zavrnitev ali vključitev v omenjeno zvezo je potekala s poniževalnimi in šokantnimi rasnopolitičnimi, dednozdravstvenimi in narodnostnimi pregledi, ki so jih na prebivalcih izvajali nacistični preiskovalci. Avtor opiše, kako so potekali ti pregledi, in njihove rezultate, sprejem v Štajersko domovinsko zvezo ter dodelitev različnih državljskih kategorij za tukajšnje prebivalce. Predstavi nam teror nacističnega okupatorja. Ta se je kazal s ponemčevanjem, aretacijami, mučenji, zaplembami premoženja, izselitvami, izgoni in deportacijami v koncentracijska taborišča. Kot ugotavlja, lahko nacistični teror in izvajanje njegovih raznarodovalnih ukrepov za območje Rogaške Slatine razdelimo v dve fazi. Prva, najintenzivnejša faza je potekala med aprilom in jesenjo 1941, druga faza pa v letu 1942, ko je nacistični okupator izvedel uboj upornih steklarjev in internacijo njihovih družin v nacistična koncentracijska taborišča. Avtor opisuje šolstvo na območju Rogaške Slatine, ki ga je okupator uporabljal kot raznarodovalno in ponemčevalno sredstvo. Predstavlja vsakdanje življenje v okupirani Rogaški Slatini, policijsko in zapiralno uro, prepoved

izhoda za prebivalstvo, pomen zdravilne vode, zdravilišča, kopališča, gledališča in kina v tem obdobju. Predstavi tudi oskrbo z živili in življenjskimi potrebščinami, ki je bila omejena in omogočena z vojnimi nakaznicami oziroma živilskimi kartami.

Eno poglavje je namenjeno protizakoniti prisilni delovni in vojaški mobilizaciji, ki so jo izvajale okupatorjeve oblasti. V njem daje prve končne statistične izračune o številu prisilno mobiliziranih in žrtvah. Predstavi pa tudi primer domačina iz občine Rogaška Slatina, ki je bil prisilno mobiliziran v nemško vojsko in je nato v njenem okviru deloval na severnem delu Evrope. Njegovo pot je avtor lahko rekonstruiral s pomočjo njegove dragocene arhivske zapuščine, ki so jo ohranili njegovi potomci. Rogaška Slatina je bila tudi obmejno mesto, saj je po reki Sotli potekala meja med Tretjim rajhom in Neodvisno državo Hrvaško. V tem poglavju se posveti vprašanjem, povezanim s to okupacijsko mejo, in opiše njeno vzpostavljanje, ožičenje, varovanje, vzpostavljanje mejnih prehodov in prehajanje meje ter tudi primere tihotapstva ter smrtne žrtve na meji. Obmejna lega mesta je botrovala tudi temu, da so v Rogaški Slatini in njeni okolici od konca leta 1944 potekala obsežna utrjevalna dela, kjer naj bi se pred napredovanji vojaških enot protihitlerjevske koalicije branila južna meja Tretjega rajha. Na strateških točkah so prisilno mobilizirani delavci civilisti (tudi ženske) gradili strelske in protitankovske jarke, zemeljske bunkerje in mitralješka gnezda. Ti so ostali neuporabljeni zaradi spremenjene vojaške situacije in drugih poti napredovanja vojaških enot proti središču nemškega rajha. Poleg terorja, ki so ga nacistične oblasti povzročale lokalnemu civilnemu prebivalstvu Rogaške Slatine, je ta zdraviliški kraj po drugi strani deloval tudi kot policijska bolnišnica za okrevanje višje pozicioniranih oficirjev nemške vojske ter zavetišče za nemške otroke, umaknjene iz nemških mest, ki so bila zaradi vojaške industrije tarča zavezniških bombnikov.

V predzadnjem poglavju avtor opisuje dogajanje v Rogaški Slatini v letu 1945, v zadnjih mesecih druge svetovne vojne, ko so ta zdraviliški kraj in njegovo okolico (predvsem železnico in železniško postajo) z bombardiranjem in mitraljiranjem večkrat napadla zavezniška letala. Predstavi tragično usodo dveh zakoncev iz Rogaške Slatine, ki so ju nacistični okupacijski organi po izdaji razkrinkali zaradi sodelovanja s partizani, ju nato mučili in zasliševali. Eden od zakoncev ni zdržal pritiska in je storil samomor. Tragični in težki trenutki so opisani še posebno doživeto, saj je avtor za to uporabil spomine žive priče in je tako pripoved o tem slišal iz prve roke.

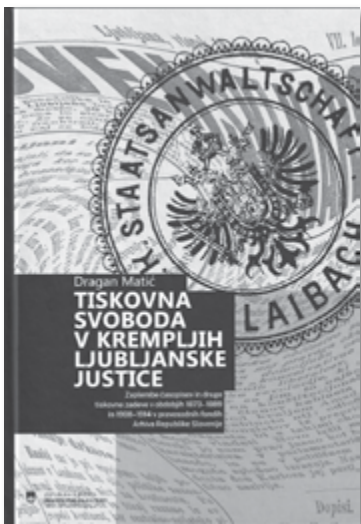
Tik pred zlomom nacistične Nemčije je v prvih dneh maja 1945 iz Neodvisne države Hrvaške skozi Rogaško Slatino in njeno okolico potekal beg hrvaških civilistov, ustaških enot in vodilnih političnih oblasti z njihovim vodjo Antejem Pavelićem. Prav tako so se čez to območje umikale nemške vojaške enote in njihovi kolaboranti. Nacistične oblasti so do dopoldneva 8. maja 1945 zapustile zdraviliški kraj in s tem se je končala štiriletna okupacija. Naslednji dan so vanj vkorakale enote partizanske vojske. Zadnje vsebinsko poglavje monografije se ukvarja z zapuščino okupatorja in povojne nove oblasti. Opisuje odstranjevanje okupacijske mejne bodeče žice iz reke Sotle, nevarne ostanke obmejnih minskih polj, prikrita grobišča na območju Rogaške Slatine in materialne ostanke druge svetovne vojne. Ti so še danes vidni na terenu, še posebno na območjih, kjer so potekala

utrjevalna dela, in nemo pričajo o nekdanji nacistični okupaciji. Vsebinskim poglavjem monografije sledijo še zaključek s povzeto glavno vsebino in ključnimi ugotovitvami, povzetek, petnajst strani dolg seznam virov in literature, seznama kratic in imen ter recenziji.

Znanstvena monografija Rogaška Slatina pod kljukastim križem. Zdravilišče med okupacijo 1941–1945 je natančna, poglobljena in sistematična predstavitev zgodovine tega kraja in bližnje okolice v obdobju nacistične okupacije med drugo svetovno vojno. Avtor je to doslej prezrto temo iz lokalne zgodovine, ki posega tudi v širši prostor, raziskal na podlagi relevantne literature in še posebej na podlagi primarnih arhivskih virov ter tudi ustnih virov in terenskega dela. V zbiranje podatkov je bilo vloženi veliko raziskovalnih ur, predvsem v pregledovanje in iskanje razpršenega ustreznega arhivskega gradiva, kar je razvidno iz seznama uporabljenih virov. Posebno dragoceni so ustni viri, ki so ustrezno dopolnjeni z arhivskimi viri. Z zapisom spominov še zadnjih posameznikov, ki se spominjajo težkih časov druge svetovne vojne in terorja okupatorjevih oblasti, je avtor ohranil poslednje avtentične, mnogokrat tudi težke pripovedi o obravnavanem obdobju. Brez zapisanih spominov bi o marsikaterem dogodku obstajal le skromen arhivski dokument, tako pa nam z njimi omogoči nekakšno živo pričevanje o tistem času. Še posebno so pretresljiva, a resnična, pričevanja o različnih oblikah terorja nacističnega okupatorja. Preko pričevalcev obravnavanega časa ali njihovih svojcev je avtor dobil v vpogled in analizo tudi njihove osebne zapuščine oziroma arhivsko gradivo iz časa okupacije. Ti zasebni viri predstavljajo pomemben segment in prispevajo k celovitejši podobi obravnavane tematike. Monografija je ustrezno opremljena z znanstvenim aparatom, torej s sprotnimi in pojasnjevalnimi opombami. Bogato je opremljena tudi z ustreznimi fotografijami iz obravnavanega obdobja, današnjimi fotografijami ter fotografijami arhivskih dokumentov, ki popestrijo in dopolnijo vsebino. Jezik je tekoč in berljiv. Zaradi večjega formata knjige je bralcu prijaznejša druga, dopolnjena izdaja. Avtor zbrane podatke iz relevantne literature ustrezno prepleta s podatki iz arhivskih in drugih virov v smiselno celoto ter teme pregledno razdeli na poglavja. Monografija je v prvi vrsti namenjena bralcem iz krajev, ki jih obravnava monografija. Priporočljiva je tudi za bralce, ki se profesionalno ali ljubiteljsko ukvarjajo z raziskovanjem obdobja druge svetovne vojne ali pa jih to zgodovinsko obdobje le zanima. Lažjo geografsko predstavo krajev v okolici Rogaške Slatine, omenjenih v monografiji, bi bralcem, ki ne izhajajo s tega območja, omogočila običajna fizična karta obravnavanih krajev. V monografiji se pograša vsaj kratek oris odporniškega gibanja na obravnavanem območju in podatki o verskem življenju, torej delovanju ali nedelovanju župnije Rogaška Slatina med nacistično okupacijo.

Delo je pomemben prispevek k poznavanju zgodovine druge svetovne vojne na Slovenskem. Služilo bo lahko kot primer, kako pisati zgodovino krajev, ki jih je med drugo svetovno vojno zasedel nacistični okupator in tam vzpostavil svojo oblast. Strinjam se z avtorjevo ugotovitvijo oziroma nekakšnim geslom, da smo slabi učenci zgodovine, saj vojne v svetu še vedno potekajo in v njih ni pravih zmagovalcev, ampak samo veliko tragičnih zgodb, še posebej med civilnim prebivalstvom. Ta razmislek nas lahko spremlja tudi ob trenutnih razmerah v svetu, zlasti tam, kjer potekajo vojaški spopadi.

**Dragan Matić, Tiskovna svoboda v krempljih  
ljubljske justice: zaplembe časopisov in druge  
tiskovne zadeve v obdobjih 1873–1889 in 1908–1914  
v pravosodnih fondih Arhiva Republike Slovenije.**  
Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2023, 336 str.



Hrbtenico knjige *Tiskovna svoboda v krempljih ljubljanske justice* avtorja dr. Dragana Matića predstavlja podrobna klasična zgodovinska analiza fondov iz Arhiva Republike Slovenije, ki vsebuje opise cenzurnih postopkov v deželi Kranjski (fond Deželno sodišče v Ljubljani – SI AS 307, fond Državno tožilstvo v Ljubljani – SI AS 351) za obdobje od 1873 do 1918. Vendar ne gre zgolj za pregledno delo orientacijskega in arhivsko-preglednega značaja, ampak za podrobno analizo vseh obravnavanih primerov cenzure z vsem znanstvenim aparatom in dodatnimi viri s pripadajočo aktualno znanstveno literaturo, ki daje delu historiografsko-znanstven značaj. Medtem ko kazalo monografskega dela na prvi pogled deluje nekoliko preveč preprosto in pregledno, pa podrobno

branje odkriva nesluteno kompleksnost zgodovinskega fenomena cenzure, ki jo lahko razumemo samo v skrbno opisanem zgodovinskem kontekstu. To nalogo avtor dela opravi z odliko. Za njegov narativni slog je značilno sicer nekoliko pretirano citiranje odstavkov, po drugi strani pa gre za pisateljski mehanizem, ki daje historičnim akterjem glas in možnost, da sami povedo svojo zgodbo. Obsežne citate avtor uravnoteži z jasnimi opisi dogajanja in interpretacijo, ki zaokroža preteklost v svoji zapletenosti.

V uvodu avtor nekoliko preveč sumarno, a vseeno jasno in povedno opredeli pristojnosti Državnega tožilstva v Ljubljani in Deželnega sodišča v Ljubljani v cenzurnih postopkih. Več prostora nameni opisu pravnopolitičnega okvira, posebej pa se posveti zanimivemu razmerju med subjektivnim in objektivnim postopkom na sodišču v primerih cenzuriranja. Tiskovni zakon je poleg subjektivnega postopka (pred porotnim sodiščem z možnostjo zagovora) omogočal tudi objektivni postopek (odločanje za zaprtimi vrati brez možnosti zagovora). Drugi, ki je bil v začetku predviden zgolj za izjeme, je postal v avstrijski cenzurni praksi absolutno pravilo, saj je elegantno obšel obravnavo pred poroto, ki je obtožence pogosto oprostila.

V prvem poglavju avtor obravnava obdobje »konfiskacijskega ministrstva« Lasser-Auersperg (1873–1878), vlade, ki je bila slovenski politiki izrazito nenaklonjena. Gre tudi za obdobje razmaha slovenskega časopisja, Ljubljana pa je z ustanovitvijo katoliškega *Slovenca* in preselitvijo *Slovenskega naroda* v Ljubljano pridobila značaj

slovenskega medijskega centra. V tem obdobju so oblasti pogosto plenile slovenske časopise. Avtor živopisno opisuje primere cenzure in tudi strategije cenzuriranih uredništev, med katerimi je še zlasti zanimiva metoda »slamnatih urednikov«. Za raziskovalca habsburške politike in političnih diskurzov je deskripcija posameznih primerov izjemno pomembna.

Drugo poglavje knjige obravnava Taaffejevo dobo (1879–1889), ko se je slovenska nacionalna politika vsaj načeloma združila v slogaštvu in podpirala vladu, za kar je dobila določene koncesije. Kljub temu je trajalo nekaj let, da se je politični veter obrnil. V tem obdobju se je plenjenje časopisov zmanjševalo, oblasti so pričele cenzurirati tudi nemške liste, čeprav omejevanje slovenskih ni prenehalo. Razočaranje nad Taaffejevo vladu je pripeljalo do več cenzurnih postopkov, slovenski časopisi so bili razočarani nad sodelovanjem z vladu, tematizirali so slovenščino v sodnem poslovanju, »žalili« so pravosodne organe. V tem obdobju so imela tožilstva težave pri izvajanju zaplemb časopisov – njihovi ustvarjalci so jih pogosto »na črno« razpečevali po hišah in lokalih. Časopise so plenili tudi zaradi žalitev tujih vladarjev. Leta 1888 je tožilstvo zaplenilo *Slovenski narod* zaradi žalitev srbskega kralja Milana Obrenovića, ki je opustil prorusko politiko. Prav tako so večkrat tekli postopki zaradi panslavizma in rusofilije. Tako raziskava cenzurne politike ne odkriva samo odnosa oblasti do političnih konceptov, ampak posredno osvetljuje tudi politično misel ustvarjalcev časopisov. Pri *Slovenskem narodu* gre za močno slovansko zavest in simpatije do Srbije in Rusije.

Tretje poglavje knjige obsega obdobje pred veliko vojno (1908–1914). Zakaj avtor ne obravnava obdobja med letoma 1889 in 1908? Zadnja ohranjena zadeva s področja tiskovnih zadev v fondu Deželno sodišče v Ljubljani (SI AS 307) je datirana s koncem leta 1889. Tiskovne zadeve, ki so se ohranile v fondu Državno tožilstvo v Ljubljani (SI AS 351), pokrivajo obdobje 1908–1914. Gre za turbulentno obdobje mednarodnih kriz (aneksijska kriza, spori s Srbijo, balkanske vojne itd.) in notranjih političnih kriz (Badenijeve naredbu, septembrski dogodki ipd.), čeprav je okvir habsburškega imperija kljub temu zagotavljal družbeno stabilnost in mobilnost. Protinemske demonstracije (po demonstracijah v Ljubljani sta 20. septembra 1908 pod streli vojakov 27. pešpolka padli tudi dve žrtvi) so poskrbele za celo serijo zaplemb slovenskih časopisov. Oblasti so na primer plenile tudi posebne spominske medalje z napisom »20. 9. 1908«, ki so jih razdeljevali slovenski patrioti. Posebno pozornost je avtor namenil nadzoru nad urednikom *Slovenskega naroda* Rastom Pustoslemškom. Pustoslemšek je bival v Beogradu in tam stopil v stik s srbskimi političnimi krogi, zato je bil oblastem še posebej sumljiv. Poleg tega je pisal in urednikoval s prosrbskimi in proruskimi simpatijami. Poglavje zaključujejo zaplembe časopisov po atentatu na Franca Ferdinanda. Kmalu pa se je razvnel liberalno-klerikalni časnikarski spopad na temo, kdo je izdajalec, ki ga je ljubljansko pravosodje skušalo brzdati z zaplembami. V obdobju 1908–1914 je pričela izhajati cela vrsta časopisov, ki jih v prejšnjem obdobju ne zasledimo. Z vidika tiskovnih zadev so pomembni: nova liberalna časopisa *Jutro* in *Dan* ter socialdemokratska *Zarja*.

Deskriptivni in analitični del knjige dopolnjujeta seznam tiskovnih zadev Deželnega sodišča v Ljubljani (1873–1889) in seznam tiskovnih zadev za obdobje 1908–1914, ki obsegata skoraj polovico monografije. Znanstvena monografija *Tiskovna svoboda v krepkih ljubljanske justice* dr. Dragana Matića je obsežno zgodovinopisno delo, ki osvetljuje pomembno tematiko, in to ne samo v okviru slovenske akademske historiografije, ampak tudi transnacionalnega zgodovinopisja poznega habsburškega obdobja.

Marko Zajc

## **Zvonimir Stopić, Jure Ramšak, Liang Zhanjun in Jože Pirjevec, China, Yugoslavia, and Socialist Worldmaking: Convergences and Divergences.**

Koper: Science and Research Centre, Annales ZRS, 2023, 373 str.



V letošnjem letu je Ljudska republika Kitajska praznovala deseto obletnico pobude pasu in poti, po dveh desetletjih je zaključila obdobje financiranja velikih infrastrukturnih projektov na afriškem kontinentu, o možnostih dodatnih premikov v prihodnjih kitajskih zunanjepolitičnih strategijah pa dajejo slutiti poročila o vztrajnem ohlajanju drugega največjega svetovnega gospodarstva. Zbornik, ki Kitajsko postavi v hladnovojni kontekst njenih interakcij z Jugoslavijo in poleg bilateralnih odnosov med obema socialističnima državama obravnava tudi njun angažma v deželah globalnega juga, zato predstavlja relevantno in hkrati zanimivo branje. Dvanajst znanstvenih prispevkov petih avtorjev s kitajskih raziskoval-

nih institucij ter sedmih avtorjev in avtoric iz akademskega prostora nekdanje Jugoslavije je rezultat bilateralnega projekta med Univerzo v Pekingu in Znanstveno raziskovalnim središčem Koper. Prispevki s pomočjo različnih pristopov med drugim pokažejo, da sta Jugoslavija in Kitajska, kljub ogromni razliki v velikosti in številčnosti prebivalstva, enakovredno tekmovali za prevlado lastnega ideološkega modela v družbenopolitičnih in gospodarskih razvojnih procesih globalnega juga ter da je Jugoslavija Kitajski v določenem trenutku predstavljala pomemben navdih za implementacijo tržnega gospodarstva v lasten socialistični kontekst. Zbornik tako poudari, da je za razumevanje kompleksnosti druge polovice 20. stoletja treba upoštevati delovanje

raznovrstnih akterjev, ki so z izmenjavo idej, ideologij, ljudi, tehnoloških rešitev in gospodarskih investicij na različne načine vplivali na oblikovanje (socialističnega) sveta in s tem na dinamiko hladne vojne.

Prvi del zbornika obravnava različne vidike kitajsko-jugoslovanskih bilateralnih odnosov. Jože Pirjevec poda pregled diplomatskih in ideoloških interakcij med jugoslovanskim in kitajskim komunističnim vodstvom od poznih tridesetih do zgodnjih sedemdesetih let ter osvetli, kako so ideološka stikanja in razhajanja vplivala na intenzivnost in naravo odnosov med državama. Prispevek poudari pomen konsistentnosti jugoslovanske zunanje politike v odnosu do komunistične Kitajske, zlasti v podporanju njenega sprejema v Varnostni svet OZN, ki je temeljil na prepričanju, da se bo Kitajska na podlagi svoje izkušnje narodnoosvobodilnega boja in domače revolucije prej ali slej uprla sovjetski hegemoniji in podobno kot Jugoslavija izbrala lastno pot v socializem. Naslednja prispevka vzameta v pretres kitajski odziv na dogodek, ki je Jugoslavijo spodbudil k iskanju alternativnih socialističnih rešitev. Liang Zhanjun predstavi evolucijo preučevanja jugoslovanskega spora z Informbirojem v kitajskem zgodovinopisju in razkrije notranjepolitične premike, ki so zaznamovali spremembe v interpretaciji dogodka, medtem ko Li Yunxiao obravnava odziv kitajske komunistične elite na razkol med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo. Ob tem osvetli subtilne razlike v reakcijah, izpostavi nerazumevanje določenih sovjetskih očitkov Jugoslaviji med vodilnimi kitajskimi komunisti in opozori, da je kitajsko partijsko vodstvo sovjetsko linijo brezpogojno podprlo zlasti zaradi nestabilne notranjepolitične situacije.

Sklop naslednjih treh prispevkov se osredotoča na sedemdeseta leta, obdobje, ko sta Jugoslavija in Kitajska po desetletjih ideoloških razhajanj našli skupen jezik in okrepli bilateralno sodelovanje. Zhou Yuguang analizira podobo Jugoslavije v najpomembnejšem kitajskem časopisu, partijskem organu *Ljudski dnevnik*. V prispevku poudari, da je poročanje o jugoslovanskemu medvojnem boju proti fašizmu in povojnem nasprotovanju sovjetski hegemoniji kitajskemu vodstvu sredi sedemdesetih predstavljalo priročno orodje za kritiko imperialistične politike Sovjetske zveze, medtem ko se je z začetkom obsežnih reform konec desetletja interes kitajskega poročanja preusmeril na jugoslovanski samoupravni sistem. Tako pokaže, da je podoba Jugoslavije na straneh najpomembnejšega kitajskega dnevnika odvisna zlasti od notranjepolitičnih potreb vzhajajoče azijske velesile. Sanja Radović na podlagi jugoslovanskih arhivskih virov osvetli pomen diplomatskih prizadevanj in visokih političnih obiskov za postopno krepitev sodelovanja med Jugoslavijo in Kitajsko, spremembe odnosov med državama pa umešča zlasti v kontekst zunanjepolitičnih odnosov med velesilami. Ivica Bakota zblizanje med Beogradom in Pekingom v sedemdesetih letih obravnava s perspektive ekonomskih odnosov in ob tem upošteva notranjepolitične, ideološke in gospodarske dejavnike, ki so pogojevali bilateralno sodelovanje na obeh straneh. V prispevku pojasni, kako je jugoslovanski sistem samoupravljanja za kratek čas postal navdih za preoblikovanje kitajskega gospodarstva v skladu z načeli prostega trga, in poudari, da je zaton jugoslovanskega ekonomskega modela hkrati omejil tudi možnosti kitajsko-jugoslovanskega bilateralnega sodelovanja.



Drugi del zbornika predstavi vpliv dinamike jugoslovansko-kitajskih odnosov na dežele globalnega juga. Prispevek Zvonimirja Stopića na podlagi jugoslovanskih, ameriških in kitajskih virov obravnava razvoj jugoslovanskih in kitajskih idej o koeksistenci v obdobju petdesetih in šestdesetih let. Ob tem ugotavlja, da je ideja koeksistence zaradi različnih interpretacij državi sprva spravljala v konflikt, sčasoma pa jima je ponudila ustrezno diplomatsko in ideološko platformo ne le za zagon medsebojnega sodelovanja, ampak tudi za razvoj skupnih interesov z različnimi državami, ne glede na njihov politični ali ideološki sistem. Wu Yao na podlagi objav v kitajskem partijskem organu *Ljudski dnevnik* analizira odnos Kitajske do različnih članic gibanja neuvrščenih, med drugim tudi do Jugoslavije. Prispevek ugotavlja, da je bil odnos kitajskih oblasti do gibanja v splošnem pozitiven, toda do posameznih članic, ki so ogrožale kitajske strateške ali ideološke interese, so kitajske oblasti lahko zavzele izrazito negativna stališča. Jovan Čavoški predstavi večplasten vpliv Jugoslavije in Kitajske na alžirski narodnoosvobodilni boj in politično, gospodarsko ter družbeno življenje Alžirije po osamosvojitvi. Na podlagi arhivskih virov kitajske, jugoslovanske, ameriške, sovjetske in alžirske provenience osvetli tekmovalno politiko Jugoslavije in Kitajske, ki sta svoj avtentični socialistični sistem promovirali kot posnemanja vreden model za krepitev alžirske državnosti in doseganje družbenoekonomskega blagostanja. Mateja Režek na primeru jugoslovansko-izraelskih odnosov obravnava jugoslovansko politiko do Bližnjega vzhoda in jo mestoma primerja s kitajskim odnosom do arabsko-izraelskega konflikta. V prispevku pokaže, da sta si Jugoslavija in Izrael tudi v obdobju ohlajenih odnosov s pomočjo posameznih obveščevalcev nudila dostop do občutljivih podatkov, ki so bili v obojestransko korist, in s tem poudari pomen instrumentalnih dejavnikov in medosebnih povezav v bilateralnih odnosih. Cheng Zhenhai na podlagi objav v osrednjem kitajskem časopisu *Ljudski dnevnik* analizira kitajski odnos do sistemov obrambnih zavezništov, ki so jih ZDA na Bližnjem vzhodu oblikovale v obdobju šestdesetih in sedemdesetih let. Tako omogoči vpogled v oblikovanje in spreminjanje stališč kitajskih oblasti do situacije na Bližnjem vzhodu in razumevanje mehanizmov, ki so jih kitajski komunisti uporabljali za oblikovanje javnega mnenja o mednarodnih zadevah. Jure Ramšak ponudi primerjalno analizo razvojnih politik Jugoslavije in Kitajske ter njunih gospodarskih in tehnoloških vložkov v najmanj razvite države afriškega kontinenta v obdobju sedemdesetih in osemdesetih let. V prispevku pokaže, da raziskovanje jugoslovansko-kitajskih interakcij na globalnem jugu in njihova umestitev v kontekst notranjepolitičnih sprememb in globalizacijskih procesov omogočata poglobljen vpogled tako v nianse jugoslovansko-kitajskih bilateralnih interakcij kot v kitajska stališča do vodilnih paradigem novega mednarodnega gospodarskega reda.

Zbrani prispevki nazorno pokažejo, da so se jugoslovansko-kitajski odnosi med hladno vojno nenehno prilagajali kompleksnemu prepletu mednarodnih in notranjepolitičnih dejavnikov, obenem pa so jih oblikovale medsebojne interakcije preteklosti, trenutka in prihodnjih obetov. K vsebinski zaokroženosti zbornika zagotovo prispeva učinkovito dopolnjevanje med prispevki raziskovalcev iz kitajskega in nekdanjega

jugoslovanskega prostora. Takšno mednarodno akademsko sodelovanje predstavlja primer dobre prakse premoščanja ovir, ki se porajajo zaradi kompleksnosti tematike, oddaljenosti držav in jezikov, različnih historiografskih tradicij in omejenega dostopa do arhivskega gradiva. Kitajski strokovnjaki so nedostopnost kitajskih partijskih in zunanje-političnih virov od sredine šestdesetih let bolj ali manj spretno nadomestili z analizo kitajskega časopisnega gradiva. Tako niso ponudili le najbližjega prikaza politik in stališč kitajskega komunističnega vodstva, ampak tudi učinkovito poudarili dejstvo, da je bila jugoslovanska podoba na straneh kitajskega tiska odvisna zlasti od notranje družbenopolitične situacije, Jugoslavija pa je kitajskim komunistom pogosto služila kot priročno orodje za promocijo lastnih notranje- in zunanje-političnih ciljev. Na drugi strani so se raziskovalci iz nekdanjega jugoslovanskega prostora do številnih novih spoznanj o Jugoslaviji, Kitajski in njunem odnosu v obdobju hladne vojne dokopali z natančnim pretresom jugoslovanskega zunanje-političnega gradiva, njegovim vpenjanjem v mednarodni kontekst in primerjalno analizo jugoslovanskega ter kitajskega delovanja v državah globalnega juga in mednarodnih multilateralnih telesih. Upajmo, da bodo različne raziskovalne skupine v prihodnosti podobno uspešno nadaljevale preučevanje interakcij med jugoslovanskim in kitajskim prostorom ter ob tem naslovile tudi problematiko kulturne diplomacije in transnacionalnih izmenjav, kar bi poglobilo razumevanje procesa spoznavanja drug drugega in vpliva normativnih dejavnikov na posameznike ter institucije, ki oblikujejo mednarodne odnose.

*Maja Lukanc*

UDC/UDK 94(497.4)"18/19"

ISSN 0353-0329

DOI <https://doi.org/10.51663/pnz.63.3>

### **Petra Svolfjšak, Petra Kolenc**

Obnavljanje Goriške po prvi svetovni vojni  
in vloga arhitekta Maksa Fabianija

### **Mojca Šorn**

Izgradnja sistema socialnega skrbstva  
v Ljubljani po prvi svetovni vojni s poudarkom  
na delu socialnopolitičnega odseka  
in socialnopolitičnega urada

### **Kornelija Ajlec**

Globalni izziv lokalnega značaja:  
načrtovanje Unrrinega programa za hrano  
in kmetijsko obnovo na primeru Jugoslavije

### **Darja Kerec**

Organizacijski ukrepi in naloge Rdečega križa  
Slovenije po drugi svetovni vojni

### **Jurij Perovšek**

Liberalni pogled na ideološko in politično  
razhajanje s katoliško stranjo od ustanovitve  
Katoliškega političnega društva leta 1890  
do ustanovitve Slovenskega društva  
leta 1891 v Ljubljani

### **Filip Čuček**

Vojaški samomori v Avstriji od srede  
19. stoletja do prve svetovne vojne  
(z nekaj slovenskimi primeri)

### **Damjan Hančič**

Preskrba prebivalstva in težave  
v kmetijski proizvodnji v okrožju Kamnik  
v prvem obdobju okupacije

### **Dunja Dobaja**

Delovnopravna zakonodaja v Sloveniji  
in pravice iz dela s poudarkom na  
pokojninskem zavarovanju 1945–1990

### **Nesa Vrečer**

»Tu smo – vaši smo« – prvi referendum  
o samoprispevku v Ljubljani

### **Saša Hajzler**

»Zgodovina od spodaj«  
med historiografijo in emancipatornim  
političnim projektom



**INŠTITUT  
ZA NOVEJŠO ZGODOVINO**